Nicolae Stoicescu

Unitatea românilor în evul mediu

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

UNITATEA ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

Biblioteca istorică LXI

NICOLAE STOICESCU

UNITATEA ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1983

www.dacoromanica.ro

The unity of the Romanians in the middle ages

Единство румын в средневековье

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 Bucureşti, Calea Victoriei 125

www.dacoromanica.ro

SUMAR

CAPITOLUL I

Unitatea românilor și relațiile dintre țările române în evul mediu în istoriografie 3

CAPITOLUL II

Unitatea geografică 13

CAPITOLUL III

Unitatea economică. Relațiile economice dintre țările române 17

CAPITOLUL IV

Unitatea vieții social-politice. Relațiile politice și militare dintre țările române 26

CAPITOLUL V

Mișcările demografice — factor de unitate a românilor 49

CAPITOLUL VI

Unitatea limbii române 62

CAPITOLUL VII

Unitatea culturii medievale românești. Legăturile cultural-artistice dintre țările române 74

CAPITOLUL VIII

Unitatea de credință. Relațiile ecleziastice dintre țările române 116

CAPITOLUL IX

Unitatea poporului român exprimată în terminologie (Valahia, Dacia, România) 130

CAPITOLUL X

Dezvoltarea conștiinței unității de neam și transformarea ei în conștiință națională 151

www.dacoromanica.ro

În loc de încheiere 176

Lista abrevierilor 179

Abstract 181

www.dacoromanica.ro

UNITATEA ROMÂNILOR ŞI RELAŢIILE DINTRE ŢĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU ÎN ISTORIOGRAFIE

„Şi cu cît românii mai vîrtos tac, nimica răspunzînd nedrepţilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă pe români a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori" (*P. Maior*, Istoria pentru începutul românilor în Dacia, *Buda, 1812*).

Referindu-se la trecutul istoric al ţărilor române, în cuvîntarea la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a ţărilor române, ţinută la Alba Iulia în 1975, secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, spunea: „Ceea ce a caracterizat întotdeauna — de-a lungul acestei îndelungate perioade — viaţa şi luptele românilor au fost legăturile strînse, permanente între voievodatele de pe acest teritoriu, apoi dintre Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Dobrogea.

Trebuie să spunem cu tărie că păstrarea acestor legături şi comunităţi nu ar fi fost posibilă dacă între toate aceste teritorii, între populaţia care a locuit de milenii aici nu ar fi existat o strînsă unitate din toate punctele de vedere" [1].

Unitatea poporului nostru în vremea cît el a trăit împărţit în mai multe provincii istorice este una din cele mai importante probleme ale istoriei românilor şi ea a devenit, în epoca noastră, deosebit de actuală datorită faptului că unii istorici străini, care nu ne cunosc istoria, neagă această unitate.

Importanţa problemei unităţii a fost înţeleasă de toţi marii istorici români care i-au dedicat numeroase studii şi monografii [2]. Multe din aceste studii şi cercetări, alcătuite în secolul trecut sau înainte de 1918, au contribuit în mod deosebit la pregătirea opiniei publice pentru realizarea marii uniri, oferind bazele ideologice necesare pentru această realizare. Din rîndul acestora remarcăm scrierile istoricilor de la mijlocul secolului trecut: Nicolae Bălcescu, Simion Bărnuţiu, Mihail Kogălniceanu, George Barijiu, care evidenţiază în operele lor trăsăturile definitorii ale naţiunii române, ca: teritoriul, limba, legăturile străvechi dintre ţările române, viaţa spirituală a poporului. Totodată, generaţia de la 1848, luptătoare pentru unire, a acordat o mare impor-

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Bucureşti, 1975, p. 692.

[2] Nu ne referim aici la cronicari şi la Şcoala ardeleană ale căror opinii le-am analizat în lucrare, la locul cuvenit. Nu ne referim, se înţelege, nici la modul cum s-a realizat statul naţional unitar român, problemă cercetată în numeroase lucrări. Vezi şi Ştefan Pascu, M. Ştirban, *Bibliografia unirii Transilvaniei cu România — 1 decembrie 1918* (AIIC, 1968, p. 180—189).

www.dacoromanica.ro

tanță domniei lui Mihai Viteazul, în care vedea simbolul unității românești [3] (N. Bălcescu admitea chiar o „unitate națională" la 1600).

Istoricii ce au urmat, îndeosebi A. D. Xenopol, au îmbogățit informația privitoare la relațiile dintre țările române în evul mediu și la unitatea lor; este semnificativ faptul că sinteza marelui istoric poartă titlul de *Istoria românilor din Dacia traiană*, având în vedere întregul neam românesc. Tot el a întreprins primul studiu mai amplu asupra unirii din 1859, explicînd: „întreaga istorie a fostelor principate gravitînd către Unire, trebuia să ajung și cu expunerea pînă la împlinirea menirii lor seculare" [4].

Cel care a teoretizat problema unității românilor a fost Nicolae Iorga, care i-a dedicat numeroase lucrări [5], motivînd *„ideea unității naționale m-a preocupat toată viața"* [6]. El a prezentat istoria poporului român în unitatea lui [7], considerînd realizarea statului național unitar drept încoronarea firească a întregii istorii a poporului nostru.

Arătînd că unitatea românilor a fost o „stare de conștiință care a existat totdeauna, de la originea însăși a neamului nostru", N. Iorga sublinia faptul că unirea nu ar fi fost posibilă dacă nu ar fi „cerut-o întotdeauna poporul românesc el însuși", „dacă nu ar fi fost în conștiința acestui popor întreg simțirea că nu-i nici o deosebire între un ținut românesc și alt ținut românesc, că toată românimea trăiește ca un singur popor într-o singură țară". În concepția lui N. Iorga, „unirea poporului românesc înseamnă întoarcerea poporului românesc la forma aceasta, una singură, care a fost la început".

Dintre factorii care asigură unitatea poporului român, N. Iorga a pus pe primul plan „unitatea de rasă", „unitatea de viață sufletească (sau spiri-

---

[3] Dan Berindei, *Mihai Viteazul în viziunea generației făuritorilor României moderne*, în vol. *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 37—50.

Dintre luptătorii pentru realizarea Unirii principatelor din 1859 amintim pe Cezar Bolliac, autor a două interesante studii. În primul, intitulat *Unitatea României* („Republica română", 1853, nr. 2, p. 289—317) — articol neterminat — se discută unitatea geografică și etnică a provinciilor vechii Dacii, iar în cel de-al doilea, intitulat *Ce cerem nu e nou* („Buciumul", I, 1857, p. 13, și „Secolul", I, 1857, nr. 29, p. 2—3) se enumeră încercările pentru unirea provinciilor române făcute de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Dimitrie Cantemir, precum și memoriile și demersurile românești întreprinse pentru realizarea unității statale în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

[4] Vezi V. Maciu, *Unirea Moldovei cu Țările Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 199—224.

[5] Îndeosebi: *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor* („Drum drept", 1914, p. 511—526); *Note despre unirea românească* (RI, 1920, p. 1—11); *Unirea românească. Conferința de la 24 ianuarie ținută la societatea „Tinerimea Română"*, Buc. 1934. Prima dintre lucrările amintite mai sus — dezvoltată și îmbogățită mult — a fost publicată sub titlul *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor. Lecții făcute la Universitatea din București*, Vălenii de Munte, 1915, 100 p.; în ea se expun fazele prin care a trecut ideea unității politice a poporului român pînă la realizarea acestei unități, aducîndu-se dovezi despre existența ideii de unitate de neam de-a lungul vremii.

Marele istoric a mai abordat diverse aspecte ale unității și în alte lucrări ale sale precum: *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar*, Buc., 1919; *Conștiința națională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi* („Neamul românesc", 1920, nr. 163—181); *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc", 1922, p. 97—113); *Comemorarea unirii Ardealului și rostul istoric al Unirii*, Vălenii de Munte, 1933 etc.

Vezi și V. Netea, *N. Iorga, istoric al unității naționale* („Studii", 1965, 6, p. 1414—1426), care arată că opera lui Iorga „rămîne una din sursele fundamentale ale istoriei românilor și a caracterului unitar al întregii noastre vieți naționale".

[6] N. Iorga, *Memorii*, I, p. 7.

[7] Încă din 1909 N. Iorga declara că nu urmărea să prezinte istoria Transilvaniei „ca istoria unei provincii românești, ci așa ca să se vadă continuitatea legăturilor de cultură și religie și chiar continuitatea legăturilor politice dintre noi și ei" *(Viața românească în Ardeal*, Arad, 1926, p. 38).

www.dacoromanica.ro

tuală) a poporului", ca și unitatea limbii, remarcînd faptul că *„graiul românesc se întîlnește de o absolută unitate în cele dintîi monumente scrise"*. El a subliniat, de asemenea, importanța relațiilor culturale, îndeosebi circulația cărților, ai căror editori vroiau „să le facă a pătrunde cît mai departe în românime".

O deosebită atenție a acordat N. Iorga relațiilor politice dintre țările române, el fiind primul dintre istoricii noștri care a arătat de ce nu a fost posibilă unitatea politică a românilor în evul mediu: existența unui „principiu t ritorial", a dinastiilor diferite, ca și a concepției specific medievale de separatism politic; românii duceau „o viață politică *de același fel*, dar nu *aceeași* viață politică pentru toți românii". El a subliniat faptul că înainte de sec. al XIX-lea, „înainte de era națiunilor care trăesc ca națiuni pe un teritoriu național și în toată întinderea acestui teritoriu național, nu-i venise în minte cuiva să ceară cu toată hotărîrea ca dreptul unei națiuni de a trăi în libertate totală, deplin unită, ca dreptul acesta să fie recunoscut. Dacă ar fi cerut cineva aceasta în secolul al XVIII-lea, dacă ar fi fost un om genial la noi a cărui minte să treacă peste vremea lui, care să fi cerut unirea aceasta românească, fie între Carpați și Dunăre, fie mai departe, n-ar fi fost înțeles. În secolul al XIX-lea se înțelege și înăuntru și în afară; și atunci ideea unirii a venit de la sine" [8].

Fără să ne declarăm de acord cu toate ideile lui N. Iorga în problema unității românilor în evul mediu [9], subliniem importanța deosebită a contribuției sale la cunoașterea acestei probleme de bază a istoriei poporului român, ca și la studiul relațiilor îndeosebi politice și culturale — dintre țările române. Asupra opiniilor sale vom reveni adeseori în lucrarea de față.

O mare însemnătate are lucrarea lui Dimitrie Onciul, *Ideea latinității și a unității naționale* [10], în care istoricul prezintă paralel dezvoltarea celor două idei, prima fiind considerată baza celei de-a doua. Ca și N. Iorga, Onciul susține existența „în fondul sufletesc al națiunii" a conștiinței „unității naționale a tuturor românilor", bazată pe unitatea de limbă, religie și obiceiuri și „întărită prin conștiința originii romane". El explică și justifică unirea realizată de Mihai Viteazul prin „conștiința unității naționale a țărilor surori" (ca și alți istorici din trecut, D. Onciul nu făcea deosebirea între conștiința unității de neam și cea națională) și arată că, după 1600, „ideea unității naționale a fost cultivată și întărită în legătură cu ideea latinității mai ales prin literatură". Autorul se ocupă pe larg de ideile cronicarilor și ale Școlii ardelene și de rolul acestora în propagarea ideii latinității și a unității naționale.

---

[8] Idem, *Unirea românească*, p. 13.

[9] De pildă, spre deosebire de D. Onciul — la care ne vom referi îndată — N. Iorga neagă existența conștiinței unității de neam în vremea lui Mihai Viteazul, considerînd unirea realizată de acesta „un incident" („Drum drept", 1914, p. 522). Mai tîrziu, marele istoric a revenit asupra acestei opinii; de pildă, în 1934 admite existența acestei conștiințe cînd spune că Viteazul a fost prins „de ideile care erau ale timpului său", cărora „le-a dat nota puternică, entuziastă a temperamentului său" *(Unirea românească*, p. 9*)*. De asemenea, N. Iorga exagerează cînd afirmă ca „fiecare țară își avea datinile sale deosebite, și în comerț și în organizația orașelor, și în cîrmuirea ținuturilor" („Drum drept", 1914, p. 519).

[10] Apărută în RI, 1919, p. 141—162 și retipărită în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968.

Pentru a întregi bibliografia, amintim aici și alte lucrări apărute în primele decenii ale secolului nostru precum: G. Ghibănescu, *Geneza ideii de unire* („Arhiva", 21, 1909, nr. 1, p. 15—29); Radu Dragnea, *Ideea unității politice a românilor* („Ramuri", 10, 1915, nr. 11, p. 175—178); Ion Sandu, *Considerațiuni asupra problemei unificării*, Sibiu, 1922; Romulus Seișanu, *Ideea unirii în țările române*, Buc., 1933; Ion Mateiu, *Preludiile unității naționale*, Brașov, 1936 etc.

www.dacoromanica.ro

În partea a doua a studiului său, Onciul urmărește „dezvoltarea ideii unității naționale ca aspirațiune națională, din punct de vedere politic, și biruința ei prin unirea politică a tuturor românilor din cuprinsul Daciei Traiane". O atenție specială acordă Onciul proiectelor străine de creare a regatului dacic, prin unirea țărilor române, ca o recunoaștere a unității poporului român.

O contribuție de o deosebită valoare la problema studierii legăturilor dintre români și a evoluției ideii de unitate pînă la constituirea statului național unificat din 1918 a adus istoricul transilvănean I. Lupaș în cîteva din lucrările sale.

În prima dintre acestea, *Factorii istorici ai vieții naționale românești* — care reprezintă lecția inaugurală ținută în 1919 la deschiderea cursului de istoria Transilvaniei la Universitatea din Cluj [11] — I. Lupaș a dezvoltat ideile istoricului italian Mancini, expuse în lecția de deschidere rostită la Universitatea din Torino, în 1851, sub titlul *Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti*, după opinia căruia factorii constitutivi ai unei națiuni sînt: *elementul geografic* (țara, teritoriul); *elementul etnografic* (poporul); *elementul religios* (credința); *elementul rațional* (limba); *elementul tradițional* (datinile obiceiurile, amintirile istorice); *elementul juridic* (legile și instituțiile sociale), iar deasupra tuturor, *elementul moral* sau *conștiința națională* „fără de care sînt slabe și nesigure toate celelalte elemente", care „rămîn fără puterea de a constitui națiunea" [12].

Plecînd de la aceste idei, I. Lupaș a schițat în cîteva date sumare rolul fiecăruia din elementele amintite în constituirea unității românești.

Remarcăm că din această schemă lipsesc o serie de factori care au îndeplinit un rol de seamă în asigurarea unității românești, în primul rînd relațiile economice și unitatea vieții social-politice, acordîndu-se în schimb o mare importanță factorilor care țin de suprastructură. În plus, în această lucrare, I. Lupaș neglijează conștiința unității de neam, care precede conștiința națională [13], și omite studiul unității poporului român exprimată prin terminologia folosită pentru desemnarea acestuia, aspect deosebit de important pentru înțelegerea completă a chestiunii studiate.

I. Lupaș și-a reluat și dezvoltat ideile într-o carte apărută în 1937 cu titlul *Istoria Unirii românilor* [14], în care a căutat să descifreze „din mulțimea fără număr a întîmplărilor cu deosebire pe cele mai potrivite pentru a da cetitorilor putința să vadă limpede legăturile nezdruncinate care au dăinuit totdeauna între pămîntul strămoșesc și între fiii poporului român, răsfirați sub felurite stăpîniri". Istoricul și-a propus să cerceteze temeiurile puternice ale unității noastre statale, demonstrînd pe această bază că unirea românilor nu se datorește politicii europene și nu este o „alcătuire întîmplătoare", cum susțineau și mai susțin încă unii istorici străini.

---

[11] Reprodusă în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, București, 1928, p. 3—33.
[12] *Ibidem*, p. 13.

[13] De pildă, se afirmă că „lipsa conștiinței naționale" a fost unul din motivele de căpetenie ale „scurtimii" domniei lui Mihai Viteazul în cele trei țări române (I. Lupaș, *op. cit.*, p. 31). Se știe însă că în vremea lui Mihai Viteazul exista o puternică conștiință a unității de neam (vezi mai jos, capitolul X, p. 155—158).

Despre ideile lui I. Lupaș în acest domeniu vezi Radu Ardelean, *Ideea națională în scrisul istoric al lui Ioan Lupaș* („Studii și comunicări", Muzeul Brukenthal, 20, 1977, p. 213—215).

[14] Vezi și prezentarea lui I. Moga, *Les bases de l'unité roumaine* („Revue de Transylvanie", 1938, nr. 1—2, p. 110—123). Lucrarea a apărut în colecția „Cartea satului", adresîndu-se publicului larg.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea se compune din mai multe „cărți": în prima se prezintă „temeiurile unirii românilor": unitatea geografică, unitatea etnică, de credință, de limbă, obiceiuri și „așezăminte" și „puterea morală a conștiinței naționale", unde se afirmă — fără temei — că „lipsa conștiinței naționale a fost o grea piedică în calea unirii românilor". Cartea a II-a prezintă istoria daco-romanilor și românilor de la retragerea aureliană pînă la unirea realizată de Mihai Viteazul, căreia i se dedică cea de a treia carte. Cartea a IV-a prezintă istoria țărilor române de la moartea lui Mihai Viteazul pînă la 1821, insistînd asupra relațiilor culturale, ideilor cronicarilor și Școlii ardelene.

După ce prezintă factorii care au colaborat la înfăptuirea unirii, I. Lupaș cercetează etapele de realizare a acestui proces pînă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; pe această cale vor merge apoi și alți cercetători.

Un alt istoric preocupat de problema unității românești a fost George Brătianu, autorul lucrării *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943 [15]. Urmînd pilda unor autori apuseni ca G. Dupont - Ferrier, G. Bourgin și P. Benaerts, care s-au ocupat de unitatea Franței, Italiei și Germaniei, Brătianu a considerat necesar să prezinte evoluția unității românești „qui constituait de toute évidence le problème central de l'histoire nationale".

Lucrarea are trei părți, dedicate: *elementelor unității, instinctului unității* și *conștiinței unității*. În prima se insistă asupra factorului geografic și a continuității românilor pe acest teritoriu; în cea de a doua se prezintă relațiile politice dintre țările române, considerîndu-se că misiunea istorică a acestora a fost condiția asigurării unității lor; tot aici se urmărește evoluția ideii unității de neam și întărirea unității spirituale a românilor în sec. XVII—XVIII. Ultima „carte" prezintă „etapele unității politice", încheiate prin desăvîrșirea unității statale la 1918.

Ca și I. Lupaș, G. Brătianu a respins aserțiunile unor istorici străini care susțineau că statul unitar național român este rezultatul unor tratate de pace favorabile României, arătînd că realizarea unității se bazează pe fundamente istorice de netăgăduit: unitatea teritorială, unitatea de rasă, limbă și cultură, conștiința originii latine și a unității de neam.

În ultimele trei decenii problema unității românilor în evul mediu s-a bucurat de o atenție deosebită, formînd obiectul a numeroase studii și monografii.

Primul dintre acestea este datorat lui P. P. Panaitescu și tratează *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală* [16]. El arată că unificarea politică nu era posibilă în timpul orînduirii feudale, deoarece „la baza unității politice naționale stau relațiile de producție capitaliste" [17], iar „ideea națională a constituirii statelor pe baza comunității de neam este

---

[15] Această carte a fost precedată de conferința *Formarea unității românești. Factorii istorici*, Buc., 1940, 22 p. (extras din „Arhiva românească", V, 1940, p. 26—46), și de lucrarea *Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război*, Buc., 1942, al cărui text a fost dezvoltat apoi în cartea apărută în limba franceză.

Plecînd de la lucrările lui N. Iorga, I. Lupaș și G. Brătianu, Ștefan Pascu a prezentat la rîndu-i factorii de „valoare permanentă" care stau la baza unității românești: cadrul geografic, originea etnică, limba, credința, tradițiile și obiceiurile, instituțiile, la care se adaugă conștiința unității de neam *(L'unité de la terre et du peuple roumain*, în „Revue de Transylvanie", 1941—1943, p. 325—343).

[16] Apărut în vol. *Studii privind unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 55 93.

[17] *Ibidem*, p. 57.

www.dacoromanica.ro

o concepție politică; ea apare odată cu dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste și cu formarea națiunilor" [18].

Autorul subliniază cîteva aspecte ale unității „populare" dintre români, ca și unitatea lor culturală, schițînd apoi evoluția ideii unității de neam, așa cum apare la cronicari. P. P. Panaitescu consideră că „cel dintîi care a manifestat ideea națională românească, a solidarității politice între români, bazată pe existența unui popor român, același peste granițele politice, a fost Tudor Vladimirescu, în 1821" [19].

Autorul exagerează caracterul feudal-vasalic al relațiilor dintre domnii țărilor române în evul mediu, ca și importanța relațiilor economice și minimalizează importanța conștiinței populare a unității de neam cînd afirmă: „nu mai putem socoti astăzi unirea politică a românilor ca rezultatul unei lupte politice conștiente și seculare, datorită unor idei politice permanente în gîndirea poporului român" [20].

Deși nu a fost dedicată în mod special problemei unității poporului român, lucrarea lui C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, apărută în 1967 (tradusă și în cîteva limbi străine), prezintă rolul Transilvaniei în păstrarea acestei unități [21]. Autorul studiază: unitatea geografică și economică a teritoriului românesc, insistînd asupra rolului Transilvaniei, relațiile politice dintre cele trei țări românești — Transilvania fiind considerată „reazemul celorlalte două țări românești în lupta antiotomană" — precum și mișcările de populație din Transilvania spre celelalte două țări extracarpatice, provincia de peste munți constituind un puternic „rezervor etnic românesc". În ultimul capitol se studiază rolul cultural al Transilvaniei, fără a se discuta însă problema foarte importantă a relațiilor culturale dintre cele trei țări și a colaborării interromânești în acest domeniu.

Anul 1968 a marcat împlinirea a 50 de ani de la realizarea statului național unitar român, oferind istoricilor prilejul fericit de a relua studierea unității românești în veacurile trecute, a modului și etapelor realizării statului unitar. Rezultatele muncii lor s-au concretizat în numeroase lucrări și culegeri de studii.

Una din cele mai importante lucrări apărute cu acest prilej, *Unitate și continuitate în istoria poporului român* (apărută sub redacția prof. D. Berciu), înmănunchiază o serie de studii valoroase dedicate celor două probleme de cîțiva specialiști reputați de la București și Cluj-Napoca. După cum se arată în prefață, „îmbinînd informația bogată moștenită de la istoriografia noastră din trecut cu rezultatele excepțional de bogate ale cercetărilor sistematice din anii puterii populare, volumul prezintă cititorului o imagine de ansamblu a principalilor factori care au contribuit la procesul de desăvîrșire a unității politice a poporului român".

Nu lipsesc din această privire de ansamblu cîteva din problemele de bază ale unității românești în evul mediu: unitatea teritorial-geografică, economică, a limbii, unirea politică realizată de Mihai Viteazul, rolul mișcărilor demografice în menținerea unității, precum și modul cum a evoluat conștiința unității teritoriale. Studiile se datoresc unor specialiști de seamă

[18] *Ibidem*, p. 67.
[19] *Ibidem*, p. 88.
[20] *Ibidem*, p. 57.
[21] O încercare asemănătoare, cu o informație mult mai săracă și o tematică incompletă făcuse V. Motogna, în 1929, în studiul său *Trecutul Ardealului românesc în cadrul năzuințelor spre unitatea națională*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1928*, I p. 21 88.

www.dacoromanica.ro

în problemele respective, precum: Tiberiu Morariu, Radu Manolescu, acad. Al. Graur, I. Ionașcu, Ștefan Ștefănescu și Eugen Stănescu (în ordinea contribuțiilor enunțate mai sus).

Chiar dacă nu epuizează problematica complexă a unității poporului român în evul mediu, volumul amintit contribuie la o mai bună înțelegere a acesteia.

O altă lucrare importantă, apărută în 1968, se datorește acad. Ștefan Pascu: *Marea adunare națională de la Alba Iulia — încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român.* Cea mai mare parte a lucrării se ocupă, în chip firesc, de modul cum s-au realizat cele două etape importante ale statului național român: 1859 și 1918. Ca o introducere la aceste evenimente, primele două capitole ale lucrării (însumînd 50 de pagini) tratează succint „premisele unității de stat a românilor", adică: conștiința unității de neam și transformarea ei treptată în conștiință națională, comunitatea lingvistică și culturală, legăturile politice dintre țările române încununate cu unirea lor sub sceptrul lui Mihai Viteazul [22]. Autorul nu și-a propus o tratare exhaustivă a acestor probleme, care sînt prezentate doar ca o introducere la subiectul propriu-zis al lucrării.

Aceleași idei au fost reluate de acad. Ștefan Pascu în vol. *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie,* culegere de studii apărută în 1968. Sub titlul „Premisele unității politice a românilor", se prezintă pe scurt: conștiința de sine a poporului român, tendința de unitate a țărilor române, unirea țărilor române sub Mihai Viteazul și întărirea legăturilor dintre țările române și a conștiinței de neam în secolul al XVII-lea.

În același an a mai apărut lucrarea lui A. Răduțiu și P. Teodor, *Idei de unitate politică la români,* lucrare de popularizare în care sînt prezentate pe scurt relațiile economice și politice dintre țările române, evoluția conștiinței unității de neam (îndeosebi la cronicari și Școala ardeleană), precum și modul cum s-a înfăptuit apoi statul unitar român. Autorii subliniază pe bună dreptate că, în formarea ideii de unitate politică, conștiința unității de neam și de limbă a acționat ca un factor permanent și că ideea de unitate este precedată și descinde din ideea unității de neam și de limbă.

În 1972 a apărut o nouă lucrare colectivă privind *Unirea Transilvaniei cu România,* care a cunoscut trei ediții pînă în 1978. În această lucrare un întins capitol, elaborat de Natalia Tampa, prezintă unitatea economică, socială și politică a țărilor române în evul mediu; din acest capitol nu lipsesc unele date sumare despre unitatea culturală și religioasă a românilor în perioada amintită.

Aniversarea, în 1978, a 60 de ani de la formarea statului național unitar român a fost sărbătorită prin numeroase manifestări științifice dedicate unității poporului român, ca și prin apariția unor volume de studii și monografii.

Primul dintre acestea — intitulat *60 de ani de la făurirea statului național unitar român* — a fost realizat de cadrele didactice ale Facultății de istorie-filozofie din București. El cuprinde două studii privind relațiile politice dintre țările române în sec. al XVI-lea și un altul despre continuatorii politicii lui Mihai Viteazul, restul articolelor fiind dedicate modului cum s-au realizat cele două etape ale statului unitar, 1859 și 1918.

[22] Aceleași idei și în articolul *Premisele unității politice a românilor* („Apulum", VII 2, 1969, p. 41—60).

www.dacoromanica.ro

O altă lucrare importantă se datorește lui Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval* (Cluj-Napoca, 1978), care cuprinde în introducere mărturii despre unitatea medievală, cea mai mare parte a sa fiind dedicată studierii activității cărturărești „interromânești" și circulației cărții în secolele XVI—XVIII. Este vorba, deci, în primul rînd, de relațiile culturale dintre țările române, domeniu în care autorul dispune de o bogată informație (nu totdeauna prea bine sistematizată).

În 1980 au apărut alte două lucrări privind problema unității românilor. Prima se datorește lui Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român* (Edit. Albatros, colecția „Memoria pămîntului românesc"). Primele capitole au ca obiect: originea și unitatea de neam (numită greșit națională!) în sec. XIV—XVI, dezvoltarea ideii unității de neam la cronicarii din sec. al XVII-lea, la D. Cantemir și Școala ardeleană, iar cap. VI se ocupă de circulația cărții în sec. XVI—XVIII ca mărturie a „unității naționale românești". Cea mai mare parte a lucrării (cap. VIII—XVII) se ocupă în chip firesc de modul cum au fost pregătite și realizate cele două etape ale statului național român: 1859 și 1918.

Cea de-a doua lucrare este semnată de I. D. Suciu și are ca titlul *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, apărută la Timișoara [23]. Lucrarea prezintă „îndeosebi legăturile politice și culturale dintre românii bănățeni și celelalte provincii românești", autorul urmărind să prezinte contribuția Banatului la istoria generală a românilor. În prefață se subliniază faptul că „atît din punct de vedere politic, cît și cultural și economic, se constată o unitate desăvîrșită pe parcursul istoriei, care nu a fost evidențiată în suficientă măsură. Nu există un studiu axat pe această problemă".

Pe lîngă aceste lucrări și culegeri de studii cu caracter mai general, au apărut numeroase alte studii și monografii privind diverse aspecte ale unității poporului român în evul mediu.

Prima dintre acestea se cuvine a fi amintită lucrarea lui Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (București, 1972; ediția în limba franceză, 1977), în care autorul urmărește „evoluția ideii romanității românești de la încheirea procesului de formare a poporului român și pînă la mijlocul veacului al XVIII-lea", utilizînd pentru aceasta o imensă literatură, în bună parte inedită. Din ideea romanității românilor, deci a originii lor comune, decurge în mod firesc „ideea unității de neam a românilor din întregul cuprins al fostei provincii romane în accepțiunea întinderii ei etnico-geografice, mai largă deci decît cea strict politico-administrativă". Autorul subliniază cu convingere și de cîte ori are prilejul această unitate pe care au susținut-o numeroși învățați români și străini din evul mediu.

Într-o altă lucrare a sa, *Dacoromano-Saxonica* (București, 1980), în capitolul *Țara și locuitorii* (p. 98—148), același autor ne-a redat mărturiile învățaților săși despre unitatea și continuitatea poporului român pe pămîntul strămoșesc, mărturii extrem de prețioase la care ne vom referi adeseori în lucrarea noastră.

O deosebită însemnătate au apoi studiile lui Eugen Stănescu despre unitatea teritorială și de neam exprimată prin terminologia utilizată de ro-

---

[23] Vezi de același autor *Aspecte ale unității poporului român în veacurile XIV—XV* („Studii", 1969, nr. 6, p. 1056—1076), și *Contribuții la cunoașterea unității poporului român în evul mediu* („Ziridava", VIII, 1977, p. 61—87).

Vezi și recenta lucrare a lui Mircea Mușat și I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Buc., 1983, unde se invocă numeroase mărturii despre unitatea românilor în secolele trecute, insistîndu-se asupra semnificației istorice a unirii realizate de Mihai Viteazul.

www.dacoromanica.ro

mâni şi de străini, ca şi despre evoluţia conştiinţei unităţii de neam [24], probleme care au căpătat, datorită cercetărilor sale, o temeinică clarificare.

O atenţie specială s-a acordat apoi evoluţiei ideii de unitate a poporului român reflectată în istoriografie sau în izvoarele narative şi documentare străine, problemă ce a constituit subiectul unor lucrări de atentă analiză [25].

S-a reluat studiul relaţiilor politice dintre ţările române, dovedindu-se puternica unitate ce a existat în decursul istoriei între aceste state, colaborarea strînsă în lupta împotriva primejdiei externe îndeosebi în timpul lui Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul.

O mare atenţie s-a acordat relaţiilor politice din secolul al XVI-lea, dinainte de Mihai Viteazul; studiul acestor strînse legături politice, paralel cu acela al evoluţiei conştiinţei de neam sau al planurilor de refacere a Daciei din secolul al XVI-lea, a arătat în chip limpede că unirea realizată de viteazul domn nu a fost decît urmarea firească a dezvoltării istorice a poporului român în această vreme [26].

A fost reluat, de asemenea, şi îmbogăţit substanţial studiul legăturilor culturale şi ecleziastice dintre ţările române în evul mediu, insistîndu-se în mod deosebit asupra rolului important al circulaţiei cărţii în cele trei ţări româneşti. În afară de amintita lucrare a lui Octavian Şchiau, se cuvine să menţionăm monografia lui Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968. (Asupra numeroaselor studii privind circulaţia cărţii vom reveni pe larg în capitolul VII).

În sfîrşit, se cuvine să mai menţionăm că o deosebită importanţă s-a acordat în ultima vreme mişcărilor demografice ca factor de întărire a unităţii poporului român. Principala lucrare în acest domeniu o datorăm lui Ştefan Meteş, cunoscut pentru numeroasele sale studii mai vechi privind relaţiile dintre ţările române [27]: *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX (Cercetări de demografie istorică)*, Bucureşti, 1971 (ediţia a II-a, 1977). La toate lucrările amintite în această scurtă prezentare vom reveni pe larg pe parcursul expunerii.

Din această sumară prezentare rezultă că problema unităţii poporului român a constituit obiectul a numeroase lucrări în ultimul secol şi că isto-

---

[24] *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Român — românesc în textele româneşti din veacurile XV—XVIII* („Studii", 1964, nr. 5, p. 967—1 000); *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe. „Valahia" şi sensurile ei* („Studii", 1968, nr. 6, p. 1 105—1 123); *Roumanie: Histoire d'un mot (Développement de l'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe — XIXe siècles* („Balkan Studies", 1969, nr. 1, p. 69—94).

[25] Mihail Dan, Pompiliu Teodor şi Aurel Răduţiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie* (AIIC, XI, 1968, p. 25—57); Manole Neagoe, *Problema unităţii ţărilor române în secolul al XVI-lea* (RA, 1975, nr. 4, p. 427—442), cu unele exagerări despre ideea „unităţii naţionale", analizate de C. Rezachevici, *„Neam" şi „naţiune", unirea politică a ţărilor române sub Mihai Viteazul* („Rev. de istorie", 1977, nr. 9, p. 1 709—1 719).

Vezi, de asemenea, Ştefan Pascu, Aron Petric, *Ideea de unitate naţional-statală în conştiinţa poporului român* („Analele Institutului de studii istorice şi social-politice", 1973, nr. 6, p. 3 23), Cornelia Bodea, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain* (RRH, 1968, nr. 6, p. 853—876).

[25] Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Buc., 1980. Vezi şi recenzia noastră în „Rev. de istorie", 1980, nr. 9, p. 1 819—1 823.

[27] *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920; *Moşiile domnilor şi boierilor din ţările române în Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1925; *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925; *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928; *Domnii din Principatele române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj, 1934 etc.

www.dacoromanica.ro

ricii români invocați aici, convinși de realitatea unității în toate domeniile vieții (economic, social, politic, cultural, religios etc.), au adus dovezi concludente despre existența și tăria acestei unități. Cu toate acestea, în ultima vreme, unii așa-ziși oameni de știință străini încearcă să nege această unitate, susținînd existența unui popor moldovenesc separat de cel român, cu o limbă și o cultură aparte. Asupra opiniilor acestor așa-ziși oameni de știință, care fie că nu ne cunosc, fie vor să ne falsifice istoria, vom reveni pe parcursul lucrării.

Făcînd o caracterizare a lucrărilor amintite în acest capitol, putem spune că cele mai multe dintre acestea prezintă unitatea poporului român în secolele trecute doar ca pe o introducere și o motivare a modului cum s-a realizat statul național unitar român, clădit pe unitatea de neam, limbă, obiceiuri, credință, ca și pe conștiința unității de neam. În studiile și culegerile de studii amintite s-au abordat doar unele aspecte ale acestei unități (unitatea economică, de limbă și cultură, terminologia care reflectă această unitate, conștiința originii latine și a unității de neam, rolul mișcărilor demografice, al relațiilor politice etc.).

Cei care au urmărit această scurtă prezentare a istoriografiei problemei au înțeles, desigur, că — deși s-a scris foarte mult în problema unității poporului român — *nu există încă o lucrare în care să se prezinte pe larg și împreună toate aspectele acestei unități în evul mediu, începînd cu unitatea geografică, economică, social-politică, a limbii, culturii și credinței și terminînd cu unitatea exprimată prin terminologie și evoluția conștiinței unității de neam pînă la apariția conștiinței naționale.* Este ceea ce își propune să înfățișeze cititorilor autorul acestei cărți care s-a străduit să strîngă în lucrarea sa *toate dovezile unității poporului român,* utilizînd în acest scop bogata literatură dedicată acestei probleme, ca și toate izvoarele interne și externe cunoscute.

Ca și lucrarea despre *Continuitatea românilor* (București, 1980) — o altă problemă de bază a istoriografiei noastre — și aceasta are rolul de a alcătui un bilanț și un inventar al tuturor dovezilor unității poporului român și de a spulbera opiniile eronate ale unor așa-ziși învățați străini care neagă această unitate.

Înainte de a încheia, aduc cele mai călduroase mulțumiri conducerii Institutului de istorie „N. Iorga" și Editurii Academiei R.S. România pentru sprijinul acordat la tipărirea acestei lucrări deosebit de actuale pentru istoria patriei noastre.

www.dacoromanica.ro

UNITATEA GEOGRAFICĂ

Ceea ce trebuie subliniat de la început este *unitatea teritoriului vechii Dacii* [1], pe care au locuit românii în evul mediu. Pentru istoria poporului român, pentru tendințele lui de unitate, teritoriul pe care-l locuia în evul mediu a constituit un factor de coeziune deosebit de important. Străjuit de hotare naturale și având Carpații ca o coloană vertebrală, pămîntul românesc se înfățișa marelui patriot Nicolae Bălcescu ca o uriașă cetate naturală, în care Transilvania alcătuia „inima" cetății, înconjurată de „zidurile" Carpaților, de „contraforturile" dealurilor subcarpatice și de șesurile întinse, străjuite și ele de cursuri mari de apă, asemănătoare șanțurilor de apărare ale cetăților medievale [2].

De aceeași părere era și geograful francez Ancel, care susținea că România avea pămîntul cel mai bine alcătuit, a cărui oșie o formează Carpații și colinele din preajma lor, care au adăpostit neamul românesc în vremuri de restriște [3].

Pentru G. Vîlsan Transilvania era partea centrală a pămîntului românesc, apărată de jur împrejur de celelalte provincii surori: Banatul, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova, Bucovina, Maramureșul și Crișana, cu care alcătuia o unitate geografică și economică deplină [4]. Rupîndu-se unitatea pămîntului românesc datorită instaurării stăpînirii maghiare asupra Transilvaniei, regiunile rămase libere nu mai alcătuiau împreună o unitate teritorială și de aceea nu au mai putut forma nici o unitate politică ci s-au constituit două state românești.

Cît timp Transilvania a lipsit din alcătuirea politică a teritoriului românesc, acesta avea o înfățișare atît de nefirească încît putea fi asemănat cu două brațe întinse într-o duioasă așteptare sau — cum spunea geograful francez de Martonne — era o țară cu centrul în afara teritoriului în care o

---

[1] Vezi D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 31, care arată legătura dintre unitatea geografică și cea culturală, subliniind poziția centrală a Transilvaniei „în cadrul pămîntului românesc și al unității de cultură, de limbă, de obiceiuri, de aspirații ale poporului român".

[2] T. Morariu, în vol. *Din istoria Transilvaniei*, I, Buc., 1963, p. 1—15; S. Mehedinți, *Ce este Transilvania?*, Buc., 1940. Despre această problemă vezi pe larg V. Mihăilescu, C. Brătescu, *Unitatea și funcțiunile pămîntului românesc*, Buc., 1943, unde se subliniază unitatea climatică, hidrografică și etnică a teritoriului locuit de români.

[3] I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 9.

[4] G. Vîlsan, *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului și statului român*, în *Transilvania, Banatul . . .*, I, 1929, p. 145—156; idem, *Siebenbürgen im einheitlichen Rahmen des rumänischen Staates und Bodens*, Buc., 1941: vezi și L. Someșan, *La Transylvanie dans l'œuvre géographique de Georges Vîlsan* („Revue de Transylvanie", II, 1935—1936, nr. 2 p. 167—182); I. Conea, *Transilvania, inimă a pămîntului și statului românesc* („Geopolitica și geoistoria", I, 1941, nr. 1, p. 18 34 + h).

www.dacoromanica.ro

așezaseră împrejurările istorice, o țară cu o cumpănă geografică nestatornică [5].

Putem spune deci — așa cum arăta geograful Gr. Posea — că teritoriul patriei noastre „formează un *domeniu geografic complex dar unitar*, alcătuit armonios și care a oferit, de timpuriu, populației ce îl locuia cel puțin trei trăsături comune: *practicarea mai multor ocupații de către fiecare om*, adesea unitare și complementare, fapt ce îl lega de zona respectivă; *completarismul unor bogății* situate în zone geografice diverse; *posibilitatea și necesitatea de circulație concentrică permanentă*, atît de la zonele externe spre centrul domeniului (Transilvania și depresiunile intracarpatice), cît și invers. Acest teritoriu unitar a favorizat întotdeauna nu numai ocupații unitare sau complementare, dar și instituții politico-sociale similare" [6].

Importanța văilor ce străbat Carpații a fost covîrșitoare mai ales în veacurile trecute, pentru că ele deschideau drumuri între versanții opuși, într-o vreme cînd omul, dat fiind nivelul tehnicii de atunci, nu o putea face singur [7].

Prin culmile și plaiurile lor nu prea înalte, prin pasurile foarte numeroase, Carpații nu au separat pe locuitorii din Transilvania de cei de dincolo de munți, care și-au găsit deopotrivă sprijin și adăpost în această cetate naturală [8].

Din nenumăratele dovezi ce putem aduce cu privire la rolul de adăpost pe care-l ofereau munții în caz de primejdie vom evoca aici doar cîteva: despre Mircea cel Bătrîn se spune că — în timpul invaziei trupelor lui Baiazid în 1394 — „cu multă grijă și-a pus la adăpost în muntele Brașovului (— Bucegi) femeile și copiii" [9]. La fel a procedat Vlad Dracul în 1442: „pour ce que les Valaques ne se scentoient pas assez puissans pour donner bataille à tel multitude comme les Turqz estoient, ilz conclurrent de eulx tyrer es montaignes, et muncherent à ceulz du plat pays, que hommes, femmes, enfants

---

[5] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 10—11. Vezi și E. de Martonne, *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie*, Paris, 1906.

[6] Gr. Posea, *Considerații privind rolul depresiunilor carpatice și colinare și al rețelei de văi în viața și permanența poporului român* („Studii și cercetări de geografie", 1977, p. 13—14).

[7] P. Binder, *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali* (SAI, 20, 1972, p. 66—74); idem, *Din geografia istorică a pasurilor din Carpați* („File de istorie", Bistrița, IV, 1974, p. 324—333); I. Șandru, *Rolul pasurilor și trecătorilor carpatice în mobilitatea populației* („Analele Univ. Al. I. Cuza", Geografie, 1974).

[8] Vezi îndeosebi G. Vîlsan, *Carpații în România de azi* (CL, 1924, p. 512—513), care arată: „Carpații sînt un accident important al pămîntului românesc, dar prin înălțimea lor mijlocie, prin masivitatea lor redusă, prin direcția lor variată, prin întinsele platforme accesibile, prin rîurile care nu i-au respectat, ca și prin numeroasele trecători și bazinuri din mijlocul lor, ei nu alcătuiesc un hotar. Omul a putut să-i treacă și să-i cutreere în toate direcțiile. *Carpații nu au fost niciodată un hotar etnic . . ., ei se află înconjurați de masa poporului român, care s-a menținut și a prosperat sub ocrotirea lor.* Ei sînt axa stabilă în toate timpurile sau, cum li s-a spus, *coloana vertebrală a pămîntului românesc*, leagănul și întăritorul ființei noastre etnice" (subl. ns. —N.S.).

Vezi și I. Conea, *Din geografia istorică și umană a Carpaților. Nedei, păstori, nume de munți*, Buc., 1937, care subliniază la rîndu-i rolul acestor munți de „principală axă geografică a vieții poporului român".

Vezi, de asemenea, G. Brătianu, *op. cit.*, p. 334, care spune: „l'unité roumaine n'a pas attendu, pour exister, de recevoir une couronne à Rome ou à Byzance. L'on peut dire qu'une configuration naturelle . . . a posé sur le front du peuple roumain la seule couronne dont il revendique la possesion: celle de ses montagnes, *Corona Montium*, qui entoure de ses murs crénelés l'antique Dacie". Istoricul relua această expresie de la Iordanes care spunea că Dacia era încinsă cu o coroană de munți *(Dacia quae nunc Gepidia dicitur corona montium cingitur)*; citat și de I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 49.

[9] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 64.

www.dacoromanica.ro

et biens se saulvassent es dites montaignes" [10]. Cunoscînd bine aceste procedee, Vlad Ţepeş a făcut la fel în 1462: „a trimis sus la munte toate femeile şi copiii (haveva mandato suxu a monti tutte le femine et puti) [11].

Mai tîrziu, în sec. al XVII-lea, cînd ţările române nu mai aveau mijloace să se apere, cînd se dădea semnalul de alarmă — cum spune Paul de Alep — „ţăranii fugeau în vîrful munţilor spre a se adăposti, iar negustorii şi îndeosebi stăpînii de pămînt se retrăgeau în ţinutul muntos al Cîmpulungului..., spre munţii maghiarilor" (= Carpaţi) [12]. Diaconul sirian a înregistrat mărturia lui Preda Brîncoveanu mare vornic care i-a spus: *„în loc de castele şi de cetăţi, avem aceşti munţi şi (aceste) păduri, împotriva cărora nici un duşman nu poate birui"* [13].

Cînd aceste vremuri grele se linişteau — după cum spune cronicarul — „toţi oamenii pămîntului se bucurau, scăpînd de robii, de prăzi, de fugi prin munţi" [14].

Munţii şi pădurile au constituit deci adăpostul sigur al poporului român în vremuri de restriştе, îndeplinînd — cum spunea Preda Brîncoveanu — rolul unor adevărate cetăţi naturale.

Pentru a întregi imaginea acestui teritoriu unitar şi armonios alcătuit, mai trebuie să amintim că depresiunile carpatice, intracarpatice şi intradeluroase se leagă una de alta, se înlănţuie prin pasuri şi trecători, prin văile care le-au modelat, formînd un cerc suprapus Carpaţilor, cu deschideri convergente spre Transilvania şi divergente spre interior.

„Acest sistem de văi şi depresiuni a condus atît la o circulaţie intensă de oameni între interior şi exterior, cît şi invers, centrul « prelucrător » fiind totdeauna depresiunea internă a Transilvaniei şi mai ales depresiunile de pe marginile sale care sînt subcarpatice ca poziţie" [15]. Aşa se explică şi faptul că primele formaţiuni social-politice au apărut în aceste văi şi depresiuni mai adăpostite, Loviştea, Vrancea, ţara Oltului, a Haţegului etc. fiind vechi vetre româneşti.

Trebuie să adăugăm aici faptul — demonstrat convingător de cercetările lui I. Donat — că regiunea deluroasă şi submontană a fost în evul mediu una din regiunile cele mai intens populate [16]. În plus, Panait I. Panait a dovedit că, după înfiinţarea statului feudal al Ţării Româneşti, a avut loc o puternică pulsaţie spre cîmpie din regiunea deluroasă din nordul ţării, care constituia un bogat rezervor demografic [17].

---

[10] N. Iorga, *Cronica lui Wavrin şi românii* („Bul. Comisiei istorice a României", VI, 1927, p. 63).

[11] „Columna lui Traian", 1883, p. 36.

[12] *Călători străini*, VI, p. 247.

[13] *Ibidem*, p. 256.

[14] *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 240. Despre fuga locuitorilor in munţi in caz de primejdie există numeroase alte dovezi. La 1596, Mihai Viteazul arată că, din cauza tătarilor, „ţara a fugit toată şi s-a dus la munţi" (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 221). Într-o scrisoare din 14 iunie 1652 se spune că „norcdul din Moldova fuge de la ţară şi s-a îngrămădit tot la poalele munţilor" (Hurmuzaki, XV 2, p. 1207). La 10 iulie 1690 Constantin Brîncoveanu „a pus să se strige in Piteşti, Cimpulung ca toţi oamenii să fugă in munţi, să se ferească din drum, căci vine Tököly cu tătarii" (A. Veress, *Documente*, XI, p. 432).

[15] Gr. Posea, *op. cit.*, p. 9.

[16] I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth — thirteenth centuries*, in vol. *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 277—298.

[17] Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Ţara Românească în sec. XIV* (SCIV, 1971, nr. 2, p. 247—262).

www.dacoromanica.ro

Rețeaua de văi este, la rîndu-i, radiară, avînd drept castel al apelor coroana munților, îndeosebi cei Orientali, precum și Transilvania; pe orice vale a unui rîu mare ai porni în susul ei ajungi în Transilvania și în Carpați. În exterior văile radiare sînt strînse de o altă rețea de ape, de data aceasta circulară, Tisa și Dunărea, pe de o parte, Siretul, Prutul, Nistrul și Dunărea, pe de altă parte, alcătuind un cerc aproape perfect [18].

Unitatea geografică a teritoriului României este atît de evidentă încît, după 1918, cînd s-a constituit statul național unitar, un geograf străin declara că *unitatea politică este o revanșă strălucită a geografiei împotriva istoriei, o revanșă a conduitiilor naturale împotriva nedreptății și arbitrariului evoluției istorice care ținuse pe români în state diferite* [19].

[18] Gr. Posea, *op. cit.*, p. 19. Vezi și C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 13 14.

[19] G. Brătianu, *op. cit.*, p. 44—45.

www.dacoromanica.ro

Capitolul III

UNITATEA ECONOMICĂ. RELAȚIILE ECONOMICE DINTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Unitatea economică a țărilor române în evul mediu s-a manifestat prin schimbul permanent și intens de mărfuri dintre ele, generat de caracterul complementar al economiei lor[1].

Importanța acestor legături a fost subliniată recent de tovarășul Nicolae Ceaușescu, care spunea: „Conlucrarea dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, îndeosebi *interdependența lor economică* (subl. ns.), au avut un rol hotărîtor în cristalizarea sentimentelor originii comune daco-romane și al unității naționale, cărora Mihai Viteazul n-a făcut, de fapt, decît să le dea glas" [2].

Însemnătatea deosebită a acestor schimburi pentru unitatea românilor a fost subliniată de N. Iorga care scria: „pe o bază de interese comune — nu mai vorbim de Moldova și Muntenia, care formau economic o singură țară — *cea dintîi unire a românilor a existat*, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această ideie, *în unitatea perfectă a vieții economice*, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat și el în această viață prin intercirculația românească: un singur corp, un singur sistem, am zice, vînos, prin care străbătea același sînge viu" [3].

„Unitatea economică a țărilor române în evul mediu, manifestată îndeosebi prin desfășurarea schimbului de mărfuri permanent și intens dintre ele, a constituit o trăsătură marcantă a dezvoltării lor istorice" [4].

Legăturile economice ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova — spre care s-a orientat tot timpul și din acest punct de vedere — erau ușurate de existența a nu mai puțin de 16 drumuri care străbăteau trecătorile și pasurile Carpaților Orientali și Meridionali [5]. În schimb, spre vest, legăturile

---

[1] Vezi îndeosebi Radu Manolescu, *Unitatea economică a țărilor române în evul mediu* în vol. *Unitate și continuitate*, p. 135—152; idem, *Legăturile economice între țările române în secolele XIV—XVI*, în *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană*, Buc., 1976, p. 202—230; Tiberiu Morariu, *Funcțiile fizice și economico-geografice ale Transilvaniei în cadrul teritoriului României* („Apulum", 1969, p. 23—40); I. Tiberian, *Caracterul complementar al economiei Transilvaniei, Munteniei și Moldovei* („Probleme economice", 1970, nr. 9, p. 46—54); C. C. Giurescu, *Rolul economic al Transilvaniei* („Steaua", 1967, nr. 8, p. 76—81); idem, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 68—79 (cap. *Rolul economic al Transilvaniei*); Victor Axenciuc, I. Tiberian, *Premisele economice ale formării statului unitar român*, Buc., 1979, p. 30—56 (cap. *Scurt istoric al legăturilor economice între țările române pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*) etc.

[2] „Scînteia", din 28 mai 1980, p. 1.

[3] N. Iorga, *Elementele economice în cultura românească*, în vol. *Conferințe și prelegeri*, Buc., 1943, p. 53. Vezi în *ibidem*, p. 35, unde se susține: „legăturile noastre au fost în direcția lumii care se găsea la nordul Carpaților. Nu s-a pomenit niciodată un tarif vamal al domnilor noștri cu lumea de dincolo de Dunăre, pe cînd îndată ce se întemeiază domnia Țării Românești apare tariful vamal" pentru Transilvania. Aceleași idei în *Comemorarea unirii Ardealului și rostul istoric al Unirii*, Vălenii de Munte, 1933, p. 14.

[4] Radu Manolescu, *Unitatea economică*, p. 152.

[5] Vezi G. Vîlsan, *Carpații în România de azi* (CL, 1924, p. 504—566), care arată că în Carpații meridionali trecătorile sînt rare și profunde, iar în cei răsăriteni numeroase și joase. Vezi și mai sus, cap. II.

www.dacoromanica.ro

Transilvaniei cu Ungaria erau mult îngreunate de zona joasă și mlăștinoasă a Tisei care — așa cum arăta I. Moga — izolează două zone economice distincte și cu orientări diferite [6].

Orientarea economică a Transilvaniei spre țările române de la sud și est de Carpați a fost atît de puternică încît în a doua jumătate a secolului trecut a fost necesar un adevărat război vamal pentru a-i schimba această orientare tradițională și a o întoarce spre Austro-Ungaria [7].

Datorită condițiilor sale specifice de dezvoltare, Transilvania a jucat rolul unui adevărat „atelier", care aproviziona celelalte două țări române cu mare parte din produsele meșteșugărești necesare. La rîndul lor, Moldova și Țara Românească constituiau pentru Transilvania bogate izvoare de materii prime, necesare meșteșugarilor, și de alimente, necesare populației, precum și piețe primitoare, de care atelierele din orașele transilvănene nu se puteau lipsi la desfacerea produselor lor din care-și trăgeau prosperitatea.

Importanța vitală a acestor schimburi a fost înțeleasă de contemporani: la 1558 marele vornic muntean Stănilă scria brașovenilor: *„știți bine că fără noi voi nu puteți fi și țara voastră. Țara Bîrsei, fără țara noastră nu poate fi"* [8]. Mai tîrziu, la începutul sec. al XVII-lea, Cristian Rotompan, vornicul de Cîmpulung, amintea la rîndu-i bistrițenilor, în cuvinte asemănătoare, interdependența economică dintre Moldova și Bistrița, cînd scria: *„acest cap de țară a Mulduvei nu poate hi fără dumniavoastră și dumnilor voastre încă are hi îndemînă cu noi"* [9]. (subl. ns. — N.S.).

În schimbul economic dintre țările române un rol deosebit a revenit orașului Brașov, datorită așezării sale în partea de sud-est a Transilvaniei. El a îndeplinit rolul de piață comună a celor trei țări românești, de loc de întîlnire permanentă între negustorii din Țara Românească și Moldova și negustorii și meșteșugarii din Transilvania. Deosebit de revelatoare în acest sens sînt constatările lui G. Reicherstorfer: "Orașul este piața comercială principală a vecinilor și, în același timp, atelierul comun pentru orice obiecte.

---

[6] I. Moga. *L'orientation économique de la Transylvanie* (.Revue de Transylvanie". VI. 1940. nr. 1. p. 73—106); idem. *Die wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens.* in *Siebenbürgen.* I. Buc., 1943. p. 150 și urm.: idem. *La Transilvania nello spazio economico romeno.* Buc., 1941: Laurian Someșan. *Die Theissebene, eine natürliche Grenze zwischen Rumänien und Magyaren.* Sibiu. 1939.

După cum arăta I. Moga, „cette frontière naturelle a également déterminé l'evolution économique de cette province dans un sens divergent de celui de la Hongrie, cette dernière s'orientant vers l'ouest, tandis que la Transylvanie gravitait vers l'est" *(L'Orientation,* p. 5).

O părere asemănătoare a formulat și geograful maghiar Jenö Cholnoky, care arată că Transilvania „nu gravitează încoace (spre Buda): ea rămîne în afară, ca o unitate fizică cu o viață geografică aparte" (apud I. Moga. *Die Wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens.* p. 156).

La mijlocul secolului trecut, I. Maiorescu afirma: „Transilvania, după poziția sa geografică, numai împreună cu Principatele dunărene va putea ajunge vrednată la o stare materială plăcută" (N. Bănescu, I. Mihăilescu. *Ioan Maiorescu.* Buc., 1912, p. 236; citat și de N. Iorga. *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor.* p. 57).

Izolarea economică a Transilvaniei de Ungaria este ilustrată de trei fapte deosebit de importante, unul din domeniul metrologiei, celelalte două din acela al circulației monetare: în timp ce în Ungaria se folosea un sistem propriu de măsuri și greutăți, Transilvania și l-a păstrat pe cel tradițional, avînd multe elemente comune cu Țara Românească și Moldova. Tot astfel, în timp ce în Ungaria se utiliza marca de Buda, în Transilvania domina „marca de Sibiu" sau „transilvăneană", generalizată de Matei Corvin spre sfîrșitul domniei. În sfîrșit, cînd guvernul vienez a impus, în 1747, marca de Viena ca monedă oficială, numai Transilvania a fost exceptată, locuitorii ei continuînd să utilizeze marca transilvăneană *(Unirea Transilvaniei cu România. 1918.* Buc., 1978, p. 29—30).

[7] G. Brătianu. *op. cit.*, p. 23.

[8] Gr. Tocilescu. *234 documente*, p. 445 446.

[9] N. Iorga. *Documente din arhivele Bistriței.* I. p. 28. Vezi și M. Dan. S. Goldenberg. *Bistrița în sec. XVI și relațiile ei comerciale cu Moldova* (SUBB. Historia. 1964. fasc. 2); Octav

www.dacoromanica.ro

Aici se adună secui, români, armeni, greci și prin mărfurile ... aduse atît din Moldova, cît și din Țara Românească crește avuția sa" [10].

Locuitorii români din Brașov erau atît de interesați în schimburile cu Țara Românească încît, la 26 octombrie 1724, comunicau reprezentantului lor la Viena: *„hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Țara Rumânească, aici numai dăjdiile dăm"* [11].

La rîndul său, la 1779, Cancelaria aulică transilvană din Viena recunoștea: *„legătura strînsă care există între marele principat al Transilvaniei și țările vecine, Moldova și Țara Românească, și nevoia imperioasă de a importa de acolo cantități mari din materiile prime de care are nevoie în mari cantități principatul Transilvaniei"* [12] (subl. ns. — N.S.).

Cînd drumurile se închideau din pricina războiului, interesele negustorilor din ambele părți aveau de suferit. De pildă, la 1601, vornicul de Cîmpulung — Modova întreba pe pîrcălabul de la Bistrița dacă au plecat „nemții" lui G. Basta pentru ca să poată cere domnului deschiderea drumului: „să slobodzască drumul să înble neguțătorii, că sărăcescu foarte neguțători mulți, să vie cu negoațe și cu marhă la Bistriță" [13].

Domnii țărilor române erau conștienți de faptul că schimburile comerciale erau reciproc avantajoase; la 25 octombrie 1612, Ștefan vodă Tomșa al Moldovei cerea bistrițenilor deschiderea drumului: „lasă să vină și să meargă adevărații negustori; *așa ar fi belșug în amîndouă țările"* [14].

Este greu de calculat exact volumul schimburilor comerciale dintre țările române, deoarece pentru secolele trecute lipsesc date precise. După aprecierea lui Radu Manolescu — unul din cei mai buni specialiști ai problemei —

Monoranu, Emil Emandi, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Sucevei în evul mediu* („Studii și materiale. Istorie", Muzeul Suceava, V, 1978, p. 253—267).

[10] *Călători străini*, I, p. 218; vezi și Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, Buc., 1965; S. Goldenberg, *Rolul orașelor medievale din Transilvania în dezvoltarea relațiilor economice cu Moldova și Țara Românească*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 239—242, unde se subliniază faptul că „vecinătatea, trainicile legături cu țările române, a căror putere de consum a constituit un factor important al prosperității meșteșugurilor și comerțului unor orașe din Transilvania medievală", au fost „decisive" pentru dezvoltarea acestor orașe.

[11] Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, I, Brașov, 1901, p. 123.

Bun cunoscător al evenimentelor epocii sale, învățatul sas brașovean Iohann Filstich afirma pe la 1728 : „s-a discutat acum cîțiva ani în dieta Transilvaniei cu multă fervoare dacă nu cumva locuitorii Țării Birsei s-ar putea lipsi de negoțul valah și mai cu seamă de cel muntenesc; care certuri le vor putea judeca cu ușurință cei care știu bine care este starea birsanilor, ce nu pot nici să-și vindă ale lor și nici să ia din altă parte lîna, bumbacul, vopselele și altele, de mare trebuință meșteșugarilor, că altminteri, spre marea pagubă a întregului ținut, ar ajunge la cea mai mare sărăcie" *(Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, ed. A. Armbruster, R. Constantinescu, Buc., 1979, p. 45).

O parte din acești brașoveni, „carii să hrănesc cu negoț brașovenescu", se stabiliseră în Țara Românească, unde plăteau, în vremea domniei lui C. Brîncoveanu, o dare globală de 1 000 de taleri (C.C. Giurescu, *Transilvania*, p. 64—65).

Despre numeroasele prăvălii ale negustorilor din Brașov, stabiliți în diverse orașe din Țara Românească (Cîmpulung, Buzău, Ploiești, București, Rm. Vîlcea etc.) și Moldova (Botoșani, Roman, Bîrlad, Focșani, Galați) vezi Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, p. 234—243.

[12] I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în sec. XVIII* (AIINC, VII, 1937—1938, p. 144).

[13] Hurmuzaki, XV/2, p. 785. Probabil la cererea bistrițenilor, în 1603, Basta a dat libertate de acțiune negustorilor moldoveni în Transilvania (*ibidem*, p. 305).

[14] *Ibidem*, p. 856.

www.dacoromanica.ro

valoarea de ansamblu a acestor schimburi în secolele XV—XVI ar fi fost de circa 150 000 — 200 000 de florini anual [15].

Pentru începutul sec. al XVIII-lea, este revelator faptul că, în 1717, „numai la punctele vamale Braşov, Bran, Timiş, Săcele, Breţcu, Ghimeş, Gheorghieni, Sibiu, Turnu Roşu, Orăştie, Vulcan, Haţeg şi Bistriţa (puncte vamale pe unde se făcea trecerea spre Ţara Românească şi Moldova N.S.), vama încasată s-a ridicat la suma de 95 514 florini renani şi 1/2 de crucer, ceea ce reprezenta aproape 83% din totalul de 114 064 florini renani şi 51 de cruceri, încasaţi din toate punctele vamale ale Transilvaniei". Este evident că la începutul instaurării dominaţiei austricce în Transilvania „această ţară menţinea strînsele şi tradiţionalele sale legături economice cu Ţara Românească şi Moldova, preponderente în schimbul de mărfuri externe ale ei" [16]

Cifre mai exacte ne-au rămas din secolul trecut: de pildă, la 1837, 97.8% din totalul exportului şi 91.8% din totalul importului Transilvaniei reveneau principatelor române şi provinciilor Imperiului otoman [17], ceea ce dovedeşte *orientarea aproape exclusivă a Transilvaniei spre ţările de la sud şi est de Carpaţi.*

La sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor (1789—1820) un rol deosebit în dezvoltarea comerţului exterior al Ţării Româneşti l-a avut negustorul sibian Hagi Constantin Pop care dispunea de sucursale în principalele oraşe din Oltenia [18].

[15] R. Manolescu. *Legăturile economice între ţările române*, p. 219—220. Despre proporţia mare a participării românilor în comerţul Braşovului şi Sibiului, vezi C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 74.

Pentru secolul al XVII-lea vezi Paul Cernovodeanu, *Comerţul ţărilor române în secolul al XVII-lea* („Rev. de istorie", 1980, nr. 6, p. 1075—1077), care arată că, în pofida cvasimonopolului otoman, procesul de schimb dintre ţările române continuă să aibă un caracter complementar, dar ca lipseşte posibilitatea de a se face aprecieri statistice asupra cuantumului acestor schimburi.

[16] Lidia Demény, *Relaţiile comerciale ale Transilvaniei în lumina veniturilor vamale din anii 1717—1724* („Studii", 1970, nr. 5, p. 997—998).

[17] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 73. Vezi şi Elisabeta Dinu, *Contribuţii privind rolul negustorilor români din Braşov la menţinerea şi dezvoltarea legăturilor comerciale ale Transilvaniei cu Ţara Românească şi Moldova în anii 1830—1848* („Cumidava", VIII, 1974—1975, p. 135—140) Vezi, de asemenea, V. Axenciuc, I. Tiberian, *op. cit.*, p. 13, unde se arată: „masa de informaţii obţinută şi cercetată, din arhive şi biblioteci, demonstrează că în sec. XIX, cu o putere fără precedent, legăturile economice dintre Transilvania şi celelalte provincii româneşti s-au amplificat şi intensificat peste graniţele administrative impuse de stăpînirea străină".

[18] A. Oţetea, *Casa de comerţ Hagi Constantin Pop din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului cu Ţara Românească* („Comunicări şi articole de istorie", 1955, p. 29—44); N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori olteni şi munteni către casa de comerţ sibiană Hagi Pop*, în *Studii şi documente*, VIII; Virgil Ionescu, *O renumită casă comercială românească* („Comerţ modern", 1968, nr. 6, p. 75—77); Ileana Petrescu, *Din activitatea Casei de comerţ Hagi Constantin Pop din Sibiu în Oltenia* („Arhivele Olteniei", Serie nouă, 2, 1983, p. 98—106).

Orientarea comerţului braşovean spre ţările române în sec. al XVIII-lea era uşurată de faptul că „românii au acaparat aproape întreg comerţul extern al Braşovului" (A. A. Mureşianu, în *Omagiu lui I. Lupaş*, Buc., 1943, p. 608).

Despre legăturile economice cu Braşovul în sec. al XVIII-lea vezi: E. şi D. Limona, *Aspecte ale comerţului braşovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Ţumbru* (SMIM, IV, 1960, p. 525—564); Const. Stoide, *Contribuţii la cunoaşterea legăturilor economice dintre Braşov şi Craiova în secolul al XVIII-lea* („Historica", II, 1971, p. 103—123); vezi şi Mihai Racoviţan, *Negustorii din sudul Transilvaniei şi exportul de ceară din ţările române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea* („Apulum", XVI, 1978, p. 323—328), care arată că în perioada 1769—1793 s-a adus din ţările române ceară în valoare de circa 500 000 de florini ungureşti.

Despre măsurile protecţioniste luate de autorităţile austriece în sec. al XVIII-lea vezi I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII*, Buc., 1938 (extras din AIINC, VII, 1936—1938, p. 86—165). După cum rezultă din datele strînse de I. Moga din arhivele vieneze, numai între 1765—1770 au intrat în Transilvania 264 189 vedre de vin românesc; în 1770 tariful a fost urcat la trei florini de vadră, motivîndu-se măsura prin

www.dacoromanica.ro

„Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor înregistrează un spor însemnat al raporturilor economice dintre cele trei țări românești: limitarea progresivă a dominației otomane și accelerarea ce-i corespunde a ritmului de creștere economică în Moldova și Țara Românească deschid orizonturi noi în relațiile cu Transilvania. Aflate în cadrul aceluiași proces de trecere de la feudalism la capitalism, cele trei țări române își văd consolidată unitatea lor istorică și prin sudarea unei unități economice, venite să se adauge celor mai vechi: etnică, teritorială, lingvistică și culturală" [19].

Asemănarea pînă la identitate dintre structurile economice ale Moldovei și Țării Românești nu putea favoriza un schimb intens de produse între ele: în schimb, situarea lor pe marile drumuri comerciale a favorizat un intens comerț de tranzit pe teritoriul lor.

Se cuvine să amintim că au fost și perioade în care legăturile economice dintre țările române au fost întrerupte, fie din pricina unor măsuri ca cele luate de Vlad Țepeș [20], fie din cauza războaielor, cînd drumurile se închideau iar comerțul înceta. *Între țările române nu s-a ajuns însă niciodată la conflicte grave sau la războaie economice de genul celor în care s-au confruntat unele state italiene ca Genova și Veneția*, ce luptau pentru cucerirea și menținerea unor piețe străine.

Negustorii au avut un rol de seamă în strîngerea relațiilor dintre țările române, în care circulau, ducîndu-și mărfurile și aducînd altele [21].

După aceste considerații generale despre intensitatea schimburilor economice dintre țările române, cîteva cuvinte despre produsele schimbate între ele [22].

Dispunînd de resurse minerale mai puține, țările române extracarpatice (îndeosebi Moldova) importau cantități mari de metale din Transilvania (mai ales fier, oțel și aramă). Ni s-au păstrat numeroase scrisori relative la

---

dorința ca *„viticultura din Transilvania să sporească sau vinurile unguresti să ia locul celor românești"* (*ibidem*, p. 141—142).

Pentru a ne da seama de însemnătatea importului de lină din țările române extracarpatice, vom reproduce constatarea Consiliului de război austriac din 1751, cînd principatele române au interzis exportul: „manufactura din Transilvania, mai cu seamă țesătoriile de postav și breslele de acest fel, din lipsă de lină bună, au primit o lovitură simțitoare" (*ibidem*, p. 143).

[19] A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Buc., 1977, p. 78. Vezi și Al. Doboși, *Considerațiuni asupra istoriei comerțului ardelean în veacul al XVIII-lea*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, Buc., 1936, p. 257—277, care — după ce arată produsele ce se importau și exportau — conchide: „spre sfîrșitul veacului, relațiile comerciale ale Ardealului cu Țara Românească sînt tot mai strînse. Mulțimea negustorilor ardeleni, mari și ambulanți, se răspîndește în toată Țara Românească și Moldova, contribuind nespus de mult la formarea unității sufletești în cuprinsul ținuturilor locuite de români".

Pentru legăturile comerciale dintre Dobrogea și Transilvania citățm cuvintele lui Kelemen Mikes care scria, la 1738, că la Cernavodă „sînt mulți negustori bogați care negustoresc mai mult prin Ardeal" („Analele Dobrogei", IV, 1923, nr. 4, p. 109).

[20] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976 (cap. *Relațiile cu Transilvania*).

[21] M. Dan, T. Pavel, *Rolul negustorilor și meșteșugarilor în promovarea conștiinței naționale și a ideii de unitate politică la români* („Lucrări științifice", Oradea, B, 1970, p. 207—219).

[22] Referindu-se la produsele cumpărate din Țara Românească pe la 1728, Iohann Filstich spunea: „fiind lipsiți în cea mai mare parte de meșteri, (muntenii) sînt nevoiți să ceară cele ce le sînt de trebuință de la vecinii lor sași, atît cele de care au nevoie la podoaba curții și veșmintele curtenilor, slujitorilor și robilor, cît și tacîmurile...: postăvarii noștri țes un mare număr de postavuri pentru folosul voievozilor, spre binele breslei lor, pierite aproape de necazuri și urgia vremurilor. Arcarii, fierarii, pielarii, cuțitarii, pungarii, lăcătușii și alții cu greu s-ar hrăni de n-ar trimite peste munți lucrurile făcute de ei, mai ales cu prilejul bîlciului de la Cimpulung" (*Încercare de istorie românească*, ed. cit., p. 59).

www.dacoromanica.ro

importul acestor metale, necesare îndeosebi pentru arme și turnarea clopotelor [23].

Ni s-au păstrat, de asemenea, numeroase scrisori prin care domnii Țării Românești și ai Moldovei cereau meșterilor din Transilvania săgeți, arcuri, săbii și scuturi de fier [24]. Faptul că Transilvania a fost principala furnizoare de arme a dus, dealtfel, la o oarecare uniformizare a acestora în cele trei țări românești, problemă ce ar merita mai multă atenție.

În secolul al XVII-lea aprovizionarea cu arme de la Brașov era înscrisă uneori ca o obligație în tratatele încheiate între domnii Țării Românești și reprezentanții orașului. De pildă, la 12 sept. 1612, în tratatul *(Confederation)* lui Radu vodă Mihnea cu brașovenii se stipulează: „de rîndul erbii de pușcă și plumbu și ce va trebui de altele și cu bani și fără bani ... să ne dea" [25].

Tot din Transilvania se aduceau mari cantități de postav [26], îndeosebi în secolul al XVII-lea, de cînd dispunem de numeroase date. Prima scrisoare privind comenzi de postav din Transilvania datează din timpul domniei lui Radu cel Mare. Din secolul al XVII-lea ni s-au păstrat numeroase scrisori prin care domnii Țării Românești cereau brașovenilor mari cantități de postav, îndeosebi pentru uniformele slujitorilor și curtenilor. De pildă, la 17 martie 1644, Matei Basarab cerea postav „după cum iaste obiceaiul a toți timpii", „să îmbrăcăm curtea" [27]; la 12 aprilie 1651 același domn cere postav „pentru slujitorii noștri" [28] (postavul costa 375 de galbeni).

Mai tîrziu, C. Brîncoveanu a adus și el postav de la Brașov, trimițînd peste munți oameni și scrisori „pentru postavele ce facem în toți timpii" în 1698, 1705, 1707, 1708 [29] etc. Cantitățile de postav cerute erau foarte mari; de pildă, la 1698 se cumpără 115 bucăți (suluri) de postav cu 1 500 taleri; la 1705, 270 de bucăți cu 3 300 taleri; la 1708, 377 bucăți cu 4 000 de taleri etc. Postavul era de diverse culori (roșu, albastru, verde), după culoarea uniformelor slujitorilor.

---

[23] Pentru fier vezi, de pildă, scrisoarea lui Ștefan vodă Tomșa (Hurmuzaki, XV 1, p. 860); la 19 octombrie 1656 se cere la Brașov „hier alb (tinichea) care este de triaba mănăstiri a mării sale lui vodă" (este vorba de mănăstirea Cașin a lui Gheorghe Ștefan) (N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 31). Pentru aramă vezi scrisoarea lui Ieremia Movilă, 1605 (Hurmuzaki, XV 2, p. 826).

În anumite împrejurări, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XV-lea, exportul de fier și oțel din Transilvania în Țara Românească era oprit; vezi cazurile citate de Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Buc., 1969, p. 50 51.

[24] DRH, D, vol. I, p. 294, 296, 370, 387, 423 etc.; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 89, 121, 129, 190; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 338, 468; Hurmuzaki, XV/1, p. 75, 130 passim.

[25] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 285.

[26] Vezi, îndeosebi, S. Goldenberg, *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lînă în țările române (sec. XIV — jumătatea sec. XVII)* („Studii", 1971, nr. 5, p. 877—894), care arată că mare parte din postavurile necesare îndeosebi nobilimii se aduceau din Apus: în sec. al XV-lea din Flandra și Brabant, iar din a doua jumătate a sec. al XVI-lea din Europa centrală. Important pentru legăturile economice dintre țările române este faptul că o mare parte din aceste postavuri (în afara celor din Liov de unde se aproviziona Moldova) erau tranzitate prin Transilvania.

[27] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 57. După cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Matei Basarab din 7 octombrie 1644, se adusese postav de la Brașov și în anii precedenți (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 127). Vezi și scrisoarea din 18 februarie 1645 (*ibidem*, p. 1 131).

[28] N. Iorga, *op. cit.*, p. 57. În această vreme nu numai domnia ci și unele instituții aduceau mari cantități de postav de la Brașov; de pildă, în 1645 mănăstirea Cîmpulung avea de ridicat din orașul de la poalele Tîmpei 15 valuri de postav (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 129).

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p. 61, 63, 66—67, 68—69, 71, 73, 76.

www.dacoromanica.ro

După cum arăta N. Iorga, „toată sfoara ce trebuia domnului muntean era braşoveană" [30]. Ni s-au păstrat numeroase scrisori relative la mii de păpuşi de sfoară aduse de la Braşov în Ţara Românească şi Moldova [31].

Cît priveşte produsele importate de Transilvania (îndeosebi din Ţara Românească), din studiile competente ale lui Radu Manolescu, rezultă că acestea erau în ordine: peştele, vitele, pieile şi blănurile, lîna, ceara şi mierea, vinurile şi cerealele; exportul acestora din urmă avea un caracter întîmplător (în vreme de foamete sau de război). După instaurarea cvasimonopolului otoman asupra exportului de cereale, posibilităţile de export în Transilvania au fost restrînse. Cu toate acestea, în anumite perioade, Ţara Românească furniza importante cantităţi de grîne Transilvaniei; de pildă, în timpul foametei din 1649 ce a bîntuit în Transilvania, cronicarul G. Kraus afirmă: „dacă n-am fi fost hrăniţi din Ţara Românească, o cîblă de grîu s-ar fi urcat la 10 florini" [32].

În afară de schimburi comerciale, au existat şi *legături cu meşteşugarii din Transilvania* care primeau numeroase comenzi de produse finite de la domnii şi boierii din Ţara Românească şi Moldova, unde unii meşteri (zidari, pietrari etc.) erau chemaţi pentru diverse lucrări [33]. Iată doar cîteva exemple de astfel de meşteri. La 17 nov. 1476, Cîrstian pîrcălabul cere braşovenilor doi dulgheri „să zidească o casă" (probabil la Tîrgovişte) [34]; la 31 ian. 1627 Miron Barnovschi, domnul Moldovei, solicită bistriţenilor „un maistru cărămidar, care să se priceapă şi la rîndul caselor", pentru repararea curţilor domneşti de la Hîrlău [35], la <c. 1638>, Gavriil Coci hatmanul cere bistriţenilor patru meşteri vărniceri pentru o biserică de piatră, motivînd că în Moldova nu se află astfel de meşteri [36]; în 1643 Vasile Lupu a solicitat bistriţenilor, prin vornicul de Suceava, patru zidari şi doi cărămidari pentru casele domneşti de la Suceava; în scrisoare se motiva că nu se află „meşteri buni la noi în ţară, ca să poată lucra bine la uşi şi la ferestre şi la bolte" [37]; în nov. 1648 acelaşi domn cerea bistriţenilor un meşter zidar pentru ridicarea unor case de piatră [38]; la 19 august 1709 Toma Cantacuzino solicită braşovenilor „neşte zădari, trebuindu-mi să-m spoiască neşte case ce mi-am făcut la Bucureşti" [39] etc.

Pe lîngă meşterii zidari, chemaţi pentru construirea caselor, numeroase sînt cererile făcute pentru meşterii ţiglari necesari pentru confecţionarea ţiglei şi acoperirea caselor şi bisericilor. Din aceste cereri amintim pe acelea făcute bistriţenilor de Miron vodă Barnovschi pentru mănăstirea ce-i poartă numele din Iaşi (20 februarie 1629) [40]; Vasile Lupu pentru curţile domneşti

[30] Idem, *Studii şi doc.*, X, p. 79.

[31] *Ibidem*, p. 62, 64, 65, 79 passim.

[32] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, Buc., 1965, p. 136.

[33] Carl Göllner, *Über die Beziehungen siebenbürghisch sächsischer Töpfermeister mit der Moldau (14—16 Jahrhundert)* (FVL, 1961, nr. 4, p. 83—87 + 2 pl); Al. Lapedatu, *Ioan zidarul lui Petru vodă Rareş* (BCMI, V, 1912, p. 83—86); N. Iorga, *Doc. din arhivele Bistriţei*, I, p. 62, 67, 75 passim.

[34] Hurmuzaki, XV, p. 95; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 13—14.

[35] Hurmuzaki, XV/2, p. 961.

[36] *Ibidem*, p. 1044; N. Iorga, *op. cit.*, p. 60. Bistriţenii au trimis nişte meşteri pietrari şi doi olari care au lucrat „la curtea măriei sale lui vodă" din Suceava *(ibidem*, p. 60 şi Hurmuzaki, XV 2, p. 1053). În septembrie 1641 au venit în Moldova doi dulgheri pentru învelitul unor case (*ibidem*, p. 1077). Vezi şi *ibidem*, p. 1085.

[37] *Ibidem*, p. 1102, 1103, 1107.

[38] *Ibidem*, p. 1170. Vezi şi *ibidem*, p. 1170—1171.

[39] N. Iorga, *Studii şi doc.*, X, p. 113.

[40] Hurmuzaki, XV/2, p. 968.

www.dacoromanica.ro

din Suceava (4 martie, 1642)[41]; la 9 aprilie 1647 același cere bistrițenilor patru olari să-i facă țigle[42].

Meșterii din Transilvania erau chemați nu numai pentru efectuarea unor lucrări în Țara Românească sau Moldova, dar și pentru a-i învăța meșteșugul lor pe cei de aici. Ni s-au păstrat numeroase scrisori despre astfel de meșteri chemați în țările române extracarpatice pentru a contribui la dezvoltarea meșteșugurilor locale. De pildă, la 12 iulie 1614 Ștefan vodă Tomșa cere bistrițenilor un „maistru-învățător" care să-i învețe „pe ceilalți" acoperitul cu țiglă al clădirilor[43]; la 18 aprilie 1642 Vasile Lupu solicită acelorași „un meșter de țigle ..., să dea îndrumări la ai noștri"[44]; la 11 mai 1643 același voievod cere acelorași bistrițeni doi meșteri pietrari „să arate cestora meșteri ce sînt aicea" și doi meșteri olari „să fie învățătură de cestora olari de aicea, să facă cărămidă"[45].

Nu mai puțin numeroși erau meșterii transilvăneni care executau diverse obiecte de metal pentru domnii și boierii din țările române extracarpatice. De pildă, la <1492>, Radu cel Mare cere sibienilor „un meșter bun" să-i facă un policandru; meșterul urma să vină în țară, să vadă policandrul de la Cozia care să-i servească apoi de model în atelierul din Sibiu[46]. Meșterii de clopote sînt aduși în Țara Românească îndeosebi în vremea domniilor lui Matei Basarab și C. Brîncoveanu[47]. De regulă însă se aduceau clopotele turnate gata de la Brașov[48]. Tot meșterii clopotari lucrau și alte obiecte din aramă: sfeșnice, sulinare pentru puțuri etc.[49].

Un alt aspect al legăturilor economice a fost *păstoritul transilvănean în regiunile de la sud de Carpați*, care prezintă o mare însemnătate și din punct de vedere demografic.

Problema păstoritului a fost studiată în numeroase lucrări[50], astfel încît nu insistăm prea mult asupra ei.

După cum se spune la 15 noiembrie 1719, oierii transilvăneni își țineau oile „să le pască de toamna pînă primăvara, la sfîntul Gheorghie", plătind 10 bani de oaie drept oierit domnesc[51] Documentele privind prezența lor

---

[41] *Ibidem*, p. 1 090—1 091.

[42] *Ibidem*, p. 1 164.

[43] *Ibidem*, p. 860.

[44] *Ibidem*, p. 1 092.

[45] *Ibidem*, p. 1 103.

[46] P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, Buc., 1938, p. 11.

[47] Hurmuzaki, XV 2, p. 112.

[48] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 70, 71, 72, 98; Hurmuzaki, XV 2, p. 1 091.

[49] N. Iorga, *op. cit.*, p. 105, 106—107 etc. Despre meșterii argintari va fi vorba în capitolul privind relațiile culturale și artistice.

[50] Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925; Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, Buc., 1927 (cu unele exagerări privind importanța păstoritului la români, considerați „popor de păstori"); I. Mcga, *Les bergers „Mărginenі". Un chapitre de l'histoire économique des Roumains de Transylvanie* („Revue de Transylvanie", V, 1939, p. 202—223); D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, Buc., 1946; Mihai Racoviță, Nicolae Nistor, *Rolul „mărginenilor" în formarea comunității economice și a conștiinței naționale a poporului român* („Studii și comunicări. Istorie — arheologie", Sibiu, 20, 1977, p. 71—87); C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în sec. XVIII—XIX*, Buc., 1976, etc.

[51] Hurmuzaki, XV 2, p. 1 574. La 7 august 1753, în Moldova, se plătea oierit 8 bani de oaie (*ibidem*, p. 1 691).

Importanța economică deosebită a păstoritului rezultă și din faptul că, la 1635, Matei Basarab plătea lui Gh. Rakoczi I suma de 5 000 de florini anual din dijma ce incasa după oile transilvănene ce pășteau în Țara Românească (A. Veress, *Documente*, VI, p. 136; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 27, și Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstorii ardeleni în Țara Românească*, in vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 109—114).

www.dacoromanica.ro

în Țara Românească sînt foarte numeroase, începînd din sec. XV pînă în sec. XIX [52].

Oierii transilvăneni se întîlnesc, de asemenea, și în Moldova. La 1 martie 1740, Grigore al II-lea Ghica fixează darea oierilor bîrsani așezați în ținuturile Putna și Bacău la 3 000 de lei vechi pe an [53], ceea ce dovedește numărul lor deosebit de mare.

După cum se spune într-un document al „guberniului" Transilvaniei din 28 iunie 1757, ciobanii își duceau oile în Țara Românească și Moldova „din pricină că în interiorul hotarelor Transilvaniei nu există suficiente locuri de pășunat pentru ținerea vitelor" [54]. Din aceste motive păstoritul transhumant avea o singură direcție.

Un număr însemnat de păstori ardeleni ajungeau în Dobrogea, unde găseau locuri pentru „văratec", pășuni întinse și o populație de aceeași origine, parte venită de la nord și vest de Dunăre, adică din celelalte două țări române [55]. „Se poate spune că în Dobrogea a avut loc o adevărată *colonizare neoficială* a păstorilor transilvăneni și în special a celor de pe marginea de miazăzi" [56].

Este greu de apreciat care va fi fost numărul oierilor transilvăneni și al oilor coborîte peste munți în secolele XVI—XIX. Dintr-o scrisoare a lui Constantin Brîncoveanu din anul 1696 rezultă că se luaseră de la oierii din Țara Bîrsei 1 000 de oi, „adecă ... pentru o sută de oi o oae" [57], ceea ce arată că numai bîrsanii aveau la acea dată 100 000 de oi în Țara Românească. Mai tîrziu numărul lor a crescut [58].

Cît privește numărul oilor trecute din Transilvania în Dobrogea, acesta se ridica în 1817 la peste 100 000 [59], pentru ca la 1845 cancelaria consulatului austriac din Galați să înregistreze trecerea a 114 oieri transilvăneni spre Dobrogea, unii avînd turme mari de oi [60].

---

[52] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 58—61. Amintim aici și constatarea lui Iohann Filstich care afirma pe la 1728: „în fiece toamnă sînt trimise la iernat în Țara Românească multe mii de car, oi și vite, plătindu-se pentru hrana lor voievozilor o sumă anumită, care în românește se cheamă oierit, ierbărit și văcărit, spre marele folos al vistieriei muntenești, de unde la începutul primăverii sînt aduse înapoi" *(Încercare de istorie românească*, ed. cit., p. 43).

[53] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 440 441. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 61 62.

[54] Al. Matei, *Trei documente privitoare la legăturile populației românești din Transilvania și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 133, care arată că autoritățile austriece erau obligate să admită trecerea oierilor peste munți deoarece altfel ar fi periclitat însăși existența „tezaurului viu" al țării.

[55] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62—64 (cu bibliografie).

[56] *Ibidem*, p. 64. Vezi și D. Șandru, *op. cit.*, p. 155—194, și Pericle Papahagi, în „Dunărea", I, 1923, p. 117, care susține: „aproape toate ostroavele de pe Dunăre poartă numiri românești, dintre care Ciobanu și Mocanu, după cum arată și numele, sînt de proveniență ciobănească neîndoioasă, datorită păstorilor români veniți cu vitele pe aceste ostroave".

[57] N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 365.

[58] După cum rezultă din registrele vameșilor de la hotarele Transilvaniei, la mijlocul sec. al XVIII-lea treceau la iernat în țările române între 200 000 și 350 000 de oi. Astfel, în 1753 au trecut 244 265 oi; în 1767, 255 247; în 1768, 210 570; în 1769, 350 574 (David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 125). După opinia lui Sulzer, numai în Țara Românească veneau pe la 1780 circa 500 000 de oi din Transilvania *(Geschichte des Transalpinischen Daciens*, III Viena, 1782, p. 446—447). La 1792, Merkelius, agentul consular austriac în Țara Românească, evalua — exagerînd desigur — numărul oilor aduse în aceeași țară la 1 500 000, iar pe al vitelor și cailor la 80 000 (Hurmuzaki, XIX, p. 587).

[59] A. Veress, *Păstoritul*, p. 77.

[60] G. Vîlsan, *Mocanii în Dobrogea la 1845* („Graiul românesc", II, 1928, nr. 3, p. 41—46).

www.dacoromanica.ro

UNITATEA VIEȚII SOCIAL-POLITICE. RELAȚIILE POLITICE ȘI MILITARE DINTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Un alt aspect important este unitatea vieții social-politice, care s-a menținut o bună parte a evului de mijloc. Pe întinsul teritoriului românesc a existat multă vreme aceeași organizare socială; țăranii trăiau în obști libere, cărora li s-a suprapus cu vremea boierimea, ce a luat naștere din conducătorii aleși de obște. Obștile sătești au avut aceeași organizare social-politică în toate cele trei țări locuite de români, fiind conduse de juzi sau cnezi de sat, cnezi de vale, mai mari peste grupuri de sate, și de voievozi[1].

După cum arăta N. Iorga, „aceste instituții țărănești, cu viața de sat, cu obștea de stăpînire a pămîntului, cu judecata prin oameni buni și bătrîni, cu lupta sub ordinele voievozilor, cu legea nescrisă, aceeași de la un capăt al Țării Românești (= România) la altul, fără a mai pomeni de datinile de sărbători și hramuri, de toate acele poetice reminiscențe ale unei lungi epoci păgîne, cu superstiții italice peste o cultură tracică, formează alt element, de neînlăturat, al unității românești. Oricine ar fi străbătut, înainte de crearea domniilor, moșia neamului nostru, și chiar mult timp după aceea, ar fi găsit aceeași perfectă unitate de viață populară, care nu se întîlnește nici în Franța, nici în Spania, nici în Italia". N. Iorga sublinia și cu acest prilej „unitatea de viață sufletească a poporului român" încă din această epocă îndepărtată[2].

Marele nostru istoric susținea pe bună dreptate că, după retragerea administrației romane și realizarea sintezei daco-romane, aceleași forme locale de viață social-politică: județe, voievodate, „țări", organizate de-a lungul rîurilor sau în depresiunile intracarpatice, au asigurat timp de secole unitatea patriarhală a românilor: „Acum, toate aceste părți numite după rîuri formează pentru românii de oriunde o singură țară mare, care se numește Țara Românească; oriunde locuiesc români este pentru ei Țara Românească ... În toate veștile mai vechi ale trecutului nostru nu e alt nume de țară decît un nume de acesta general, după numele neamului care locuiește acolo ... Va să zică, Țara Românească era și dincolo și dincoace de Carpați; Țara Românească pornea cu cea din urmă așezare din Apus și mergea pînă la cea mai înaintată așezare românească din răsărit ... Prin urmare iată cum ardelenii s-au găsit împreună cu românii de dincoace de munte în aceeași Țară Românească"[3].

---

[1] Vezi pe larg despre aceasta: Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970 și N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Buc., 1980 (cap. *Continuitatea organizării social-politice*). De altfel, organizarea satelor românești — cu cnezi și juzi, cu sfatul bătrînilor, oameni buni și bătrîni etc. — s-a păstrat și în timpul evului mediu. Vezi David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII* (AIIC, IV, 1961, p. 217—234); P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1964, p. 67 și urm.

[2] N. Iorga, *Note despre unirea românească* (RI, 1920, p. 3). Vezi și Aurelian Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 105—134.

[3] N. Iorga, *O conferință despre viața românească a Ardealului* („Calendarul Ligii culturale", 1909, p. 40—41). Vezi și Șerban Papacostea, *Nicolae Iorga* („Transilvania", 1980, nr. 8, p. 33).

www.dacoromanica.ro

Unitatea vieții social-politice românești a fost stînjenită de stăpînirea regatului feudal maghiar asupra Transilvaniei, ceea ce a făcut ca *organizarea politică a românilor să fie lipsită de factorul unificator care era Transilvania.*

Trebuie să subliniem însă faptul că *această provincie românească nu s-a integrat niciodată în Ungaria, ci s-a considerat și a fost considerată ca o unitate aparte* [4]; așa se face că în toate hărțile medievale Transilvania este trecută separat de Ungaria. La 1915, un cunoscut geograf maghiar, Jenö Cholnoky, recunoștea cu sinceritate că Transilvania rămăsese încă o unitate fizico-geografică distinctă și că, în cursul istoriei, autonomia ei a ieșit mereu în evidență; „fie ca Dacia, fie ca provincia Transilvaniei, ea a avut totdeauna o istorie proprie"[5]. O opinie asemănătoare a exprimat un mare istoric maghiar, Sandor Szilagyi, care susținea că Ungaria și Transilvania au fost țări deosebite care nu s-au contopit niciodată[6].

Și după ocuparea ei de către austrieci, Transilvania și-a păstrat o stare de autonomie [7]. După cum s-a arătat, diplomele și decretele imperiale relative la Transilvania vorbesc de această independență *(ab alio regno independens Principatus Transilvaniae)*, iar prin decretul din 1790 Austria se obliga să consulte pe transilvăneni „cu deosebire la numirea agenților din cele două principate" române, cu care Transilvania întreținea strînse relații. „C'est une garantie de plus que les Transylvains prenaient afin de s'assurer (pendant leur union avec l'Autriche) les relations normales avec les Principautés Roumaines" [8].

O dovadă convingătoare că, fără dominația maghiară, Transilvania ar fi avut o organizare asemănătoare cu Țara Românească o constituie Țara Făgărașului. Aflată mult timp sub stăpînirea domnilor statului de la sudul Carpaților și strîns legată de împrejurările formării acestui stat, Țara Făgărașului a cunoscut o organizare socială asemănătoare aceleia din Țara Românească: aici vechilor cnezi le-au luat locul boierii, ca la sudul Carpaților, voie-

---

[4] Vezi indeosebi I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, in *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 49—72 care arată că Transilvania era considerată de regatul maghiar ca „dubiae possessionis solum" și că „nu s-a contopit niciodată cu Ungaria in așa măsură incit să-și piardă cu totul individualitatea sa istorică, distinctă, să dispară caracterul ei de provincie, de țară deosebită, a cărei autonomie teritorială și administrativă a ieșit totdeauna la iveală in mod destul de pronunțat".

[5] I. Moga, *Die wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, I, Buc., 1943, p. 156.

[6] S. Szilágyi, *Erdélyország története* Istoria Transilvaniei , I, p. 12, 66; citat de I. Lupaș, *Realități istorice din voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, Buc., 1938, p. 54; C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 68; I. Moga, *L'orientation*, p. 6.

I. Lupaș citează și opinia lui Kós Károly, care susține: „în tot cursul evului mediu Transilvania a fost sprijinul permanent, aproape rezerva sigură a tuturor aspirațiilor, revoltelor, pretențiilor și rivalităților indreptate impotriva puterii centrale a regatului maghiar" *(op. cit.*, p. 59—60).

O opinie asemănătoare a susținut și E. Lukinich, care — pornind de la spusele cronicarului Mihai Cserei — afirma: „pour la plupart des Transylvains, la Hongrie était encore un pays étranger dont il fallait se defendre comme de n'importe quel autre" (I. Lupaș, *op. cit.*, p. 83—84).

Vezi și V. Papacostea, *Les deux Hongries* (RHSEE, XVIII, 1941, p. 157—174), care — utilizind studiile lui Moga, Someșan etc. — conchide : „Si à l'ouest la Transylvanie a gardé avec tant d'acharnement son indépendance, à l'est, au contraire, elle a été constamment disposée à se réintegrer à l'unité de l'ancienne Dacie".

[7] Vezi I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, p. 71, care arată că Transilvania și-a păstrat „un grad destul de insemnat de autonomie, avindu-și propriul său guvern in Cluj și uneori in Sibiu, propria sa cancelarie pe lîngă curtea din Viena, prcpriile sale diete".

[8] V. Papacostea, *op. cit.*, p. 174. Vezi și Al. Papiu-Ilarian, *Independența constituțională a Transilvaniei*, Iași, 1861, p. 18.

www.dacoromanica.ro

vozii au dispărut cu totul (spre deosebire de restul Transilvaniei unde au continuat să existe cnezi și voievozi), iar țăranii aserviți au fost numiți vecini, ca și în Țara Românească. Chiar după transformarea Țării Făgărașului în domeniu feudal, adică într-un domeniu iobăgesc, se mențin aici „cei doi termeni fundamentali ai societății feudale din Țara Românească: *boierii și vecinii*" [9].

După cum spunea David Prodan, referindu-se la păstrarea boierimii locale, Făgărașul a dus dincolo de Carpați, „pînă la capătul societății feudale, un titlu românesc de libertate, unul din termenii fundamentali ai societății feudale românești, moștenit de-a dreptul din Țara Românească" [10].

Pentru a-și întări dominația în noua provincie cucerită, regalitatea maghiară a așezat aici coloniști străini: pe secui — păzitori ai graniței de răsărit , a căror origine a fost îndelung discutată, pe sași, aduși la mijlocul sec. al XII-lea, și pe teutoni, aduși la 1211 și izgoniți la 1225. Noilor veniți li s-au acordat o serie de privilegii, ceea ce le-a creat îndeosebi sașilor — o situație mai bună ca a românilor, populația majoritară care a continuat să ia parte la conducerea țării pînă în sec. al XIV-lea.

Dacă Transilvania nu ar fi fost ocupată de regatul maghiar, ca s-ar fi dezvoltat ca un puternic stat feudal românesc și este foarte posibil ca de aici să fi pornit unificarea țărilor române mult mai devreme [11].

Importanța Transilvaniei pentru istoria celorlalte două țări române a fost înțeleasă și de străini; exprimînd gîndurile sultanului, Sinan pașa arăta că „cine stăpînește Transilvania stăpînește Moldova și Țara Românească" *(nam dicit sulthanum sic possidere Transylvaniam tanquam Valachiam et Moldaviam)* [12].

Problema cauzelor dualismului politic românesc în evul mediu, a existenței a două state feudale libere, nu a fost suficient de bine studiată de istoriografia noastră. Singurul istoric care a zăbovit asupra ei a fost P.P.

---

[9] David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII* (AIIC, VI, 1963, p. 170).

[10] *Ibidem*, p. 299. Vezi și Nicolae Nistor, *Ducatul Amlașului și Făgărașului, punți de legătură cu Țara Românească în evul mediu* (MA, 1978, nr. 7—9, p. 468—475).

[11] Vezi și N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice*, p. 8, unde se spune : *„odată ce lipsea Ardealul cu părțile vecine, Maramureșul, plin de voievozi pînă la întemeierea Moldovei , i după aceasta, natural că o unitate politică nu exista și nu putea să existe"* (subl. ns. — N.S.).

[12] Hurmuzaki, XI, p. 652. O opinie asemănătoare exprimase în 1543 și Radu Paisie, domnul Țării Românești, care arăta că dacă turcii vor reuși să ocupe regatul Ungariei și Transilvania, atunci „nu vor mai fi voievozi creștini nici în Moldova, nici în Țara Românească" (C. Giurescu, *Documente răzlețe din arhivele vieneze (1535—1720)*, în „Buletinul Com. istorice a României", I, 1915, p. 288). Cu un an mai devreme, în 1542, Radu Paisie formulase aceleași temeri cu privire la soarta Țării Românești și Transilvaniei (Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 97).

Aceeași concepție a fost formulată, la 1538, și de A. Verancsics — destul de bine informat în general asupra evenimentelor din epoca sa — după care, în acea vreme, stăruia zvonul că sultanul „va să ocupe Transilvania și în fruntea ei să așeze pe unul din fiii săi, care, totodată, are să guverneze de aici și Moldova și Țara Românească" („Tezaur de monumente istorice", III, p. 170). După cum sublinia Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 108, „indiferent de temeinicia zvonului, avem de-a face cu încă o confirmare în epocă, în interiorul spațiului carpato-danubian, a unei pronunțate conștiințe asupra indisolubilei legături dintre soarta celor trei state, care în fond purta în sine — în germene — ideea unității statale".

Aceeași concepție era viabilă și la 1553, cînd un nobil transilvănean declara că aflase, din diverse surse că, după plecarea reginei Isabella din Transilvania, turcii îi făgăduiseră lui G. Martinuzzi „guvernarea și administrarea Transilvaniei și chiar, pe deasupra, a Țării Românești și Moldovei" (Hurmuzaki, II 5, p. 45), ceea ce îl îndreptățea pe N. Iorga să vorbească de „regatul dacic al lui Martinuzzi" *(Istoria românilor*, V, p. 49).

www.dacoromanica.ro

Panaitescu, după opinia căruia existența celor două state se datorește următoarelor patru cauze:

1. *Faptul că Transilvania — centrul pământului românesc și factorul unificator al acestuia — a fost ocupată de statul feudal maghiar* în urma unor lupte îndelungate cu populația românească (sec. X — începutul sec. XIII); „rupîndu-se unitatea pământului românesc, prin stăpînirea străină în podișul Transilvaniei, regiunile rămase libere nu mai formau împreună o unitate teritorială și de aceea n-au putut forma nici o unitate politică"; „fără Ardeal, oricine își dă seama, privind harta, că Moldova și Țara Românească sînt două provincii excentrice, cărora le lipsește tocmai nucleul central".

2. *Așezarea geografică divergentă, „în colț", a celor două țări extracarpatice rămase libere.* Tot diferită era și orientarea rîurilor, pe valea cărora se aflau drumurile: rîurile Țării Românești coboară din Carpați la Dunăre, unde accesul era foarte lesnicios, pe cînd ale Moldovei sînt paralele cu Carpații și constituie „un fel de bariere spre răsărit". „Astfel, legătura de drumuri între cele două principate nu era naturală și lesnicioasă în primele timpuri". Aceste împrejurări geografice „explică la origine formarea divergentă a celor două state românești".

3. *Orientarea diferită a drumurilor comerciale ce străbăteau cele două țări:* cele ale Țării Românești se îndreptau spre Dunăre și nu se întîlneau cu ale Moldovei, care erau orientate spre Mare. Ca urmare a orientării diferite a drumurilor, se explică și zonele de influență politică: regatul polon, fiind interesat la ieșirea la Marea Neagră pe drumul moldovenesc, și-a instaurat suzeranitatea asupra domnului Moldovei, în timp ce regele Ungariei — interesat în drumul spre Dunăre pentru comerțul Transilvaniei — și-a instaurat suzeranitatea asupra Țării Românești [13].

4. *Tradiția dinastică, fiecare țară avîndu-și propria dinastie: Țara Românească — Basarabii, iar Moldova—Mușatinii.* „Împrejurările geografice și economice constituiseră două state deosebite, această dualitate coborîse în conștiințe ca o ordine permanentă, datorită celor două dinastii care personificau fiecare o orînduială deosebită" [14].

---

[13] Vezi și Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)* „Studii", 1962, nr. 2, p. 315—347).

[14] P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, Buc., 1938 (extras din „Rev. Fundațiilor regale", 1938, nr. 6); reprodus și în vol. aceluiași autor *Interpretări românești*, Buc., 1947.

Ca dovadă pentru atașamentul locuitorilor Țării Românești față de propria dinastie, G. Brătianu — care s-a declarat de acord cu ideile lui P. P. Panaitescu — cita celebra scrisoare adresată brăileni lui Ștefan cel Mare la 1481 prin care-i comunicau pe un ton destul de insolent să-și vadă de țara lui deoarece ei au domn „bun și mare" *(Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 133). Vezi și comentariile marelui istoric, *ibidem*, p. 129—134.

Importanța tradiției dinastice a fost subliniată și de N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor* („Drum drept", 1914, p. 511—526), care arată că domnii Moldovei și Țării Românești dinainte de Mihai Viteazul nu au urmărit unirea celor două țări, respectînd dualitatea politică existentă. De pildă, Ștefan cel Mare pune un șir de domni în Țara Românească, „dar nu i-a venit în minte niciodată să se așeze el însuși în scaunul muntean".

Sentimentul dinastic era destul de puternic în secolul al XVI-lea, cînd se spunea că unii boieri moldoveni „nu vor să-l primească (domn) pe Petru (Șchiopul), pentru că nu e din neamul (= dinastia) lor, fiind frate cu Alexandru, domnul Țării Românești" (Hurmuzaki, VIII, p. 179, doc. din 12 iulie 1574) sau pentru că „nu este născut în acele locuri" *(ibidem*, XI, p. 139—140).

Sentimentul dinastic era întărit și de convențiile moldo-otomane din sec. XVI, potrivit cărora nimeni care nu era moldovean nu putea ocupa tronul țării. Așa înțelegem de ce Ale-

www.dacoromanica.ro

Nu intrăm aici în discuţia tuturor argumentelor aduse de marele nostru istoric, pe care — fără să le împărtăşim în întregime — le considerăm în general suficiente pentru a explica constituirea şi existenţa vreme de cinci secole (mijlocul sec. al XIV-lea—1859) a celor două state româneşti extracarpatice.

Formarea a două state feudale româneşti—aşa numitul pluralism statal—nu este un fenomen specific istoriei poporului român. Cauze obiective, economice şi politice, au făcut ca în evul mediu numeroase popoare — francez, german, italian, rus şi altele — să trăiască în hotarele mai multor formaţiuni politice, fără ca această divizare politică să prejudicieze unităţii lor etnice. Fărîmiţarea politico-teritorială este o realitate cunoscută în istoria a numeroase popoare, astfel încît era firesc ca şi societatea feudală românească să trăiască un asemenea fenomen.

Faptul că românii au trăit în evul mediu în două state proprii nu îndreptăţeşte în nici un caz părerea unor savanţi străini după care moldovenii ar fi un neam aparte, cu o limbă moldovenească, iar valahii ar fi constituit un alt neam, care a locuit în Muntenia [15]. După o asemenea logică, ar însemna să admitem că bavarezii sau saxonii nu sînt germani pentru faptul că au locuit în state separate sau că milanezii, veneţienii, genovezii etc. constituie fiecare un alt popor decît cel italian, pentru că şi ei au avut state aparte înainte de unificarea Italiei: se înţelege că o asemenea teorie este absurdă.

Cele două state româneşti au avut o organizare politică, administrativă, militară şi judecătorească foarte asemănătoare [16], *care corespundea necesităţilor populaţiei lor de aceeaşi origine:* erau conduse de un domn sau voievod, ajutat de un sfat domnesc, compus din dregători care îndeplineau aceleaşi funcţii şi care puteau fi mutaţi dintr-o ţară în alta. Acest aspect, neîntîlnit după cîte ştim în istoria altor state europene, constituie o dovadă puternică a originii comune a locuitorilor celor două ţări, contribuind la strîngerea relaţiilor

---

xandru Movilă, domnul Moldovei, îşi mustra colegul din Ţara Românească că vrea să-i ocupe tronul, deşi predecesorii săi nu avuseseră asemenea pretenţii „şi nici nu puteau să aibă potrivit aşezămintelor fundamentale ale ţării şi convenţiilor acordate de sultan atunci cînd moldovenii i se supuseseră, în virtutea cărora nimeni care nu e pămîntean nu poate fi domn al Moldovei" (nul ne peut être Vayuode de Moldavie qui ne soit du pays). Vezi *Tezaur de monumente istorice*, II, Buc., 1863, p. 68.

[15] În lucrarea *Formarea naţiunii burgheze moldoveneşti*, Chişinău, 1978, se susţine în mod eronat că moldovenii s-au separat de valahi în sec. IX—XII, cînd s-au format ca popor aparte. Constituirea celor două state independente, Valahia şi Moldova, în sec. al XIV-lea, ar fi „contribuit la desăvîrşirea consolidării etnice şi totodată la formarea politică a două popoare est-romanice: valah (muntean) şi moldovean". Despre numele de Valahia dat în continuare Moldovei vezi cap. IX; despre conştiinţa unităţii de neam a moldovenilor cu muntenii vezi pe larg cap. X.

[16] Liviu P. Marcu, *Le caractère unitaire des institutions politico-judiciaires roumaines au moyen âge* („Nouvelles etudes d'histoire", VI/1, 1980, p. 143—162).

Despre alte instituţii similare existente în Transilvania şi Ţara Românească (plăieşia, „colacul" etc.) vezi Caius Teodorescu, *Date privind instituţia plăieşiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII* („Culegere de studii şi cercetări". Muzeul Braşov, I, 1967, p. 151—166); Valeria Căliman, *Căutarea urmei animalelor furate şi „colacul", mărturii ale obiceiului pămîntului în Ţara Bîrsei (ibidem*, p. 169—174). Menţionăm că un studiu comparativ al vechilor instituţii româneşti îşi aşteaptă autorul.

Vezi şi Ştefan Pascu, *Les institutions centrales des Pays Roumains a l'époque féodale* („Bulletin de la Faculté des Letres de Strasbourg", 1967, p. 389—404); Valentin Georgescu, *Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Buc., 1980, p. 209—250.

www.dacoromanica.ro

politice dintre acestea, la o mai bună organizare a dregătoriilor și la întărirea conștiinței unității de neam [17].

Studiind activitatea a circa 1 000 de dregători din cele două țări românești pînă la începutul sec. al XVIII-lea, am constatat că începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea și pînă la sfîrșitul celui următor — deci într-o perioadă relativ scurtă — *un număr de 34 dregători au ocupat demnități atît în Țara Românească, cît și în Moldova.* (Nu am avut în vedere și pe acei dintre boierii ce l-au însoțit pe Mihai Viteazul în Transilvania și Moldova și care și-au păstrat titlurile de dregători din Țara Românească, unde cei mai mulți dintre ei s-au și întors după scurtă vreme).

Pe lîngă celelalte forme de manifestare ale unității (legături economice, culturale etc.), *transferul dregătorilor dintr-o țară românească în alta a adus o contribuție de seamă la întărirea conștiinței unității de neam,* afirmată cu tărie de intelectualii din sec. XVI—XVIII, între care se găsesc, desigur nu întîmplător, și trei din fiii demnitarilor mutați din Moldova în Țara Românească, străluciți ctitori de cultură românească: Grigore Ureche, Miron Costin și stolnicul Constantin Cantacuzino.

După cum spunea N. Iorga, „desele schimbări de domn dintr-o țară în alta — și fiecare domn aducea cu el clientela lui — care încep prin așezarea urmașilor lui Ștefan cel Mare în Muntenia și ai lui Petru Șchiopul în Moldova, încă din a doua jumătate a secolului XVI, care ajung dese în secolul următor și devin normale în sec. al XVIII-lea [18], n-ar fi fost cu putință fără acea uni-

[17] N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta* (AIIAI, 1974, p. 251—256). Cele mai numeroase mutări de dregători au avut loc în vremea lui Radu Mihnea, care a stăpînit succesiv în Țara Românească (1611—1616; 1620—1623) și Moldova (1616—1619; 1623—1626) și care, în timpul domniei fiului său Alexandru Coconul în Muntenia (1623—1626), a condus de fapt ambele țări; în cei 15 ani ce formează epoca lui Radu Mihnea — numit de Miron Costin și Radu cel Mare — 15 mari dregători s-au mutat dintr-o capitală într-alta.

[18] Iată lista domnilor care au ocupat alternativ tronurile Țării Românești și Moldovei:

	ȚARA ROMÂNEASCĂ:	MOLDOVA:
Mihai Racoviță	3 sept. 1730 — 13 oct. 1731 sept. 1741 — iul. 1744	sept. 1703 — 12 febr. 1705 20 iul. 1707— 17 oct. 1709 25 dec. 1715 — 25 sept. 1726
Nicolae Mavrocordat	25 dec. 1715 — 14 nov. 1716 mart. 1719 — 3 sept. 1730	6 nov. 1709 — 23 nov. 1710 8 nov. 1711 — 25 dec. 1715
Constantin Mavrocordat	3 sept. — după 4 oct. 1730 13 oct. 1731 — 5 apr. 1733 16 nov. 1735 — 5 sept. 1741 iul. 1744 — apr. 1748 6 febr. 1756 — aug. 1758 5 iun. 1761 — 9 mart. 1763	apr. 1733 — 16 nov. 1735 sept. 1741 — 20 iul. 1743 apr. 1748 — 20 aug. 1749 18 iun. — 4 dec. 1769
Grigore Matei Ghica	5 apr. 1733 — 17 nov. 1735 apr. 1748 — 23 aug. 1752	26 sept. 1726 — apr. 1733 16 nov. 1735 — 13 sept. 1741 mai 1747 — apr. 1748
Matei Ghica	24 aug. 1752 — iun. 1753	22 iun. 1753 — 8 febr. 1756
Constantin Racoviță	iun. 1753 — 8 febr. 1756 9 mart. 1763 — 26 ian. 1764	20 aug. 1749 — 22 iun. 1753 8 febr. 1756 — mart. 1757

www.dacoromanica.ro

tate spirituală a românilor" [19]. Aceste schimbări interdinastice — cum le-a numit A. Sacerdoțeanu [20] — au contribuit la strîngerea relațiilor dintre cele două țări surori [21].

Domnii care au condus pe rînd cele două țări au creat și o nouă stemă a lor, care reprezenta reunite capul de bour al Moldovei și acvila Țării Românești. Stemele unite ale celor două țări — utilizate în mod curent în sec. al XVIII-lea — au prefigurat unitatea politică de mai tîrziu [22].

Scarlat Ghica	aug. 1758 — 5 iun. 1761 18 aug. 1765 — 2 dec. 1766	febr. 1757 — aug. 1758
Grigore Alex. Ghica	17 oct. 1768 — 5 nov. 1769	18 mart. 1764 — 23 ian. 1767 28 sept. 1774 1 oct. 1777
Manole Giani-Ruset	mai 1770 — oct. 1771	mai 1788 — mart. 1789
Alexandru Ipsilanti	15 sept. 1774 — 4 ian. 1782 17 aug. 1796 — 22 nov. 1797	dec. 1786 — 8 apr. 1788
Mihai Șuțu	6 iul. 1783 — ante 26 mart. 1786 mart. 1791 ian. 1793 8 oct. 1801 — 19 mai 1802	30 dec. 1792 — 25 apr. 1795
Alexandru Moruzi	ian. 1793 — 17 aug. 1796 28 febr. 1799 — 8 oct. 1801	mart. — 30 dec. 1792 18 sept. 1802 12 aug. 1806
Constantin Ipsilanti	18 aug. 1802 — 12 aug. 1806 3 oct. 1806 — 19 mai 1807	7 mart. 1799 — 28 ian. 1801
Alexandru Șuțu	20 iun. — 18 aug. 1802 12 aug. — 1 oct. 1806	28 iun. 1801 — 19 sept. 1802

[19] N. Iorga. *Unirea românească*, p. 8.

[20] C. Rezachevici. *Aceiași domnitori în Moldova și Țara Românească* (MI, 1974, nr. 9, p. 243—246). Vezi și Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae* (cap. *Unirea dinastică a Țării R mânești și Moldovei*).

[21] După cum remarca pe bună dreptate N. Bejenaru. *Id ea unității statale în trecutul Moldovei*. Iași, 1943, p. 7 (extras din „Luminătorul", 1943). mutările domnilor dintr-o țară în alta au slăbit tradiția dinastică; domnii, care luau cu ei și pe boieri, „pierd simțămîntul de solidaritate numai cu țara de origine și se consideră ca făcînd parte dintr-o familie mai mare, aceea a românismului".

[22] „Studii și cerc. de numismatică". II, 1958, p. 371—376; Aurelian Sacerdoțeanu. *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire* (RA, XI, 1968, nr. 2, p. 11—68); C. Moisil, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești* („Buletinul Soc. numismatice române". XVIII, 1923, nr. 46, p. 60—63) etc. Despre numeroasele steme unite ale Moldovei și Țării Românești imprimate pe tipărituri sau desenate pe documentele emise de domnii celor două țări în sec. XVII — începutul sec. XIX vezi Maria Dogaru. *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*. Buc., 1981, p. 40 76, unde se reproduc zeci de astfel de steme, alcătuite fie din porunca domnilor, fie din inițiativa diecilor „ca o expresie a unor aspirații generale". observație deosebit de prețioasă.

Prima stemă unită, avînd acvila și capul de bour, s-a folosit în vremea Movileștilor, deoarece unul din membri acestei familii, Simion, a fost domn în Țara Românească și Moldova. În scrisorile adresate papei în anii 1606—1607, cînd era domn în Moldova, Simion se intitula „Dei gratia Palatinus et Princeps Terrarum Moldaviae et Valachiae Transalpinae" („Diplomatarium Italicum". II, 1930, p. 54—57).

Nu trebuie să uităm, de asemenea, că — în timp ce fiul său, tînăr și neexperimentat, Alexandru Coconul, domnea în Țara Românească, iar el în Moldova — Radu Mihnea a condus efectiv cele două țări române. În anul 1624 el se intitula „hospodar și voievod al țării Moldovei și Munteniei" (Hurmuzaki, Supl. II/2, p. 525—527). De aceea pe piatra sa de mormînt din 1626, aflată la mănăstirea Radu Vodă din București, figurează stema unită a celor două țări

www.dacoromanica.ro

În epoca fanariotă. cînd domnii sînt mutați adeseori dintr-o țară în alta (C. Mavrocordat a domnit. de pildă. de 4 ori în Moldova și de 6 ori în Țara Românească) se ajunge la o și mai mare unificare a organizării social-politice a celor două țări [23].

Un rol de seamă în acest proces l-au avut reformele sociale. politice și fiscale ale unor domni fanarioți. reforme care au avut același conținut în ambele țări [24].

După cum arăta N. Iorga. ..mutîndu-se dintr-o țară în alta. simțindu-se în Iași ca și în București. făcînd în domniile lor de atîtea ori această schimbare. ... ducînd boierii din Moldova în Muntenia și din Muntenia în Moldova. ei (= fanarioții) au realizat o adevărată unire" [25].

O opinie asemănătoare și-a exprimat G. Brătianu: ..le régime phanariote dans les Principautés a certainement contribué au developpement de l'unité politique roumaine .... l'une après l'autre. les raisons d'être du dualisme politique moldave et valaque disparaissaient. pour faire place à autant de motifs qui devaient plaider la cause de l'unité" [26].

De aceea nu este o întîmplare că *în această epocă în care dispar deosebirile de organizare social-politică dintre cele două țări se fac și primele proiecte de unire a lor într-un singur stat* (problemă la care vom reveni în capitolul X).

Pe lîngă organizarea social-politică foarte asemănătoare. *cele două țări extracarpatice au avut și o organizare militară. judecătorească și fiscală similară.* Cît privește Transilvania. aici lucrurile s-au complicat prin suprapunerea organizării statului feudal maghiar (apoi habsburgic) peste vechile structuri ale voievodatului românesc.

Țara Românească și Moldova au avut o organizare militară foarte asemănătoare. În caz de mare primejdie pentru țară. se ridica la luptă așa-numita ..oaste cea mare". alcătuită din toți bărbații în stare să poarte arme [27]. Categoriile de ostași (curteni. slujitori. călărași. dorobanți. seimeni etc.)

(Inscripții Bucuresti. p. 346). Vezi și Vitalie Stănică. *Radu Mihnea voievod Corvinul. stăpîn al Moldovei și Țării Românești (1623—1626).* in vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani.* Cluj-Napoca. 1977. p. 263 268.

După cum arăta G. Brătianu. stema unită a celor două țări a fost utilizată și de unele puteri străine in sec. al XVIII-lea. de pildă de ruși. care au bătut la 1772. in timpul ocupației principatelor. o monedă cu stema unită a Moldovei și Țării Românești. recunoscind astfel unitatea acestora (*op. cit.*. p. 181).

[23] Unii domni fanarioți care au domnit în Țara Românească și Moldova își inițiau fiii in treburile ambelor țări. Ni s-a păstrat astfel o copie a *Pravilei* lui Vasile Lupu. făcută in Țara Românească din porunca lui Nicolae Mavrocordat. domnul țării. ..pentru treaba și învățătura a iubitului fiului măriei sale. beizadea Constantin", cel care avea să domnească apoi de zece ori in ambele țări (I. Rizescu. *O copie muntenească din secolul al XVIII-lea a Pravilei lui Vasile Lupu.* in LR. 1976. nr. 2. p. 191—195). Din porunca aceluiași domn s-a alcătuit și o compilație de cronici privind istoria paralelă a celor două țări românești. Vezi I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. sec. XV—XVIII. privind istoria României* Buc.. 1963. p. 117 118. Este interesant faptul că unul din volumele acestei compilații. privind istoria epocii 1634—1716. a aparținut lui Constantin vodă Mavrocordat. al cărui interes pentru istoria celor două țări este cunoscut: din porunca sa. a fost alcătuită apoi. la 1733. o istorie paralelă a Moldovei și Țării Românești (*ibidem.* p. 119—120).

[24] Florin Constantiniu. *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Wallachia,* in vol. *Enlightenment and Romanian Society.* Buc.. 1980, p. 68—77.

[25] N. Iorga. *Unirea românească.* Buc.. 1934. p. 11.

[26] G. Brătianu. *Origines et formation de l'unité roumaine.* p. 179—181.

[27] N. Stoicescu. *..Oastea cea mare" în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI),* în vol. *Oastea cea mare.* Buc., 1972. p. 25—51.

www.dacoromanica.ro

erau aceleași. precum aceeași era organizarea acestora în steaguri. căpitănii. cete și pîlcuri. conduse de stegari. iuzbași. căpitani. mari căpitani etc. [28].

Tactica și strategia aplicate în timpul luptelor erau aceleași în cele două țări: dușmanul era hărțuit tot timpul după intrarea în țară. era lăsat să înainteze pe teritoriul pustiit dinainte pentru a-l lipsi de aprovizionare și era atras în locuri strîmte sau mocirloase pentru a nu-i da posibilitatea să-și desfășoare forțele superioare din punct de vedere numeric [29].

Deseori oștenii dintr-o țară treceau în cealaltă. unde se angajau în armată. De pildă. după cum arată Miron Costin. leventii erau „călări de ai noștri moldoveni" care au mers în oaste la Matei Basarab [29 bis]. Ni s-au păstrat și unele scrisori prin care domnii Moldovei încercau să recruteze „oameni de slujbă" din Țara Românească [30].

Nu vom insista asupra acestor probleme — studiate în lucrările amintite: vom remarca doar că. datorită asemănărilor organizării militare a celor două țări. în toate lucrările această organizare este studiată împreună. nu separat.

Mai amintim și faptul — cunoscut din lucrările privind istoria armamentului — că, întrucît principalul furnizor de arme (albe și de foc) a fost Transilvania. *s-a ajuns la o oarecare unificare sau uniformizare a armamentului în cele trei țări române în secolele XIV—XVI.*

Un alt puternic factor de unitate a fost obiceiul sau legea nescrisă. numită în regiunile unde românii se aflau sub stăpînire străină *jus valachicum* [31] și care a fost — așa cum spunea și N. Iorga — aceeași pentru întreg poporul român. În Țara Românească corespondentul lui *jus valachicum* era „legea românească" *(zakon Vlaški)*. iar în Moldova *„Voloskoi zakon"* [32].

S-a discutat destul de mult cu privire la originea vechiului drept românesc [33] și nu este cazul să reluăm aici discuția. Vom reține doar concluzia că vechiul drept românesc este alcătuit din elemente preromane peste care s-a suprapus dreptul romano-bizantin: peste „obiceiul" vechi, la apariția

---

[28] Idem. *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române.* Buc.. 1968: idem. *Structura organizatorică a oștilor țărilor române în secolele XIV—XVIII.* în vol. *Armata și societatea românească.* Buc.. 1980. p. 161—186. unde se arată că în Transilvania organizarea militară a statului feudal maghiar s-a suprapus peste aceea mai veche a voievodatului românesc.

[29] Dumitru Matei. Dan Căpățînă. *Participarea maselor populare la apărarea independenței Țării Românești și Moldovei în sec. XIV—XVI. Procedee de luptă.* în vol. *Oastea cea mare.* p. 7—24.

[29 bis] M. Costin. *Opere.* ed. P. P. Panaitescu. p. 114.

[30] P. P. Panaitescu. *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Grațiani (1620)* (RIR. 1932. p. 385—386).

[31] I. Mototolescu. *Jus Valachicum în Polonia.* Buc.. 1916: Th. Holban. *Cneazul. Contribuție la Jus Valachicum în Polonia* (CI. 10—12. 1934—1936. nr. 1. p. 62—79): idem. *Jus Valachicum în Polonia (ibidem.* 18. 1943. p. 313 și urm.): I. Floca. *Legea românilor (Jus Valachorum) și legislația de stat din Transilvania în epoca voievodatului și principatului* (MA. 1962. nr. 7—8. p. 520—528): Emil Cernea. *Jus Valachicum* („Recherches sur l'histoire des institutions et du droit". II. 1978. p. 21—28) etc.

[32] *Istoria dreptului românesc.* I. Buc.. 1980. p. 177—178.

[33] G. Fotino. *Contribution à l'etude des origines de l'ancien droit coutumier roumain.* Paris. 1920: I. D. Condurachi. *Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul pămîntului).* Brașov. 1935: E. Cernea, *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation du droit coutumier en Roumanie* (AUB. 1972. nr. 2. p. 119—128): V. Șotropa. *L'influence romaine dans l'ancien droit roumain* („Revue historique du droit". 1977. p. 73—82): E. Cernea. *Traditions autochtones et influences etrangères dans l'ancien droit roumain* (ibidem. p. 7—18): Valeriu Șotropa. *Coutumes préromaines dans l'ancien droit roumain* (RRH. 1980. nr. 1. p. 3—20): Valentin Georgescu. *Les survivances du droit romano-byzantin dans la coutume roumaine (XIV-e—XIX-e siècles)* (ibidem. 1980. nr. 2—3. p. 277—300).

www.dacoromanica.ro

statului, s-a suprapus dreptul feudal, menit să apere interesele clasei dominante. „Legiuirile feudale din Ţara Românească şi Moldova au avut ca scop să consolideze din punct de vedere juridic poziţia clasei stăpînitoare, baza economică a orînduirii feudale" [34].

Organizarea justiţiei era asemănătoare în Ţara Românească şi Moldova, motiv pentru care a şi fost studiată de regulă împreună [35]. Şi în acest domeniu sînt de semnalat reformele lui C. Mavrocordat, identice în ambele ţări.

Cît priveşte pravilele din sec. al XVII-lea, aşa cum s-a remarcat, ele au un conţinut asemănător; *Îndreptarea legii*, apărută în Ţara Românească la 1652, urmează în bună măsură textul din *Carte românească de învăţătură*, tipărită la Iaşi în 1646. Acest fapt dovedeşte identitatea regimului social-politic din cele două state româneşti extracarpatice; în plus, adoptarea legiuirii moldovene în Ţara Românească prezintă o deosebită importanţă şi pentru faptul că dovedeşte deplina unitate a limbii române. Pe lîngă faptul că au avut un conţinut asemănător, pravilele din Ţara Românească şi Moldova au circulat şi în Transilvania, unde au fost utilizate de locuitori [36].

Cît priveşte *organizarea fiscală*, vom reproduce concluzia unuia din cei mai buni specialişti în această problemă, D. Mioc, care afirmă: „începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, în cele două state, Ţara Românească şi Moldova, sistemul fiscal este aproape identic" [37]: aceleaşi dări, acelaşi sistem de impunere şi de încasare a lor. Prin reformele fiscale ale lui Constantin Mavrocordat (1740, Ţara Românească, 1741, Moldova), sistemul fiscal al celor două ţări a fost unificat.

Deşi Transilvania a cunoscut o organizare fiscală diferită în cadrul regatului feudal maghiar şi apoi ca principat autonom, există unele asemănări şi între regimul fiscal de aici şi cel din Moldova [38].

Ţările române au întreţinut, precum se ştie, strînse relaţii politice şi militare, ajutîndu-se adesea în faţa primejdiei comune, îndeosebi în epocile glo-

---

[34] *Istoria dreptului românesc*, I, p. 221.

[35] Val. Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova, 1611—1831. Organizarea judecătorească*, 3 vol., Buc., 1979—1982. Despre dreptul de judecată al ierarhilor din ţările române vezi G. Cronţ, *Justiţia bisericească din Moldova şi Ţara Românească în secolele XIV—XVIII* (MM, 1975, nr. 3—4, p. 258—274).

Despre unitatea instituţiilor juridice vezi Valeriu Şotropa, *Contribuţii la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituţiilor juridice pe teritoriul României* (CI, III, 1972, p. 133—145) (este vorba de: gloabă, aldămaş, înfiere, hiclenie, înfrăţirea de moşie etc.); Alex. Herlea, *Relations de droit entre les pays roumains aux XIV-e—XVIII-e siècles* (RRH, 1971, nr. 5, p. 835—843) care arată : „l'absence des preuves primitives mène à la conclusion que les preuves fondamentales dans nôtre système judiciaire, de toutes les époques et de tous les territoires roumaines, furent les preuves par conjurateurs et témoins, expression supérieure du système des preuves rationnelles romaines".

[36] I. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Ţara Românească şi Moldova* (MA, 1962, nr. 9—12, p. 686—710). Vezi şi C.D. Arion, *Unitatea legislativă în trecutul voievodatelor româneşti* („Parlamentul românesc", 12 iulie 1933, p. 29—31), şi Şt. Gr. Berechet, *Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale şi naţionale la români*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Buc., 1943, p. 52—77.

Despre circulaţia pravilelor vezi lucrarea de faţă, cap. VII, p. 97. Legăturile dintre Dobrogea şi Ţara Românească în domeniul organizării judiciare sînt ilustrate de faptul că unele pricini ale locuitorilor din prima regiune (care a făcut parte din Ţara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn şi a urmaşului său Mihail I) erau judecate în Muntenia. Vezi Tudor Mateescu, *Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Ţării Româneşti (sec. al XVIII-lea)* (SMIM, IX, 1978, p. 125—131).

[37] *Istoria dreptului românesc*, I, p. 328.

[38] Nicolae Grigoraş, *Ilişul — o dare plătită în Moldova şi în Transilvania*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 114—121.

www.dacoromanica.ro

rioase ale lui Iancu de Hunedoara, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, domnul care a reuşit pentru prima dată să steargă hotarele dintre ele şi să le unească sub sceptrul său. „Istoria însăşi a confirmat justeţea şi necesitatea obiectivă a actului săvîrşit de Mihai Viteazul, prin realizarea ulterioară a idealului său — ideal al tuturor românilor — prin înfăptuirea în epoca modernă a statului naţional român unitar" [39].

Se înţelege că nu toate aceste strînse şi permanente legături politice dintre domnii celor două ţări şi voievozii sau principii Transilvaniei pot fi considerate manifestări ale unităţi de neam, deoarece principii Transilvaniei şi sfetnicii lor nu erau români. Cînd Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, şi domnii contemporani din Ţara Românească şi Moldova, Radu Mihnea şi Ştefan Tomşa, îşi promit reciproc *„să fie ca fraţii şi să nu se lase pînă la moarte"* [40], o fac, se înţelege, nu pentru că erau de acelaşi neam, ci pentru a-şi asigura sprijin reciproc [41].

Acest sprijin a asigurat, dealtfel, în mare măsură succesul luptei româneşti pentru apărarea independenţei, la a cărei conducere s-au aflat pe rînd comandanţi viteji din cele trei ţări române care au realizat un sistem politic unitar.

Foarte ilustrativă pentru importanţa acestei colaborări este cunoscuta scrisoare adresată de braşoveni lui Ştefan cel Mare, în anul 1479, în care se spune: „par-că ai fost trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea şi apărarea Transilvaniei ...; de aceea, cu mare dor şi dragoste, rugăm pe măria ta să binevoieşti a te grăbi şi a te apropia de părţile acestea spre a le apăra de mai sus-zişii turci prea cumpliţi". În încheiere, braşovenii promiteau: „ce vom avea sigur, îţi vom da să ştii, cum îl vom afla, ca unui domn prea îndurător al nostru". Este interesant de reţinut faptul că braşovenii anunţau pe Ştefan că nu numai ei îl aşteaptă ci şi boierii munteni (de la care deţineau ştirile despre turci) îl „aşteptau (pe Ştefan), suspinînd foarte" ca să-i izbăvească şi pe ei împreună „cu tovarăşii lor" [42]. *Locuitorii Transilvaniei şi ai Ţării Româneşti erau deci conştienţi că numai Ştefan cel Mare îi poate apăra de primejdia otomană.*

După cum remarca pe drept cuvînt Ştefan Andreescu, „ţinînd seamă de absenţa constantă a ajutorului din partea Europei creştine, nu este oare firesc să bănuim că în mintea fiecărui domn român care la un anume moment a vădit un crez politic identic, a mijit totdeauna şi ideea alcătuirii unui front comun cu celelalte două ţări din spaţiul carpato-danubian? Sau măcar cu una dintre ele?" [43].

Între ţările române existau relaţii politice atît de strînse încît se ajunsese la o adevărată interdependenţă de care domnii lor erau perfect conştienţi. De pildă, Alexandru Aldea scria transilvănenilor: „dacă ar fi să piară ţara aceasta (e vorba de Ţara Românească), veţi pieri şi voi" [44].

---

[39] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 7.

[40] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 157; *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, VI, p. 358.

[41] Dealtfel, atotputernicul Schender paşa îl sfătuise pe Gabriel Bethlen „dacă vrea să aibă o domnie statornică şi paşnică, să se străduiască în primul rînd să ţină o bună pace cu cele două ţări vecine, Moldova şi Ţara Românească" (G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608 — 1665*, Buc., 1965, p. 34).

[42] N. Iorga, *Îndreptări şi întregiri la istoria românilor* (AARMSI, s. II, t. XXVII, 1905, p. 118); citat şi de I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei*, p. 72—73; idem, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, p. 83—84, etc.

[43] Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 29.

[44] DRH, D, vol. I, p. 296.

www.dacoromanica.ro

Peste aproape un secol, la 1524, solicitînd ajutorul braşovenilor îm potriva turcilor, Radu de la Afumaţi exprima acelaşi gînd: „dacă turcii ne vor învinge pe noi şi ne vor ruşina, domnia voastră nu va fi în pace" [45]. La rîndul său, în 1555, Pătraşcu cel Bun, domnul Ţării Româneşti, comunica transilvănenilor gînduri asemănătoare: „Şi să tocmiţi cum vă va fi bine, şi dumneavoastră şi nouă, căci d-voastră ştiţi bine cît de mare-i puterea împăratului (sultanului) şi cine poate sta împotriva lui! Căci, de vă va birui pe voi şi ţara d-voastră, nu va mai fi nici un domn şi nici un crai acolo, în ţara de sine stătătoare a d-voastră, ci vor fi prin toate cetăţile turci, *şi vom pieri noi, amîndouă aceste ţări creştine*" [46] (subl. ns. — N.S.).

Mai tîrziu, înainte de a uni Transilvania, Mihai Viteazul declara că Ţara Românească şi Transilvania „sînt atît de subordonate reciproc şi înlănţuite laolaltă, încît căzînd una, cade şi cealaltă şi păstrîndu-se una se păstrează şi cealaltă" (sono cosi subordinate et contenate insieme la sua provincia con questa, che cadendo l'una, cade l'altra, et conservandosi l'una si conserva l'altra) [47].

Marele domn era convins de faptul că Transilvania — la rîndul ei — nu putea rezista turcilor fără Ţara Românească şi Moldova, cînd afirma în memoriul trimis împăratului Rudolf al II-lea la 1601: „însă, din Ţara Românească şi din Moldova, Transilvania se poate lua uşor" *(verum ex Transalpina et Moldavia facilis erit Transylvaniae expugnatio)* [48].

Aceeaşi idee o formulase pe la 1524 şi raguzanul Michael Bocignoli, care justifica sprijinul pe care îl dăduse Ioan Zápolya lui Radu de la Afumaţi prin faptul că, „dacă turcii ar ocupa Ţara Românească, s-ar sfîrşi cu toată Transilvania", al cărui „principe suprem" era Zápolya. Bocignoli considera că, dacă cele trei ţări române s-ar uni, ele ar putea stăvili primejdia otomană [49].

Se mai cuvine sublinat faptul că, chiar atunci cînd nu se vorbeşte de unitatea lor de neam, *cele trei ţări române sînt privite ca o entitate politică a cărei soartă este strîns legată.* Concepţia aceasta răzbate din scrisorile unora dintre urmaşii lui Mihai Viteazul. Astfel, la 1619, Radu Şerban, fostul domn al Ţării Româneşti, expunea împăratului de la Viena planurile sale, sfătuindu-l: „judecata mea este în această privinţă că aceste ţări, Ardealul, Ţara Românească şi Moldova, nu trebuie lăsate din mîna şi puterea măriei tale şi a toată creştinătatea" [50]. Fostul domn nu cerea deci protecţia împăratului numai pentru ţara sa, ci pentru toate cele trei ţări române.

De această interdependenţă a ţărilor române erau convinşi şi străinii. De pildă, după cum spune A. Verancsics, „Soliman s-a temut ca nu cumva, cînd ar încerca el să ocupe Transilvania sau Ţara Românească sau Moldova, toate aceste ţări să se unească împreună şi să se apere" [51].

---

[45] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 284.

[46] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 197. Citat şi de Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 119, care subliniază faptul că afirmaţia lui Pătraşcu cel Bun despre „interdependenţa totală, pe plan politic, dintre Ţara Românească şi Transilvania", precede cu patru decenii concepţia lui Mihai Viteazul exprimată în termeni asemănători.

[47] *Călători străini*, IV, p. 159; A. Veress, *Relationum nuntiorum Apostolicorum in Transsilvaniam*, Budapesta, 1909, p. 359.

Legătura dintre Transilvania şi Ţara Românească a fost înţeleasă şi de cronicarul Palamed, care susţine că Mihai avea nevoie de Transilvania deoarece „puterea Munteniei o face tot Ardealul", iar „dacă se desparte Ardealul însuşi, n-are putere Muntenia să se ţină împotriva" (turcilor). Apud N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români. Cu specială privire la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, Buc., 1915, p. 50 (extras din AARMSI, 1915).

[48] Hurmuzaki, IV/1, p. 233.

[49] *Călători străini*, I, p. 179.

[50] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 256.

[51] *Călători străini*, I, p. 418.

www.dacoromanica.ro

Aproximativ aceleași temeri erau exprimate peste cîteva decenii de muftiul sultanului Murad al III-lea (1574 — 1595) care semnala dispariția solului Transilvaniei la Poartă, fapt ce ar putea provoca o răscoală a principelui, iar „în cazul răscoalei Transilvaniei se vor răscula și Țara Românească cu Moldova"; din aceste motive muftiul arăta că era necesară pregătirea din vreme pentru a preîntîmpina răscoala [52].

Teama de unirea țărilor române a împiedicat în anumite momente grele pentru acestea transformarea lor în pașalîc. Un asemenea moment s-a ivit la 1660, cînd Grigore Ghica, vorbind despre intenția marelui vizir de a transforma Țara Românească în pașalîc, spunea: „de vor auzi celelalte țări precum că fac ei (= turcii) beglerbei în Țara Românească, atunci se vor face una și moldovenii încă, fiind ei drepți, se vor face și ei haini numai cît se va afla acest cuvînt cu beglerbei în Țara Românească. Zău că va vrea vizirul să-i așeze (pe beglerbei) și nu va putea" [53]. Se afirma astfel limita peste care Poarta nu putea trece fără a risca o răscoală care să solidarizeze forțele societății românești așa cum s-a întîmplat în vremea lui Mihai Viteazul.

Alianța dintre țările române dădea acestora o forță deosebită și puterea de a rezista oricărui pericol extern. Iată ce declară la 1652 Matei Basarab despre legăturile sale cu Transilvania: *„De cine ne vom teme dacă țările noastre* (Țara Românească și Transilvania) *vor păstra buna înțelegere de pînă acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni"* [54].

Exista, de asemenea, conștiința la locuitorii țărilor române din sec. XV—XVII că ei alcătuiesc o țară. De pildă, reprezentanții brașovenilor declarau lui Petru Rareș: *„țara noastră și țara măriei sale au fost totdeauna o țară"* [55].

În privilegiul comercial dat de Radu Praznaglava brașovenilor la 1421 se stipula ca Transilvania *„să fie o singură țară cu țara domniei mele"* [56]. La rîndul său, în tratatul încheiat la 1450 cu Iancu de Hunedoara, Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, prevedea: *„țara domniei mele și cu țara domniei sale să fie ca una"* [57]. Pentru a întregi imaginea aceasta a solidarității țărilor române, amintim că la 1476 — după ocuparea tronului Țării Românești de către Vlad Țepeș — Cristian pîrcălabul anunța brașovenilor că evenimentul făcea ca cele două țări să fie una singură *(provincia nostra, tam vestra)* [58].

La sfîrșitul sec. al XVIII-lea exista încă conștiința apartenenței românilor din Transilvania de Țara Românească. De pildă, la 1788, N. Mavrogheni, domnul Țării Românești, cere brașovenilor să se supună „fără de război și împotrivire și să vă alcătuiți iarăși la acest principat de unde v-ați dezghinat" [59].

Țările române extracarpatice au fost o pavăză a Transilvaniei, pe care au apărat-o împotriva turcilor. Iată ce spunea Mihai Viteazul la 20 decembrie

---

[52] Tahsin Gemil, *O colecție de documente importante pentru istoria României (1591—1607)* (AIIAI, XI, 1974, p. 238).

[53] N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 262.

[54] I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 162.

[55] I. Bogdan, *Documente moldovenești din archivul Brașovului* (CL, 1905, p. 177—178).

[56] DRH, D, vol. I, p. 213.

[57] *Ibidem*, p. 415.

[58] Hurmuzaki, XV/1, p. 95. Expresia aceasta, care șterge hotarele între țări, se utiliza de obicei pentru epocile de mare antantă dintre acestea; de pildă, după așezarea lui Ștefan Răzvan pe tronul Moldovei cu sprijinul lui Sigismund Báthory, un moldovean scria bistrițenilor că „iaste o țară cu alaltă" (*ibidem*, p. 730).

[59] M. Popescu, *Contribuțiuni la domnia lui Mavrogheni* („Țara Bîrsei", IX, 1937, nr. 2, p. 141—143).

www.dacoromanica.ro

1599: „această slujbă a mea ce am făcut-o pentru Ardeal, că mi-am dat țara mea (Țara Românească) pradă turcilor și tătarilor . . . și atîția ani am stat împotriva turcilor cu oamenii mei și cu puținul ajutor al țării mele, necruțînd sîngele nostru pentru Ardeal niciodată, care, fiind sub apărarea mea, întru nimic n-a cunoscut nici o pagubă și este întreg" [60].

Marele domn nu făcea decît să continuie o politică tradițională; numeroase scrisori și tratate mărturisesc faptul că țările române extracarpatice (îndeosebi Țara Românească) au constituit o pavăză de apărare a Transilvaniei. Iată doar cîteva exemple: în <1438>, Vlad Dracul scria brașovenilor: „știți bine cum v-am apărat eu pînă acum de turci, și îmi pun și capul și averea mi-o dau bucuros ca să nu vă fie vouă rău" [61]. Mai tîrziu, la 1456, Vlad Țepeș promitea să apere Transilvania de orice atac al turcilor și altor dușmani *(nos contra Turcos et aliorum ipsorum inimicorum potencias viribus et potenciis in deffensione resistere debeamus)*, clauză reînnoită în 1460, cînd domnul se obliga să reziste turcilor sau altor dușmani care ar veni prin țara sa împotriva Transilvaniei *(dominus wayda promittit, quod dum Turci vel alii inimici per suam terram ad partes Transilvanas venire vellent vastaturi, ex tunc dominus wayda tot suo posse ipsis emulis obviare et resistere teneatur)* [62].

Într-o epocă în care locuitorii trăiau destul de izolat, iar circulația se făcea cu greutate [63], *o mare însemnătate în strîngerea legăturilor dintre țările române au avut-o expedițiile domnilor români peste Carpați, în Transilvania*, urmărind fie scopuri proprii, ca Ștefan cel Mare sau Petru Rareș, fie îndeplinirea poruncilor Porții de a instala pe tron principi favorabili (de pildă, Ioan Sigismund), de a izgoni oștirile Imperiului austriac, de a însoți trupele turcești în expedițiile lor. *Aceste deplasări de oștiri numeroase, ca și mișcările demografice, îi făceau pe românii din cele trei țări să se cunoască mai bine și să înțeleagă, singuri și direct, că fac parte cu toții din același neam și că vorbesc aceeași limbă.* După cum spunea foarte frumos N. Iorga, „românii lui Ștefan trebuie să fi văzut cu bucurie că de jur împrejur, pînă în secuimea de jos și pînă în rutenimea de sus, amîndouă foarte depărtate, umblă tot români, în port românesc, în grai românesc" [64].

---

[60] DRH, B, vol. XI, p. 499—500. O constatare asemănătoare a făcut la 1604 George Basta, care considera Țara Românească „zidul de apărare al Transilvaniei" (A. Veress, *Epistolae*, II, p. 515).

[61] DRH, D, vol. I, p. 352.

[62] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 82—83.

Exprimînd o realitate cunoscută de mult în Transilvania, la 1654, Ioan Kőrőspataki deplingea moartea lui Matei Basarab care era „spre marea pagubă a țării noastre . . ., căci cît a trăit a fost ca o cetate de graniță, n-au putut să ne atace ușor turcii și tătarii" (Șt. Meteș, *Emigrări românești*, p. 112).

Importanța sprijinului acordat de țările române a fost subliniată și de cronicarul G. Kraus care spunea: „deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare" *(Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, Buc., 1965, p. 173). Este concluzia logică desprinsă din desfășurarea istoriei, cunoscute lui Kraus.

[63] După cum spunea I. Lupaș, „prea puțini (locuitori) știau cît întindere are pămîntul românesc și cei din marginea răsăriteană rareori aveau putința să-și dea seama de soarta fraților din cealaltă margine de la apus ori de la miazănoapte ori de la miazăzi" *(Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 31).

[64] N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, Buc., 1904, p. 4. Să nu uităm nici faptul că oștenii munteni obligați să însoțească trupele otomane în Moldova refuzau să lupte împotriva fraților lor, cum se întîmplă cu oștenii lui Laiotă Basarab trimiși împotriva lui Ștefan cel Mare în 1476 *(Călători străini*, I, p. 142).

www.dacoromanica.ro

Pe de altă parte, „participarea domnilor Țării Românești și Moldovei la treburi transilvane se bucura de sprijinul populației românești din Transilvania, în sînul căreia, din cauza inferiorității sociale ce i se impusese, devenea tot mai puternic sentimentul de solidarizare cu românii de la sud și de est Carpați și își făcea loc speranța că, prin aceștia, își vor recăpăta vechile libertăți" [65].

Dar nu numai oștenii români de rînd aveau posibilitatea să se cunoască mai bine ci și oamenii de cultură. Să amintim doar cazul cronicarului Miron Costin care, în 1659, a luat parte la luptele duse împotriva lui G. Rákoczi al II-lea, cu care prilej a trecut prin Țara Românească și Transilvania, prin Țara Bîrsei, Sibiu, Alba Iulia pînă la Ineu. După cum mărturisește el însuși, „am ședzut pînă la Simedriu (sf. Dumitru) de am tocmit (reparat) Inăul" (e vorba de cetate), timp în care, mărturisește mai departe, „am privit și noi cu ochii noștri" „răutățile" petrecute în Transilvania [66]. A doua oară a trecut prin Transilvania la 1663, cînd — spune tot el — „am mers cu Dabija vodă cu oștile la Uivar"; cu această ocazie, a vizitat urmele podului lui Traian de la Drobeta — Tr. Severin, pe care le-a privit înfiorat „prin apa limpede a Dunării" [67]. „Aceste peregrinări au constituit minunate prilejuri de a se convinge de originea comună a tuturor românilor și l-au adus (pe cronicar) cu un ceas mai devreme la cunoscuta reflecție: «Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sînt lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Munteneşti și românii din țerile ungurești . . ., că toți un neam și o dată discălecați sînt»" [68].

După aceste cîteva considerații generale, să prezentăm pe scurt *momentele mai importante din desfășurarea relațiilor politice și militare dintre țările române în evul mediu*, problemă cercetată în numeroase studii și monografii citate în notele lucrării noastre [69].

Primul moment poate fi considerat constituirea statului feudal Țara Românească, proces înlesnit de lupta Transilvaniei pentru a-și apăra identitatea politică și care a îndepărtat un timp dominația coroanei maghiare de munții Carpați, înlesnind astfel desprinderea noului stat de sub suzeranitatea regelui angevin [70].

Al doilea moment de seamă este crearea „celei de a doua libertăți românești", Moldova, proces ce a avut loc cu sprijinul Transilvaniei și al Țării

---

[65] Ștefan Ștefănescu, *Transilvania — matcă de istorie românească* („Transilvania", 1980, nr. 8, p. 5).

[66] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 185, 312.

[67] *Ibidem*, p. 257.

[68] Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 7.

[69] Vezi îndeosebi C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 80—101 (cap. *Transilvania factor politic*); Ștefan Pascu, *Premisele unității politice a românilor* („Apulum", 1969, p. 41—60); I. D. Suciu, *Contribuții la cunoașterea unității poporului român în evul mediu* („Ziridava", VIII, 1977, p. 61—87); Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, Buc., 1980 etc.

[70] N. Stoicescu, F. Tucă, *1330 Posada*, Buc., 1980, p. 49—50.

Vezi și I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p. 14, și idem, *Aspecte ale unității poporului român în veacurile XIV—XV* („Studii", 1969, nr. 6, p. 1056—1076) care arată: „în toate răscoalele românilor din Maramureș, Ardeal și Banat din veacurile XIV—XV se constată prezența și ajutorul voievozilor și populației române din Principate. Dar, pe lîngă acest fapt semnificativ, în acele veacuri Principatele devin loc de refugiu al cnezilor și voievozilor români care se răsculau împotriva puterii regale", constatare deosebit de importantă.

www.dacoromanica.ro

Românești, care au efectuat împreună o expediție împotriva tătarilor[71]; merită subliniat și faptul că noul stat românesc de la est de Carpați s-a organizat după modelul Țării Românești și că primii săi voievozi au fost originari din Maramureș, ceea ce a contribuit la întărirea unității pe plan politic.

Țările române au colaborat apoi în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, sprijinit de transilvăneni în lupta împotriva turcilor și care sprijină, la rîndu-i, pe Alexandru cel Bun să ocupe tronul Moldovei în anul 1400. Un ajutor de seamă în lupta împotriva primejdiei otomane a primit din Transilvania Dan al II-lea, urmașul lui Mircea cel Bătrîn, care a obținut cîteva biruințe răsunătoare împotriva otomanilor, îndeosebi în 1423[72].

Colaborarea celor trei țări românești se manifestă pregnant în vremea lui Iancu de Hunedoara, român de origine, care s-a străduit să alcătuiască un puternic front antiotoman din cele trei țări românești[73]. Ostașii acestora au luptat înfrățiți sub comanda lui Iancu de Hunedoara în cîteva din marile bătălii conduse de voievodul transilvănean și guvernator al Ungariei[74]. El a întreținut relații de strînsă colaborare cu voievozii țărilor române extracarpatice Vlad Dracul, Petru al II-lea sau Bogdan al II-lea. Caracteristic pentru relațiile dintre acesta din urmă și Iancu este tratatul încheiat între cei doi, la 11 februarie 1450, în care domnul Moldovei declară: *„țara domniei mele și cu țara domniei tale* (— Transilvania) *să fie ca una"*[75].

Se cunosc, de asemenea, străduințile lui Ștefan cel Mare de a atrage în lupta antiotomană celelalte două țări românești, îndeosebi „l'altra Valachia", unde a susținut cîțiva domni (Laiotă Basarab, Vlad Țepeș, Basarab cel Tînăr, Vlad Călugărul) cu speranța că va avea aliați de nădejde în lupta sa. Acest fapt a îndreptățit pe cronicarul Țării Românești să afirme că Ștefan a domnit 16 ani în această țară[76]. Cît privește Transilvania, aceasta și-a exprimat admirația față de lupta glorioasă a domnului Moldovei prin scrisoarea din 1479 (citată mai sus) și l-a sprijinit pe viteazul domn în luptele din 1475 și 1497.

---

[71] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 83 84; Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Buc., 1980, p. 174—175. Autorul amintit a subliniat și faptul că, la 1359, „împotrivirea față de dominația regatului (ungar) se produce concomitent în Țara Românească și Moldova" *(ibidem*, p. 178).

[72] Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420* (AIIC, 1976, p. 55 79).

[73] G. Bratianu, *op. cit.*, p. 142 a subliniat rolul primejdiei cotropirii otomane în întărirea solidarității dintre cele trei țări care trebuiau să se apere împreună de această amenințătoare primejdie : „C'est dans ces circonstances que l'on peut découvrir les premiers élèments d'une conscience unitaire supérieure aux particularismes tenaces qui divisaient à cette époque les états roumains,ainsi qu'il était d'ailleurs de règle dans toute l'Europe médievale".

[74] Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II-a, Buc., 1968, p. 139 145 (cap. *Iancu de Hunedoara și țările române).*

[75] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 749—752.

Ni se par puțin cam exagerate opiniile lui P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, p. 60, care susține că Iancu „cuprindea sub suzeranitatea sa feudală unirea celor trei țări române, ca un organism militar și politic îndreptat împotriva primejdiei turcești", Să nu uităm că Iancu era român și că, deci, nu acționa numai ca un stăpîn feudal.

[76] Referindu-se la legăturile lui Ștefan în Țara Românească, N. Iorga spunea: „niciodată Ștefan cel Mare n-a înțeles să așeze în Muntenia un vasal. Legăturile dintre puternica Moldovă și Muntenia mai slabă au fost pe vremea lui legături de frăție românească" *(Unirea românească*, p. 8).

O opinie diferită la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 60—61, care accentuează caracterul vasalic al relațiilor domnilor Țării Românești cu domnul Moldovei. Autorul uită, desigur, că la 1476 — după reinstalarea lui Vlad Țepeș pe tronul Țării Românești — o relație contemporană afirma : „și a voit poporul (li populi) ca amîndoi voievozii (Țepeș și Ștefan) *să-și jure între ei*

www.dacoromanica.ro

Umbrite un timp de cîteva mărunte conflicte între Ţara Românească şi Moldova după moartea marelui domn, relaţiile dintre ţările române vor cunoaşte o dezvoltare aparte îndeosebi după anul 1529, cînd — după prăbuşirea Ungariei în lupta de la Mohács din 1526 — Transilvania se separă de regatul maghiar şi se constituie ca principat autonom sub suzeranitatea Porţii [77]. Nu este o întîmplare, de sigur, că tocmai în această perioadă de strînse legături politice şi paralel cu întărirea acestora se dezvoltă şi conştiinţa unităţii de neam a românilor [78].

Deosebit de active au fost relaţiile dintre ţările române în epoca lui Petru Rareş şi ele coincid cu vremea în care unitatea românilor era deseori subliniată prin utilizarea termenilor de Valahia şi Dacia pentru desemnarea teritoriului românesc, ca şi cu înregistrarea în scris a conştiinţei unităţii de neam şi, fără îndoială, *toate aceste elemente se leagă între ele în chip organic.*

Nu vom putea analiza aici politica domnului Moldovei faţă de celelalte două ţări române — ceea ce s-a făcut de alţi autori, care l-au considerat pe Rareş „precursor al lui Mihai Viteazul" [79]. Se ştie că domnul Moldovei a fost în 1529 stăpînul Transilvaniei, pe care a predat-o lui Ioan Zápolya, care-i era „frate bun şi prieten" [80], şi aceasta cu toate că se spunea despre Rareş că „nu doreşte nimic mai mult pe lume decît Transilvania" *(Moldavus nihil in mundo plus desiderat, quam Transilvaniam)* [81].

După cum a remarcat pe bună dreptate N. Iorga, poziţia lui Petru Rareş în Transilvania s-a întărit datorită faptului că — după acţiunea domnului din februarie 1529 în Ţara Bîrsei — românii din Haţeg şi Maramureş — urmînd exemplul celor din Ţara Bîrsei — au trecut de partea voievodului Moldovei [82]. Nu este deci o întîmplare că, tocmai în această vreme, braşovenii scriau lui Rareş că *„ţara noastră şi ţara măriei sale (Moldova) au fost totdeauna o ţară şi noi ne-am ajutat totdeauna"* (subl. ns. — N.S.).

De ce nu a unit Rareş Transilvania cu Moldova? Pentru că, foarte probabil, condiţiile nu erau încă pe deplin pregătite ca în vremea lui Mihai Vitea-

---

dragoste şi alianţă — subl. ns. —, astfel că întreagă acea ţară s-a asigurat că turcul nu-i va mai face griji" (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 58—59). P. P. Panaitescu omite din judecarea acestor relaţii şi faptul că Ştefan cel Mare nutrea el însuşi o anumită aprehensiune faţă de relaţiile de tip vasalic; să ne gîndim numai cît de mult a amînat depunerea omagiului vasalic faţă de regele Poloniei.

Păstrînd deci măsura în aprecierea relaţiilor dintre ţările române în epcca lui Ştefan cel Mare — relaţii ce urmăreau în primul rînd asigurarea unui front comun românesc împotriva primejdiei otomane — avem impresia că Şt. Andreescu exagerează cînd afirmă că, în această vreme, „conştiinţa unităţii de neam a fost politizată" *(Restitutio Daciae*, p. 33).

Va trebui să mai arătăm că nu numai românii, dar şi străinii îl considerau pe Ştefan cel Mare stăpînul Ţării Româneşti. De pildă, referindu-se la evenimentele de după moartea lui Matei Corvin (1490), cronicarul francez Jean Molinet afirmă că voevodul Ştefan „a en maine toutte Moldavie, toute la Valaquie, tante basse que haulte" (adică, mai corect, *la Moldavie haulte, la Valaquie basse*, după formula obişnuită Valachia superior = Moldova şi Valachia inferior = Ţara Românească) („Rev. de istorie", 1980, nr. 10, p. 1983).

[77] Aneta Boiangiu, Florentina Cazan, *Unitatea de acţiune a ţărilor române în politica antiotomană europeană (1522—1529)*, în vol. *60 ani de la făurirea statului naţional unitar român*, Buc., 1978, p. 17—26.

[78] Vezi mai jos cap. X, p. 153.

[79] *Petru Rareş*, p. 85—108 (par. *Precursor al lui Mihai Viteazul*, de N. Grigoraş); Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 76—105 (par. *Concepţia lui Petru Rareş despre unitatea ţărilor româneşti*).

[80] I. Bogdan, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI din archivul Braşovului* (CL, 1905, p. 857).

[81] A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 255; cf. Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 103—104.

[82] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, I, p. 136.

www.dacoromanica.ro

zul; deşi a dobîndit Transilvania cu sabia, cum spunea el însuşi [83] şi se considera stăpînul provinciei, domnul Moldovei s-a mulţumit cu teritoriile ce i-au fost concedate de I. Zápolya [84].

Rareş a căutat să întreţină relaţii bune şi cu Ţara Românească; unul dintre domnii acesteia, Vlad Înecatul (1530—1532), i-a fost ginere.

Petru Rareş a încercat să unească eforturile celor trei ţări împotriva Imperiului otoman, dar a făcut-o prea tîrziu pentru a reuşi; dintr-o scrisoare din octombrie 1538, aflăm că, ajuns la hotarul cu Transilvania, domnul Moldovei ar fi făcut apel la ajutorul forţelor unite ale Transilvaniei şi Ţării Româneşti: „solicitava di unirsi con le genti del Serenissimo re Zuane (= I. Zápolya) et con quelle del Transalpino, per essertando piu potenti a combatter il Turco" [85]. Soliman a reuşit însă să izoleze pe Petru Rareş, dînd asigurări principelui Transilvaniei şi domnului Ţării Româneşti că nu-i va ataca [86].

În a doua domnie (1541—1546), Rareş a încercat să realizeze — cum spunea N. Iorga — „o adevărată uniune dacică" din cele trei ţări române [87].

A doua jumătate a secolului al XVI-lea reprezintă o epocă de strînse relaţii politice şi militare între ţările române; la aceasta a contribuit şi ieşirea Transilvaniei din cadrul regatului maghiar şi orientarea ei, ca principat autonom sub suzeranitatea Porţii, spre cele două ţări extracarpatice. După cum arăta I. Lupaş, „desfacerea Transilvaniei din legăturile cu regatul ungar şi organizarea ei ca principat sub ocrotirea suzeranităţii turceşti era menită să aducă ţara aceasta în legături mai strînse cu Muntenia şi cu Moldova, după cum cerea o veche dorinţă a locuitorilor ei" [88]. El citează afirmaţia lui Martinuzzi care scria în 1542: „din vechime s-au frămîntat transilvănenii cu gîndul să se desfacă de acest regat al Ungariei, pentru ca, după exemplul Moldovei şi al Ţării Româneşti, să se supună turcului" [89].

---

[83] A. Veress, *op. cit.*, p. 212. Se pare că Rareş a avut un timp intenţia de a opri Transilvania pentru sine; recunoscînd că e stăpînul provinciei, domnul declara că „nu-l voi da nimănui, nici lui Ferdinand nici altuia" (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 855), iar Marcus Pempflinger, adept al lui Ferdinand de Habsburg, susţinea că domnul Moldovei „cere ţara pentru el" (Hurmuzaki, II/4, p. 60—61).

[84] Motivele pentru care Rareş s-a mulţumit doar cu o parte a Transilvaniei au fost explicate în mod diferit de istorici; după N. Grigoraş, domnul Moldovei a fost silit la aceasta de „lipsa unei puternice nobilimi româneşti care să-i susţină cauza şi (de) gravele divergenţe dintre principalele grupări politice transilvănene, dar mai ales (de) atitudinea filoturcă a lui Ioan Zápolya şi colaborarea Poloniei cu Poarta" (*Petru Rareş*, p. 108).

Referindu-se la stăpînirile lui Rareş în Transilvania, N. Iorga scria: „aceasta înseamnă numai ambiţie? Nu. Înseamnă necesitatea românilor, care sînt tari într-o parte, să se întindă şi în partea cealaltă, să-şi răspîndească puterea şi asupra plaiului celuilalt, aşa de firesc şi indisolubil sîntem legaţi de pe un plai pe celălalt" (*O conferinţă despre viaţa românească a Ardealului*, în „Calendarul Ligii culturale", 1909, p. 46).

[85] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor*, p. 27.

[86] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 74—75.

[87] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 409. Şt. Andreescu (*op. cit.*, p. 104) citează propunerea pe care domnul Moldovei a făcut-o transilvănenilor, în octombrie 1542, cînd le-a cerut să nu-i opună rezistenţă, deoarece nu le era duşman, ci, laolaltă cu moldovenii şi muntenii — care urmau să intre concomitent în Transilvania — să se întrunească într-o dietă în scopul organizării apărării acestor locuri (Hurmuzaki, II/4, p. 321).

[88] I. Lupaş, *Realităţi istorice*, p.82. Vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 113, după care, de la mijlocul sec. XVI, „în bine şi în rău, cele trei ţări merg împreună". O opinie asemănătoare la Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 130: „Acceptarea dominaţiei otomane nu a constituit un impediment în calea apropierii dintre cele două ţări româneşti extracarpatice. Ba chiar, dimpotrivă, similitudinea regimului lor le-a sporit convergenţa politică, impunîndu-le şi în această etapă unitatea".

[89] Hurmuzaki, II/4, p. 328.

www.dacoromanica.ro

Întrucît aceste relaţii au fost studiate recent de Ştefan Andreescu, nu vom insista asupra lor. Vom sublinia doar faptul că unul din momentele cele mai importante ale acestor strînse legături se desfăşoară între 1574—1591, cînd Ţara Românească şi Moldova realizează o *uniune interdinastică*, pe tronul lor aflîndu-se membri aceleiaşi familii: Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul, în Ţara Românească, şi Petru Şchiopul, în Moldova [90].

Acest moment deosebit de important a fost pregătit şi precedat de epoca doamnei Chiajna, fiica lui Petru Rareş şi soţia lui Mircea Ciobanul, care a condus Ţara Românească în timpul domniei fiului său Petru cel Tînăr (1559—1568); N. Iorga caracteriza acest moment ca fiind o încercare de formare a unei „Dacii creştine" [91].

Aceste strînse relaţii sînt ilustrate şi de încercarea lui Ioan Despot (Despot vodă), domnul Moldovei, de a constitui un regat al Daciei (problemă la care vom reveni pe larg în capitolul IX), de expediţiile domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti în Transilvania, ca şi de faptul că unii domni ai Moldovei se intitulează şi domni ai Ţării Româneşti, asupra căreia au efectuat un gen de protectorat politic [92]; este cazul lui Alexandru Lăpuşneanu şi Despot vodă.

Uniunea dinastică din deceniile 8—9 ale secolului al XVI-lea a avut o mare importanţă pentru strîngerea relaţiilor dintre cele două ţări române extracarpatice, contribuind la slăbirea tradiţiei dinastice şi la dezvoltarea conştiinţei unităţii de neam. Nu este, desigur, întîmplător faptul că boierii munteni adversari ai lui Mihai Viteazul, cînd au cerut ca domn pe Simion Movilă la 1599, au motivat cererea lor nu numai prin unitatea de limbă şi de credinţă dintre locuitorii celor două ţări, dar şi prin faptul că „în vremile de odinioară domnul (gospodarul) moldovean ajungea domn muntean şi domnul muntean domn moldovean" [93].

Momentul cel mai de seamă în dezvoltarea relaţiilor politice dintre ţările române îl constituie, fără îndoială, glorioasa epocă a lui Mihai Viteazul, domnul care a reuşit să le unească sub sceptrul său pentru prima oară. Faptele sînt

---

[90] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 139.

[91] N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 95. În aceeaşi vreme, Mihail Cantacuzino „Şeitanoglu" — puternicul şi influentul descendent al familiei imperiale bizantine, care întreţinea relaţii cu domnii ţărilor române — era considerat „domn al Ţării Româneşti şi Moldovei", datorită apropierii dintre aceste ţări (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Buc., 1971, p. 120).

[92] În toamna anului 1558, cînd se ivise la Poartă ipoteza pierderii controlului asupra Transilvaniei, marele vizir Rüstem paşa l-a chemat pe reprezentantul Moldovei şi l-a întrebat dacă Alexandru Lăpuşneanu ar fi capabil să „recupereze" Transilvania, cu ajutorul autorităţilor turceşti din Ungaria; în schimb, sultanul ar fi fost gata să-i ofere domnului tronul Transilvaniei, plătind acelaşi mic tribut pe care aceasta îl plătise anterior. Extrem de interesant este răspunsul dat marelui vizir de solul moldovean: „i-ar fi uşor să o facă, cu ajutorul acelor sangeaci (din Ungaria), fiindcă, pe lîngă faptul că are unele cetăţi în Transilvania, este foarte iubit de toţi acei locuitori (ai Transilvaniei), care cu toţii se vor înţelege şi l-ar primi bucuros, iar dacă n-ar fi aşa, şi cu puterea i-ar putea aduce la ascultare" (Hurmuzaki, II/1, p. 360—361). În acest răspuns poate fi identificat rolul politic considerabil ce era atribuit de domnul de la Suceava populaţiei româneşti din Transilvania, de a cărei simpatie — cu temeiul în conştiinţa unităţii de neam — avusese ocazia să se convingă în timpul acţiunii moldo-muntene din 1556. Alexandru Lăpuşneanu poate fi considerat deci primul domn român care şi-a îndreptat privirile asupra tronului Transilvaniei (Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 136).

[93] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 42. Comentînd această scrisoare şi comparînd-o cu aceea trimisă de cnezii şi boierii brăileni lui Ştefan cel Mare la 1481, G. Brătianu remarca cît de mult se schimbase concepţia clasei conducătoare în decurs de un secol (*op. cit.*, p. 157).

www.dacoromanica.ro

mult prea cunoscute pentru a insista asupra lor [94]. Măsurile întreprinse de Mihai Viteazul, atît în Transilvania — unde a introdus o administrație românească —, cît și în Moldova, tratativele purtate cu împăratul Rudolf al II-lea, prin care solicita domnia ereditară în cele trei țări române [95], crearea unei peceți cu stemele unite ale acestor țări, simbol al Daciei întregite în vechile sale hotare [96], toate acestea evidențiază preocuparea marelui domn de a asigura un caracter de durabilitate unirii celor trei țări române sub sceptrul său [97]. Să nu uităm că el însuși scrisese: *„și hotaru Ardealului, pohta ce-am puhtit, Moldova, Țara Românească"* [98].

Structurile social-economice existente în țările române, cu elemente comune de origine străveche, dar și cu trăsături caracteristice fiecărei provincii în parte datorită separării lor îndelungate, timpul scurt — cîteva luni — de stăpînire efectivă a lui Mihai asupra țărilor române unite sub sceptrul său, rapidele schimbări politice care afectau trăinicia operei înfăptuite, dar mai ales adversitatea puterilor vecine (Polonia, Imperiul otoman, Imperiul habsburgic), care nu vedeau cu ochi buni realizarea unui stat românesc unitar și puternic, au făcut ca unirea realizată de viteazul domn să se destrame.

Faptul că, în ciuda duratei sale scurte, opera marelui domn s-a impus ca simbol al luptei pentru unitate [99] *e dovada cea mai sigură că ea a exprimat o aspirație fundamentală a poporului român.* De aceea nu este o întîmplare că, după Mihai Viteazul, și alți domni sau principi ca Gabriel Bethlen, Vasile

---

[94] Vezi: I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române*, în *Unitate și continuitate*, p. 153—186; Șt. Ștefănescu, N. Stoicescu, *Înfăptuirea unirii țărilor române sub conducerea lui Mihai Viteazul (1600); semnificația ei istorică*, în *Probleme ale istoriei patriei, a P.C.R.*, Buc., 1981, p. 99—108.

Despre dezvoltarea conștiinței unității de neam în vremea lui Mihai Viteazul vezi pe larg cap. X, p. 155—157.

[95] „Să-i socotească (împăratul) pentru această slujbă și nevoință ce s-au nevoit, să-i lase Țara Românească și Țara Ardealului să-i fie de moșie lui și cine se va ține den feciorii lui să le fie moșie . . .; alta, pohtește Țara Moldovei să fie de moșie, fir pre firul și pre feciori și pre fiate, ca și Țara Românească" (N. Iorga, *Documente nouă, în cea mai mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AARMSI, s. II, t. XX, 1899, p. 477, 483).

Unirea celor trei țări române sub sceptrul lui Mihai Viteazul a fost discutată și în timpul tratativelor cu Polonia. Vezi I. I. Nistor, *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia* (AARMSI, s. III, t. XVI, 1934, p. 63—64); I. Corfus, *Corespondență inedită asupra relațiunilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935, p. 40—41.

[96] Maria Dogaru, *Simbolul Daciei și sigiliile lui Mihai Viteazul* (RA, 1975, nr. 2, p. 169—171).

[97] Unii istorici au făcut mult caz de faptul că Mihai Viteazul nu a „centralizat" cele trei țări, adică nu a unificat administrația, armata și conducerea acestora (P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, p. 65). Se exagerează în acest caz așazisa „centralizare" (fiecare din cele trei state erau „centralizate"!) și se uită faptul că Mihai nu a avut timpul să realizeze o unitate mai strînsă a lor.

Alți istorici — în goană după senzațional — au exagerat „unitatea națională" din vremea lui Mihai Viteazul, care ar fi utilizat chiar tricolorul! Vezi Marcel Sturdza-Săucesti și Al. Gonța, *Tricolorul românesc — simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul* (RA, 1 68, nr. 2, p. 73 și urm.).

[98] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 4. Vezi și C. Rezachevici, *Cum scuta ins mnare a lui Mihai Viteazul privind stăpînirea țărilor române și semnificația ei reală* („Apulum" 1975, p. 341—351).

[99] Vezi G. Brătianu, *op. cit.*, p. 154: „le seul fait d'avoir réuni ces trois provinces s us le domination d'un seul prince de langue et de race roumaine — quelle que fût la cause de cette action ou même son but — a laissé dans l'esprit des générations suivantes une tra e indélébile". Vezi și Dan Berindei, *Mihai Viteazul în viziunea generației făuritorii r R mânei n derne*, în vol. *Mihai Viteazul*, Buc., 1975, p. 37—50.

www.dacoromanica.ro

Lupu și alții au încercat să unească cele trei țări române într-un „regat al Daciei" sau au căutat să domnească în Moldova și Țara Românească unite sub sceptrul lor [100].

Secolul al XVII-lea a marcat și el — în afara încercărilor de unire amintite — cîteva momente importante în cronica relațiilor politico-militare dintre țările române [101]. Unul din cele mai de seamă este perioada 1658—1660 care înregistrează ultima ridicare comună la luptă împotriva dominației otomane a celor trei țări române, conduse de G. Rákoczi al II-lea, Constantin Șerban, urmașul său Mihnea al III-lea și Gheorghe Ștefan.

Ocuparea Transilvaniei de către Imperiul austriac la sfîrșitul secolului, ca și agravarea dominației otomane asupra celor două țări române extracarpatice în secolul al XVIII-lea, au făcut imposibilă unirea lor la luptă împotriva dominației străine. În această vreme lupta de eliberare și de emancipare se va duce pe plan cultural și ideologic, prin cronicari și prin Școala ardeleană.

Vorbind despre strînsele relații politice și militare ce au existat între țările române în evul mediu, nu putem să nu amintim că au fost și anumite momente în care raporturile dintre conducătorii lor nu au fost prea amicale, că s-a ajuns chiar la unele conflicte între aceștia. Aceste conflicte au fost cauzate de mai mulți factori, în primul rînd politici, precum susținerea unor candidați la tronul uneia din cele trei țări (Mircea cel Bătrîn l-a sprijinit pe Alexandru cel Bun, acesta din urmă l-a susținut pe Alexandru Aldea, Vlad Țepeș pe Ștefan cel Mare împotriva lui Petru Aron, Alexandru Mircea

---

[100] Rezidentul imperial la Constantinopol atribuia lui Vasile Lupu intenția de a uni cele trei țări române, imitînd pe Mihai Viteazul (Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, p. 186, 190). Se știe că, la 1639, Vasile Lupu s-a intitulat domn al Moldovei și Țării Românești (C. Velichi, *Vasile Lupu ca domn al Moldovei și Țării Românești*, în RI, 1936, p. 101—103). Intenția de a deveni domn al Țării Românești și-a exprimat-o clar Vasile Lupu care și-a confecționat un sigiliu în care stema Moldovei apare alături de aceea a Țării Românești, iar domnul poartă titlul: „Io Vasile voievod și domn al țării Moldovei și Țării Românești". Vezi E. Virtosu, *Sigilii domnești rare din veacul XVII* (AARMSI, s. III, t. XXV, 1942, mem. 3, p. 73—75) și Maria Dogaru, *Sigiliile lui Vasile Lupu* („Rev. Muzeelor", 1971, nr. 1, p. 60—63).

Cronicarul G. Kraus atribuia lui Vasile Lupu planuri și mai mari; el ar fi uneltit cu palatinul Ungariei și cu pașa de la Buda ca să ajungă principe al Transilvaniei, Timuș Hmelnițki, ginerele său, voievod al Moldovei, iar unul din frații lui Lupu (avea doi!) domn al Țării Românești, în locul lui Matei Basarab *(Cronica Transilvaniei*, p. 152—153). Acesta ar fi fost unul din motivele pentru care G. Rákoczi al II-lea și Matei Basarab s-au coalizat împotriva lui Vasile Lupu, susținînd la tronul Moldovei pe Gheorghe Ștefan.

După o mărturie contemporană, Mihail Radu (Mihnea al III-lea) „rîvnea la stăpînirea asupra celor trei țări, sub suzeranitate turcească" (D. Onciul, *Ideea latinității și a unității naționale*, în RI, 1919, p. 146).

Planuri asemănătoare avea și Gheorghe Duca: „să ispitiia să fie craiu în Țara Ungurească (= Transilvania) și un ficior al lui să fie în Țara Moldovii domnu și alt ficior să fie domn în Țara Muntenească" *(Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*, Buc., 1980, p. 33).

După cum afirmă cronicarul muntean, Șerban Cantacuzino a cerut și el împăratului austriac ca țara Moldovei să fie „în seama" familiei sale „și domn cantacuzin să fie", deci o unire dinastică a celor două țări surori *(Istoria Țării Românești de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, Buc., 1959, p. 14).

Despre planul regatului Daciei vezi mai jos cap. IX, p. 145—146. Vezi și Vlad Matei, *Voievozi români sub semnul marelui ideal* (MI, 1979, nr. 6, p. 14—17); idem, *Succesori ai lui Mihai Viteazul în fruntea luptei poporului român pentru unitate politică*, în vol. *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, Buc., 1978, p. 35—51.

[101] Despre „întărirea legăturilor dintre țările române" în sec. XVII vezi Ștefan Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, p. 29—33.

www.dacoromanica.ro

pe fratele său Petru Şchiopul contra lui Ioan Vodă, Ieremia Movilă pe fratele său Simion împotriva lui Mihai Viteazul, Gh. Rákoczi al II-lea şi Matei Basarab pe Gheorghe Ştefan împotriva lui Vasile Lupu etc.).

Uneori domnii ţărilor române erau obligaţi să participe la unele campanii alături de oştile otomane (Vlad Dracul în Transilvania la 1438, Laiotă Basarab în Moldova la 1476 etc.) sau să efectueze singuri, la porunca sultanului, asemenea campanii sau expediţii pentru punerea pe tron a unui alt domn sau principe (cazul expediţiei întreprinse în Transilvania de oştile lui Alex. Lăpuşneanu şi Pătraşcu cel Bun pentru întronarea lui Ioan Sigismund).

Alte conflicte au fost cauzate de probleme teritoriale (stăpînirea asupra Chiliei), economice (conflictul lui Vlad Ţepeş cu Braşovul) sau dinastice (conflictul dintre Ştefăniţă şi Radu de la Afumaţi).

Am amintit aceste conflicte şi expediţii din dorinţa de a nu crea o imagine falsă a unor relaţii idilice şi permanent cordiale între conducătorii ţărilor române.

Dealtfel, asemenea conflicte, specific feudale, au existat şi între alţi conducători de state sau formaţiuni politice locuite de acelaşi popor, fără ca aceste conflicte să dăuneze unităţii lor etnice care s-a dovedit mai puternică decît asemenea conflicte trecătoare. Să amintim aici, pentru exemplificare, războaiele dintre Genova şi Veneţia din 1253—1258, 1264, 1298 şi 1378—1381, dintre Pisa şi Genova, 1284, Pisa şi Florenţa, 1406, Milano şi Veneţia, 1448—1450, Milano şi Genova, 1464 etc., pentru cazul Italiei; războiul cu Normandia din 1204—1206 sau războaiele religioase dintre 1562—1589 din Franţa, apoi repetatele războaie dintre regalitatea engleză şi opoziţia baronială din 1264, 1322, 1485 etc., luptele dintre englezi şi scoţieni etc.

Trebuie remarcat faptul că unificarea cnezatelor ruseşti în jurul Moscovei, care nu întotdeauna s-a realizat prin mijloace nemilitare, este considerată un proces istoric progresist, de formare a statului centralizat rus: la 1441—1460 campaniile lui Vasilie al II-lea întăresc dependenţa cnezatelor Suzdal-Nijni Novgorod, a Novgorodului şi Pskovului de Moscova, la 1463 este alipit cnezatul Iaroslav la Moscova, la 1474 este alipit cnezatul Rostov la Moscova, în 1477—1478 campania lui Ivan al III-lea împotriva Novgorodului se soldează cu desfiinţarea republicii feudale şi alipirea Novgorodului la Moscova etc.

Nici Războiul de 30 de ani (1618—1648) nu a afectat unitatea etnică a poporului german. Numeroasele formaţiuni statale existente în Italia nu reuşeau să se unească nici atunci cînd erau ameninţate de o gravă primejdie externă ca cea otomană.

Se înţelege că nimeni nu susţine astăzi că lungile şi crîncenele războaie dintre formaţiunile politico-sociale în care au fost împărţite diverse popoare în secolele trecute au fost războaie între popoare diferite; este vorba de un fenomen obişnuit în cazul pluralismului statal medieval, care nu a afectat unitatea poporului respectiv [102].

În menţinerea legăturilor strînse între ţările române nu trebuie să omitem nici alţi factori ca, de pildă, *posesiunile domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti în Transilvania*. Domnii Moldovei, începînd cu Ştefan cel Mare,

[102] Pentru lipsa de interes a locuitorilor din Moldova de a participa la luptele cu fraţii lor din Ţara Românească este semnificativă comunicarea făcută la 1639 de Matei Basarab lui G. Rákoczi I: „sărmanii moldoveni nu voiesc, dar îi mînă (Vasile Lupu) cu puterea la război" (V. Motogna, *Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, în CI, XIII—XVI, 1940, p. 499).

www.dacoromanica.ro

au stăpînit în Transilvania Ciceul şi Cetatea de Baltă, la care Petru Rareş a adăugat Rodna, Ungurașul şi Bistrița cu circa 60 de sate. Domnii Țării Românești au avut posesiuni şi mai întinse: Amlașul şi Făgărașul — care au făcut parte din teritoriul de naştere al statului feudal al Țării Românești [103] — Geoagiul, Vințul, Vurpărul şi un timp Branul, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn. Existența acestor întinse stăpîniri românești în Transilvania a întărit legăturile dintre domnii şi voievozii celor două țări, reprezentați prin dregătorii lor, şi locuitorii de dincolo de munți [104].

Un rol de seamă în strîngerea relațiilor dintre Țara Românească şi Moldova l-au avut căsătoriile încheiate îndeosebi între membrii clasei stăpînitoare în secolele XVII—XVIII. Iată cîteva cazuri mai cunoscute: Constantin Cantacuzino stolnicul a fost soțul Saftei Buhuş, fiica lui Alexandru Buhuş hatmanul din Moldova [105]; Constantin vodă Şerban a fost căsătorit cu Bălașa, fiica lui Nicolache Ralli stolnicul şi a Maricăi, fiica lui Toader Boul [106]; Dumitrașco Corbeanu mare paharnic a fost soțul Tudoscăi Sturza [107]; Matei Filipescu mare stolnic a devenit soțul Saftei, fiica lui Chiriac Sturza [108]; Nicolae Ruset, fiul lui Iordache Ruset, a fost căsătorit cu Anița, fiica lui C. Brîncoveanu [109]; Bălașa, fiica lui Ilie Cantacuzino vistierul din Moldova, a fost soția lui Ştefan, fiul aceluiaşi C. Brîncoveanu [110]; Dumitrașco Racoviță hatmanul a devenit soțul Ilincăi, fiica lui Mihai Cantacuzino spătarul [111]; Constantin, fiul lui Matei Cantacuzino agă, s-a căsătorit cu fiica lui Iordache Cantacuzino din Moldova [112] etc.

---

[103] Nicolae Nistor, *Ducatul Amlașului şi Făgărașului. punți de legătură cu Țara Românească în evul mediu* (MA, 1978, nr. 7—9. p. 468—475).

[104] Ştefan Meteş. *Moşiile domnilor şi boierilor din țările române în Ardeal şi Ungaria,* Aiud, 1925; I. C. Băcilă, *Posesiunile domnilor moldoveni în Transilvania* („Anuarul de geografie şi antropogeografie", 1914—1915. p. 83—117 + 2h); I. Minea, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului şi Făgărașului,* Buc., 1914; V. Motogna, *Cetatea Ciceiului sub stăpînirea Moldovei.* Dej, 1927: Francisc Kiss, *Posesiuni moldovenești în Transilvania (secolele XV-XVI)* (SAI, 30 31. 1975. p. 13 24).

Despre şederea foştilor domni Gavriil Movilă şi Constantin Şerban în Transilvania şi proprietățile lor vezi Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă şi Constantin Şerban (Schiță monografică a domeniului cetății Şinteu* („Crisia", VII. 1977, p. 97—131).

[105] N. Iorga, *Studii şi doc.*. XV. p. 92.

[106] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească şi Moldova.* p. 158.

[107] *Ibidem.* p. 161.

[108] *Ibidem.* p. 179.

[109] St. D. Grecianu. *Contele Nicolae Rosetti.* Buc., 1903.

[110] *Genealogia Cantacuzinilor,* ed. N. Iorga. Buc., 1902. p. 500—501.

[111] *Ibidem.* p. 45.

[112] „Arhiva", 1899, p. 602 603.

www.dacoromanica.ro

Capitolul V

MIŞCĂRILE DEMOGRAFICE — FACTOR DE UNITATE A ROMÂNILOR

Un alt aspect important — studiat de numeroşi cercetători — au fost *mişcările demografice între ţările române*, fie cu caracter periodic, sub forma transhumanţei păstorilor transilvăneni, fie prin stabilirea unor locuitori din Transilvania în ţările române extracarpatice, fenomen puternic în evul mediu, după cum a arătat Ştefan Meteş într-o masivă lucrare [1].

Aceste treceri de locuitori, îndeosebi din Transilvania în provinciile de dincolo de Carpaţi, sînt foarte vechi, ele fiind înregistrate în documente încă din sec. XIII. De pildă, la 1234, papa Grigore al IX-lea cerea lui Bela, coregentul lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să readucă pe valahii din Cumania sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei, arătînd cu îngrijorare că „unii (locuitori), atît unguri cît şi teutoni, împreună cu alţi dreptcredincioşi din regatul Ungariei, trec la dînşii (la valahi — N.S.) ca să locuiască acolo şi astfel alcătuesc un singur popor cu pomeniţii români" [2].

Mai tîrziu, la 1247, în cunoscuta diplomă acordată cavalerilor ioaniţi, regele Bela al IV-lea cerea magistrului ordinului să jure „că se va strădui să împoporeze nu numai zisele ţinuturi, dar şi alte ţinuturi ale regatului . . . şi că nu-i va primi pe ţăranii din regatul nostru, de orice stare şi neam ar fi, şi pe saşii şi teutonii din regatul nostru să se aşeze în ţinuturile susnumite (din sudul Carpaţilor — N.S.) decît cu o îngăduinţă regală osebită" [3].

Spre deosebire de saşi şi de secui, care nu aveau motive să plece, fiind privilegiaţi, românii — deposedaţi treptat de drepturi — puteau pleca la fraţii lor de peste munţi, unde aveau posibilitatea să ducă o viaţă liberă. După cum spunea I. Nistor, „călcarea dreptului de proprietate al ţăranilor asupra pămînturilor cultivate şi moştenite de la bătrîni a dat primul imbold la emigrări" [4].

„Revărsările de populaţie, mai ales din regiunile mărginaşe ale Transilvaniei, au făcut ca cele două versante ale Carpaţilor să fie nu numai teritorii

---

[1] Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII XX*, ed. I, Buc., 1971; ed. a II-a, Buc., 1977. Vezi şi: I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, Buc., 1915 (extras din AARMSI, s. II, t. 37, 1914—1915, p. 815—865); C. Racoviţă, *Migraţiuni din Ardeal peste Carpaţi în lumina toponimiei* („Geopolitica şi geoistoria", II, 1942, p. 69 73); A. Golopenţia, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea ţintă sau punct de plecare de migraţiuni româneşti? (ibidem*, 1941, p. 69—73); D. Prodan, *Teoria imagraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944 (apărut şi în limba franceză cu titlul *Les migrations des Roumains au de là des Carpathes au XVIII e siècle. Critique d'une théorie*, Sibiu, 1945); C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 47—67 (cap. *Transilvania, rezervor etnic românesc*); Ştefan Ştefănescu, *Mişcari demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 187—207; Filofteia Modoran, *Toponime care reflectă mişcări de populaţie românească pe teritoriul ţării noastre* („Limba română", 1982, nr. 1, p. 85 92) etc.

[2] DRH, D, I, p. 21. Vezi şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 191.

[3] DRH, D, I, p. 27.

[4] I. Nistor, *op. cit.*, p. 4. Acelaşi istoric — urmînd pe D. Onciul — susţine că regalitatea maghiară nu s-a opus la început emigrărilor peste munţi deoarece ele o puteau îndreptăţi mai tîrziu să ridice pretenţii de suzeranitate asupra acestor regiuni.

www.dacoromanica.ro

de concentrare demografică românească [5] — și este important de constatat că formarea statelor românești a pornit tocmai de aici — ci și regiunile care au menținut și simbolizat tot timpul unitatea românească din cele trei țări: Transilvania, Țara Românească și Moldova" [6].

Trecerile de populație din regiunile limitrofe ale Transilvaniei cu Țara Românească — care nu pot fi fixate însă la anumite date — au făcut să se nască tradiția formării statului feudal Țara Românească în urma unui „descălecat" din aceste ținuturi [7].

De aceea ni se pare perfect întemeiată părerea după care „ceea ce tradiția numește « descălecat » nu este altceva decît un curent de emigrare din Transilvania la sud de Carpați, care, deși nu el a creat statul Țara Românească — formațiuni politice românești existînd aci cu mult înainte de data «descălecatului» — a avut un rol însemnat în creșterea potențialului uman al organizațiilor politice românești de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor". Este foarte posibil ca acreditarea ideii de „descălecat" să fie legată de un anumit moment de intensificare a emigrației populației din Transilvania la sud de Carpați [8].

Cît privește Moldova, aici este dovedită documentar trecerea unor locuitori din Maramureș care l-au însoțit pe Dragoș și apoi pe Bogdan, primul voievod al statului independent al Moldovei [9]. Urmașii unora din apropiații voievodului Bogdan au devenit membri ai sfatului domnesc, purtînd titlul de „viteji".

Pentru secolele XIV—XVI știrile privind trecerile de populație românească din Transilvania în țările române extracarpatice nu sînt prea bogate. De pildă, la 1435, doi cnezi din Țara Hațegului, care se răsculaseră împotriva abuzurilor autorităților regale, s-au refugiat în Moldova [10]. La 1492 — datorită abuzurilor comise de Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei — o parte din secui s-au refugiat în Țara Românească și Moldova; este de presupus

---

[5] Vezi și Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea* (SCIV, 1971, nr. 2, p. 251—252).

[6] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 191—192.

[7] N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Buc., 1980, p. 122.

[8] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 194—195.

[9] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970, p. 247, apreciază numărul familiilor plecate cu Bogdan din Maramureș în Moldova la cel mult 100 sau 200, aceasta deoarece „o deplasare de populație mai importantă ar fi lăsat urme în documente". Autorul amintit nu exclude însă „posibilitatea unei anumite deplasări de populație românească, produsă în veacul XIV din interiorul arcului carpatic în regiunile de pe versantul răsăritean al munților, ca urmare a presiunii exercitate de feudalismul de tip apusean al regatului angevin ca și atenuării dominației mongole în Moldova".

După cum a remarcat Al. B Idur, *Întemeierea Moldovei* („Studii și cercetări istorice", Iași, XIX, 1946, p. 184), relatarea lui Ioan de Tîrnave despre un exod maramureșean condus de Bogdan avea drept scop să sublinieze dependența Moldovei de Ungaria. În realitate, nu este vorba de un exod masiv de populație din Maramureș; *trecerea lui Bogdan în Moldova a fost în primul rînd un act politic, nu un proces demografic* (Radu Popa, *op. cit.*, p. 121 și 246—247). Vezi și idem, *„Descălecări" transilvănene și „întemeieri de țară", între tradiție istorică și dovezi materiale* („Transilvania", 1980, nr. 8, p. 7—8).

Despre așezările noi întemeiate de transilvăneni în Moldova în sec. XIV — printre care probabil și Piatra Neamț, fostă Piatra lui Crăciun — vezi N. Grigoraș, *Un maramureșan întemeietor al municipiului Piatra Neamț?* în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 231—233.

[10] Hurmuzaki, I 2, p. 496.

www.dacoromanica.ro

că și românii — care nu aveau situația privilegiată a secuilor — vor fi făcut același lucru [11].

Mai tîrziu, la 1552, din cauza samavolniciilor săvîrșite de mercenarii generalului Castaldo, românii din jurul Devei au fugit în Țara Românească [12].

În această vreme, românii din Transilvania căpătaseră încredere în frații lor de peste munți, ale căror oști au trecut adeseori în Transilvania, contribuind la întărirea conștiinței unității de neam.

Mai adăugăm și faptul că uneori domnii Moldovei erau nevoiți să cheme locuitori din Transilvania pentru a suplini lipsa de brațe de muncă. De pildă, la 1553, Alexandru Lăpușneanu cere bistrițenilor să îngăduie locuitorilor din Transilvania să treacă în Moldova unde ciuma secerase multe mii de vieți, astfel încît munca cîmpului nu se putea efectua fără ajutorul locuitorilor de peste munți [13].

În sec. XVII — paralel cu înăsprirea exploatării iobagilor români — emigrarea acestora peste munți se intensifică. Din numeroasele cazuri relatate de Ștefan Meteș [14], citățm doar cîteva: la 1609 dieta Transilvaniei recunoștea că iobagii, „în cea mai mare parte fiind români, orice mică neplăcere îi atinge, îndată pleacă în Moldova și în felul acesta țara se pustiește"; la 1662 principele Mihail Apaffy declara la rîndu-i că „sărăcimea a început să treacă de-a binelea în Moldova din pricina lipsei de bucate" și cerea bistrițenilor să aibă grijă de poteci și de drumuri căci, „dacă se duc toți (locuitorii săraci — N.S.), cine plătește birul puternicului împărat?" [15]; în 1694 dieta recunoștea că, din cauza situației grele, o treime din populația țării Făgărașului trecuse în Țara Românească; în 1699 guvernul Transilvaniei raporta împăratului de la Viena că refugiații erau mai bine tratați în țările române extracarpatice decît erau la ei acasă, că aveau libertate și pămînt mai bun decît în Transilvania [16].

În această vreme, unii domni ai țărilor române trimiteau emisari speciali în Transilvania pentru a atrage pe locuitori, promițîndu-le diverse avantaje. De pildă, în 1653, Vasile Lupu a trimis în Transilvania pe un căpitan al său „cu făgăduința că voievodul le dă slobozenie (= scutire de dări) pe zece ani tuturor care se duc. Din pricina aceasta mulți pleacă" [17]. Să nu uităm

---

[11] K. Szabó, *Székely oklevéltár* [Documente secuiești], I, Cluj, 1872, p. 272—280. Vezi și Ștefan Meteș, *Emigrări românești*, p. 104—105.

[12] *Ibidem*, p. 106.

[13] Hurmuzaki, XV/1, p. 491; I. Nistor, *Emigrările*, p. 11.

[14] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 88—123. Se cuvine să facem aici o mică rectificare: Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 123, afirmă că pe Alexandru vodă Iliaș, domnul Țării Românești și al Moldovei, „îl frămîntă gîndul să aducă pe „toți" românii din Transilvania în țara sa" și citează scrisoarea acestuia din 18 august 1632. În realitate, această scrisoare se referă doar la românii din Țara Românească fugiți în Transilvania cu Matei aga din Brîncoveni, pe care domnul îl invită să-i aducă înapoi în țară de unde plecaseră.

Pentru situația grea a iobagilor din această vreme vezi *ibidem*, p. 118—119.

[15] Hurmuzaki, XV/2, p. 1318; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 55; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 122.

[16] Hurmuzaki, XV/1, p. 536.

[17] A. Veress, *Documente*, IX, p. 345.

În această vreme se iau și serioase măsuri de pază la hotare. Îngrijorat de faptul că „nu puțini din rîndurile vitejilor ar avea de gînd să treacă în cele două țări românești", G. Rákoczi I dă poruncă satelor „de la poalele munților, care sînt aproape de drumuri și cărări", să păzească bine drumurile; cei prin paza cărora treceau fugarii erau amenințați cu o gloabă de 500 florini (Hurmuzaki, XV, p. 1 151—1 152).

www.dacoromanica.ro

că Vasile Lupu știa că în Transilvania „mai mult de trei părți" din locuitori sînt români [18].

Numeroși locuitori din Transilvania s-au refugiat în Țara Românească în vremea domniei lui C. Brîncoveanu. La 16 august 1700, acesta scria județului Brașovului: „mulți de acolo, den Țara Ungurească (= Transilvania), să află aici în țara noastră și, cînd vor să se ducă iar la țara lor, noi nu-i oprim" [19].

În această vreme numeroși români transilvăneni se refugiaseră în Țara Românească din cauza tulburărilor pricinuite de răscoala condusă de Fr. Rákoczi al II-lea: la 13 ianuarie 1707, C. Brîncoveanu arăta astfel că țara sa era „plină de om", deoarece veniseră aici „atîta sumă" de locuitori din Transilvania [20].

Începînd din sec. XVIII emigrarea românilor din Transilvania a luat proporții și odată cu aceasta s-a înmulțit numărul satelor de așa-zișii „ungureni" din țările române extracarpatice [21].

Care au fost cauzele care au determinat această masivă emigrare? Mai întîi, în Transilvania obligațiile iobagilor erau mult mai mari decît ale vecinilor sau rumânilor din Țara Românească și Moldova [22]; în plus, în Transilvania — deși alcătuiau majoritatea populației — românii erau considerați „tolerați", iar religia ortodoxă era persecutată și locuitorii siliți sub diverse forme să treacă la unire [23].

După cum mărturisea episcopul Petru Pavel Aron, „unii învinovățeau robota domnească, alții suferințele din pricina unirii și îndeobște se răspîn-

---

[18] Hurmuzaki, IV, p. 669.

[19] N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 140. La 8 martie 1695, același domn — restituind niște fugari din Transilvania — preciza că face aceasta „măcar că mai înainte obiceiu n-au fost ca să să dea oameni dintr-o țară într-alta" *(ibidem*, p. 133—134).

[20] *Ibidem*, p. 372. Vezi și Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 129—130. Este interesant de subliniat faptul că, la 1726, locuitorii din Scorei — Făgăraș declarau: „dacă ar fi în Țara Românească așa cum a fost în vremea voievodului Constantin (Brîncoveanu), puțini oameni ar fi rămas pînă acum în satul nostru" *(ibidem*, p. 133).

[21] Din bogata literatură dedicată acestei probleme vezi: Mara N. Popp, *Contribuțiuni la viața pastorală din Arges și Muscel. Originea Ungurenilor* („Bul. Soc. geografice române", 1933, p. 228—279); idem, *Ungurenii*, Buc., 1943; T. G. Bulat, *„Ungurenii" în principatele românești* („Arhivele Bas", 1938, p. 65—68); I. Conea, *Villages d'Ungureni dans l'Oltenie subcarpathique* („Arhiva pentru știința și reforma socială", XVI, 1943, n. 39—64); Petru Rimneanțu, *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*, Cluj, 1946, p. 4—11 și harta de la p. 10—11; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 48—49 etc.

Despre modul cum erau așezați pe moșie românii veniți din Transilvania în sec. al XVIII-lea vezi cazul satului Ciofrîngeni — Argeș din 1764 la I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, Buc., 1941, p. 19—22 (extras din *Omagiu lui Ioan Lupaș*).

[22] Pentru amănunte vezi David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 75—122 (par. *Comparația stărilor din Transilvania și țările române*).

Pentru începutul sec. al XIX-lea, amintim constatarea agentului englez, V. Bargrave, care a stat la București și Brașov în 1820—1821: „starea țărănimii (din Țara Românească) care a fost mult îmbunătățită și se îmbunătățește și acum .... este nesfîrșit superioară aceleia din Transilvania, unde țăranul trebuie să lucreze trei zile pe săptămînă gratis, pentru proprietarul său, pe cînd cei din Valahia sînt siliți să lucreze numai o zi pe lună, adică 12 zile pe an (N. Iorga, *Un observator englez asupra românilor*, în AARMSI, s. III, t. XIV, 1933, p. 4).

[23] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54—56. Vezi și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 125, care enumeră „etapele" ce întețesc emigrarea: ocuparea Transilvaniei de austrieci, răscoala lui Francisc Rákoczi, unirea cu Roma, mișcarea călugărului Sofronie, interzicerea așezării românilor în orașe, înființarea regimentelor grănicerești, răscoala lui Horea și nerespectarea de către nobilime a măsurilor luate de Iosif al II-lea în favoarea iobagilor.

www.dacoromanica.ro

dise faima că voievodul de acolo (= Moldova) le-a pus în vedere tot felul de libertăți și scutirea totală de impozite pe termen de 7 ani" [24].

După cum declarau iobagii din regiunea Mureș la 1779, „cei mai mulți iobagi pleacă în bejenie din pricina sărăciei ce bîntuie în rîndurile țărănimii din țara noastră. Robotele, dăjdiile, cărăușiile la depărtări mari sînt mai multe decît pot fi suportate, fiindcă domnii au cuprins în timpul din urmă tot pămîntul cel bun pe seama lor și iobagii nu au unde să producă cereale suficiente pentru casele lor, nici nutreț îndestulător pentru vite. Apoi mai pleacă unii iobagi din pricina tratamentului rău din partea slujbașilor, administratorilor, logofeților și a primarilor care îi bat și îi chinuiesc fără milă". Mai departe se preciza: *„iobagii unguri nu pleacă în bejenie, ci numai românii, și ei se duc în Moldova din pricină că cei mai mulți au acolo rude, prieteni ori cumnați; și mulți oameni laudă acea țară, că acolo pămîntul este mai roditor decît pe la noi și dăjdiile și robotele sînt mai ușoare"* [25] (subl. n.s. — N.S.).

Situația grea a locuitorilor români din Transilvania este zugrăvită în culorii vii într-o scrisoare adresată papei de episcopul unit Petru Pavel Aron la 15 septembrie 1756, unde se spune: „sînt aproape striviți de greutățile publice și ale stăpînilor, ca fiii lui Iacob în Eghipet, cum se citește în aceste ținuturi numai despre locuitorii Paraguayului și ai Braziliei" [26].

Situația grea în care se aflau iobagii români l-a impresionat profund pe naturalistul Hacquet, care spune în 1763: „neamul acesta, neglijat și asuprit, are parte de pămînturile cele mai rele din întreaga țară. Nu-i destul că românii, numai cerul știe cu ce drept, sînt surghiuniți de către celelalte neamuri din principat pe pămînturile cele mai pustii și mai părăsite, dar chiar și acestea li se răpesc îndată ce sînt lăzuite sau desfundate de români cu sudoarea feții lor pentru cultura porumbului. Orice sas sau ungur poate lua în stăpînire aceste locuri, chiar dacă românul le-a stăpînit sute de ani, gonindu-l pe acesta cu toată familia sa în munți, unde nu se găsește nimic decît stînci, sau chiar silindu-l să iasă din țară . . . Cu românul nu se leagă nici o prietenie și el este sortit numai pentru munca cea mai grea și mai umilitoare. El nu aude nici un cuvînt bun din gura cuiva și nu are niciodată zile de sărbătoare . . . Nici cînd nu voi uita cuvintele pe care un bătrîn din neamul acesta le rosti pe patul de moarte, zicînd: mor bucuros pentru că nu las nici muiere nici copii în robie" [27].

---

[24] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, II, p. 297. Vezi și Viorica Pop, *Din legăturile spirituale ale românilor în sec. XVIII* (AMN, V, 1968, p. 574).

[25] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 135—136.

[26] Hurmuzaki, XV 2, p. 1706. I. Nistor, *op. cit.*, p. 19.

[27] *Ibidem*, p. 20—21. Afirmațiile lui Hacque sînt confirmate de un german care spunea pe la 1774: „supunerea și înlănțuirea românilor este mai mult de cît de robi. Mai vine disprețul ce li se arată de toate celelalte neamuri ce se află în țară; ei știu că n-au nici o proprietate, știu că puținul lucru ce-l stăpînesc de fapt e în primejdie de a fi smuls în orice chip de domnii lor; ei văd exemple zilnice că sînt ridicați deodată din locurile pe care le-au curățit, cu sudoarea frunții lor, pentru cultură . . ., atunci cînd se așteaptă mai puțin la aceasta". Viața iobagilor se caracteriza printr-o șerbie „din cale afară de aspră" și prin „sarcini peste măsură", care justificau emigrarea (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 138).

Confiscarea pămînturilor românilor a fost înregistrată și în regiunea Bistrița, unde președintele unei comisii de anchetă constata în 1752: „multe familii românești din Bistrița au fost izgonite din Bistrița și din satele săsești, ocupîndu-li-se casele și moșiile de către sași" (Iosif Pal, *Originea cat licilor din Moldova și a franciscanilor, păstorii lor de veacuri*, Săbăoani, 1942, p. 45).

Vezi și Kovách Géza, *Date privit are la răpirea pămînturilor iobăgești din Transilvania pe moșiile familiei Banfi* (SAI, I, 1956, p. 79—114); Liviu Botezan, *Accentuarea procesului*

www.dacoromanica.ro

Situația grea a iobagilor români a fost constatată la fața locului de viitorul împărat Iosif al II-lea, care a vizitat Transilvania în 1773: „acești săraci supuși români, care sînt fără îndoială *cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei*, sînt maltratați de fiecare, fie ungur sau sas, fiind copleșiți de toate nedreptățile, așa încît, într-adevăr, soarta lor ... este vrednică de toată mila și este de mirare că totuși așa de mulți dintre oamenii aceștia există acolo (în Transilvania) și n-au fugit cu toții" (subl. n.s. — N.S.). După constatarea făcută de Iosif al II-lea, „iobagul este un sclav al domnului său : el nu are vreo resursă, el trebuie să servească după plac, ... unde și cum vrea stăpînul său" [28].

La exploatarea grea se adăuga persecuția confesională, îndreptată împotriva celor care refuzau să treacă la unire. Un cronicar maghiar povestește cum, în 1761, unități de husari au fost trimise în regiunea Bistrița-Năsăud, unde au scos locuitorii în stradă, încercînd „toate amenințările. Poporul blestemat nu se clintea de la religia sa grecească (= ortodoxă). Preferau să moară. În genunchi rugau pe ostașii înarmați din jur să le taie mai bine capetele decît să-i oblige a-și părăsi religia tradițională și a trece la unire. După ce nici cu încercarea aceasta nu a putut face nimic, satele s-au umplut de soldați care le apăsau cu fel de fel de persecuții" [29].

De aceea, la 1763, într-o cerere adresată episcopului Dionisie Novacovici, locuitorii din ținutul Bistrița spuneau: „dacă tu, prea sfințite părinte, nu te vei îndura de noi și nu ne vei da ajutor și mîngîiere, nu ne mai întoarcem acasă, unde ne așteaptă închisoarea și pedepsele, ci pribegim în alte țări, unde putem să rămînem liniștiți, căci sîntem tare hotărîți a pieri mai bucuros decît să primim unirea" [30].

După unirea cu Roma, în vremea persecuțiilor religioase din Transilvania și din pricina acestora, emigrarea românilor de aici în țările române de peste munți a luat proporții. Faptul este recunoscut într-un raport oficial din 1777, unde se spune că persecuțiile religioase și alte cauze, „care își au rădăcinile în legile Aprobatelor, au scos în curs de 120 de ani multe mii de familii românești din Transilvania, atît în Moldova ..., cît și în toată Muntenia, adică în Valahia Mare și Mică (= Oltenia N.S.), precum și în unele districte dominate în acea vreme de turci, precum erau Cetatea Albă, Brăila, Giurgiu, cu districtele lor și Banatul Timișoarei. *Atît era de mare tirania în Transilvania ... încît oamenii căutau scăpare chiar la turci*" [31] (subl. ns. — N.S.).

---

de deposedare a iobagilor din Transilvania de posesiunile lor obștești în perioada 1785 1820 (AMN, 1976, p. 399 408) etc.

Pentru amănunte privind starea românilor din Făgăraș la 1726 vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 130 133, care citează date din lucrarea sa *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, p. 277—364. Este interesant de reținut faptul că, în timp ce iobagii care trăiau pe moșiile nobililor maghiari se plîngeau de exploatarea nemiloasă a acestora, cei de la Sîmbăta de Sus, Poiana Mărului și Berivoiul Mare — moșii ale doamnei Marica Brîncoveanu — arătau: „din cauza serviciului la doamna noastră am putea trăi, fiindcă slujba nu-i prea grea".

[28] I. Lupaș, *Împăratul Iosif și răscoala românilor din Transilvania* (AARMSI, s. III, t. XVI, 1934, p. 264). La 1773 se arăta că iobagii plecau din pricina foametei, scumpetei, robotelor nenumărate și relei comportări a domnilor de pămînt (,Marisia", VII, 1977, p. 114). Vezi și N. Iorga, în RI, 1937, p. 64 65; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 191—192. Vezi și Liviu Botezan, *Slujba iobăgească din Transilvania în pericada 1785—1820* (AMN, 10, 1973, p. 271—285).

[29] Iosif E. Naghiu, *O relatare din sec. XVIII* („Arhiva Someșeană", oct. 1938 — mart. 1939, p. 436). Vezi și Victor Moldovan, *Mișcările țărănești din Valea Rodnei de la mijlocul sec. XVIII* („Studii", 1968, nr. 1, p. 53 62).

[30] I. Nistor, *op. cit.*, p. 40.

[31] *Ibidem*, p. 42—43.

www.dacoromanica.ro

Este semnificativ în această privință că, în cererea adresată împărătesei Maria Tereza la 1759, românii arătau că, dacă nu încetează persecuțiile la care erau supuși, se vor refugia peste munți *„unde vom putea să ne ținem legea* (= credința) *și să avem pămînt ca să trăim"* [32] (subl. ns. — N.S.).

Pe lîngă libertatea de a-și profesa credința, trebuie să amintim și faptul că domnul Constantin Mavrocordat desființase rumânia sau vecinia în Moldova (1746) și Țara Românească (1749) [33], în timp ce în Transilvania iobagii prestau patru zile robotă pe săptămînă.

La aceasta trebuie să adăugăm și conștiința unității de neam a românilor care-i făcea să nu se simtă străini între frații de aceeași origine. Foarte grăitoare în acest sens sînt constatările autorităților habsburgice din Banat care — îngrijorate de amploarea deosebită a emigrărilor românești spre Țara Românească în 1777 — arătau că una din cauze este *„iubirea pentru patria lor" (der Liebe zu seinem Vaterland)*, care era Țara Românească [34].

Acestea sînt, foarte pe scurt, cauzele care au determinat o puternică emigrare a românilor din Transilvania peste munți în sec. XVIII [35], de cînd dispunem de numeroase date, puse în valoare de studiile lui Ștefan Meteș [36] și Louis Roman [37]. De pildă, Nicolae Pop din Balomir, trecut în Țara Românească la 1748, propune lui Grigore al II-lea Ghica așezarea în Muntenia a 16 000 de români transilvăneni [38].

Emigrarea a luat amploare după înfrîngerea răscoalei condusă de Sofronie din Cioara, despre care se spunea că ducea pe români în Moldova și Țara Românească [39]; mai tîrziu, la 1784, ambasadorul Prusiei la Poartă raporta că în ultimele decenii mulți locuitori din Transilvania se refugiaseră în Țara Românească, „dar niciodată emigrarea n-a fost mai mare ca în 1767",

---

[33] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 297. Vezi și mai jos cap. VIII, nota 43.

În 1747 călugării misionari de la Blaj scriau la Propaganda Fide din Roma că văzuseră ei înșiși oameni fugind în Țara Românească deoarece fuseseră amenințați de sașii din Sebeș că, dacă nu trec la unirea cu Roma, „vor veni asupra lor germanii și-i vor despuia și-i vor tăia pe toți bucăți; și așa lăsau nenorociții toate lucrurile lor în mîinile sașilor . . ., cu mîhnire și cu lacrămi în ochi" (D. Găzdaru, *Contribuții la relațiile lui Gr. Maior, Gh. Șincai și Petru Maior cu Roma*, Iași, 1933, p. 7—10; extras din „Rev. critică").

[34] Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordato et l'abolition du servage en Valachie et en Moldavie*, în *Symposion l'epocque phanariote*, Thesaloniki, 1974, p. 377—384.

[35] C. Göllner, *O anchetă a arhiducelui Iosif din anul 1777* („Țara Bîrsei", 1937, p. 391—392).

[36] Despre persecuțiile la care-i supunea pe români patriciatul săsesc — care-i alunga din satele lor, le confisca pămînturile, le interzicea să învețe și să practice meșteșuguri etc. — vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 166 și urm. și A. A. Mureșianu, *Protestul din dieta Ardealului de la 1751 împotriva împilării țăranilor români din „teritoriul crăesc"* („Țara Bîrsei", 1932, p. 4—12).

[37] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 126—240.

[38] Louis Roman, *Les Transylvains en Valachie (XVIII-e siècle — debut du XIX-e siècle)* (RRH, 1972, nr. 5); idem, *Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)* („Studii", 1971, nr. 5, p. 899—929), care cuprinde tabele și liste pe localități; idem, *Evoluția numerică a populației Țării Românești și migrația externă (1739—1821)* (SAI, XXIII, 1973, p. 15—24); idem, *Teoria „depopulării" și dezvoltarea Țării Românești în anii 1739—1831*, în vol. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, Cluj-Napoca, 1977, p. 189—296 etc.

[39] Hurmuzaki, VI, p. 602.

[40] N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Buc., 1902, p. 278—279. Vezi și F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 401, care afirmă că emigrarea cea mai importantă a fost aceea „a vestitului Sofronie".

După calculele făcute de L. Roman, între 1761 și 1767 s-a fi stabilit în Țara Românească circa 5 400 familii de români transilvăneni *(Așezarea statornică a românilor*, p. 909).

www.dacoromanica.ro

datorită refuzului românilor de a se înrola în regimentele de grăniceri [40]; în 1773, viitorul împărat Iosif al II-lea nota în jurnalul său de călătorie prin Banat și Transilvania: ..... *es sollen unsere Emigranten ganze Dörfer an dem Fuss der Gebirge angeleget haben*" [41].

Emigrările românilor din Transilvania au luat o deosebită amploare după pacea de la Küciuk-Kainargi din 1774, după care un transilvănean declara: „vedem necontenit, an de an, un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat din românii de dincolo (de munți) care ar veni din Ardeal" [42].

Fr. I. Sulzer, secretarul lui Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești, nota la 1781 că în acea epocă *8 000* de emigranți transilvăneni (e vorba de familii) se stabiliseră în Țara Românească [43]. Ținînd seama de înmulțirea „ungurenilor" în această vreme s-a creat o dregătorie specială în grija căreia au fost dați [44].

În această epocă, unii boieri se străduiau să aducă cît mai mulți asemenea „ungureni" pe moșiile lor: de pildă, între 1774—1786, familia unui boier Ieronim se bucurase de „mile" din partea domniei deoarece „prin silința lui au adus mulțime de oameni străini, ungureni, peste 1 000, de i-au sălășluit aici în pământul țării" [45].

Procesul a continuat și în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea: în 1784, după informațiile furnizate de Mihai vodă Suțu, domnul Țării Românești, s-ar fi aflat în această țară 10 000—12 000 de transilvăneni [46], cifră apropiată de cele comunicate de Raicevich, agentul austriac din Țara Românească, la 1784 și 1788, cînd aprecia la 12 000—13 000 numărul familiilor emigrate din Transilvania [47].

---

[40] N. Iorga. *Acte și fragmente*. II, p. 189.

Vezi și L. Demény, *Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* („Studii", 1971, nr. 6, p. 1 162, unde se reproduce un pasaj dintr-o plîngere a grănicerilor români din comitatul Hunedoara din 1791, în care se spune: „dacă lucrurile se vor desfășura astfel, împotriva așteptărilor noastre, noi, nefiind în stare să ducem jugul insuportabil, sîntem gata să ne părăsim țara, rudele și bunurile noastre".

[41] RA, V 2, 1943, p. 322.

[42] N. Iorga. *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria* („Luceafărul", 1904, nr. 4, p. 92). Acest document, împreună cu altele, a fost invocat de David Prodan pentru a dovedi netemeinicia „teoriei" lui Iancsó Benedek care susținea că românii ar fi trecut în Transilvania în sec. XVIII (*Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*. Sibiu, 1944, p. 99).

Vezi și Emil Petrovici, *Românii veniți recent în Transilvania? Ce ne spune lingvistica* („Transilvania", 1941, nr. 7, p. 467—470, care afirmă, pe baza hărților lingvistice, că „*un curent de migrațiune românească din Principate în Transilvania n-a existat niciodată*".

[43] Fr. I. Sulzer, *op. cit.*, p. 400. Vezi și Matei Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVIII)*, Buc., 1973, p. 81 și urm.; Ștefan Ștefanescu, *A pecis de la révolution démographique dans les pays roumains à la fin du XVIIIe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI/1, 1980, p. 314.

[44] G. D. Iscru, *Un dregător mai puțin cunoscut: i pravnicul de „ungureni" în Țara Românească* (RA, XI, 1968, nr. 1, p. 35—52).

[45] L. Roman, *Așezarea statornică a românilor*, p. 905.

[46] Hurmuzaki, XIX 1, p. 207. Despre cei circa 8 000 de emigrați veniți după răscoala lui Horea, vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 192—193.

[47] *Ibidem*, p. 171; St. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia a Moldavia*, Napoli, 1788, p. 182. Ținînd seama de interesul agentului austriac de a exagera aceste cifre, L. Roman consideră mai apropiată de adevăr cifra de 10 000 de familii de transilvăneni aflați în Țara Românească la 1788 (*op. cit.*, p. 909).

La 1816 aflăm dintr-un raport consular austriac că se aflau pe atunci în Țara Românească 12 000 locuitori din Transilvania; la 1824 numărul lor sporise la 24 000 (N. Iorga, *Studii și doc.*, I—II, p. 361, 403). Vezi și L. Roman, *op. cit.*, p. 905—906.

www.dacoromanica.ro

Emigrarea transilvănenilor a fost mai masivă în Țara Românească, fapt dovedit de existența aici, în 1784—1785, a unui număr dublu de transilvăneni față de Moldova [48], precum și de existența, peste un secol și jumătate, a unui număr de patru ori mai mare de așezări de „ungureni" pe teritoriul Țării Românești față de acela al Moldovei [49].

Deși pentru Moldova nu s-au întreprins studii speciale ca cele ale lui Louis Roman pentru Țara Românească, totuși, din datele cunoscute, rezultă că și aici migrația românilor din Transilvania (îndeosebi a celor din regiunea Bistriței, care întreținea strînse legături cu provincia de peste munți) a fost destul de puternică în unele perioade; de pildă, din pricina persecuțiilor religioase îndreptate împotriva celor care refuzau să treacă la unire, în 1763 s-au produs emigrări masive în Moldova; un raport consular din acea vreme evaluează la 24 000 de familii (cifra pare evident exagerată !) numărul celor trecuți peste munți [50].

Un cronicar din acea epocă, Mihail Cserei, afirma: „din Transilvania, poporul trece în masă în Moldova; au făcut totul pentru a-l opri, dar fără rezultat. Vechile legături sînt rupte, opreliștele puse de organele executive și administrative nu mai au rost; trebuie să ne așteptăm la multe rele" [51]. Un alt cronicar, Ștefan Halmagyi, afirma în 1764 că „mulți oameni au trecut anul acesta în Moldova, îndeosebi din județele Turda, Cluj, Dăbîca (Someș), mai ca la o mie". Canceliștii trimiși să cerceteze cauzele au invocat în primul rînd „asprimea domnilor de pămînt" [52].

Îngrijorată de amploarea migrației românilor, stăpînirea austriacă a ncercat să o stăvilească, luînd măsuri drastice împotriva celor ce treceau clandestin hotarul. După cum a arătat I. Nistor, una din primele măsur ale administrației austriece în Transilvania a fost oprirea emigrărilor peste munți, îndeosebi în Valahia și Moldova [53]; el citează ordinul dat de împăra-

---

Evidențele oficiale românești dau însă cifre mai mici: de pildă, Dionisie Fotino — care a utilizat asemenea date — afirmă că, pe la 1815, existau în Muntenia (fără Oltenia) 3 761 familii de „ungureni"; cele mai multe erau în Ilfov — 1 110, Saac — 830, Dîmbovița — 432, Ialomița — 366, Prahova — 330 etc. (*Istoria generală a Daciei*, p. 147).

Cifre apropiate dă și consulul prusian Kreuchely, după opinia căruia existau la 1824 în Muntenia (fără Oltenia și județele Teleorman și Vlașca) 4 006 familii de „ungureni", deci un număr de circa 20 000 de locuitori (Hurmuzaki, X, p. 295; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 209).

[48] La 1785 se afirma că „Austria reclamă în prezent 8 000 de familii din Moldova și 16000 din Țara Românească (N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 189—190).

[49] Louis Roman, *Așezarea statornică a românilor*, p. 902. După calculele făcute de L. Roman, *op. cit.*, p. 911, numărul localităților din Țara Românească unde s-au stabilit transilvăneni între 1739—1832 a fost de 225, dintre care 71 purtau apelativul „ungureni".

[50] Hurmuzaki, X, p. 7; N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 189 și urm.; I. Nistor, *op. cit.*, p. 41. Pentru amănunte privind modul cum se făcea emigrarea, paza și pedepsele instituite vezi Virgil Șotropa, *Bejenii în secolul XVIII* („Arhiva Someșeană", 1932, p. 55 88). Vezi și Ion Bureacă, *Contribuții privind unele aspecte ale bejeniei locuitorilor de pe Valea Bîrgăului pe versantul estic al Carpaților în veacurile XVII XVIII* („File de istorie". Bistrița, II, 1972, p. 129—145) și idem, *Aspecte ale bejeniei în veacul al XVIII-lea din județul Bistrița-Năsăud* („File de istorie", Bistrița, 1971, p. 149—160 + 2 h.).

[51] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 133.

[53] *Ibidem*, p. 137; vezi și *ibidem*, p. 178—190.

La 1777, prefectul catolic din Moldova arăta domnului țării: „moltissimi Transilvani ... hanno essi stabilito nella Moldavia con vantaggio de Serenissimi principi" (N. Iorga, *Studii și doc.*, I—II, p. 115).

Pentru anul 1778 dispunem de o statistică din care rezultă că numărul băjenarilor stabiliți în 79 de sate bucovinene era de 1 200 de familii sau 5018 suflete (I. I. Nistor, *Emigrările*, p. 861; idem, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", II, 1925, p. 445—533).

[53] I. Nistor, *Emigrările*, p. 16.

www.dacoromanica.ro

tul Leopold I, la 7 mai 1699, unde se spunea: *„ut plebem ad Partes Turcicas et vicina Valachiae et Moldaviae regna transfugientem modis omnibus a tali fuga avertere et coercere"* [54].

În secolul al XVIII-lea cei care fugeau erau amenințați cu spînzurătoarea; ni s-au păstrat numeroase porunci de acest fel, [55] printre care una din 1756 relativă la țăranii care „îndrăzneau" să treacă pe furiș munții în Țara Românească [56].

Cu toate măsurile de pază, autoritățile nu reușeau să împiedice trecerea locuitorilor peste munți. Într-un raport oficial, comandantul regimentului I de grăniceri recunoștea că paza granițelor era o problemă foarte grea „dacă ne gîndim numai la necontenitele goane ca după fiare sălbatice pe care eram siliți să le întreprindem asupra sutelor de familii românești, emigrate în Principate din cauza persecuțiilor iobăgești și confesionale" [57].

Buni cunoscători ai regiunilor de hotar și ai tuturor potecilor și locurilor de trecere, românii se strecurau cu ușurință peste munți. De aceea, căpitanul de Rodna se plîngea la 1717: „cine poate felelui pentru dînșii? Că ei știu toate potecile și șed în pădure" [58]. Trecerea era ușurată și de faptul că „aproape din fiecare sat de sub munte (existau) drumuri libere, deschise spre cele două țări române", după cum declara dieta întrunită la Alba Iulia în 1619 [59] (cînd nu se luaseră încă măsuri prea aspre de pază).

În secolul al XVIII-lea românii din Transilvania erau conștienți de faptul că emigrarea peste munți, la frații lor din Țara Românească și Moldova, le putea ușura situația atît din punct de vedere al opresiunii sociale, cît și al asupririi de neam și credință; ei și-au exprimat în repetate rînduri dorința de a emigra peste munți pentru a scăpa de asuprirea socială, națională și religioasă. De pildă, la începutul sec. al XVIII-lea, țăranii din regiunea Alba Iulia amenințau că vor părăsi cu toții Transilvania, „care nu e închisă cu garduri", și vor trece în Țara Românească [60]; Ioan Inochentie — aprigul luptător pentru drepturile românilor — cînd a fost silit să plece la Viena, a declarat că, dacă se va întoarce acasă, nu va sta la îndoială să treacă cu oamenii săi peste munți. În cursul răscoalei lui Horea, numeroși țărani strigau că, de cît să se întoarcă la starea de iobăgie, sînt hotărîți să treacă în Țara Românească. Unii voievozi ai acestei țări încurajau venirea românilor prin hrisoave speciale. [61]

În anumite perioade, trecerile de populație din Transilvania în Bucovina, Moldova sau Țara Românească luau o asemenea amploare încît locui-

---

[54] Hurmuzaki, I/1, p. 536.

[55] Hurmuzaki, XV/2, p. 1459, 1671, 1679, 1796 etc. În 1731, cînd un grup de 50—60 locuitori din Făgăraș au reușit să treacă înarmați în Țara Românească, s-a ordonat confiscarea armelor de la iobagii români care le puteau folosi pentru a forța trecerea peste munți *(ibidem*, p. 1633).

[56] *Ibidem*, p. 1704.

[57] I. Nistor, *Emigrările*, p. 34—35.

[58] Hurmuzaki, XV/2, p. 1562; I. Nistor, *op. cit.*, p. 16. Vezi și Liviu Moldovan, *Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești comitatul Tîrnava, în 1767*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 291—294.

[59] A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 39.

[60] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 57.

[61] Vezi textul hrisovului din 14 mai 1750, eliberat de Grigore al II-lea Ghica, domnul Țării Românești, emigranților din Transilvania „care au fost înstrăinați mai înainte vreme de această țară" *(universi Ungaro-Valachis, alienis et iis qui abalienati ex hac terra antea fuerunt)*, la Silviu Dragomir, *op. cit.*, I, p. 89—90. Vezi și I. Bodogae, *Un document din 1769 în legătură cu emigrarea peste munți a românilor ardeleni*, în vol. *Prinos IPSS Patriarh Nicodim*, Buc., 1946, p. 109—112, unde se arată că un agent umbla prin regiunea Șapte Sate de lîngă Brașov oferind celor care doreau să vină *„ad Danubium Brailae agros"* cîte doi boi, două vaci și 30 de taleri.

www.dacoromanica.ro

torii de dincoace de munți puteau să spună că „*toată Transilvania vine la noi*", cum se întîmpla la 1773 [62].

Deși migrările românilor din Transilvania în celelalte două țări extracarpatice sau în Dobrogea au fost cele mai intense în evul mediu (îndeosebi în secolul al XVIII-lea), nu putem trece cu vederea nici *mișcarea demografică ce a existat între Țara Românească și Moldova*. Se știe, de pildă, că în partea de sud a ținuturilor Tecuci și Covurlui și în extremitatea estică a ținutului Putna, exista încă din secolul al XV-lea o regiune, poate chiar un ținut, numită Oltenii care este amintită în documente la 1435 și 1499 și al cărui nume „se explică prin vechii locuitori ai acestor regiuni, veniți sau aduși de cei dintîi Basarabi din Oltenia sau de pe malurile Oltului" [63].

Prezența moldovenilor în Țara Românească ne este dovedită de „birul moldovenesc" pe care-l plăteau aceștia în secolul al XVII-lea [64], ca și de faptul că un cartier din București se numea Moldoveni, unde exista și o biserică [65]. Moldovenii se așezau în Țara Românească în numeroasele „slobozii", înființate de domnie, boieri și mănăstiri [66].

Numeroși români din Țara Românească și Moldova au trecut în Dobrogea, întărind prin stabilirea lor acolo vechiul element autohton [67]. La începutul secolului al XVIII-lea, vorbind de locuitorii din regiunea Constanța,

---

[62] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 57; G. Brătianu, *op. cit.*, p. 196. Vezi și I. Conea, „*Tota Transilvania ad nos venit*". *Sau cît valorează teoria Iancsó Benedek* („Geopolitica și geoistoria", II, 1942, p. 11—23).

Cît privește *Banatul*, aici mișcările demografice au fost în ambele sensuri: și dispre Țara Românească spre Banat și invers. Se știe, de pildă, că în sec. XVIII 22 localități din Banat au fost populate cu locuitori veniți din nordul Olteniei, așa-numiții „bufeni". Vezi Damian Izverniceanu, *Oltenii din Banat. (Bufenii sau țăranii)*, Lipova, 1935 și I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, p. 59—61. Pentru diverse emigrări din Banat în „țară" (= Țara Românească) vezi *ibidem*, p. 61—62.

Despre modul cum erau mutați cu forța țăranii români din Banat pentru a face loc coloniștilor străini vezi Szentkláray Jenö, *Olahok költözteteze délmagyarországon a múlt szazadban*. (Strămutarea românilor din Banat în secolul trecut), Budapesta, 1891.

Referindu-se la românii din Banat, Iosif al II-lea mărturisea: „a fost mare greșală că, pentru alți coloniști, li s-au luat (românilor) cele mai bune holde și pe dînșii i-au mînat în alte locuri, cu toate că ei sînt cei mai vechi locuitori ai provinciei" (Valeriu Buduru, *Împăratul Iosif II și românii transilvăneni*, în MI, 1978, nr. 5, p. 4).

[63] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II 1, ed. IV-a, Buc., 1943, p. 408; idem, *Oltenii și Basarabii. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, Buc., 1941 (extras din RIR, 1941).

[64] DRH, B, vol. XXIV, p. 212, 417, 552 etc. În aceste documente domnul poruncea birarilor „care va fi moldovean, voi de la acela să luați bir moldovenescu".

Pe lîngă numeroșii boieri moldoveni pribegi în Țara Românească din motive politice, îndeosebi în sec. XVI—XVII (cînd au provocat mult rău celor două țări surori), în anumite epoci mai grele, mulți locuitori își căutau adăpost la sud de Milcov; de pildă, în timpul domniei lui Constantin Cantemir, „mulți boieri și jupînese sărace și-au lăsat casăle și s-au dus în Țara Muntenească de răul tîlhăritului" (*Cronica* lui I. Neculce, ed. cit., p. 43); alți boieri s-au refugiat în „Țara Muntenească" (cum îi spune cronicarul) „pentru frica podghiazurilor leșești" (*ibidem*, p. 46).

Unii dintre acești boieri rămîneau vreme îndelungată în Țara Românească; același Neculce ne spune că „o ceată mare" de boieri pribegi, fugiți din vremea domniei lui Antioh Cantemir, „au șezut vreo patru ani în Țara Muntenească" (*ibidem*, p. 64).

[65] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Buc., 1961, p. 290 și V.A Urechia, *Istoria românilor*, XI, p. 432.

[66] Matei Vlad, *op. cit.*; idem, *Mișcari demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească în Moldova (sec. XVII—XVIII)* (SAI, 14, 1969, p. 73 90).

[67] Un călător străin care a vizitat Dobrogea la 1603 remarca prezența aici a multe mii de români, fugiți peste Dunăre de tirania foștilor domni ai Moldovei și Țării Românești (*Călători străini*, IV, p. 274).

www.dacoromanica.ro

francezul La Mottraye afirma că „la plus part" erau „Moldaves" (adică români veniți din Moldova) [68].

Populația românească din Dobrogea a crescut și prin așezarea în această provincie a numeroși locuitori veniți din Transilvania, ceea ce l-a determinat pe Ion Ionescu de la Brad să afirme, la 1850, că *„nu este sat în care să nu vezi în miniatură Dacia și înfrățirea tuturor românilor"* [69].

Pe lîngă acești numeroși locuitori români care se stabileau în Dobrogea, începînd din secolul al XVIII-lea, un număr destul de însemnat de locuitori din Țara Românească și Moldova erau trimiși în această provincie la seceratul grînelor „deoarece nu sînt destui locuitori din acea parte de loc ca să secere" [70].

Un alt aspect al mișcării demografice între țările române îl oferă *păstorii transilvăneni, așa-numiții mocani, bîrsani, mărgineni* etc., despre care a fost vorba și în capitolul privind relațiile economice. Rolul acestora a fost subliniat de N. Iorga, care susținea: *„nu există un cioban ardelean, ci numai un cioban român*, fiindcă ciobanul stă o parte din cursul anului sus la munte, altă parte la șes, la Dunăre ..., plecînd din munții Ardealului și ajungînd pînă în Dobrogea sau în Delta Dunării, fără a pierde însă legătura cu satul său natal, care rămînea elementul său de statornicie". N. Iorga exagera rolul ciobanilor ca factor unificator cînd afirma: „marele reprezentant al unității românilor a fost ciobanul acesta ..., care, cîntînd, își mînă oile pe pămîntul românesc și care răspunde întotdeauna în aceleași vorbe, care răspîndesc aceeași poezie, aceeași muzică, același ritm sufletesc" [71].

Un rol important l-a avut apoi *pribegia temporară a locuitorilor* — îndeosebi boieri și negustori — din Țara Românească și Moldova în Transilvania, în fața primejdiilor [72]; Transilvania, mai adăpostită, a oferit totdeauna un loc de refugiu locuitorilor de dincoace de munți, așa cum Țara Românească

---

[68] La Mottraye, *Voyage en Europe, Assie et Afrique*, II, Paris, 1727, p. 209. Vezi T. Mateescu, *Penetrația populației românești în Dobrogea*, Buc., 1980 și idem, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Buc., 1979.

[69] Victor Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, 1846 1874, Buc., 1943, p. 122. Despre muntenii, moldovenii și transilvănenii stabiliți în Dobrogea vezi și C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, p. 6—17.

[70] Hurmuzaki, XIV/3, p. 222. Vezi pe larg Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)* (AIIAI, IX, 1972, p. 237—254).

[71] N. Iorga, *Comemorarea unirii Ardealului și rostul istoric al Unirii*, p. 14.

După cum arăta N. Dunăre, „prin practicarea acestor tipuri de păstorit (pendulare simplă sau dublă — N.S.), a căror desfășurare se corelează strins cu calendarul agricol obștesc, gospodăriile mocanilor s-au integrat în structura internă a așezărilor dobrogene, întotdeauna alături de cealaltă populație românească din regiune, încorporînd printre mijloacele ocupaționale agricultura, culturile agricole specializate, meșteșugurile, instalațiile populare de prelucrare etc" (*Comunicări etnoculturale carpato-dobrogene*, în „Apulum", XVI, 1978, p. 511).

La 1870 Nifon Bălășescu afirma că ciobanii din Transilvania „sînt foarte mulți (în Dobrogea), sate întregi, veniți și așezați aici cu oile și alte vite ale lor" („Biserica și școala", I, 1877, p. 370).

[72] Vezi îndeosebi N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, introducerea și X, p. 229—280; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 186—201 (par. *Pribegii munteni în Transilvania*), care subliniază importanța pribegilor în întărirea unității cu Transilvania, unde unii dintre ei au rămas aproape două decenii.

Referindu-se la „transhumanța politică" de la mijlocul sec. XVI, Nicolae Iorga afirma cu capacitatea sa excepțională de înțelegere a fenomenelor istorice că pribegii „reprezentau încă un element de unitate românească" (*Istoria românilor*, V, p. 111—112).

www.dacoromanica.ro

și Moldova ofereau adăpost locuitorilor români care nu mai puteau suporta exploatarea grea din provincia intracarpatică.

În numeroase înțelegeri încheiate de domnii Țării Românești cu brașovenii se prevedea îndatorirea primilor de a adăposti în caz de nevoie pe domnii pribegi și anturajul lor. De pildă. la 12 septembrie 1612. în tratatul lui Radu Mihnea cu brașovenii. se prevedea că dacă domnul va suferi o înfrîngere de la dușmanii săi. acesta ..să aibă cetatea deschisă despre domnia lor. să intrăm măcar și cu 300 de oameni. iar alaltă oaste a noastră să aibă a se aciua supt cetate afară și să aibă apărămînt despre cetate" [73].

După cum arăta Ștefan Ștefănescu: ..deplasările de populație în limitele aceleiași țari. sezoniere sau definitive. impuse de mediul natural ... sau de o anumită conjunctură social-politică. au jucat un rol important în ... sudarea legăturilor dintre regiuni. în asigurarea unității etnice statale .... contribuind la menținerea și la întărirea blocului etnic românesc. a unității organice a poporului nostru" [74]. ca și la întărirea unității limbii române [75].

În Transilvania se găseau în aceasta vreme și boieri pribegi din Moldova. care au posibilitat a să se întîlnească cu cei din Țara Românească: de pilda. la 24 noiembrie 1565. un grup de boieri moldoveni și munteni *(Moldavienses et Transalpinji Bojari)* alcătuesc împreună un memoriu către împăratul Maximilian de Habsburg (Hurmuzaki. II/1. p. 550; Ștefan Andreescu. *op. cit.*. p. 200 201).

Pentru sec. XVIII — începutul sec. XIX vezi: Miltiade Cuparencu. *Boieri pribegi din Țara Românească în Ardeal* (RI. XII. 1926. p. 219—220); A. A. Mureșianu. *Știri noua despre refugiații munteni la Brașov în sec. XVIII și în razmerița de la 1821* (.Țara Bîrsei". II. 1930. nr. 1. p. 3 15); Emil Micu. *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Cîteva date și documente privind refugiații din Țara Românească în districtul și orașul Br . v.* ,.Cumidava". II. 1968. p. 119—145) etc.

[73] N. Iorga. *Studii și doc.*. X. p. 285. Vezi și N. Stoicescu. *Vlad Țepeș*. Buc.. 1976. p. 66. La 1658 Constantin vodă Șerban s-a refugiat în Țara Bîrsei cu 2 000 de oameni (G. Kraus. *Cronica Transilvaniei*. p. 262).

[74] Ștefan Ștefănescu. *op. cit.*. p. 187. Vezi și Gh. Platon. *Geneza revoluției române de la 1848*. Iași. 1980, p. 140. care arată că ..mișcarea" românilor ..a reprezentat o cale pentru întărirea legăturilor multilaterale dintre diferitele teritorii românești. pentru dezvoltarea conștiinței și a mișcării naționale. pentru realizarea unității de a țiune politică".

[75] Vezi cap. următor.

www.dacoromanica.ro

UNITATEA LIMBII ROMÂNE

Un alt factor puternic de unitate a fost limba română [1], considerată de specialiști drept cea mai unitară limbă dintre cele de origine latină [2].

Unii învățați străini mai vechi au afirmat că unitatea limbii române s-ar datora formării ei pe un teritoriu restrîns, în care limba străromână s-a format unitar și din care ulterior s-au desprins dialectele istro, macedo, megleno și daco-român; la rîndul lor, fiecare din aceste dialecte în parte și în special daco-româna și-ar fi păstrat unitatea datorită ocupației principale a vorbitorilor care ar fi fost păstori. Cercetări mai noi au dovedit netemeinicia unor asemenea afirmații. Unitatea limbii române a fost asigurată de unitatea de relief a țării noastre [3], ca și de mișcarea intensă și aproape permanentă de oameni pe teritoriul etnic românesc.

---

[1] Importanța limbii în evul mediu este reliefata de faptul că adeseori ea se confundă u neamul, limba sau graiul fiind principala trăsătură ce distingea neamurile între ele. De pildă, la 15 noiembrie 1605, Radu vodă Șerban evocă vremea „cînd s-a întîmplat risipirea țării și necazuri foarte mari de la alte limbi neamuri), turci și tătari și leși și alte multe limbi ne redincioase" (DIR, B, sec. XVII, vol. I, p. 200 . Vezi și *ibidem*, p. 233, unde se vorbește de agareni (turci), tatarii cei cruzi și „celelalte limbi necurate".

- Al. Graur, *Unitatea limbii r mâne*, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 99 103, care arată ă una din cauzele ce au asigurat a eastă unitate a fost mișcarea locuitorilor pe teritoriul țărilor române, neîngrădită de masurile restri tive caracteristice feudalismului apusean.

Despre rolul limbii române în păstrarea unității de neam vezi și considerațiile generale ale lui I. Bianu, *Unitatea neamului prin unitatea limbii. C nf rință*, Craiova, <f.a.>, (Publicațiile Ateneului „N. Iorga"), care susține că limba a fost , forța entrală" în păstrarea unității. „A olo unde limba a slăbit, acolo s-a pierdut neamul .

Unitatea limbii române a fost susținută și dovedită de toți marii noștri lingviști, lintre care amintim pe Sextil Pușcariu, *Limba r mână*, Buc., 1940, p. 217 și urm; idem, *Les en eignements de l'Atlas linguistique d R uma e* („Revue de Transylvanie", III, 1936, nr. 1, p. 11) care constată existența a trei subdiale te: primul vorbit în Banat, Bihor, Crișana si part a apuseană a Transilvaniei; al doilea în Muntenia și sudul Transilvaniei și al treilea în Moldova și răsăritul Trasnilvaniei; Alexandru Rosetti, *I t ria limbii române*, ed. II-a, vol. I, Buc., 1980, p. 360 etc.

Despre opiniile mai vechi cu pri ire la unitatea limbii române vezi D. Macrea, *C ntribuții la istoria lingvisticii și fil l giei r mâne ti*, Bu ., 1978, passim.

Dintre lucrările mai noi vezi D. Ma rea, *Despre dialectele limbii române* (LR, 1956, r. 1, p. 5 24), care arată: „genetic și stru tural, graiul moldovenesc aparține dialectului dac roman" și că „factorul politic nu de ide decît în cazuri cu totul excepționale dacă un idiom este limbă sau dialect" (ca în cazul așa-zisei „limbi moldovenești"); Emanoil Vasiliu, *F r ' gia i tonică a dial ctelor dac r mâne*, Bu ., 1968; Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dac - r m ne în secolul al XVI-lea*, Buc., 1974, care susțin că dialectul dacoromân se repartiza în două subdialecte: unul sudic, cuprinzind Muntеania și parte din Oltenia, și altul nordic, înglobînd Banatul, regiunea Hunedoara, Transilvania de nord și Moldova, ultimul fiind divizat în tre graiuri: bănățean-hunedorean, ardelean de nord și moldovean. Între cele două subdialecte se găsesc zone de tranziție: Oltenia de vest și de nord și sudul Transilvaniei.

Vezi și I. Lupaș, *Studii, conferințe și c municări istorice*, I, p. 24, care arată că limba „ne-a păstrat de-o parte icoana vie a originii noastre, de alta ne-a fost . . . un mijloc puternic de neîntreruptă legătură a unității și a frăției între toate pîlcurile neamului nostru".

[3] Vezi Octavian Ș hiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 6, care afirmă: „unitatea de relief a țării noastre a constituit, fără îndoială, elementul prim rdial în păstrarea unei limbi atît de unitare, lipsită în mod practic de dialecte, cu diferențe neesențiale de la o regiunc la alta".

www.dacoromanica.ro

În țările române unificarea limbii a fost mult ușurată de tipăriturile lui Coresi care au impus dialectul muntenesc[4]. Unificarea limbii a început fără nici o constrîngere din partea autorităților, în vreme ce în Franța dialectul din Île de France se impunea prin ordonanță regală.

Un alt moment important în procesul de unificare a limbii literare românești a fost mijlocul sec. XVIII, cînd „diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite, prin acceptarea normei literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenești" [5].

Ceea ce caracterizează limba română, îndeosebi în Transilvania, este puterea ei de rezistență în fața tentativelor străine de a o desființa. Cînd dieta din 1842 a încercat să introducă limba maghiară ca limbă oficială, revoluționarul sas Stefan Ludwig Roth arăta zădărnicia acestor eforturi, deoarece Transilvania nu simțea nevoie de o astfel de limbă pentru că avea una pe care o înțelegeau toți locuitorii ei: cea românească[6].

Vorbind despre păstrarea limbii române, italianul Antonio Bonfini — cronicarul lui Matei Corvin — spunea la rîndu-i: „dacă va socoti cineva bine năvălirile necontenite ale sarmaților și goților, apoi revărsările hunilor, ale vandalilor și gepizilor, ale germanilor și longobarzilor, cum nu se va minuna că s-au păstrat pînă acum între daci și geți urmele limbii latine? Românii s-au luptat în așa fel, încît par a se fi războit mai mult pentru păstrarea limbii decît pentru viață" *(Ita reluctantur Valachi, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incoluminate certasse videantur)* [7].

Unitatea limbii române și latinitatea ei au fost remarcate de numeroși învățați și călători străini în evul mediu. Problema e prea cunoscută ca să mai zabovim prea mult asupra ei; de aceea ne vom mulțumi să dăm cîteva exemple. La 1476, cronicarul polon I. Dlugosz afirma că muntenii au „aceeași limbă și aceleași obiceiuri cu moldovenii" *(Bessaraborum exercitus linguam et mores eosdem cum Valachis habens)* [8]. În octombrie 1542 se exprima te-

---

[4] Ion Gheție, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare al limbii române literare*, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, Buc., 1974, p. 133 și urm.

[5] Idem, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750* (LR, 1971, nr. 2, p. 113—124); Alexandru Roman, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale Psaltirii* (LR, 1974, nr. 1, p. 24); Magdalena Georgescu, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale Molitvenicului din secolul al XVIII-lea* (LR, 1975, nr. 4, p. 323—331). Autorii amintiți au subliniat rolul cărților religioase în acest proces, fapt remarcat și de N. Iorga care recunoștea „marele folos de unificare a limbii" adus de aceste cărți *(Istoria bisericii românești*, ed. II-a, vol. II, Buc,. 1930, p. 115 .

[6] I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 32 si idem, *Studii, conferințe și comunicari istorice*, I, p. 25, unde se citează lucrarea lui St. L. Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*, Brașov, 1842, p. 48 49.

În timpul călătoriei sale prin Transilvania, la 1773, viitorul împărat Iosif al II-lea a fost însoțit de notarul Mihail Heydendorf din Mediaș pe care l-a întrebat dacă știe românește; acesta i-a răspuns că toți sașii cunosc această limbă ca și limba lor maternă deoarece toată ziua au relații cu românii (I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 31).

[7] A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum decades*, Basel, 1568, p. 542; cf. I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 32—33.

[8] *Războieni. Monografie și culegere de texte*, Buc., 1976, p. 238 (e vorba de oștenii munteni trimiși cu armata turcă împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare, oșteni care au refuzat să lupte alături de otomani).

O altă dovadă a unității de limbă din această vreme este afirmația lui Matei Corvin care — auzind cum vorbește solul lui Ștefan cel Mare — ar fi arătat: „spune domnului vostru că, dacă așa vă e graiul, nu mai are nevoie de interpret pentru a ne înțelege" (N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, Buc., 1936, p. 9; extras din AARMSI, s. III, t. XVII).

www.dacoromanica.ro

merea că, dacă Petru Rareş ar intra în Transilvania, românii „s-ar uni cu dînsul pentru că au aceeaşi limbă" [9].

Într-o scrisoare din 20 februarie 1552, generalul Gian Battista Castaldo — care cunoştea bine situaţia din Ţara Românească şi Moldova, a căror cucerire a urmărit-o — spunea despre moldoveni şi munteni că au fost colonie romană „di che fan testimonio infinite antiquità et medaglie che si vedono et trovano preso di loro, ma più la loro lingua che si confá ancor tanto con la nostra (= italiana), che se intendiamo insieme" [10]. La 1625, G.B. Montalbani, autorul lucrării *De moribus Turcarum*, ştia şi el că valahii şi moldovenii vorbe c aceeaşi limbă [11].

La 1659, celebrul călător turc Evlya Celebi — care a vizitat Ţara Românească şi Moldova — arăta: „limba lor (a muntenilor) este aceeaşi (cu a moldovenilor), dar diferă unele denumiri şi au unele expresii de finețe" [12]. La 1671, Alberto Vimina — autorul lucrării *Historia delle guerre civili di Polonia* — aflase şi el că locuitorii Moldovei şi Ţării Româneşti vorbesc „un solo idioma che mostra qualche somiglianza all'Italiano" [13].

Mai tîrziu, la 1685, francezul Philippe le Masson, vizitînd Moldova, constata: „limba vorbită în Moldova şi Ţara Românească nu este cunoscută decît în aceste două ţări (Masson nu cunoştea Transilvania — N.S.). Seamănă foarte mult cu limba italiană" [14].

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea, contele de Marsigli, bun cunoscător al acestor regiuni, scria: „entre les monts Crapaks (— Carpaţi) qui s'avancent en ligne parallelle au Danube, jusques aux confins de la Valachie et de la Moldavie on n'y parle point d'autre langue que la Valaque, qui est une corruption du Latin et de l'Italien" [15].

La 1728, învăţatul sas Martin Schmeizel, ajuns profesor la Universitatea din Halle, afirma într-una din lucrările sale, bazate pe o bogată informaţie: „*limba munteneasca şi moldovenească este una singură, o limbă romană stricată:* dealtfel, aceste naţii se numesc şi astăzi *Rumuny* şi ele sînt, fără îndoială, resturile coloniilor romane transplantate pe aceste meleaguri în vremea lui Traian". Pentru a dovedi latinitatea şi unitatea poporului român, Schmeizel tipăreşte un *Tatăl nostru* în limba română [16].

---

[9] Hurmuzaki, II 4, p. 305. Aceeaşi constatare o fă ea Nic laus Olahus care spunea: „*m ld venii se folosesc de aceeaşi limbă, acelaşi rit şi aceia i religie ca şi cei din Ţara R mâneasca*' (*Călăt ri străini*, I, p. 488 .

[10] A. Armbruster, *R manitat a r nânil r*, p. 92.

În aceeaşi epocă — după ce remarcă unitatea poporului român din c le trei ţări — A. Verancsics recunoştea şi unitatea lor de limba cînd spunea că ei întreabă: „oare ştii românceşte?" scisne . . . Romane?) (*Călatori străini*, I, p. 403 .

Mai tîrziu, la 1574, Pierre Lescal pier afirma: „tout ce pays la Valachie et Moldavie et la pluspart de Transilvanie a esté peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur . . . Ceux du pays se disent vrays successeurs de Romains et nomment leur parler romaneschte, c'est à dire romain" (*Călăt ri străini*, II, p. 428—429 .

[11] M. şi D. Găzdaru, *Călători şi geografi italieni în sec. XVII. Ref rinţ le lor despre ţările româneşti* („Arhiva", 1939, nr. 3 4, p. 207).

Unitatea limbii vorbite de românii din Transilvania, Moldova şi Ţara Român as ă a fost recunoscută şi de cronicarul sas Toppeltin (*Gîndirea s cial-politică de pre unire*, Buc., 1966, p. 13 14 şi A. Armbruster, *Dac rom no-Sax nica*, p. 103).

[12] *Călăt ri străini*, VI, p. 722.

[13] M. şi D. Găzdaru, *op. cit.* „Arhiva", 1940, nr. 1 2, p. 85).

[14] *Călători străini*, VII, p. 299.

[15] Conte di Marsigli, *Stat militare d ll'Imperio Ott mann* . Amsterdam, 1732, p. 22.

[16] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 132.

Peste două decenii, la 1748, misionarul Onufrie din Liov, vizitînd Moldova, constată: „*Idi ma Moldavorum vid tur ex Italico originem habere, sed propter ejus nimiam corrumpti nem et plurimorum vocabulorum ab alijs qu que nati nibus mutuationes, et usum, singulare et ipsis tantum Moldavis et Valachis pr prium evasit*", deci este vorba de o limbă pe care o înţeleg numai

www.dacoromanica.ro

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, francezul d'Hauterive — care a locuit în Moldova — arăta că „între Dunăre, Nistru și Marea Neagră (poporul român) vorbește ca în Italia o limbă cu adevărat derivată din latină" [17]. Cam în aceeași vreme, pe la 1770 — 1772, un ofițer francez afirma că limba valahă se vorbea în sudul Dunării, în Țara Românească și în Moldova, „numindu-se românească" *(romanecha)* [18].

Pe la 1836, un alt francez (care semnează MGDE) afirma la rîndu-i: « Les provinces de la Valachie et de la Moldavie sont habitées par les Valaques, nation issue des colonies romaines établies par Traian sur le Danube; ils parlent encore un idiome latin, et ont conservé le costume de leurs ancêtres" [19].

Nici unul din străinii care au venit în contact cu poporul român nu a susținut că moldovenii vorbeau altă limbă decît muntenii.

Dealtfel, nu trebuie să uităm că primele traduceri tipărite în limba română, *Catehismul* de la Sibiu și *Evangheliarul slavo-român* din 1548, au fost realizate de Filip Moldoveanul, numit în socotelile orașului Sibiu *„scriba Valachicus"*, care a tipărit în *Evangheliar* și stema Moldovei [20]. Aceste două opere au constituit temeiul primei tipărituri realizate de munteanul Coresi în aceeași limbă română, vorbită de o parte și de alta a Carpaților, *Catehismul* sau *Întrebarea creștinească* din 1559 [21].

O altă dovadă a unității de limbă a moldovenilor cu muntenii o constituie faptul că *dialectul vorbit în Moldova medievală a fost numit de străini*

---

moldovenii și muntenii Onufrie nu fusese în Transilvania. Vezi Francisc Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov de pe misiunile cat lice din Moldova 1748)*, în vol. *Fraților Alexandru și Ioan Lapedatu*, Buc., 1936, p. 621.

[17] D Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie*, Buc., 1902, p. 252, 258, 396 etc. Vezi și MI, 1976, nr. 11 p. 16.

[18] RA, 1979, nr. 4 și 451. La 1810, Ledoulx agentul Franței la București, afirma că în Moldova și Țara Românească se vorbea *„le meme dialecte"* T. Holban, *Documente române din arhivele franceze (1801 1812*, Buc., 1979, p. 57). Mai aproape de timpul nostru opiniile lui C. Ludolf (A. Oțetea, *Contribuții la questions d'Orient*, Bu ., 1930, p. 354), Alexandru de Langeron (G. Bezviconi, *Călători străini în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 155, Rochechouart *(ibidem*, p. 162); A. Wolf, *Beitrag zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805, p. 178; acest învățat doctor, care a trăit mai multă vreme în Moldova, venind din Transilvania, a remarcat faptul că, deși era o singură limbă, românească, între dialecte s-a vorbit în Moldova și cel din Valahia erau deosebiri în ceea ce privește unele cuvinte. El mai afirmă că locuitorii îl întrebau da a știe moldovenește, iar el răspundea că știe românește, ceea ce era același lucru.

[19] MGDE, *Les deux mondes*, Paris, 1836, p. 186.

La 1822, în descrierea făcută Moldovei și Țarii Românești, căpitanul austriac Radisits susținea că locuitorii lor vorbeau aceeași limbă, aveau aceleași datini și obiceiuri (I. Nistor, *O descriere a Principatelor Române din 1822*, Buc., 1942, p. 5—6, 25; extras din AARMSI).

[20] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553*, ed. Emil Petrovici — L. Demény, Buc., 1971; L. Demény, *Stema Moldovei în prima tipăritură românească din Transilvania* (RM, 1966, nr. 4 p. 346 348); Sigismund Jakó, *Editarea cărților românești la Sibiu în secolul al XVI-lea. Noi rezultate în domeniul cercetării cu privire la prima carte tipărită în limba română* (AIIC, VIII, 1965, p. 115—126 + 6 pl.); idem, *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte* (FVL, 1966, nr. 1, p. 31—58).

După opinia lui I. Gheție, *Evangheliarul* din 1546 ar fi rodul colaborării dintre un moldovean și un bănățean *(Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL, 17, 1966, nr. 1, p. 47—79 și *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Buc., 1974, p. 139—171). Despre colaborarea culturală vezi cap. VII.

[21] Șt. Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, p. 16.

Pentru a dovedi „absoluta unitate" a graiului românesc vorbit în sec. XVI, N. Iorga a pus alături vestita scrisoare a lui Neacșu din Cîmpulung cu o alta adresată bistrițenilor de un diac din Suceava anului 1595, subliniind faptul că între cele două texte nu se găsește nici o deosebire de limbă sau de stil *(Note despre unirea românească*, în RI, 1920, p. 4—5).

www.dacoromanica.ro

(îndeosebi poloni) român sau valah, nu limbă moldovenească. De pildă, jurămîntul lui Ştefan ce Mare de la Kolomeea din 1485 a fost tradus *„ex valachico in latinum"*, deci din română în latină [22]; tot astfel, la 25 iunie 1595, la Cracovia, notarul Simon Swiekowski traduce un răvaş al lui Petru Şchiopul *„ex lingua Vallachica"* [23]. Mai tîrziu, la 1 aprilie 1644, G. Rákoczi I comunică fiului său textul unei scrisori primită de la Vasile Lupu, tradusă din românește *(az oláh)* în ungurește [24].

Am putea înmulți numărul exemplelor de acest fel, dar credem că cele invocate aici sînt suficiente pentru a dovedi că străinii (polonii, maghiarii etc.) spuneau limbii vorbite în Moldova română, nu moldovenească. *Dacă ar fi existat o limbă moldovenească, separată de cea română, desigur deosebirile ar fi fost remarcate şi de aceşti străini.*

Uneori străinii care cunoşteau limba noastră puneau semnul egalității între română şi moldovalahă: de pildă, la 1630 italianul Paolo Bonici vorbea despre „limba valahă, adică cea moldovenească" [25], iar la 1810, un bulgar

---

Ca dovadă a unității limbii române în sec. XVI se mai poate invoca *Evangheliarul slavo-român*, tipărit la Sibiu de Filip Moldoveanul, care, din punct de vedere al limbii, putea fi scris în oricare provincie românească: Transilvania de nord (N. Iorga, L. Demény), Moldova (Al. Rosetti), Banat—Hunedoara (I. Gheție) sau prin colaborarea între un bănățean şi un moldovean (I. Gheție).

[22] I. Bogdan, *Documente le lui Ştefan cel Mare*. II, p. 373; I.C. Chiţimia, *Cele mai vechi urme de limbă românească* („Romanoslavica", 1948, p. 122—126).

Tot astfel, la 1562, jurămîntul lui Despot Vodă față de imperiali este tradus din „limba română", nu moldovenească *(Călători străini*, II, p. 178*)*, iar la 7 august 1561 se spunea că Despot căuta un ofițer care să cunoască limba română, vorbită în Moldova (A. Veress, *Documente*, I, p. 197).

La 1563, acelaşi domn al Moldovei i se cerusă de către Ioan Ugnad „să lase să fie tipărită Evanghelia în limba română" *(Walachische Sprache* sau *ad linguam Walacham) (Călători străini*, II, p. 283 şi Hurmuzaki, II 1, p. 450). Să nu uităm că în această vreme moldovenilor li se spunea în mod curent valahi (vezi Constantin Radu, *Vita Desp thi principis Moldaviae*, „Diplomatarium Italicum", III, 1934, p. 1—41). În aceeaşi lucrare se vorbeşte de *„nacio Valacorum apellatur Romana"* care locuiau în Moldova.

[23] A. Veress, *op. cit.*, III, p. 295.

[24] *Ibidem*, X, p. 180. Acelaşi principe trimite apoi domnului Moldovei două scrisori alcătuite „în latineşte şi în româneşte" *(Călători străini*, V, p. 135*)*. În solia sa în Moldova, unde îl trimisese principele Transilvaniei în 1648, I. Kemeny adusese cu sine un tălmaci pentru limba română, deşi vorbea şi el româneşte, nu moldoveneşte *(ibidem*, p. 140*)*.

Numeroase informații despre limba română vorbită în Moldova ne-au lăsat misionarii catolici veniți aici, care ajunseseră să cunoască bine această limbă. Iată cîteva exemple: la 1641, Bakşić — care a fost şi în Țara Românească — arăta: *„mold venii v rbesc româneşte" (il valach) (Călători străini*, V, p. 225 : la ⟨c. 1671⟩ un alt misionar afirma că în Moldova *„della nation Wallacha"* se vorbeşte *„il Vallacho"* („Diplomatarium Italicum", I, 1925, p. 109); vezi şi *ibidem*, II, p. 420, 427; la 10 nov. 1722 misionarul de la Iaşi arăta că trebuia să explice doctrina *„in linguam Moldavis ad Valachis communem"* (*ibidem*, I, p. 150); la ⟨1745⟩ un alt misionar susținea că în Moldova se vorbea *„la Valacha ò sia Moldovana"* (*ibidem*, p. 184); la 15 sept. 1792, episcopul catolic al Transilvaniei informase Propaganda din Roma că în Moldova erau numeroşi maghiari care ignoră „totalmente *la lingua valachica*", vorbită în țară (N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. 138); la 5 aprilie 1812 noul prefect catolic al Moldovei cere preoților catolici să citească în anumite zile românește (N. Iorga, *op. cit.*, p. 162) etc. Pentru „lingua Moldava" vezi „Diplomatarium Italicum", I, p. 214.

Vezi şi D. Găzdaru, *Vechi texte românești scrise de misionari catolici. Gramatici, dicționare, scrieri religioase*, în *Omagiu profesorului D. Găzdaru. Miscellanea. Din studiile sale inedite sau rare. I. Studii istorico-filologice*, Freiburg, 1974, p. 1—46 şi D. Găzdaru, *Informații italiene inedite despre cîteva texte românești scrise de misionari catolici*, Buc., 1934 (extras din „Studii italiene", 1934).

[25] *Călători străini*, V, p. 17.

www.dacoromanica.ro

traduce Alexandria „din moldovalahă, din românește" *(iz moldovlahiiskoi, iz vlaşki)* [26].

Unii învățați străini susțin existența unei limbi moldovenești, deosebită de cea română [27]; *cum nu există un popor moldovenesc, nu poate exista nici o limbă moldovenească.* Această așa-zisă limbă moldovenească, vorbită între Prut și Nistru, este în realitate doar un grai al limbii române, în al cărui lexic s-a păstrat — datorită scindării Moldovei în 1812 și separării populației celor două părți — un fond arhaic de cuvinte, care în procesul de evoluție al limbii moderne române a ieșit din uz la apus de Prut; pe de altă parte — prin izolarea de limba română și de procesul de modernizare a ei, cît și prin politica de rusificare forțată promovată de guvernul țarist — în vocabularul acestui grai au pătruns cuvinte din limba rusă, care nu au afectat însă fondul principal de cuvinte românești și cu atît mai puțin structura gramaticală de caracter românesc.

Moldovenii nu au afirmat că limba lor este moldovenească, ci românească. Astfel, prima traducere a lucrării *Floarea darurilor* a fost făcută în Moldova, spre sfîrșitul sec. XV, de Gherman „Valahul" în limba română sau valahă *(na voloski)* [28]. Mai tîrziu, mitropolitul Varlaam spune cărții sale *Carte românească de învățătură* (nu carte moldovenească) și o consideră ca „un dar limbii românești" [29].

---

[26] L. Miletić, *Edna bălgarska Alexdandrina ot 1810 god* (O Alexandrie bulgărească din 1810) („Bălgarski starini", XIII, 1936, p. 3—11); re enzie de Damian Bogdan in RIR, VIII, 1938, p. 321.

În *Lexiconul* de la Oxford se vorbește de *„Vallachico sive Moldavico"* („Slavic and East-European Review", 1957, p. 346), așa cum, la începutul sec. XIX, W. Wilkinson spunea *„la langue moldave ou valaque" (Tableau historique, géographique et politique de la Molddavi t de la Valachie,* Paris, 1821, p. 12).

Vezi și A. L. Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte,* Halle, 1771, p. 240, unde se arată: „prin cercetarea limbii valahe sau in ldave, originea acestui vestit popor (poporul român — N.S.) va putea fi mai îndeaproape cunoscută". Vezi, de asemenea, St. Pașca, *Manuscrisul italian-român de la Göttingen* (, Studii italiene", II, 1935, p. 119—136).

Mai amintim apoi că o scrisoare a vornicilor de poartă din Moldova, din 28 august 1715 a fost tradusă de secretarul latin pentru biserica catolică din Iași *„ex valachico-m ldavic idiomate"*, adică din limba valaho-moldoveană (N. Iorga, *Studii și doc.,* I—II, p. 92).

[27] Vezi, de pildă, R. A. Budakov, *Moldavski jazyk sredi romanskih jazykov,* in I' *pr sv m ldavskogo jazikoznanija,* 1953, p. 121 154, unde se arată că „limba moldovenească" aparține fără rezerve limbilor romanice, ca și româna. Vezi și *Formarea națiunii burgheze m ld venești,* 1978, p. 86, unde se spune : „faptul că în ce privește lexicul și structura gramati ală aceste două limbi nu se deosebesc simțitor una de alta nu înseamnă cîtuși de puțin că ele nu pot fi considerate mijloace separate de comunicare a două națiuni independente, adică limbi naționale, respectiv ale popoarelor moldovenesc si român". După opinia lui N. A. Moh v, *Studii privind istoria poporului moldovenesc,* Chișinău, 1958, p. 63, din punct de vedere ultural, al limbii, moldovenii și românii sint popoare strins inrudite(!).

Numeroși lingviști ruși și sovietici au susținut însă unitatea limbii române. De pildă, filologul Jacob Hîncu-Ghinkulov, care vorbea de *„limba valaho-moldovenească"* (1840), A. I. Iațimirski, A. Sobolevski, V. F. Șișmarev etc. Ultimul a arătat că, în sec. XVII XVIII limba română literară a căpătat o mare unitate: „in căutarea unității, principalele varietăți ale limbii române au adus fiecare cîte ceva propriu, dar la bază a continuat sa fie graiul muntean" („Voprosî iazikoznaniia", 1952, nr. 1, p. 101 . Vezi prezentările făcute de D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* Buc., 1961, p. 199 209 (cap. *Lingvistica și filologia rusă și sovietică despre limba și filologia română)* și Mi hael Bruchis, *The Politics of Language in Soviet Moldavia 1951—55,* extras (f.d.).

[28] Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din sec. XV a cărții „Floarea darurilor"* (BOR, 1962, nr. 7—8, p. 712—741).

[29] BRV, I, p. 139. Înainte de Varlaam, la 1592, Petru Șchiopul, fostul domn al Moldovei, declara că dorea să se stabilească în Tirol și datorită asemănării limbii italiene cu limba română, vorbită de el în Moldova: „estlichen di weil die walachische Sprach sich mit der welischen Sprach" (Hurmuzaki, XI, p. 259). În aceeași vreme, un alt om de cultură, Luca Stroici,

www.dacoromanica.ro

Tot un dar făcut „limbii rumânești" considera și mitropolitul Dosoftei *Liturghierul* său din 1679, tradus „pre limba rumânească", așa cum în *Paremiile* din 1683 vorbea de „rumânească limbă" prin care înțelegea poporul român. Același învățat mitropolit a tradus *Viețile sfinților* „pe limba românească" [30].

La rîndul său, M. Costin scria: *„măcar că ne răspundem (adică numim) acum moldoveni, iar nu întrebăm «știi moldovenește?» ce «știi românește?» aproape ca „scis romanice"* [31].

Reluînd ideea lui Miron Costin, D. Cantemir afirma: *„limbii noastre nu-i spunem dacică, nici moldovenească, ci românească*, astfel încît dacă vrem să-l întrebăm pe un străin dacă știe limba noastră nu-l întrebăm: «scis moldavice» (știi moldovenește) ci «știi românește», adică scis Romanice" [32].

---

mare logofăt al M ldovei, care semna actele cu litere latine, declara că primise două scrisori scrise *„în limba r mâneacă" (vol skim jeziki m)* să le traducă în polonă (Hurmuzaki, Supl. II/1, p. 416). Să nu uităm, de asemenea, că l ginirea tipărită la 1646 de Vasile Lupu se numește *Carte r mânească de învățătură*, fiind s oasă *„pre limba r mânească"* (ed. Academiei, Buc., 1961).

[30] BRV, I, p. 224, 240—241, 265.

[31] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229, 269.

Vom mai aminti aici încă două exemple din sec. XVII: la 26 ianuarie 1671, G. Duca, domnul Moldovei, cerea „fraților" din Lemberg să-i tipărească 400 de *Psaltiri „în limba românească*, ca să poată înțelege mai ușor poporul care nu știe slavonește " (D. Staniloaie, *Viața și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, Cernăuți, 1929, p. 19).

Codicele lui Gheorghe Ștefan, domnul pribeag al Moldovei, este alcătuit *„pre limba noastră român ască"*, iar parte din texte au fost „scoase" de fostul domn, *„din limba sîrbească pre limba românească"* (N. Drăganu, *Codicele pribeagului Ghe rghe Ștefan, voievodul Moldovei*, Cluj, 1924, p. 10 12, 56).

[32] D. Cantemir, *De antiquis*, f. 152 v.

Marele învățat a f st preocupat de unitatea limbii române și în *Hronicul vechim i a r mano-moldo-vlahilor*, unde vorbește de „limba părintască, carea din românească sau lătinească iaste" (ed. Gr. Tocilescu, p. 104).

Pentru secolul al XVIII-lea amintim că, la 1763, Isaia Nemțanu (de la mănăstirea Neamț) a tradus *Rînduiala slujbei pentru răposați „depre limba sl venească întru cea rumânească" (Cat. ms. rom.*, III, p. 177). La 1796 doi călugări din Moldova tălmăciseră și ei *Tîlcul Evangheliei* de Teofilact al Bulgari i *„în limba noastră r mân ască"*, cartea urmînd să fie tipărită la Rîmnic N. Iorga, *Contribuții la ist ria literaturii române în veacul XVIII și XIX*, Buc., 1906, p. 33).

În anul următor, 1797, cartea lui Varsanufie a fost tradusă de călugărul Ioasaf de la schitul Pocrov din Moldova *„pre limba românească"*, *„spre f losul cel de obște al neamului rumânesc"* (G. Ștrempel, *Cat. ms. rom.*, p. 130); pe la anul 1780 un locuitor din Soloneț-Suceava însemna pe un *Ohtoih* al bisericii din sat că această carte împreună cu altele scrise „românește" fusese cumpărată de locuitorii satelor Soloneț și Todirești (MM, 1972, nr. 5—6 p. 429).

Despre Constantin vodă Mavrocordat cronicarul ne informează că, în a treia domnie în Moldova (1748—1749), a luat măsuri pentru a învăța pe preoți *„carte românească" (Cronicile României*, III, Buc., 1874, p. 213—214; D. Furtună, *Preoțimea românească în sec. XVIII*, Buc., 1915, p. 152). Același domn, primind o „carte" de la Ilie vel căpitan de Soroca, reproșa acestuia: „pentru ce ne scrii grecește? Au aștepți să-ț dăm noi logofăt să scrie româneaști? Să-ț cauți logofățel să ne scrii românește" (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 290). Întrucît C. Mavrocordat domnise și în Țara Românească și cunoștea bine limba vorbită de munteni, era în măsură să știe că moldovenii vorbeau aceeași limbă: *„românește"*.

Vezi și G. Ștrempel, *Cat. ms. rom.* p. 31 (nr. 84), 35 (nr. 102), 44 (nr. 139), 71 nr. 254), 83 (nr. 29), 114 (nr. 449), 126 (nr. 494), 132 (nr. 519), 140 (nr. 555), 165 (nr. 711), 337 (nr. 1456), 340 (nr. 1466).

Am putea înmulți exemplele, dar considerăm că cele evocate aci sînt suficiente pentru a dovedi că *mold venii consid rau ei înșiși limba ce v rb au ca fiind românească.*

Uneori se utiliza termenul de „românie" pentru limba română. De pildă, la 25 decembrie 1748, Grigore al II-lea Ghica cere episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși „a găsi dascăli învățați la slavonie și la românie" pe care să i așeze la școalele înființate pe lîngă cele trei episcopii ca să învețe copiii „atîtu cu sîrbia (slavona) cîtu și cu românia" (Melchisedec, *Cronica Hușilor*, Buc., 1869, p. 218).

www.dacoromanica.ro

În secolul al XVIII-lea noțiunea de limbă românească tinde să se suprapună aceleia de „patria românească", cu sensul de tot teritoriul locuit de români. De pildă, în prefața la *Triodul* tipărit la Rîmnic în 1731, episcopul Inochentie scrie că pînă atunci „nu s-au dat în lumina limbei noastre celei românești (ca) să fie tipărit, precum nici într-alte părți unde se află patria românească nu s-au mai tipărit" [33]. La rîndul său, episcopul Clement al Rîmnicului adresa *Evanghelia* din 1746 „nu numai celor din casă, adică din țara măriei tale (= Țara Românească), ci tuturor celor ce vorbesc limba rumânească" [34]. La 1795, un locuitor din Transilvania copiază *Esopia* „pre limba noastră cea de moșie românească" [35], iar în 1799 se scrie un *Cronograf* în Țara Românească „socotind că ar fi bine să-și ajute fieștecine patrii și limbii lui ori cu ce ar putea" [36].

Uneori *noțiunea de limbă românească era asociată cu aceea de neamul românesc.* De pildă, la 2 februarie 1796, Iosif, episcopul Argeșului, scria lui Constantin Hagi Pop despre intenția sa de a traduce *Tîlcul Evangheliei* lui Teofilact al Bulgariei „foarte de folos pentru neamul nostru, care încă nu s-a tipărit niciodată în limba românească" [37]. Mai tîrziu, la 20 decembrie 1821, Macarie ieromonahul vroia să „îmbrace în haină românească" o *Psaltichie* „ca să publicarisească această lucrare la neamul românesc" [38].

Către sfîrșitul sec. al XVIII-lea, noțiunea de „neam românesc" este înlocuită uneori cu aceea de „patrioți", care cuprinde pe cei ce vorbeau limba română; ideea este exprimată de Grigore Rîmniceanu în prefața *Antologhio-*

Nu putem să nu arătăm că în aceeași epocă unii traducători sau copiști din Moldova foloseau termenul de „limbă moldovenească" (*Cat. ms. rom.*, I, p. 327, 341, 431; II, p. 53, 70, 111, 133, 174, 278, 309; III, p. 27, 44, 147, 156, 299; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 3, 7, 29, 102, 115, 264, 267 etc.; BRV, II, p. 377, iar unele traduceri din sec. XVIII sînt făcute „de pe slovenie pe moldoveniie". Vezi Alex. Lăpedatu, *Manuscrisele de la Bisericani și Rîca. Descriere, însemnări, note și escursuri*, Buc., 1906, p. 20, 22, 26. Vezi și p. 43, unde se vorbește de o traducere din 1810 „în limba noastră cea moldovenească".

Această noțiune se utiliza paralel și cu același înțeles cu „limba românească", „românește" sau „românie" (G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 123, 126, 142, 155, 201, 236, 250 etc.; *Cat. ms. rom.*, I, p. 237, 242; II, p. 171, 201, 214, 230, 242, 253, 266; III, p. 177; IV, p. 656 etc.; Mircea Tomescu, *Calendarele românești, 1733—1830*, Buc., 1957, p. 36, 39 etc.

Se înțelege că unii din cei care vorbeau românește în Moldova nu aveau cum să știe că fol sesc un grai al limbii române, nu o limbă separată; în plus, mulți dintre ei nu aveau posibilitatea să compare limba vorbită de ei cu aceea a locuitorilor din celelalte provincii românești pentru a avea viziunea unității limbii române.

Pentru a dovedi echivalența dintre limba română și graiul moldovean (confundat uneori cu o limbă separată), vom da două exemple: la 1667, misionarul catolic din Moldova, Vito Pilutio, a alcătuit un catehism cu titlul: *Dottrina Christiana tradotta in lingua Vallacha* („Studii și cercetări științifice", Iași, 1943, p. 398); la 1719, un alt misionar, Silvestro Amelio, a transcris catehismul lui Pilutio, căruia i-a dat titlul: *Katechism Krestinesku despre limba francias ă en lymba moldaneska.* Vezi Ovidiu Densușianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio din 1719* („Grai și suflet", vol. I, fasc. 2, p. 286—311) și N. Drăganu, *Catehismul manuscris de la 1719 al lui Silvestru Amelio, copie după al lui Vito Pilutio tipărit la 1667* („Făt Frumos", 1926, p. 34—38).

Deși în privilegiul din 1750 se arăta că tipograful Duca Sotirovici tălmăcea cărți în „limba moldovenească", *Psaltirea* tipărită de el la Iași în 1748 era considerată în Italia *„Salterio Valacco"*, adică românească (C. Tagliavini, *O Psaltire românească necunoscută din 1748*, în „Analele Acad. Române, Memoriile Secției literare", 1941—1942, p. 173—184).

[33] BRV, II, p. 44.

[34] *Ibidem*, p. 91.

[35] *Cat. ms. rom.*, I, p. 340.

[36] G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 132. Vezi și *Cat. ms. rom*, I, p. 94, unde se vorbește de „limba patrii noastre" la 1821.

[37] N. Iorga, *op. cit.*, p. 29.

[38] *Ibidem*, p. 53. Pentru asocierea noțiunilor de neam românesc și limbă românească vezi și exemplele citate de Al. Hanță, *Ideea de patrie în literatura română*, Buc., 1976, p. 63—65.

www.dacoromanica.ro

nului de la Rîmnic din 1786, unde se spune despre cărți că erau hărăzite „patrioților aceștii limbi" din Valahia, Moldova și Transilvania [39]. Se înțelege din exemplele citate că *cei care scriau aceste lucrări erau conștienți de faptul că tot neamul românesc vorbea aceeași limbă, limba română.*

Unitatea limbii vorbite în Țara Românească și Moldova stătea, dealtfel, la baza colaborării oamenilor de cultură din cele două țări. Vom evoca aici doar cîteva exemple: *Cazania* lui Varlaam din 1643 stă la baza textului din *Cazania* tipărită la Dealul în anul următor [40], fără ca deosebirile de grai să constituie o piedică în preluarea textului; mai tîrziu, în sec. XVIII, călugărul Ilarion de la mănăstirea Dragomirna „preface" „pre a noastră limbă rumânească" lucrarea *Capete ale sf. Diadoh*, scrisă la 1772 de monahul Rafail din Țara Românească [41] iar la 1799, un alt călugăr de la Dragomirna, Sofronie, copiază o carte religioasă tradusă de Ilarion dascălul de la Rîmnic *„din neamul noastru rumânesc"* [42]. Se înțelege că *o asemenea colaborare nu ar fi fost posibilă dacă locuitorii celor două țări nu ar fi vorbit aceeași limbă.*

Vom remarca apoi că *unitatea limbii era recunoscută și de românii care o vorbeau, ca constituind pentru ei un puternic factor de unitate* [43]. Astfel la 1599, boierii munteni arătau celor moldoveni că sînt de *„o limbă și de o lege"* [44]; Dimitrie Cantemir, la rîndu-i, susținea: *„locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii"*, deoarece alcătuiau același neam (numit de el romano-moldo-vlah) [45]. Mai tîrziu, în sec. al XVIII-lea, un croni ar

---

[39] Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, p 227. Din același secol al XVIII-lea datează și unele mărturisiri privind dragostea pentru limba românească a unor cărturari transilvăneni ca Ioan Duma care, adresîndu-se la „ atecarii ce defaimă . . . limba noastră cea rumânească", scria în prefața unei *Psaltiche :* „unu ca aceia să știe că fieștecare om limba lui întru care s-a născut i se pare a fi mai frumoasa (G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 57—58).

[40] I. Rizescu, *Noi date în legătură cu raportul dintre Cazania lui Varlaam și Cazan i de la Dealu* (LR, 1975, nr. 4, p. 313 331). Mai amintim și cazul unei *Evanghelii* de la 1697, apărută la Snagov, al cărui text a fost preluat de boierul moldovean Ilie Costache Cornelia-Magda Istrate, *Un Evangheliar manuscris de la jumătatea sec. XVIII*, în MM, 1978, nr. 3 4, p. 377—381).

[41] G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 199.

[42] *Ibidem*. p. 221. Despre dascălii și diecii moldoveni care activează în Transilvania vezi cap. următor, p. 77—78.

Identitatea de limbă dintre Moldova și Țara Românească este dovedită și de *circulația cărții între cele două țări* surori (problemă la care vom reveni pe larg în capitolul următor . Cronica atribuită lui Ianache Kogălniceanu ne informează astfel că, în cea de a doua domnie a sa în Moldova (1741—1743), Constantin Mavrocordat „poruncit-au de au adus și cărți pe-nțeles din Țara Românească, căci în Moldova nu se află Evanghelii, Apostoli și Leturghii (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 203), iar cercetările Ioanei Cristache-Panait, întreprinse doar în 60 de biserici din județele Suceava, Iași, Botoșani și Vrancea. au dus la descoperirea a 104 cărți religioase tipărite în Țara Românească în sec. XVIII (MM, 1972, nr. 5—6, p. 417). Dacă locuitorii celor două țări ar fi vorbit limbi diferite, moldovenii nu ar fi înțeles slujba citită după cărțile muntene.

[43] Termenul de „limba românească", cu sensul de limba vorbită de întreg poporul românesc, se utilizează începînd din sec. XVI; în *Psaltirea slavo-română* din 1577 se spune că a fost tradusă *„pre limba rumânească"* (BRV, I, p. 64). Cu același sens utilizează termenul și *Palia de la Orăștie (ibidem*, p. 95). Vezi și Ștefan Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, p. 16.

[44] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, p. 68.

[45] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Edit. Academiei, Buc., 1973, p. 367. Vezi și Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Buc., 1973, p. 54—60, care remarcă faptul că autorul *Descrierii Moldovei* considera graiul moldovenesc superior celui din Muntenia; locuitorii acesteia „urmează și limba și ortografia moldovenească și prin însuși acest lucru ei recunosc că limba moldovenească este mai curată decît a lor, măcar că pentru a mărturisi aceasta

www.dacoromanica.ro

muntean scria: „limba aceasta a românilor ce lăcuesc în Ţara Românească, în ţara Moldovii, în ţara Transilvanii şi la Bugeac, ce să numea Basarabie, tot într-un chip este" [46].

Unitatea limbii a fost susţinută cu tărie şi de corifeii Şcolii ardelene. De pildă, Petru Maior va spune: „măcar că limba românilor e împărţită în mai multe dialecte, a căror osebire mai vîrtos stă în pronunţare sau răspunderea unor litere, românii de dincoace de Dunăre toţi se înţeleg laolaltă; ba în cărţi nici nu au fără un dialect singur; deschilinirea dialectelor numai în vorbă se aude" [47]. La 1807 boierii Moldovei cereau lui Napoleon unirea ţării lor cu Ţara Românească şi pentru motivul identităţii de limbă *(l'identité de la langue)* [48].

Unitatea limbii vorbită de români nu împiedica pe cei ce o vorbeau în diverse provincii să observe că există unele mici deosebiri între graiul lor, că sînt unele cuvinte sau construcţii diferite; de pildă, la 1648 mitropolitul Simion Ştefan — deşi recunoştea unitatea românilor — afirma în predoslovia la *Noul Testament* că „rumânii nu grăiesc în toate ţările într-un chip"; urmînd pilda lui Coresi, învăţatul mitropolit a căutat să utilizeze cuvinte ca „să înţeleagă toţi", arătînd, totdeodată, că dacă „nu vor înţelege toţi nu-i vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte ţări de şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toţi într-un chip" [49]. Mitropolitul Transilvaniei sublinia astfel nu numai necesitatea tipăririi de cărţi pentru toţi locuitorii din ţările române, dar şi necesitatea creării unei limbii literare unice, care să fie înţeleasă de toţi românii" [50].

Spre deosebire de Simion Ştefan, preotul tipograf Ioan Zoba din Vinţ — constatînd şi el că „românii nu grăim toţi într-un chip" — se pronunţa pentru folosirea cuvintelor dialectale „după obiceiul cum grăiesc pre aceste locuri" [51]. *Nici un român nu a afirmat vreodată că românii vorbesc limbi diferite.*

Nu putem încheia acest capitol fără să citărn cazul unei *Cazanii* a lui Varlaam din 1643, ajunsă în Transilvania la Agrişul Mare şi pe care un localnic a însemnat la 1701: *„Păucenie moldovenească care le ieste (strănepoţilor) de dulceaţă pre limba rumânească s-o propovăduie precum se cadie"* [52]. Este

---

pe faţă ii opreşte antipatia dintre moldoveni şi munteni" (D. Cantemir avea in vedere neînţelegerile dintre conducătorii celor două ţări surori, indeosebi dintre familia sa şi C. Brin oveanu).

[46] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 56. În acelaşi secol, *Evangheliarul* de la Rimnic (1746) se tipărea ca să ajungă „nu numai în ţara măriei tale (= Ţara Românească) ci in toate ţările şi ţinuturile ce vorbesc limba românească" (BRV, I, p. 318).

[47] A. Răduţiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 71.

Unitatea limbii române a fost susţinută şi in lucrarea lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780, unde se spune: „dacă ar face cineva... o călătorie prin Ţara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureş,... Silvania (— Crişana), Banat, Cuţo-Vlahia..., va avea nevoie de limba daco-romană..., fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită in ţinuturile enumerate". Vezi Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae. La 200 de ani* („Cerc. de lingivstică", 1981, nr. 1, p. 11—15).

Despre opiniile unui alt membru al Şcolii ardelene, I. Budai-Deleanu, vezi Ion Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., 1966.

[48] „Studii", 1965, nr. 2, p. 415.

[49] BRV, I, p. 170 şi I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, p. 242.

[50] Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 124.

[51] *Ibidem*, p. 125.

[52] Florian Dudaş, *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam identificate în părţile Zarandului* (MA, 1979, nr. 7—9, p. 713 şi urm.).

www.dacoromanica.ro

clar deci că *limba vorbită în Moldova era aceeași cu cea vorbită în Transilvania* și *Muntenia*, ceea ce și explică circulația intensă a cărților între cele trei provincii (de care ne vom ocupa în capitolul următor).

Nu poate fi vorba deci de două popoare sau de două limbi, ci de o singură realitate etnică — cea românească — exprimată, ca pretutindeni, în variante regionale.

Se poate spune că așa-zisa limbă moldovenească este în realitate tot limba română, dar scrisă și azi cu litere chirilice, la care poporul român a renunțat de mai bine de un secol [53]. Unii învățați străini deplîng adoptarea alfabetului latin — adecvat limbii române [54] — considerîndu-l drept o renunțare la o limbă, cea moldovenească, și ca o adaptare a unei noi limbi, cea română, pe care — în realitate — tot poporul nostru a vorbit-o de la formarea sa.

Un pandant al unității limbii poate fi considerată *unitatea toponimiei* folosită pe întreg teritoriul locuit de români [55].

Ca urmare a legăturilor permanente dintre populația din Transilvania și cea din Țara Românească și Moldova, există numeroase cazuri de localități care poartă aceleași denumiri de o parte și de alta a lanțului carpatic. Un caz interesant îl oferă regiunea din nordul Gorjului și Țara Hațegului, unde

---

[53] E. Lozovan, *Une fiction lingustique : la langue moldave* („La Nation Roumaine", april. — iun. 1962, p. 3—4); Carlo Tagliavini, *Una nuova lingua letteraria romena ? Il M l av* ; în *Atti dell' VIII Congresso internazionale di studi romanzi*, Firenze, 1959, vol. II 1, p. 445 452, Ion Popinceanu, *Über die sogennante „Moldauische Sprache"* („Buletinul Bibliotecii Române" Freiburg, III, 1955—1956); idem, *Killing the Old with the New. M ldavian Langua* („Ea tern Europe's Monitor", I, 1955, nr. 5—6, p. 26—32), care arată că subdialectul moldovean nu este o limbă separata de română; *Alcuni documenti sulla unità della lingua ron na in ccasi ne dell' VIII Congresso internazionale di studi romanzi, 3—8 Aprile 1956* etc.

[54] La 1856, în propunerea de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin, comisia însărcinată să studieze problema arăta: „considerînd că *literele latine au o origine comună cu limba noastră națională;* că ceea mai mare parte din aceste litere erau de obște adoptate și pînă astăzi și este și drept ca limba noastră să ia posesia completă a acestei vechi a ei proprietăți; hotărăște ca de acum înainte să se adopte literele latine, atît în cărțile didactice, cît și în scriere" (E. Vîrtosu, *Chirilicale. II. Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române, 1856—1859*, Buc., 1942, p. 26; extras din „Arhiva românească", VIII, 1942. Vezi și D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Buc., 1961, p. 73—99, cap. *Ortografia cu lit re latine a limbii române.*

Dealtfel, trebuie să arătăm că, pînă în sec. XV — începutul sec. XVI, parte din români utilizau încă alfabetul latin. Astfel, folosind o știre dată de Flavio Biondo la 1453, despre „limba latină țărănească și puțin gramaticală" auzită de el de la niște „valahi din regiunea Dunării", I. Gheție a susținut că știrea se referă la scrierea românească cu litere latine (*Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Buc., 1974, p. 21—29).

Mai tîrziu, la 1509, M.A. Coccio Sabellico afirmă că românii foloseau „scrierea cu litere latinești". Vezi Alex. Niculescu, *Romanitatea românească și cultura latină (sec. XI—XIV)* („Cerc. de lingvistică", 1981, nr. 1, p. 24).

După cum s-a arătat, „ideea că românii au cunoscut cu multe secole înainte alfabetul latin nu este lipsită de temei". Vezi Corneliu Dima-Drăgan, *Un destin istoric : permanența latinității în cultura românească veche (Atestări documentare ale scrisului românesc cu litere latine în secolele XIII—XVI)* („Studii și cercetări de bibliologie", 13, 1974, p. 21—38) și Stela Toma, *Probleme ale studierii vechilor texte românești în alfabet latin* („Rev. de istorie și teorie literară", 30, 1981, nr. 2, p. 157—162).

[55] Val. Șotropa, *Unitatea românilor privită din punctul de vedere al toponimiei* („Rev. Institutului social Banat-Crișana", 1943, p. 296—311, 389—418; 1944, p. 202—208).

www.dacoromanica.ro

se întîlnesc localităţi ce poartă aceeaşi denumire: Hobiţa, Ohaba, Obîrşia, Gureni, Peşteana, Suseni. Aceste concordanţe toponimice dintre cele două regiuni de la sudul şi nordul lanţului carpatic „vorbesc nu numai despre revărsările de populaţie, ci şi despre contactele permanente ale celor două populaţii, contacte care explică asemănările lingvistice, inclusiv pe cele din domeniul toponimiei" [56].

[56] Radu St. Popescu, *Însemnări de toponimie ist rică* (LR, 1978, nr. 3, p. 310). Pentru alte toponime aflate la sudul şi la nordul munţilor Carpaţi (Breaza, Căciulata, Corbi, Racoviţă, Rucăr etc.), vezi „Blajul", 1935, p. 202.

www.dacoromanica.ro

Capitolul VII

UNITATEA CULTURII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI*. LEGĂTURILE CULTURAL-ARTISTICE DINTRE ȚĂRILE ROMÂNE

După cum arăta filologul A. Meillet, „unitatea limbii provine din unitatea de cultură, iar menținerea, păstrarea unei limbi unice se explică prin menținerea unității culturale" [1]. Constatarea este deosebit de prețioasă și valabilă și pentru cultura medievală românească.

Unitatea culturii medievale în cadrul existenței unei diversități statale este o realitate studiată de mulți cercetători. Unul dintre aceștia, Dan Zamfirescu, a arătat că fenomenul e similar și în cultura italiană sau germană. Dincolo de aspectele locale ale culturii românești din Moldova, Țara Românească și Transilvania, apare un proces evolutiv unitar care face din cultura fiecăreia din cele trei țări românești o parte dintr-un organism unitar. Asistăm necontenit la valorificarea realizărilor obținute de cărturarii dintr-o țară de către ceilalți, fiecare din provinciile istorice românești deținînd în momente diferite inițiativa, pentru a deveni apoi beneficiara celorlalte. Astfel, inițiativa „descoperirii" originii și unității de neam aparține cronicarilor moldoveni, de unde a trecut la cei din Țara Românească și apoi la Școala ardeleană, care a făcut din aceste idei o puternică armă politică în lupta de emancipare a românilor din Transilvania [2].

Colaborarea strînsă dintre oamenii de cultură români este atestată de folosirea de către cei munteni, la tipărirea *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino, a unor traduceri făcute în Transilvania și Moldova, apariția acestei cărți fiind considerată ca un moment de strălucită afirmare a unității culturii românești,

---

* Cu privire la cultura noastră medievală, la așa-numita literatură slavo-română de fapt literatura română în limba slavonă), trebuie să amintim unele exagerări ale istoriografiei dintr-o țară vecină care atribuie Bulgariei meritul de a sta la originea acestei culturi. Astfel, potrivit afirmațiilor lui P. Atanasov, după căderea Bulgariei sub dominația otomană, la sfîrșitul sec. XIV, numeroși oameni de litere, autori și miniaturiști din Bulgaria s-ar fi refugiat în țările române, aducînd cu ei manuscrise bulgare; ca urmare, toată viața culturală din țările române s-ar fi dezvoltat datorită prezenței acestor elemente bulgare. După cum a arătat însă P.P. Panaitescu (RRH, 1968, p. 96), cu excepția lui Grigore Țamblac, nici un om de litere bulgar nu este consemnat în țările române și nici un manuscris bulgar nu se găsește în bogatele colecții de manuscrise păstrate în bibliotecile din țara noastră, ceea ce dovedește netemeinicia unor afirmații de genul celor făcute de P. Atanasov.

Cît privește limba slavonă, utilizată de români ca limbă de cancelarie și de cult, aceasta nu are nici o legătură cu căderea țaratului bulgar sub turci sau cu presupușii refugiați bulgari de la sfîrșitul sec. XIV, întrucît este utilizată mai de mult în țările române, așa cum latina era utilizată în Apus.

Slavona nu a fost înțeleasă decît de un grup foarte restrîns de cărturari (dieci din boieri); după cum spunea Antonio Posevino în sec. XVI, nici preoții nu înțelegeau nimic sau ceea ce citeau în cărțile slavone; de aici necesitatea înlocuirii slavonei cu limba vorbită de popor.

În predoslovia la *Antologhionul* tipărit la Rîmnic în 1786, ierodiaconul Grigorie arată că limba slavonă era „o limbă neștiută patrioților noștri", din care pricină cultura slavonă a fost o „fîntînă pecetluită", care nu a fost accesibilă (Antonie Plămădeală, *Clerici ort docși ctitori de limbă și cultură românească*, București, 1977, p. 7).

[1] A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, p. 31.

[2] Dan Zamfirescu, *Aspecte ale unității culturii românești înainte de Unire*, în vol. *Studii și articole de literatură română veche*, Buc., 1967, p. 26 34.

www.dacoromanica.ro

ca „o adevărată sinteză a scrisului românesc de pretutindeni de pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea“ [3]. Copiști moldoveni scriu cărți pentru cititorii din Bihor; cărțile traduse în nordul Moldovei sînt citite la Rîmnic și Tismana și invers; preotul Sava Popovici din Rășinari predica ideile lui Miron Costin și copia *Învățăturile* lui Neagoe Basarab etc. Toate aceste legături culturale dovedesc că *unitatea culturală a fost o puternică expresie a unității de neam și apoi naționale* [4].

Un moment important în întărirea unității limbii și culturii române medievale îl constituie activitatea diaconului Coresi [5]. Originar din Țara Românească, acesta s-a stabilit la Brașov unde — în colaborare cu preoții din Șcheii Brașovului [6] și cu sprijinul patriciatului săsesc ce aderase la Reformă — a tipărit în timp de un sfert de veac 10 cărți în limba română [7].

În prima tipăritură coresiană în limba română, *Întrebare creștinească* (1559), se utilizează pentru întîia oară într-un text scris în limba română denumirea etnică proprie: „după aceia niște creștini buni socotiră și scoaseră cartea de în limba sîrbească (adică slavonă) pre limba rumânească, să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini“.

În *Psaltirea* din 1570, Coresi justifică tipărirea de cărți românești prin faptul că a constatat că „mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor numai noi rumânii n-avem“ [8]. Din exemplele citate rezultă clar că tra-

---

[3] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 10: A. Răduțiu—P. Teodor, *op. cit.*, p. 38.

Importanța *Bibliei* din 1688 a fost recunoscută și de Petru Maior, care scria în 1793: „n se olul trecut, s-a tipărit, după ediția Septuaginta în Valahia Transalpină, traducerea în limba valahă de care ne-am fol sit toți valahii“ (I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele R mei cc. XVIII)*, Buc., 1973, p. 289 .

Vezi și Antonie Plămădeală. *Biblia de la București. Cine a făcut traducerea?* (BOR, 1978, n . 9 10, p 1 004—1 018), care dis ută modul cum au folosit cărturarii munteni traducerea fa ută de moldoveanul Nicolae Milescu.

Pentru alte colaborari în acest domeniu. menționăm faptul că pe baza *Psaltirii* mitropolitului D softei din 1680 s-a alcătuit *Psaltirea* de la Buzău din 1703, care a devenit apoi „versiunea românească unică“ a psalmilor, adică text oficial al bisericii ortodoxe din cele trei țări românești (BOR, 1980, nr. 11—12. p. 1 170 1 171).

[4] După cum s-a arătat, cultura slavona, receptată în toate cele trei țări române, deși nu e a înțeleasă decît de o pătura subțire de intelectuali, nu a împiedicat unitatea culturală a romanilor (A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 29).

Folosirea unei limbi străine ca limbă de cultură (chiar dacă această limbă era plină de ...isme și a fost utilizată în toate cele trei țări locuite de români, fără a le primejdui unitatea de cultură) a avut și efecte negative: ea a îngreuiat exprimarea liberă a unei gîndiri și sinitiri originale și mai ales a reprezentat o piedică în calea răspîndirii culturii scrise în straturile mai largi ale societății românești, care nu înțelegeau slavona.

[5] Înainte de Coresi, colaborarea culturală dintre țările române se manifestase prin folosirea miniaturilor din Moldova la primele tipărituri din Țara Românească. (Vezi Virgil Molin *Tradiția artistică a Moldovei și tipăriturile ieromonahului Macarie*, în MO, 1959, nr. 5 6) și prin activitatea lui Filip Moldoveanu în Transilvania (vezi cap. V, nota 17).

[6] Despre legăturile lui Coresi cu biserica din Șcheii Brașovului — unde funcționa și scoala în limba română — vezi Octavian Nițu. *Relația dintre „tipografia diaconului Coresi“ din Șcheii Brașovului și „tipografia hunteriană“ din cetate* (BOR, 1975, nr. 3—4, p. 426—446).

Pentru datarea tipăriturilor lui Coresi pe baza filigranelor vezi Gebhard Blücher, *Din istoria hîrtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* („Cumidava“, III, 1969. p. 159 175), care arată că judele Johannes Benckner și fiica sa, Agneta Hutterin, l-au ajutat pe Coresi, „din cauza intereselor lor materiale în legătură cu plasarea hîrtiei fabricate in inoara lor proprie și a cîștigului rezultat din difuzarea cărților chirilice“.

[7] N. Sulică. *Minunata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni din sec. XVI ca ctitori ai limbii noastre literare*, Brașov, 1943; Pavel Binder, Arnold Huttman, *Între istorie și filologie. Mediul cultural românesc al Brașovului în epoca coresiană* (LR, 1971, nr. 1, p. 3—20); Mircea Tomescu, *Cartea românească în perioada coresiană* („Studia Bibliologica“, III, 1969, p. 333 357).

[8] Vezi L. Demény, *Cartea și tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre țările române în secolul al XVI-lea* (SMIM, VI, 1971, p. 91—108).

www.dacoromanica.ro

ducătorii cărților desemnau poporul român cu numele ce și-l dădea el însuși, rumâni, care nu înțelegeau decît limba românească. Pentru Coresi — după cum rezultă din *Faptele Apostolilor — rumân este tot una cu romanus*, ceea ce dovedește *caracterul autohton al conștiinței romanității poporului nostru* [9].

După cum a arătat P. P. Panaitescu, Coresi și colaboratorii săi — cu sprijinul autorităților eclesiastice din țările extracarpatice — au adunat toate manuscrisele religioase pe care le-au putut afla în diferite părți din sudul Transilvaniei, Maramureș, Moldova și Țara Românească și le-au prelucrat, stabilind astfel limba literară unică, pe baza graiului muntean și sud-ardelean, răspîndind apoi această limbă prin cărțile tipărite care erau destinate tuturor românilor [10].

Cărțile munteanului Coresi, tipărite românește cu sprijin transilvănean, s-au răspîndit de o parte și de cealaltă a Carpaților [11]; știm sigur dintr-o scrisoare a judelui Luca Hirscher că *Evanghelia cu învățătură* din 1581 s-a vîndut nu numai în Transilvania, ci și în Muntenia și Moldova, cu știrea vlădicilor [12]. Se poate spune deci că *tipografia lui Coresi satisfăcea necesarul de carte pentru toți românii.*

Coresi are marele merit de a fi contribuit la unificarea limbii literare românești și de a fi militat pentru introducerea limbii române în biserică în locul celei slavone tradiționale [13].

Cu toate acestea, într-un articol tipărit în 1967 în „Etudes balcaniques", un istoric bulgar, P. Atanasov, a susținut că diaconul Coresi ar fi fost bulgar și că el a lucrat și trăit în mediul bulgăresc din Șcheii Brașovului, unde a tipărit 22 de cărți în limba bulgară (de fapt slavonă bisericească).

La aceste afirmații, P.P. Panaitescu a răspuns că este greu de crezut că acțiunea pentru promovarea limbii române, împotriva slavonei oficiale, putea fi purtată de o altă populație decît cea românească; dacă populația din Șcheii Brașovului ar fi fost slavo-bulgară, rămîne de neînțeles interesul ei pentru limba română [14].

Importanța activității diaconului Coresi pentru unificarea limbii li erare și pentru strîngerea relațiilor culturale dintre țările române a fost remarcată de numeroși istorici. De pildă, P.P. Panaitescu arăta: „Activitatea tipografică

---

[9] G. Giuglea, *Coresi face cea dintîi apr piere între „r mani" și „rumâni"* BOR, 1935, nr. 5 6, p. 226—228). Vezi și Eugen Stănescu, *Numele p p rului nostru și primele tendin,e r - niste în problema originii și continuității* („Studii", 1969, nr. 2. p. 189—206).

Fiul lui Coresi, Șerban, în epilogul *Palici de la Oră,tie* din 1582, utilizează f rma r - mâni cînd se adresează „fraților români", adică tuturor românilor din cele trei provin ii Pavel Binder, *Contributii la geneza Paliei de la Ora,tie, opera de c laborare a cărturarl r din Țara Românească, Transilvania și Banat*, în „Studia Bil liologica", III, 1969, p. 425).

[10] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții* SCB, V 1963, p. 109).

[11] După cum spunea N. Iorga, *O conferință despre viața românească a Ardealului* , Cal ndarul Ligii culturale", 1909, p. 40 41), „tălmăcirile în românește ale cărților sfinte n-au rămas însă numai în Ardeal, au trecut și la noi (= peste munți și, iată, într-un timp cînd s-ar crede că Ardealul a ieșit din comunitatea românească, tocmai atunci Ardealul și Maramureșul, unghiul acesta care cuprinde o parte din Maramur ș și din Ardeal, întemeiază literatura românească și, această literatură odată întemeiată, românii de dincolo o trec românilor de dincoace. Prin urmare, după ce a încetat *unica* Țară Românească ca un concept politic, începe cultura românească comună a românilor, de o parte și alta a munților".

[12] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 29. Vezi și L. Demény, *op. cit.*, p. 100, unde se arata: , domnii Moldovei comandau cărți sau patronau tipărirea lor în tiparnițele din Tîrgoviște sau din Transilvania, iar în a doua jumătate a sec. XVI necesarul de carte bisericească în Moldova și Țara Românească era acoperit într-o proporție covîrșitoare de tiparnițele transilvănene".

[13] Ion Gheție, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, Buc., 1974, p. 133 și urm.

[14] RRH, 1968, nr. 1, p. 96—98.

www.dacoromanica.ro

în limba română condusă de Coresi la Braşov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meşteşugăresc şi comercial cu Ţara Românească şi cu Moldova, mai ales cu cea dintîi. Publicarea cărţilor bisericeşti în limba română nu este o problemă de pură istorie ardeleană, ea se leagă de istoria Ţării Româneşti şi în parte şi de a Moldovei. Nu este o întîmplare că, dintre toate oraşele româneşti ardelene, acela în care s-a dezvoltat în forme consecvente şi mai importante răspîndirea cărţilor bisericeşti în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost Braşovul. Aceasta înseamnă că principalul centru al revolutiei culturale din acea vreme a fost, ca să zic m aşa, un centru interromânesc, un centru de legătură între ţările române. Tipografia condusă de Coresi a fost adusă la Braşov din Ţara Românească, el însuşi era un meşter tipograf din acea ţară şi avem dreptul să afirmăm, ţinînd seama de poziţia economică a Braşovului, că şi cărţile tipărite de dînsul au fost destinate deopotrivă şi Transilvaniei şi ţărilor de peste munţi"[15].

După cum s-a subliniat pe drept cuvînt, prin larga lor răspîndire, *cartile tipărite în limba română în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au contribuit în mod substanţial la întărirea conştiinţei unităţii de neam datorită faptului că ele nu se adresau muntenilor, moldovenilor sau transilvănenilor separat, ci românilor, neamului românesc în totalitatea sa*[16].

După Coresi, colaborarea dintre oamenii de cultură din ţarile române este ilustrată de unele manuscrise (îndeosebi religioase), realizate în comun. Astfel, un *Liturghier* din 1662, aflat acum la Leningrad, a fost început de călugărul Gherasie la mănăstirea Soveja din Moldova, fiind continuat de Ion diacul „ungurean" din Cerchid, venit la mănăstirea Bistriţa să înveţe carte; Ion diacul a dat apoi cartea bisericii ortodoxe din Şcheii Braşovului[17].

După cum spunea Ştefan Meteş, „toată partea nordică a Ardealului cu judeţele mărginaşe din apus sînt străbătute de dascăli sau dieci moldoveni care copiază şi leagă cărţi bisericeşti"[18]. El dă şi cîteva exemple:

1) Vasile dascăl Moldovean scrie un *Ceaslovet* la mănăstirea din Hunedoara (1695), un *Apostol*, aflat la Năneşti-Maramureş (1700) şi *Rînduiala sf. Liturghii* la Gîrbău (1718);

2) Agathon Moldoveanul din Iaşi scrie un *Molitfelnic* la Şiria (1701) şi un *Stratnic* la Şiumugin-Bihor (1717)[19];

3) Între 1693 şi 1730, Vasile Sturza Moldoveanul copiază cel puţin 33 cărţi pentru diverse sate din Bihor, Hunedoara şi Banat, unde a depus o la-

---

[15] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română* (SMIM, IV, 1960, p. 152). Vezi şi: Barbu Theodorescu, *Personalitatea diaconului Coresi şi rolul lui în cultura românească* (BOR, 1959, nr. 3—4, p. 287—306); M. Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 102—106, unde se subliniază legăturile tipografiei lui Coresi cu cele două ţări române extracarpatice; Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 223—235. Despre raspîndirea tipăriturilor coresiene vezi mai jos par. *Circulaţia cărţilor*.

[16] M. Dan, P. Teodor, A. Răduţiu, *Ideea de unitate*, p. 28.

[17] SCB, 12, 1972, p. 23.

[18] Ştefan Meteş, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 22—23.

Vezi şi V. Mangra, *Cercetari literare istorice. I. Psaltirea diaconului Coresi tipărita la 1570 în Braşov. II. Rolul diiacilor din Moldova în cultura românilor din Transilvania în sec lul al XVII-lea*, Buc., 1896, p. 11—29 (retipărire din „Familia", 1892).

[19] Despre el vezi şi G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise*, p. 3; Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea* (MB, 1964, nr. 4—6, p. 210—221).

www.dacoromanica.ro

borioasă activitate, studiată şi de alţi specialişti[20], care au arătat că diacul moldovean „a format în această parte a ţării o adevărată şcoală de copişti";

4) Pepelea Timotei „diiacu ot Moldova" scrie un *Antologhion* la Borşa-Maramureş şi ajunge protopop la Vişeu, în aceeaşi regiune.

În afară de aceşti patru dieci, amintiţi de Ştefan Meteş, sînt înregistraţi în Transilvania şi Maramureş numeroşi alţi copişti moldoveni de manuscrise: la 1697 Ilie Popovici din Iaşi copiază o *Cazanie* şi *Omilii* pentru un locuitor din Hărniceşti—Maramureş [21]; ieromonahul Varlaam copiază un *Triod slavo-român* la Sibiel—Sibiu în anii 1716—1717[22]; preotul zugrav Vasile, venit tot din Moldova, copiază la 1718 un *Liturghier* şi un *Strastnic* în satul Gîrbou-Sălaj[23]. Un copist cu o bogată activitate, depusă între anii 1736—1742, a fost Ştefan dascălul moldovean din Comăneşti-Bacău, care s-a stabilit la Dragomireşti—Maramureş, după ce a umblat „prin bogate locuri" (Vinţul de Jos, Braşov etc.); în predoslovia uneia din lucrările sale, *Prăznicar* sau *Antologhion*, susţinea necesitatea de a avea cărţile de slujbă în româneşte[24].

Precum se vede din această enumerare sumară, activitatea copiştilor de manuscrise trecuţi din Moldova în Transilvania a fost deosebit de rodnică în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea şi în primele decenii ale secolului următor de cînd se cunosc circa 30 de manuscrise realizate de ei pentru diverse biserici şi locuitori din provincia de peste munţi [24 bis].

Dar nu numai din Moldova, ci şi din Ţara Românească trec dieci în Transilvania unde copiază cărţi, cum face dascălul Nicolae din „Ţara Muntenească", care copiază o *Evanghelie* „după izvodul de la Sălişte" [25] sau Ioan Magistrator din Ţara Românească, stabilit la Poiana Sibiului, unde a copiat, între anii 1763—1765, cinci lucrări, printre care şi broşura *Învăţătură pra-oslavnică cu întrebăciuni şi răspunsuri*, tipărită la Bucureşti pentru sprijinul românilor ortodocşi din Transilvania[26]; un alt copist care a activat în sudul Transilvaniei a fost popa Constantin Mihailovici „din patriia Ungrovlahiei, sud (judeţul) Vîlcea", care a copiat o carte la Sadu în 1781[27].

Aceşti copişti de manuscrise care cercetau satele transilvănene, unde trăiau fraţii lor, întăreau în sufletele acestora convingerea că dincolo de munţii Carpaţi trăia acelaşi popor roman, care vorbea aceeaşi limbă şi avea aceeaşi credinţă [27 bis].

Sînt şi cazuri de dieci din Transilvania care au activat în ţările române extracarpatice. De pildă, pe la mijlocul sec. XVII trăia la mănăstirea Neamţ

---

[20] Despre el vezi: N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bih. Cercetări istorice*, Oradea, 1922, p. 18—22; Atanasie Popa *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Stur e Moldovanu* (MM, 1966, nr. 1—2, p. 60 şi urm.); M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 118—119; G. Ştrempel. *Copişti de manuscrise*, p. 231—235; Atanasie Popa, *Copişti de manuscris în Bihor în sec lul al XVII-lea şi al XVIII lea* (Crisia", 1979, p. 323—336), care arată că Vasile Sturza este autorul a 33 de manuscrise.

[21] G. Ştrempel, *op. cit.*, p. 115.

[22] *Ibidem*, p. 261.

[23] *Ibidem*, p. 266.

[24] *Ibidem*, p. 241—243.

[24 bis] La acest trebuie să adăugăm puternica influenţă exercitată de manuscrisele moldovene asupra celor executate în Transilvania. Vezi Marius Porumb, *Arta românească din Transilvania şi legăturile sale cu Moldova din timpul lui Ştefan cel Mare* (AIIC, 1981, p. 181—), care arată că „multe din manuscrisele copiate de pisarii ardeleni au utilizat ca model manuscrise moldoveneşti, ca urmare a faptului de care se bucurau scriptoriile de la răsăritul Carpatilor".

[25] St. Meteş, *op. cit*, p. 22 şi 56.

[26] I. Beju, *Contribuţii la bibliografia românească veche* (MA, 1967, nr. 1—3, p. 90—).

[27] N. Iorga, *Studii şi d c.*, XIII, p. 156. Un alt dascăl, Marcu Romanescu, originar din Gorj, s-a aşezat la Brebu, lîngă Caransebeş, unde a copiat la 1773 un miscelaneu cuprinzînd *Gromovnicul*; *Legenda Duminicii* etc. (G. Strempel, *Copişti de manuscrise*, p. 203—204).

[27 bis] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 158.

www.dacoromanica.ro

diacul transilvănean Ioan care a însemnat pe un *Octoih slavon* că a legat, îndreptat și înfrumusețat această carte la 1642, cînd era proprietatea bisericii din Ghindăoani-Neamț [28]; către sfîrșitul aceluiași secol se reîntoarcea din Moldova în Transilvania dascălul Toader care scrisese un volum cuprinzînd *Cazanii la morți, Povestea lui Archirie, Povestea lui Alexie omul lui Dumnezeu* etc. [29]; pe la 1768 un alt dascăl Andrei Brașoveanul, originar din Pian-Alba, copia în Moldova un *Octoih mic*[30]; un alt copist de manuscrise a fost Ioanichie din Rodna care a copiat în 1775 și 1793 cîte un *Octoih* la mănăstirile Humor și Agapia[31]; o bogată activitate de copist de manuscrise religioase a depus arhimandritul Eustatie Popovici, originar din Abrud, care a activat în Moldova între anii 1766—1781[32] etc.

Pentru a întregi tabloul acestor intense schimburi culturale, vom aminti că sînt și dieci din Moldova care activează în Țara Românească, cum este Vasilie Bosie, „dascăl din țara Moldovei", care scrie la 1651 un *Apostol* slavon pentru boierii Cîndești din regiunea Buzăului, care-l dau apoi mănăstirii Cozia [33].

Putem spune deci că „existența unui permanent contact spiritual între românii de pretutindeni e confirmată nu numai de prezența acelorași preocupări spirituale și manifestări culturale, transmise pînă în zilele noastre, dar și de munca plină de dăruire a unor modești cărturari, din mulțimea cărora documentele vremii au păstrat pentru posteritate doar numele cîtorva" [34].

Un rol important în strîngerea relațiilor culturale între țările române, în unificarea limbii și în asigurarea unității culturale a poporului român l-a jucat circulația cărților îndeosebi din Țara Românească și Moldova în Transilvania, unde cărțile în limba română s-au tipărit mai greu.

Importanța acestui proces a fost relevată de Nicolae Iorga, care spunea: „marele merit al acestor cărți e că, trecînd hotarele, au adunat sufletește prin viața culturală pe toți românii laolaltă. Prin ele, mai mult de cît prin vechile manuscrise care circulau și se copiau puțin, ... s-a întemeiat o viață literară comună a tuturor românilor. Prin ele ... s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprinde ceea ce va da formă gîndului și simțirii generațiilor care vor urma: limba literară"[35].

---

[28] P. P. Panaintescu, *Manuscrisele slave din Bibliotheca Academici R.P.R.*, I, Buc., 1959, p. 135—136.

[29] Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc în Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 59.

[30] G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 5.

[31] *Ibidem*, p. 128.

[32] *Ibidem*, p. 183 184; *Cat. ms. rom.*, II, p. 3· M. Pă urariu. *op. cit.*, p. 115—116. Vezi si G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 175—176, unde se amintește un alt diac, Ioan Peștișan, originar probabil din Transilvania, care a copiat, pe la 1778, la mănăstirea Slatina din Moldova un *Sinaxar* și un *Octoih*.

[33] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, p.I,300. Pentru alte cazuri de copiști moldoveni care au activat în Țara Românească: Andonachi Berheceanu, Vlad, Silvestru etc. vezi G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 21, 213, 273.

[34] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 30.
Mai amintim că din lucrarea *Învățătura pricoțil r*, editată de episcopul Mitrofan al Buzăului — originar din Moldova — s-au scos două ediții, una pentru Țara Românească și alta pentru Moldova, la care a fost schimbat doar numele mitropolitului BRV, II, p. 420).

[35] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor*, Buc. 1909, p. 84. Vezi și Octavian Șchiau, *Cărturari si cărți în spatiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 9, care arată: „Prin circulația ei, cartea veche românească tipărită a contribuit din plin la menținerea unui climat cultural foarte asemănător, care treptat a pregătit pe români pentru unire".

www.dacoromanica.ro

Recunoscînd rolul indiscutabil îndeplinit de circulația cărților vechi religioase atît în procesul de unificare a limbii române, cît și întărirea legăturilor culturale și bisericești dintre locuitorii țărilor române, nu putem omite faptul că „în privința marilor idei care frămîntau epoca, a reținerii și caracterizării evenimentelor și a oamenilor, rolul lor este aproape nul" [35 bis].

Deși studiată de numeroși cercetători[33], problema circulației cărților este departe de a fi rezolvata deplin, deoarece nu s-au studiat sistematic toate fondurile existente de carte veche[37]. După calcule aproximative, nu s-au cercetat decît circa 20% din bisericile ortodoxe din Transilvania (îndeosebi din regiunile Alba, Bihor, Hațeg, Mureș, Maramureș, Făgăraș, Sibiu, Țara Bîrsei, Banat etc.).

Tot după calcule aproximative, *s-au depistat în Transilvania peste 2 200 de cărți vechi venite din provinciile românești extracarpatice* [38] (și numărul lor este în continuă creștere, cercetările fiind în curs).

Deși numai parțial cunoscută, circulația cărților (îndeosebi a celor religioase care reprezintă circa 90% din producția totală de carte din secolele XVI—XVIII) ne oferă date deosebit de prețioase cu privire la rolul său în strîngerea relațiilor culturale dintre locuitorii țărilor române.

[35 bis] Al. Hanța, *Ideea de patrie în literatura română*, Buc., 1976, p. 40.

[36] Dintre lucrările de interes mai general amintim: I. Lupaș, *Rolul tiparului în pregătirea unității naționale* („Almanahul graficei române", Craiova, 1931, p. 95—108 ; Gh. Popp, *Cartea românească medievală în slujba unității naționale* („Probleme de bibliologie", 1970, p. 23—40); Barbu Theodorescu, *Cartea românească de-a lungul secolelor*, în *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, p. 361—375; Constantin Munteanu, *Circulația cărții românești de peste munți în Transilvania* („Steaua", 1975, nr. 2, p. 19—21); Dan Simonescu, *Contribuția cărților bisericești la unitatea culturală a românilor* (MB, 1977, nr. 7—9, p. 545 553 ; Cleopatra Ionescu, *Cartea veche românească, expresie a caracterului unitar al culturii românești* GB, 1978, nr. 5 6, p. 579—584); Vasile Netea, *Cartea — o manifestare și mărturie permanentă a unității naționale românești (secolele XVI—XVIII)* (MA, 1978, nr. 7 9, p. 427 437, nr. 10 12, p. 732 741); Dumitru Radu, *Cartea bisericească — factor de promovare a unității spirituale, lingvistic și cultural naționale a poporului român* (BOR, 1979, nr. 1 2, p. 97 130 și nr. 3 4, p. 365—404) etc. Date utile și la Mircea Păcurariu, *Legaturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI XVIII*, Buc., 1968, p. 85 110 (cap. *Circulația tipăriturilor în cele trei țări românești*).

[37] Studiile pot fi împărțite în patru categorii care privesc: a) *activitatea unui centru tipografic* (București, Tîrgoviște, Rîmnic, Blaj etc. ; b) *răspîndirea unei anumite cărți Cazania* lui Varlaam, *Evanghelia* lui Șerban Cantacuzino etc.); c) *circulația cărților într anumită zonă geografică limitată* (Banat, Bihor, Maramureș, Țara Bîrsei, Țara Oltului, județele Alba, Sibiu, Mureș etc.) și d) *studierea cărților vechi aflate în bibliotecile din țară și întocmirea de catalogare*, ca, de pildă: *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii centrale universitare București*, Buc., 1972; G. Hâncu, *Cartea românească veche (din Biblioteca regională „V. A. Urechia" din Galați)*, Galați, 1965; Mircea Filip. *Cartea românească veche în Biblioteca „G. T. Kirileanu" — Piatra Neamț*, Bacău, 1970; Doina Lupan, Lucia Hațeganu, *Cartea veche românească în Biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia* („Apulum", 1974, p. 359 394; 1975, p. 353 372; 1976, p. 225 250; 1977, p. 371—391) etc.

A upra tuturor acestor lucrări vom reveni în acest paragraf. O prezentare cronologică a lucrărilor relative la circulația cărții a facut recent Ot. Șchiau. *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, p. 57—79.

[38] *Este greu de întocmit un calcul global, chiar și aproximativ, deoarece studiile publicate oferă date parțiale, iar cercetările întreprinse adauga mereu cărți noi la cele cunoscute*. După opinia Ioanei Cristache-Panait, în 1972 numărul cărților vechi venite din Țara Românească în Transilvania, cunoscute la acea dată, era de 1 797, față de cele 623 cunoscute prin cercetările lui N. Iorga, I. Bîrlea etc. (*Tipăriturile bucureștene din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în GB, 1972, nr. 11—12, p. 1 231 1 238). Vezi si idem, *Tipărituri tîrgoviștene, din al XVIII lea veac, în satele transilvănene*, în *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, Buc. 1974, p. 205 206.

Subliniem faptul că cercetarea circulației cărților vechi a devenit deosebit de intensă în ultimii ani de cînd aceste cărți au intrat în Patrimoniul cultural național.

www.dacoromanica.ro

În secolul al XVI-lea — cînd se desfășoară în Transilvania laborioasa activitate editorială a diaconului Coresi — direcția de difuzare a cărții s-a îndreptat în general din Transilvania spre Țara Românească și Moldova, unde activitatea tipografică a fost mai slabă (în Moldova nu s-au făcut tipărituri, deși de aici era originar vestitul tipograf Filip Moldoveanul care a activat în Transilvania).

Așa cum am arătat și în paragraful precedent, cărțile diaconului Coresi s-au răspîndit în toate cele trei provincii locuite de români [39], sau — cum spunea judele Brașovului Luca Hirschel — „pretutindeni unde trăiesc românii". Deși exemplarele păstrate cunoscute nu sînt prea numeroase (atît datorită vechimii, cît și faptului că au fost scoase din uz de cărți mai noi), aria lor de răspîndire este foarte mare. Astfel, un exemplar din *Psaltirea slavo-română* din 1577 s-a găsit la mănăstirea Bistrița din Oltenia; o *Evanghelie cu învățătură* din 1581 în biserica din Liteni-Bucovina; *Apostolul* românesc din 1563 a fost proprietatea lui Gavriil Coci hatmanul, fratele lui Vasile Lupu, după cum rezultă dintr-o însemnare din 3 martie 1653; o *Evanghelie* românească din 1561 a fost aflată la Vălenii de Munte, iar exemplarul cel mai complet din aceeași tipăritură la mănăstirea Ciolanu-Buzău; *Întrebarea creștinească* și *Pravila sfinților apostoli* s-au găsit în satul Ieud-Maramureș, iar între cărțile lui Petru Șchiopul, fostul domn al Moldovei, și Luca Stroici, logofătul moldovean, se aflau și cîteva tipărituri coresiene [40].

Dar nu numai tipăriturile lui Coresi s-au răspîndit în toate cele trei țări române, ci și altele din sec. XVI. De pildă, un exemplar din *Evangheliarul* tipărit de Lavrentie la București în 1582 a ajuns pînă la Lugoj în Banat[41], așa cum din *Catehismul românesc* din 1544, tipărit la Sibiu de Filip Moldoveanul, două exemplare au ajuns în Moldova (unul la boierul Toma Ciolpan, iar al doilea la domnul Gheorghe Ștefan), iar altul în Țara Românească (în posesia lui Pătrașcu cel Bun, domnul țării) [42].

„Dovada cea mai concludentă că încă de la început tiparul românesc se adresează tuturor românilor ne-o oferă *Apostolul* din 1547, pe care Dimitrie Liubavici l-a tipărit într-o ediție și pentru Moldova, în care s-au făcut, bineînțeles, schimbările cu privire la domn și stemă și singurul exemplar din această tipăritură, existent la noi, a fost descoperit la Sibiel, în apropiere de Sebeș, deci în Transilvania"[43].

*

Pentru secolul al XVII-lea, datele despre circulația cărții sînt foarte bogate, dar ele nu au fost încă adunate și totalizate.

---

[39] Ion-Radu Mircea, *Răspîndirea cărții coresiene — expresie a unui patrimoniu spiritual unic* („Valachica", 10—11, 1978—1979, p. 7—12); L. Demény, *Cartea și tiparul — premise ale legăturii culturale dintre țările române în sec. XVI* (SMIM, VI, 1971, p. 91—108).

[40] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 106. Vezi și Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 54, care arată că un *Apostol* coresian a fost pe la jumătatea sec. XVII in Moldova, de unde a ajuns apoi in Transilvania. Vezi, de asemenea, Ioan Beju, *Tipărituri vechi românești necunoscute* (MA, 1964, nr. 1—2, p. 58); Ioan N. Bembea, Nicolae N. Bembea, *Apostolul tipărit în 1547 de Dimitrie Liubavici* (BOR, 1960, nr. 5—6, p. 514) etc.

[41] I. B. Mureșianu, în MO, 1978, nr. 1—3, p. 70.

[42] Mircea Oprișiu, *Impressum Cibinii Tranylvaniae*, in *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, Buc., 1974, p. 133.

[43] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 44, care citează Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, Buc., 1968, p. 36.

Vezi și Oct. Șchiau, *op. cit.* p. 47, care arată că, prin larga lor circulație, tipăriturile din sec. XVI „au pus baza limbii noastre literare, favorizînd, în felul acesta, și circulația cărților ce se vor tipări în veacurile următoare, al XVII-lea și al XVIII-lea".

www.dacoromanica.ro

Una din regiunile cercetate recent este Banatul, unde s-au descoperit nu mai puțin de 26 cărți românești tipărite în Țara Românească și Moldova în sec. XVII[44]: *Pravila* de la Govora, 1640 (un exemplar); *Învățături*, Cîmpulung, 1653 (un exemplar); *Cazania* lui Varlaam, Iași, 1643 (5 exemplare); *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652 (7 exemplare); *Evanghelia*, București, 1682 (3 exemplare); *Apostol*, București, 1683 (două exemplare); *Mărgăritarul lui Ioan Zlataust*, București, 1691 (două exemplare); *Evanghelia*, Snagov, 1697 (două exemplare); *Mineie*, Buzău, 1698 (un exemplar); *Carte sau lumină*, Snagov, 1699 (două exemplare).

Așa cum s-a arătat, „prin conținut, prin ținuta ei grafică deosebită, prin frumusețea graiului predicii sale, *Cartea românească de învățătură* (= Cazania lui Varlaam) a înregistrat o răspîndire mai mare decît orice altă carte românească veche" [45].

După calculele făcute de Octavian Șchiau — care a utilizat cercetările lui N. Iorga, I. Bîrlea, At. Popa, Val. Literat, Florea Mureșan etc. — în Transilvania și Banat s-au descoperit pînă la 1970 un număr de 105 exemplare din *Cazania* lui Varlaam (1643), din care — datorită largii sale difuzări — s-au tras două serii, A și B[46].

Important de subliniat mai este și faptul că opera lui Varlaam — datorită largei sale difuzări — a fost retipărită în anul 1699, cu sprijinul lui C. Brîncoveanu, la Alba Iulia, cu titlul *Chiriacodromion*, lucrare ce a cunoscut și ea o largă răspîndire în Transilvania [47]. „În felul acesta, la tipărirea *Chiriacodromionului* de la Alba Iulia au colaborat trei elemente: din Moldova textul,

---

[44] Costin Feneșan, *Circulația cărților românești din sec. XVII în Banat* (SUBB, Historia, 1972, fasc. 1, p. 17—30).

Vezi și Virgil Molin, *Cărțile bisericești din colecția unui mare bibliofil bănățean, un liturghier, i tetraevanghelul din perioada macariană* (MB, 1960, nr. 7—12, p. 155 167).

Un număr apropiat de cărți din sec. XVII — 27 — s-au găsit pe teritoriul județului Arad. Vezi mai jos p. 86.

[45] Octavian Șchiau. *Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania* (MO, 1970, nr. 5—6, p. 524).

[46] *Ibidem*, p. 525 532. Studii ulterioare au ridicat numărul exemplarelor din *Cazania* lui Varlaam, cunoscute în Transilvania, la 190 (F. Dudaș, *Vechile tipărituri bisericești din bisericile Bihorului. Sec. XVI—XVII*, Oradea, 1979); din acestea, 21 s-au găsit în Bihor, la care trebuiesc adăugate încă 16 copii manuscrise din aceeași regiune.

Bibliografia privind răspîndirea *Cazaniei* lui Varlaam este foarte bogată: Fr. Kiss, *Date noi privind circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania* („Steaua", 1968, nr. 11, p. 127—128); Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec lele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 94—98; Paul Mihail, *Circulația Cazaniei lui Varlaam în biserica românească* (MM, 1957, p. 825 și urm.); Oct. Șchiau, *Cărturari și cărți*, cap. *Cazania lui Varlaam. Circulația ei în Transilvania*; Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977, p. 27—59 (care înregistrează 19 exemplare numai în această regiune din totalul de 59 cărți din sec. XVII ajunse aici din țările române extracarpatice).

Un număr mare de exemplare (14) s-au descoperit în Maramureș (Aurel Socolan, *Circulația în Maramureș a cărților românești tipărite în Moldova pînă la 1850*, în „Marmatia", 1971, p. 144—150). Vezi și Florian Dudaș, *Mărturii rotacizante maramureșene pe un exemplar al Cazaniei lui Varlaam* (MA, 1979, nr. 10—12, p. 923—925). Vezi și idem, *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam identificate în părțile Zarandului* (MA, 1979, nr. 7—9, p. 713 și urm.) care semnalează 6 exemplare noi, susținînd că în Transilvania există 98 de asemenea cărți, răspîndite pînă în vestul țării, la Fughiu-Bihor, Ritișor și Lugoj-Banat. Vezi și harta răspîndirii *Cazaniei* lui Varlaam în Transilvania publicată de Oct. Șchiau la finele lucrării sale.

[47] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 131, citează cazul a 70 de exemplare păstrate; F. Dudaș, *Vechile tipărituri*, p. 88, adaugă 66 exemplare în Bihor.

Despre circulația *Chiriacodromionului* vezi Doina Lupan, *Circulația tipăriturilor de la Balgrad în cele trei țări române și contribuția lor la realizarea unității spirituale a românilor* („Apulum", X, 1980, p. 265 270).

www.dacoromanica.ro

din Ţara Românească ajutorul lui Brîncoveanu, vădit mai ales prin trimiterea meşterului tipograf, iar din Transilvania iniţiativa tipăririi şi cheltuielile de tipar, care au fost suportate de mitropolitul Atanasie, protopopul Gheorghe din Daia şi oberbirăul Ştefan Raţ" [48].

Se poate spune astfel că circulaţia *Cazaniei* lui Varlaam „a împlinit nu numai misiunea de apărare şi întărire a ortodoxiei, dar şi pe aceea de apropiere şi de dezvoltare a conştiinţei naţionale (adică de neam — N.S) româneşti" [49].

O altă carte tipărită în sec. XVII care a cunoscut o intensă circulaţie a fost *Evanghelia* lui Şerban Cantacuzino (1682)[50]. După calculele făcute de Oct. Şchiau, s-ar fi aflat în Transilvania 20 de exemplare din această *Evanghelie*[51], la care trebuie să adăugăm încă trei descoperite în Bihor de F. Dudaş [52].

O circulaţie intensă a avut şi *Apostolul* tipărit în cursul aceleeaşi domnii (1683), din care s-au păstrat în Transilvania cel puţin 22 de exemplare [53].

Cît priveşte *Biblia* din 1688, operă de mare însemnătate pentru istoria limbii şi culturii române, Oct. Şchiau semnalează prezenţa a 14 exemplare, la care trebuie adăugate cele trei exemplare aflate în Bihor [54].

Dar nu numai cărţile religioase tipărite în secolul al XVII-lea au cunoscut o largă răspîndire, ci şi *Pravilele*, îndeosebi *Îndreptarea legii*, 1652, din

---

[48] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 97.

Vezi şi I. Lupaş, *Cartea românească de învăţătură de la 1643, retipărită într-o ediţie transilvană la Alba Iulia în 1699* (MM, 1957, nr. 10—12, p. 806), care — subliniind aceeaşi idee a colaborării celor trei ţări române la tipărirea lucrării din 1699— afirmă: „se poate spune că, în împrejurările de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, anevoie ar fi fost posibilă o manifestare, peste orice graniţe politice, a ideii de unitate şi solidaritate românească în chip mai pregnant şi mai pilduitor decît cea concretizată în cuprinsul importantei tipărituri de la Alba Iulia".

După Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 114, retipărirea *Cazaniei* lui Varlaam la 1699 constituie „dovada cea mai elocventă a unui adevărat cult pe care românii transilvăneni l au avut pentru lucrarea lui Varlaam".

Trebuie să arătăm însă că au fost şi cărţi de cult tipărite în Transilvania care au fost utilizate ca model în celelalte ţări române; de pildă, *Molitfelnicul*, tipărit de Ioan Zoba din Vinţ la 1689, a fost prelucrat şi retipărit la Buzău în 1694 şi la Rîmnic în 1706 *(ibidem*, p. 125 .

[49] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 97—98.

Un alt merit al *Cazaniei* lui Varlaam il constituie contribuţia acestei opere la unificarea limbii literare româneşti; aşa cum s-a arătat, cartea prezintă „unele particularităţi ale graiului popular moldovenesc", „unele forme muntenească", ca şi unele înrudiri cu textele rotacizante din Transilvania (Scarlat Porcescu, *Cazania lui Varlaam (1643) în evoluţia scrisului şi tiparului românesc*, în *Tîrgovişte, cetate a culturii româneşti*, p. 195—199).

Vezi şi Liviu Onu, *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba şi stilul scriitorilor*, Buc., 1958.

Despre o altă lucrare a lui Varlaam, *Cele şapte taine*, care circula în manuscris în Transilvania, vezi Valeriu Seni, *Un manuscris din secolul al XVII-lea* („Transilvania", 1910, p. 14 16).

[50] Paul Mihail, *Evanghelia lui Şerban Cantacuzino şi circulaţia ei în ţările române* (EOR, 1973, nr. 11—12, p. 1 263—1 267).

[51] Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 94.

[52] F. Dudaş, *op. cit.*, p. 109—110; vezi şi V. Literat, *Din ţara Oltului*, p. 12, 23, 36. În judeţul Sibiu s-au păstrat trei (MA, 1977, nr. 7—9, p. 58 şi urm.).

[53] Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 94; F. Dudaş, *op. cit.*, p. 110—115; V. Literat, *op. cit.*, p. 10, 32; „Apulum", 1974, p. 371 etc. Vezi şi Ioana Cristache-Panait, *Consideraţii privitoare la prezenţa în Transilvania a tipăriturilor bucureştene din veacul al XVII-lea* (BOR, 1981, nr. 3 4, p. 334—341).

[54] Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 98; F. Dudaş, *op. cit.*, p. 119—120. Pentru răspîndirea acestor trei cărţi în Transilvania vezi şi harta publicată la finele lucrării citate a lui Oct. Şchiau.

Cît priveşte *Evanghelia* tipărită la Snagov (1697) din aceasta s-au descoperit numai în Bihor 5 exemplare (F. Dudaş, *op. cit.*, p. 129—133). Pentru celelalte cărţi din această epocă, *ibidem*, p. 122—128, 133—134.

www.dacoromanica.ro

care s-au descoperit în Transilvania cel puțin 35 de exemplare, din care 10 numai în Bihor [55], 6 în județul Sibiu [56], 7 în județul Arad [57], 7 în Banat etc.

Uneori domnii Țării Românești, care duceau o adevărată politică culturală, tipăreau cărți și pentru românii din Transilvania. De pildă, *Pravila de la Govora* (1640) s-a tipărit în două ediții: una pentru Țara Românească și alta pentru Transilvania, sub numele mitropolitului Ghenadie. La 1699, Constantin Brîncoveanu a trimis pe Mihai Ștefan (Istvanovici), ucenic al lui Antim Ivireanul, la Alba Iulia, unde a tipărit o *Bucoavnă* și o *Cazanie*, intitulată *Chiriacodromion* etc.

La cărțile tipărite, trebuie să adăugăm copiile manuscrise făcute de pe acestea în Transilvania. Pe lîngă numeroasele copii realizate după *Cazania* lui Varlaam [58], se cunosc copii făcute după *Liturghierul* lui Dosoftei, tipărit la Iași, în 1679 [59] sau de pe *Psaltirea în versuri* a aceluiași ierarh, lucrare din care unii psalmi au intrat în literatura populară a românilor ardeleni [60].

★

În secolul al XVIII-lea — îndeosebi după unirea cu Roma — producția de carte religioasă editată în țările române extracarpatice și trimisă în Transil-

---

[55] F. Dudaș, *op. cit.*, p. 86—105; Nedelcu Oprea, *Propuneri pentru editarea unui „Atlas al cărții române ti vechi"*, în *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, Buc., 1974, p. 56—57.

Pentru *Pravila de la Govora*, din care s-au păstrat numeroase exemplare, vezi F. Dudaș, *op. cit.*, p. 23—25; V. Literat, *op. cit.*, p. 30; „Apulum", 1974, p. 393 etc.

Folosirea pravilelor din Moldova în Transilvania este dovedită și de testamentul mitropolitului Teofil al Transilvaniei, care declara la 1697: „cumpărat-am ... și o pravilă din Moldua, românească, de giudeț" (este vorba, desigur, de pravila lui Vasile Lupu din 1646) (RI, 1927, p. 149).

[56] „Valachica", 10—11, 1978—1979, p. 29.

[57] M A, 1977, nr. 7—9, p. 660 și urm.

Despre un exemplar din *Îndr ptarea legii*, aflat la Ocna Sibiului și dăruit de Mihai Iogofat Ocnariu, vezi I. Cristache-Panait, *Același neam, aceeași lege* (BOR, 1980, nr. 3—4, p. 477).

Despre rolul legiuirilor în păstrarea unității românilor, vezi Ioan N. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova* (MA, 1962, nr. 9—12, p. 686—710), care subliniază faptul că *Îndreptarea legii* s-a aplicat și în Transilvania, unde era considerată „ca un cod oficial de legi și canoane".

[58] După cum a arătat Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 113—114, se cunosc cel puțin 15 copii manuscrise de pe *Cazania* lui Varlaam realizate în Transilvania între 1643 și 1847. Vezi și Atanasie Popa, *Varlaam, mitropolitul M ldovei, Cazania, Iași, 1643. Prezentare grafică*, Timișoara, 1944, p. 11—12; M. Păcurariu, *Legăturile*, p. 97; G. Strempel, *Copiști de manuscrise*, p. 120; N. Iorga, *Studii și doc.* XIII, p. 58; Florian Dudaș, *O copie manuscrisă după Cartea românească de învățătură a lui Varlaam desc perită în părțile Zarandului* („Crisia", 1977, p. 433—437); idem, *Manuscrise realizate după Cazania lui Varlaam desc perite în vestul Transilvaniei (Pre.entare grafică)* (Crisia", 1980, p. 65 și urm.) etc.

La copiile manuscrise trebuie să adăugăm — așa cum arăta Florea Mureșan, *Cazania lui Varlaam*, 1643—1943, Cluj, 1944 — cele 15 ediții care, într-o formă sau alta, au utilizat textul lui Varlaam și care au contribuit la răspîndirea acestuia.

[59] N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice*, Oradea, 1922, p. 18.

[60] Romulus Todoran, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei* („Bul. Univ. Babeș Bolyai", seria științe sociale, I, 1956, nr. 1—2, p. 291—297); Mirela Teodorescu, *O copie ardeleană fragmentară a Psaltirii în versuri a mitrop litului Dosoftei* (LR, XVII, 1969, nr. 5, p. 449—456). Vezi și E. Mîrza, *Patru manuscrise după tipărituri ale mitropolitului Dosoftei identificate în vestul Transilvaniei* (MM, 1978, nr. 9—12, p. 749—752).

Menționam ca *Psaltirea în versuri* a ajuns pînă în Bihor, unde ni s-au păstrat două exemplare (F. Dudaș. *op. cit.*, p. 105—107).

Despre importanța acestei cărți vezi Nicolae Șerbănescu, *Trei sute de ani de la tipărirea la Ia i a Psaltirii pe-nțeles a sfîntului împărat prooroc David de către mitropolitul Dosoftei al Moldov i, 1680 11 april. 1980* (BOR, 1980, nr. 11—12, p. 1 159—1 172).

Despre lucrarea manuscris *Pravilă pe scurt aleasă*, care folosește ca model *Șapte taine*, Iași, 1644, vezi Costin Feneșan, *Un manuscris ardelean din a doua jumătate a sec. XVII* (AMN, 8, 1971, p. 603—605).

www.dacoromanica.ro

vania a fost atît de bogată încît aceste cărți predomină numeric față de cele tipărite în țara de peste munți (îndeosebi la Blaj). Astfel, în regiunea de nord-vest a Transilvaniei (inclusiv Maramureșul) s-au descoperit pînă în 1969 293 de cărți religioase tipărite în țările române extracarpatice, față de 212 exemplare tipărite în Transilvania [61]. Pentru Maramureș este revelator faptul că I. Bîrlea a găsit aici 220 cărți religioase venite de peste munți, față de 217 tipărite la Blaj [62].

Din secolul al XVIII-lea s-au păstrat în satele din Transilvania și sînt cunoscute circa 2 000 de cărți venite din provinciile românești extracarpatice [63]. Deși datele cunoscute pînă acum nu sînt încă definitive, putem spune că nu există județ în Transilvania care să nu păstreze numeroase cărți tipărite în Țara Românească și Moldova. Iată cîteva din datele publicate:

În bisericile din județul Alba și în Biblioteca Muzeului de istorie din Alba Iulia se găsesc 508 cărți vechi românești, din care au fost identificate 394. Dintre acestea, numeroase exemplare au fost tipărite în țările române extracarpatice: 125 la Rm. Vîlcea, 74 la București, 19 la Iași (din care 10 exemplare din *Cazania* lui Varlaam), 8 la Buzău etc., față de numai 88 exemplare tipărite la Blaj.

Din totalul de 394 cărți, marea majoritate (247) sînt venite din provinciile românești extracarpatice (220 din Țara Românească, 27 din Moldova); dintre toate centrele tipografice, domină Rîmnicul cu 125 tipărituri, din care 47 de *Mineie* [64].

La fel de numeroase sînt cărțile religioase păstrate în județul Mureș, unde cercetările recente au descoperit aproape 500 de asemenea cărți vechi venite din țările extracarpatice; și aici domină producția editorială din Țara Românească (464), față de numai 34 cărți venite din Moldova. Din Țara Ro-

---

[61] Aurel Socolan, *Circulația cărții vechi românești în nord-vestul Transilvaniei* („Marmatia", I, 1969, p. 31).

[62] MO, 1959, nr. 9—12, p. 598.

După cum au dovedit cercetările mai noi, în Maramureș au avut o largă răspîndire cărțile religioase tiparite în Moldova, din care s-au găsit 102 exemplare. Vezi Aurel Socolan, *Circulația în Maramureș a cărții românești tipărite în Moldova pînă la 1850* („Marmatia", 1971, p. 144—150).

În unele județe mai apropiate de Blaj, domină însă cărțile religioase tiparite în acest centru al bisericii unite; este cazul județului Cluj, unde cercetările nu au oferit însă date prea complete. Vezi Grațiana Alicu, *Circulația cărții vechi românești în județul Cluj* (AMN, 19 8, p. 401—410, 1979, p. 791—808).

[63] După calculele făcute de I. Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești*, p. 732, cercetările parțiale întreprinse în județele Alba, Cluj, Covasna, Brașov, Sibiu, Hunedoara și Sălaj au pus în lumină încă 653 de tipărituri românești din sec. XVIII existente în satele transilvănene, iar muzeele din Transilvania păstrează 521 cărți tipărite dincoace de munți, deci *un total de 1 174 cărți nou descoperite*.

După opinia aceleiași harnice cercetătoare, cărțile din sec. XVIII descoperite în Transilvania s-ar repartiza astfel: 807 tipărite la Rîmnic; 773 tipărite la București; 80 tipărite la Tîrgoviște, plus 69 citate de N. Iorga fără precizarea centrului tipografic (*ibidem*, p. 740—741). Am avea deci un total de peste 1700 de cărți din sec. XVIII, din care aproape jumătate revin tiparniței de la Rîmnic. (Datele acestea se îmbogățesc mereu, pe măsura descoperirii de noi cărți).

[64] Doina Lupan—Lucia Hațeganu, *op. cit.*; Doina Lupan, *Circulația vechii cărți românești în județul Alba* („Apulum", XV, 1977, p. 729—739). Vezi și Eva Mîrza, *Circulația vechii cărți românești pe Valea Galzii (jud. Alba)* (MA, 1981, nr. 1—3, p. 43—54).

După un calcul recent, la Alba Iulia se găsesc 257 cărți vechi tipărite în Țara Românească și Moldova, din care cele mai multe provin de la București (106) și Rîmnic (99). Cele mai numeroase sînt — în chip firesc — cele de la Blaj (181) (idem, *Patrimoniul de carte românească veche în colecții din Alba Iulia. Considerații generale*, în „Apulum", 1980, p. 225—231).

www.dacoromanica.ro

mânească cele mai multe tipărituri provin de la Bucureşti (232 exemplare) şi Rm. Vîlcea (202 exemplare) [65].

O altă zonă cercetată este judeţul Sibiu. unde s-au găsit circa 300 de cărţi religioase din sec. al XVIII-lea (faţă de numai 20 de cărţi din sec. al XVII-lea). venite din Ţara Românească şi Moldova. Aici domină Rîmnicul cu 150 de exemplare. urmat de Bucureşti cu 125 [66].

În judeţul Arad. cercetările recente au dus la următoarele rezultate:

	Ţara Românească	*Moldova*	*Transilvania*	*Total*
sec. XVII	18	9	42	69
sec. XVIII	463	6	266	735
	481	15	308 [67]	804

Predomină şi aici cărţile tipărite în ţările române extracarpatice (496 faţă de 308 în Transilvania). iar diferenţa dintre numărul cărţilor din sec. al XVII-lea şi cel al cărţilor păstrate din sec. XVIII este grăitoare.

Şi în judeţul Cluj (deşi datele sînt incomplete). creşterea numărului de cărţi primite de peste munţi în sec. al XVIII-lea este evidentă faţă de secolul anterior: 73 exemplare faţă de 8 [68].

O situaţie asemănătoare întîlnim în zona Oradiei: în biblioteca episcopiei ortodoxe din localitate se conservă 171 cărţi ajunse aici din ţările române

---

[65] Serafim Duicu. *A-au fost „zid despărţitor" între fraţi* („Vatra". nov. 1978. p. 4—5). Vezi şi D. Poptămaş. *Prezenţa şi circulaţia vechil r tipărituri româneşti în zona superioară a văii Mureşului*. Tg. Mureş. 1971: idem. *Carţea veche românească pe valea Mureşului* („Steaua roşie". 11 nov. 1978): Grigore Ploeşteanu. *Legăturile permanente ale ţinuturilor mureşene şi tîrnăvene ale Transilvaniei cu Ţara Românească şi Moldova în evul mediu* (MA. 19?8. nr. 10—12. p. 711—726) etc.

[66] Nechifor Todor. *Circulaţia vechil r cărţi bi ericeşti în judeţul Sibiu şi c ntribuţia l r la întărirea unităţii de credinţa şi de neam (1643 1918)* (MA. 1977. nr. 7—9. p. 655—676).

Pentru unele din aceste cărţi vechi vezi Ioan Beju. *Tipărituri româneşti vechi necun scute* (MA. 1964. nr. 1—3. p. 56—72): idem. *Contribuţii la Bibliografia românească veche. Cărţi vechi româneşti din Biblioteca mitropoliei Sibiu* MA. 1967. nr. 1—3. p. 82—97).

[67] Elena Rodica Coltu. *Circulaţia tipărituril r vechi româneşti în sec. XVIII în c mitatele Arad şi Zarand* („Ziridava". 1978. p. 679—690): idem. *Circulaţia cărţilor vechi r mâneşti de la Govora şi Tîrgovişte în partea de vest a ţării* („Valachica", 10—11. 1978—1979. p. 29 şi urm.). care semnalează 11 tipărituri din sec. XVII şi 22 din sec. XVIII provenind de la tiparniţele amintite. Vezi şi F. Dudaş. *Tipăriturl româneşti din sec. XVII identificate în părţile Zarandului* (MB. 1975. nr. 1 3. p. 72—76) şi Gheorghe Liţiu. *Contribuţii la studiul circulaţiei vechilor cărţi bisericeşti* (MB. 1968. nr. 7—9. p. 461 4 2). care ilustrează numărul mare al cărţilor vechi româneşti aflate în bisericile din regiunea Arad prin cazul satului Semlac. care reprezintă „o comoară de astfel de cărţi". Se arată. de asemenea. că numeroase cărţi vechi venite de peste munţi au fost scoase din uz de cele primite de la tipografiile din Buda. Blaj etc.. astfel încît nu se mai păstrează.

[68] M. Basarab. *Cartea veche românească în biblioteca Arhiepiscopiei ort d xe a Vadului. Feleacului şi Clujului* (MA. 1978. nr. 1—3. p. 27—34).

Vezi şi Titus Furdui. *Contribuţii la cunoaşterea tezaurului de carte românească veche de pe teritoriul Transilvaniei. Oraşul şi judeţul Cluj. Inscripţii şi însemnări olografice pe tipărituri tîrgoviştene vechi. de valoare documentară istorică* („Valachica". 10—11. 1978—1979. p. 19). care semnalează opt tipărituri vechi tîrgoviştene aflate în Biblioteca Academiei R.S. România din Cluj-Napoca.

Pentru judeţul Cluj este revelator cazul bisericii din Mărgău unde se găseau nu mai puţin de 7 cărţi tipărite la Rîmnic şi Bucureşti. Vezi N. Edroiu. *Despre situaţia din Munţii Apuseni în prima jumătate a sec. XIX. Protocolul parohiei din Mărgău (Huedin)* (AIIC. 1981. p. 355). După cum am arătat mai sus. pentru acest judeţ nu dispunem încă de date globale.

Tot astfel. pentru judeţul Sălaj. unde sînt semnalate doar 32 cărţi din sec. XVIII din Ţara Românească şi Moldova. Vezi Ana Cinda. *Cartea veche românească în judeţul Sălaj* („Acta Musei Porolissensis". II. 1978. p. 365—388).

www.dacoromanica.ro

extracarpatice (cele mai multe de la București — 77 și Rîmnic — 62. față de numai 18 de la Iași) [69].

De aceea pe bună dreptate putea să susțină N. Iorga: ..dacă prefacerea de dogmă din Ardeal (= Unirea cu Roma. N.S.) rupsese legăturile ierarhice. cu atîtea silinți dobîndite. cartea bisericească. menită să străbată orice graniță politică. ducînd identitatea de credință și de datină. pe lîngă identitatea de grai și grafie. *dădea neamului nostru de pretutindeni. în altă formă religioasă. unitatea firească și legitimă de care el avea nevoie*" [70].

În acest veac al XVIII-lea. cei care trudeau la tipărirea cărților religioase în Țara Românească erau conștienți că opera lor se adresa tuturor românilor. De pildă. în prefața *Cazaniei* de la București. 1742. se spunea că este dată la tipar ..pentru folosul tuturor de obște. al celor ce cresc întru buna credință a pravoslaviei patriei aceștia și alți după împrejur pravoslavnici care grăesc tot cu această limbă rumânească" [71]. În *Antologhionul* de la Rîmnic. 1786. Grigorie Rîmniceanu scria: ..eu văz că atîtea cărți se deteră prin tipariu ca un har patrioților acestei limbi și de atîtea ori cît Valahia și Moldova. Ardealul și alte eparhii au fost întru toată mulțumirea: însă această mulțumire trebuie a o împleti cineva prin condei" [72]. *Este vorba deci de o politică culturală conștientă. care urmărea cu perseverență răspîndirea cărților în limba română pe tot teritoriul românesc. la toți ..patrioții acestei limbi*".

Această politică este încurajată și de domnie: ajutînd tipografia de la Rîmnic cu 6 oameni scutiți de dări. în hrisovul din 12 aprilie 1787 domnul Țării Românești își justifică ..mila" astfel: ..de vreme ce din multele cărți ce am luat domnia mea înștiințare că se tipăresc de-a pururea de tipografia sfintei episcopii Rîmnicului. urmează să ia multă folosire nu numai neamul românesc și creștinesc ce lăcuește în pămîntul domniei mele. ci încă tot celalt după aiurea ce să poslășește în această limbă românească" [73].

După unirea cu Roma. pătrunderea cărților religioase în Transilvania a fost mult îngreunată de măsurile restrictive luate de autoritățile locale. De

---

[69] Florian Dudaș. *Vechile tipărituri românești din biblioteca episcopiei ortodoxe române a Oradiei (1567 183J).* în *Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii. evocări.* Oradea. 1980. p. 191 205. Vezi și idem. *Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului.* Oradea. 1979 și *Carte veche românească în Bihor. catalog.* Oradea. Muzeul Țării Crișurilor. 1977. unde se descriu 156 exemplare de cărți de la Govora. Iași. Dealu. București. Snagov. Tîrgoviște etc. și de la tipografiile din Transilvania.

Pentru tipăriturile din sec. XVII—XVIII vezi Constantin Mălinaș. *Circulația cărții vechi de la Govora. Tîrgoviște și Rîmnic în Bihor* (..Valachica". 10—11. 1978 1979. p. 49 64). care cercetează 53 de exemplare. din care 33 provenite de la Rîmnic. din sec. XVIII. majoritatea aflate in biblioteca episcopiei ortodoxe din Oradea.

Pentru regiunea Bihor a se vedea și Titu Roșu. *Însemnări și inscripții bihorene.* Beiuș. 1941. de unde rezultă că și aici au ajuns numeroase cărți românești tipărite la Rîmnic. București. Buzău etc.. precum și Constantin Mălinaș. *O contribuție la circulația cărților iviriene în Bihor: Ceaslovul de la 1715 găsit la Beiuș* (BOR. 1981. nr. 3—4. p. 415 419). unde se prezintă și alte tipărituri ale lui Antim Ivireanul descoperite în Bihor.

[70] N. Iorga. *Istoria bisericii românești.* vol. II. ed. a II-a. p. 115.

Într-o altă lucrare a sa. N. Iorga afirma că. după unirea cu Roma. ..procurarea cărților de dincoace. care la început era o bucurie națională. ajunse a fi și o îndatorire confesională" *(Activitatea culturală a lui Constantin vodă Brîncoveanu și scopurile Academiei Române.* Buc.. 1914. p. 11: extras din AARMSI. 1914).

Vezi și Gh. Popp. *Cartea românească medievală în slujba unității naționale* (..Probleme de bibliologie". 3. 1970. p. 49). care subliniază importanța cărților trimise în Transilvania unde făceau ca românii să se simtă ..una și frați". după cum spunea N. Bălcescu.

[71] BRV. II. p. 59.

[72] *Ibidem*. IV. p. 100.

[73] MO. 1960. nr. 7—8. p. 465—466.

www.dacoromanica.ro

pildă, în noiembrie 1725, episcopul Damaschin al Rîmnicului a cerut Consiliului de război austriac îngăduința pentru trimiterea în Transilvania a cărților tipărite la Rîmnic, cărți destinate și pentru învățătura copiilor, dar cererea sa a fost respinsă [74].

Ținînd seama de rezistența românilor la unirea cu Roma, prin decretul din 23 noiembrie 1746, *Maria Tereza a oprit orice import de cărți din Țara Românească* și a dat ordin ca, dacă se vor găsi astfel de cărți în posesiunea uniților să li se confişte *(impediendam porro librorum schismaticorum inductionem quod attinet, trigesimatoribus et contumatiorum officialibus, ut ii sedula attentione sint in passibus, siqui libri schismatici in illum Principatum inferendi deprehendantur, adimant, stricte demandabitur; perinde vestrum erit seriam in illo Principatu dispositionem facere, quatenus ejusmodi libri prae manibus Unitorum seu Ecclesiasticorum seu Saecularium reperibiles conquirantur ipsisque pariter adimantur)* [75].

Se vede că măsura nu a avut urmări deoarece dispoziția a fost repetată și în anul următor: „după cum am hotărît și mai înainte în ce privește cărțile schismaticilor, așa și acum, poruncim prea grațios să nu se îngăduie aducerea de cărți schismatice (= ortodoxe) din Muntenia și Moldova pentru uniți; îndată ce vor sosi la frontieră, la birourile noastre vamale, (cărțile) să se dea părinților iezuiți pentru a fi revizuite sau cenzurate în prealabil și numai după aceea să fie eliberate proprietarilor, în afară de cazul cînd anumite predici s-ar descoperi și s-ar aduce la cunoștința guvernatorului și consilierilor catolici și prin ei protectorilor. Totuși, dispunem a se îngriji ca schismaticii să nu fie lipsiți de cărțile trebuincioase pentru cultul lor, în localitățile unde, prin mila noastră, sînt toleraţi" [76].

Totodată, ținînd seama de necesitatea cărților de cult pentru uniți, împărăteasa considera utilă înființarea unei tipografii în Transilvania, în care scop hotăra ca teologul iezuit, vicarul episcopesc și „protectorii" să se înțeleagă „unde și cu a cui cheltuială s-ar putea ridica și înjgheba o asemenea tipografie" [77].

Cu toate măsurile restrictive întreprinse de autoritățile locale, la c rerea bisericii unite, în 1771 episcopul de la Blaj se plîngea că Transilvania era invadată de cărți românești, tipărite dincolo de munți[78], iar afirmația sa

---

[74] N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia*, p. 59.

[75] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Ar n și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 357. Înainte de a se lua această măsură generală, unele cărți românești au fost confis ate din ordinul autorităților bisericești. De pildă, în 1725, soborul bisericii unite a hotărît confiscarea cărții *Învățătură bisericească de cele 7 taine*, Rîmnic, 1724, de unde se va găsi „fie la mir an, fie la popă, de la toți să se ia" (I. M. Moldoveanu, *Acte sinodale ale bisericii r mâne din Alba Iulia și Făgăraș*, II, Blaj, 1872, p. 110).

[76] De pildă. la 14 mai 1781, epitropii bisericii din Șcheii Brașovului — unde ortodocșii și-au păstrat religia — cereau Magistratului orașului Brașov îngăduința de a-și aduce cărți de cult în limba română tipărite la Rîmnic (Hurmuzaki, XV 2, p. 1 742).

[77] Virgil Molin, *Tiparnița de la Rîmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva cat licismului din Transilvania* (MO, XII, 1960, nr. 7—8, p. 464—465); D. Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova* (BOR, 1967, nr. 11—12, p. 1221—1222); I. Moga, *Contribuții privitoare la tipărirea cărților bisericești în secolul al XVIII-lea, pentru românii din Transilvania și Ungaria*, în *Omagiu mitr politului N. Bălan*, Sibiu, 1940, p. 584—593.

La cererea episcopului Petru Pavel Aron, tipografia s-a instalat la Blaj, devenit important centru cultural. Vezi Zsigmont Jako, *Începuturile tipografiei de la Blaj*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 492—503.

[78] D. Coravu, *op. cit.*, p. 1 223.

www.dacoromanica.ro

este confirmată de numărul mare de cărţi din sec. XVIII venite din provinciile extracarpatice [79].

Mai tîrziu, la 1780, episcopul unit Grigore Maior arăta nunţiului apostolic din Viena că populaţia românească avea încredere numai în cărţile venite din Ţara Românească: „poporul acesta, care pe noi ne învinovăţeşte de corupători ai cărţilor bisericeşti, poate fi convins numai din cărţi tiparite în Muntenia căci ... altora nu le dau crezare" [80].

Dar nu numai aducerea cărţilor tipărite ci şi a manuscriselor era interzisă; de pildă, la 1777, funcţionarii din Sighet înştiinţau camera regala că au confiscat de la preotul Teodor Pap din Vişeu un manuscris românesc adus din Moldova [81].

În secolul al XVIII-lea, o bogată activitate editorială a depus tipografia episcopiei de Rîmnicu Vîlcea, unde s-au tipărit numeroase cărţi de cult care s-au răspîndit în Banat şi Transilvania [82].

Cărţile tipărite la Rîmnic — pe lîngă faptul că erau frumos realizate din punct de vedere tehnic — cuprindeau (îndeosebi în prefeţele lor, semnate de oameni de cultură ca episcopii Inochentie, Clement şi Chesarie) numeroase idei despre unitatea neamului românesc şi a limbii vorbite de acesta; de pildă, în prefaţa la *Mineiul* pe ianuarie 1779, episcopul Chesarie afirma cu mîndrie originea „neamului rumânesc . . . din slăvitul neam al romanilor" [83]. Ase-

---

[79] Vezi şi O t. Şchiau, *op. cit.*, p. 83, care arată: „înfrîngerile, neputinţa regimului habsburgic de a zăgăzui cartea de peste munţi sînt demonstrate nu numai de numărul imens de cărţi care a intrat în bisericile transilvanene, dar şi de ceea ce vorbesc cu toată claritatea documencele vremii .

[0] I. B gdan-Duică, *Mici studii i t rice I. Bariere între Ardeal şi Ţarii R mâne* („Telegraful român", 1933, nr. 77).

[1] D. Furtuna, *Pre ţimea r mânea că în secolul al XVIII-lea*, Vălenii de Munte, 1915, p. 128 129.

[82] Pentru a tivitatea tipografi i vezi: V. Molin, *Tiparniţa de la Rîmnic mijl c de luptă ortod xă împ triva catolicismului din Transilvania, 1705—1800* (MO, 1960, nr. 7—8, p. 458—471 ; A. Sa erdoţeanu, *Tipografia epi c piei Rîmnicului (1705—1825)* (MO, 1960, nr. 5—6, p. 291 349 ; Dimitrie Coravu, *Tip grafii de la Rîmnic din prima jumătate a sec lului al XVIII-lea* MO, 1967, nr. 1 2, p. 45—50); G. Ţepelea, *Mineele de la Rîmnic. Contribuţia lor la dezvoltarea limbii r mâne literare şi la biruinţa ei d finitivă ca limbă de cult* (BOR, 1966, nr. 3—4, p. 369 şi ur n. ; B rbu Teodorescu, *Circulaţ'a echii carţi bisericeşti. Contribuţii la un catal g cumulativ* BOR, 1961, nr. 1 2, p. 169 194), cu date bogate privind cărţile tipărite, tipografii şi ră pindirea ărţilor de la Rimnic; I. D. Lăudat, *C ntribuţia tipografiei din Rm. Vîlcea la prom va ea cartii 'n vea ul al XVIII-lea* MO, 1976, nr. 5—6, p. 360—369); *Tip grafii şi tip grafi la Rîmnicu Vîlcea*, Rm. Vilcea, 1972 et .

De pre oamenii d cultură care au activat la Rimnic vezi: Al. Lapedatu, *Damaschin epi c pul şi da calul, traducătorul carţilor n a tre de ritual*, Buc., 1906 (extras din CL, XL, 1906, p. 563 581); Barbu Teodorescu, *Episc pul Damaschin şi c ntribuţia sa la crearea limbii literare române* MO, XII, 1960, nr. 9—12, p. 627 645); D Alexandru, *O lumin asă figura de monah cărturar: Gri orie Rîmniceanul* MO, IX, 1957, nr. 9—10, p. 615—633); N. Popescu, *Lavrentie iero ahul, di rtisit r oltean (1736 1739)* (MO, VII, 1955, nr. 5—6, p. 312—315) etc.

Pentru circulaţia carţilor tipărite la Rimnic in Transilvania deosebit de utilă este lucrarea Ioanei Cristache-Panait, *Circulaţia carţil r bi ericeşti tipărite la Vîlcea şi în alte tip grafii din parţile r a tre în Transilvania sec lului al XVIII-lea* MO, 1977, nr. 10—12, p. 724—746), care reprezintă rezumatul tezei sale de doctorat, teză nepublicată încă.

Vezi şi listele intocmite de Sofron Vlad, *Pre enţa carţii rîmnicene din sec lul al XVIII-lea în Transilvania şi Banat* MA, 1979, nr. 4 6, p. 319 346).

După unele opinii, la instalarea tiparniţei la Rimnic, s-a avut în vedere tocmai necesităţile de carte ale Transilvaniei, cu care oraşul de p valea Oltului avea strînse legături (Al. Duţu, *C rd nate al culturii române,ti în sec. XVIII*, Buc., 1968, p. 123; V. Molin, *op. cit.*, p. 460 463 .

[83] Constantin Stănuleţ, *Din pred sl viil cărţil r n astre biserice,ti Pred slovia Min iului pe ianuarie a episcopului Chesarie al Rîmnicului* BCR, 1980, nr. 1 2, p. 167 172) care citează articolul lui Al. Hanţă, *Tendinţe uni nis e 'n gîndirea literară românească premai resciană* („Gazeta literară", 13 iunie 1968), unde se subliniază rolul acestor pred slovii în afir-

www.dacoromanica.ro

menea idei erau menite să contribuie la dezvoltarea conştiinţei unităţii de neam a românilor, ceea ce explică succesul de care se bucurau cărţile respective [84]. În plus, ele erau utilizate de copii la învăţătură: despre *Octoihul* de la Rîmnic din 1742 se spune că a fost tipărit pentru „ceata preoţilor şi copiii creştinilor care se nevoiesc la învăţătura cărţii" [85].

La toate aceste merite incontestabile, trebuie să adăugăm şi pe cel literar-lingvistic al unor tipărituri de la Rîmnic. După cum s-a observat, „Mineele lui Chesarie rămîn un adevărat monument de limbă românească a vremii. Ele reprezintă efortul, cu rezultatele cele mai bune, al unor generaţii întregi de cărturari de a crea o limbă a cărţilor bisericeşti bazată pe limba populară . . . Prin evitarea regionalismelor şi prin folosirea unor cuvinte de largă răspîndire, remarcabile şi prin naturaleţe, varietate şi plasticitate, vocabularul *Mineelor* lui Chesarie are un vădit caracter popular". De aceea, pe drept cuvînt, se poate spune că opera lui Chesarie „reprezintă o contribuţie de seamă la procesul de îmbogăţire a limbii române literare" [86].

Numeroase cărţi tipărite la Rîmnic în secolul al XVIII-lea au ajuns în Banat. După calculul făcut de V. Molin [87], în bisericile bănăţene s-ar fi

---

marea comunităţii spirituale a românilor de pretutindeni. Vezi şi Mircea Basarab. *Prefeţele Mineielor de la Rîmnic (1776—1780) şi problema originii latine a poporului şi a limbii române* (MO, 1967, nr. 9—10, p. 763—768); N. Şerbanescu. *Promovarea ideii despre unitatea naţională a poporului românesc în predosloviile cărţilor bisericeşti* (MO, 1968, nr. 11—12, p. 918—928); Ioan Ioanicescu. *Promovarea ideii de unitate a poporului român în predosloviile cărţilor tipărite la Rîmnicul Vîlcii* (MO, 1979, nr. 7—9, p. 535—540); Corneliu Tamaş. *Mărturii documentare vîlcene privind originea, continuitatea şi unitatea românilor în hotarele străbune* (MO, 1979, nr. 4—6, p. 350—354) care citează predoslovia lui Inochentie la *Molitfelnicul* din 1730 „în limba patriei noastre româneşti".

[84] După cum s-a arătat, prefaţa *Mineiului* pe ianuarie l-a inspirat pe Sava Popovici din Răşinari în predica sa despre continuitatea şi unitatea românilor, iar mineele „de toate lunile" l-au ajutat pe Paul Iorgovici la alcătuirea lucrării *Observaţii de limbă românească* (I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 72).

[85] BRV, II, p. 63. În prefaţa la *Octoihul* apărut la Tîrgovişte, 1712, Gh. Radovi i mărturisea la rîndu-i că „au dat-o în tipariu pentru ca să poată şi ceata bisericească şi copiii creştinilor care se nevoiesc la învăţătură ... sa o cîştige prea lesne" (*ibidem*, I, p. 485—486). De aceea, pe bună dreptate, Ioana Cristache-Panait putea să afirme: „cartea tipărită în limba română a fost, în toate cele trei ţări române, manualul de bază folosit la învăţătura copiilor" (MO, 1979, nr. 7—9, p. 543). Autoarea amintită reproduce numeroase însemnări de pe aceste cărţi vechi din care rezultă că pe ele au învăţat să citească mulţi tineri (*ibidem*, p. 544—545).

[86] I.D. Lăudat, *Contribuţia tipografiei din Rîmnicu Vîlcea la promovarea cărţii în veacul al XVIII-lea* (MO, 1976, nr. 5—6, p. 368). Vezi şi Al. Duţu, *op. cit.*, p. 117—212 (cap. *Rîmnicenii şi problema timpului*, unde se insistă asupra meritelor lui Chesarie) şi N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, I, Bucureşti, 1901, p. 525—530.

Despre răspîndirea lucrărilor tipărite de episcopul Chesarie şi importanţa operei sale vezi Mihai Manolache, *Viaţa şi activitatea episcopului Chesarie al Rîmnicului (1773—1780)* (BOR, 1966, nr. 1—2, p. 137—149) şi Nicolae Şerbănescu, *Un cărturar iluminist muntean din secolul al XVIII-lea: episcopul Chesarie al Rîmnicului (26 dec. 1773 — 9 ian. 1780)* (BOR, 1981, nr. 1—2, p. 87—106).

Pentru a ne da seama de preţuirea de care se bucura opera lui Chesarie, vom arăta că Radu Duma — care începuse şi el traducerea *Mineelor* — a renunţat la această operă „văzînd că s-au îndemnat prea sfinţitul episcopul Rîmnicului, chiriu chir Chesarie, fiind plin cu învăţătură şi avînd multă rîvnă asupra neamului românesc, au început acele 12 luni a le tălmăci şi a le da în stampă (= tipar) în limba rumânească, care la toate lunile au scris predoslovii foarte cu multe învăţături şi istorii de la vechii romani" (Al. Lapedatu, *Doi cărturari braşoveni din sec. XVIII şi cîteva documente împotriva Unirii*, Buc., 1915, p. 18—20).

[87] V. Molin, *Aria de răspîndire a cărţilor de la Rîmnic în Banat în secolul al XVIII-lea* (MO, XVI, 1964, nr. 11—12, p. 859—869 : cu o hartă şi o listă a cărţilor descoperite pe sate. Vezi şi Barbu Teodorescu, *Circulaţia vechii cărţi bisericeşti*, p. 190—191; V. Molin, *Legături cultural-religioase între Banatul timişan şi cel al Olteniei în sec. XVIII* (MB, 1963, nr. 1—2, p. 55 şi urm.); G. Cotoşman, *Inscripţii şi însemnări din bisericile mitropoliei Banatului* (MB, 1964, nr. 9—10, p. 592—606); M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 99—100; Petru Corneanu, *O mărturie a legăturilor cărturăreşti dintre românii bănăţeni şi cei de dincolo de Carpaţi* (MB, 1972, nr. 4—6,

www.dacoromanica.ro

aflat 218 cărți editate la Rîmnic[88], dintre care: *Antologhion* (1705), 4 exemplare; *Osmoglasnic* (1706), un exemplar; *Evanghelia* (1746) și *Cazania* (1748), 45 exemplare; *Octoih*, 20 exemplare; *Apostol*, 8 exemplare; *Triod*, 31 exemplare; *Penticostar*, 43 exemplare; *Antologhion*, 32 exemplare; *Ceaslov*, 5 exemplare; *Psaltire*, 5 exemplare; *Minee*, 24 exemplare.

Ținînd seama de faptul că din Muntenia (București, Buzău, Tîrgoviște) s-au aflat doar 42 de cărți (printre care și *Biblia* lui Șerban Cantacuzino), iar din Moldova doar trei, rezultă că *Banatul se aproviziona cu cărți religioase îndeosebi de la Rîmnic*, datorită foarte probabil apropierii sale de Oltenia, ca și faptul că numeroși tineri veneau aici pentru a fi hirotonisiți. Un alt motiv era execuția grafică deosebit de îngrijită a acestor cărți, care erau luate drept model [89].

Dar nu numai în Banat s-au răspîndit cărțile tipărite la Rîmnic, ci și în Transilvania, unde ne lipsesc însă date complete [90]. O zonă cercetată este Țara Bîrsei [91], iar alta partea de nord-vest a Transilvaniei, incluzînd regiunea Maramureșului [92].

În Țara Bîrsei, numeroase cărți tipărite la Rîmnic s-au păstrat și au fost studiate în bisericile din: Cristian, Ghimbav, Rîșnov, Bran, Holbav, Baciu-Săcele, Sînpetru, Turcheș, Tohanul Nou și Vechi, Vulcan, Cernatu, Șirnea, Șimon, Prejmer, Codlea etc., astfel încît se poate spune că nu există localitate din Țara Bîrsei unde să nu fi ajuns cartea de la Rîmnic.

Cît privește regiunea de nord-vest a Transilvaniei, după calculele lui A. Socolan, s-au găsit, pînă în 1969, 100 de exemplare din cărțile tipărite la Rîmnic în secolul al XVIII-lea.

---

p. 244 245 · Viorel Țigu, *Însemnări de p tipărituri vechi. F ndul de carte al Mitropoliei Banatului Timis ara* MB, 1978, nr. 1 3, p. 74 94 ; N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Buc., 1940, p. 66 96.

Pentru legăturile culturale ale Banatului cu Moldova, ilustrativ este faptul că, la 1765, la cererea episcopului Pavel Nenadovici și cu „blagoslovenia" mitropolitului Moldovei Gavril Calimah, s-a tipărit la Iași, *Îndreptarea păcătosului*, în limbile „slovenească" și „rumânească"; interesant este și faptul că, peste trei ani, după această lucrare se tipărea tot la Iași *Îndreptarea păcat il r* „pre limba românească". Vezi T.G. Bulat, *O carte bisericească pentru Banat tipărita la Iași în anul 1765* MB, 1970, nr. 1—3, p. 138—144.

[88] Acest număr pare destul de mic da a ținem seama de faptul că, după unele opinii în Banat se păstrează cel puțin 1 600 de cărți venite din țările românești în sec. XVIII Ion B. Mureșianu, *Importanța însemnărilor de pe tipăriturile bis rice,ti din sec. XVIII aflate în bibli teca arhiepisc piei Timișoarei și Caransebeșului*, în (MB, 1978, nr. 1 3, p. 68.

[89] De pildă, *Minei le* tipărite la Buda în 1804—1805, cu cheltuiala doctorului Molnar, au fost editate „după modelul *Mineiului* de la Rîmnic" (BRV, II, p. 449 și 456 461.

Despre popa Constantin „tipografu rîmnicean", care s-a dus la Timișoara în 1767 sa înființeze tipografie vezi Coriolan Buracu, *Muz ul general Nicolae Cena*, Tr. Severin, 1924, p. 49.

[90] Din cele 1 300 de cărți religioase văzute de N. I rga în Transilvania în 1905, 308 proveneau din teascurile de la Rîmnic *(Studii și d c.*, XIII passim). Vezi și Oct. Șchiau, *op. cit.*, p, 84 și I, Cristache-Panait, *Importante însemnari de pe cărți vechi bisericești, tipărite la Vîlcea și în alte părți* MO, 1978, nr. 1 3, p. 52—54.

[91] V. Coman, *Răspîndirea cărții de cult d la Rîmnic în parohiile din Țara Bîrsei* (MO, 1971, nr. 9—10, p. 627—635).

[92] Aurel Socolan, *Circulația cărții vechi r mânești în n rd-vestul Transilvaniei* „Marmatia", I, 1969, p. 29—32).

Amintim și cercetările lui Dariu Pop care a găsit în bisericile sătmărene peste 50 de tipărituri venite de peste munți, din care 25 de la Rîmnic *(Mărturii străm șești. Note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmăr ne*, Satu Mare, 1938

Menționăm aici că unele exemplare din tipăriturile de la Rîmnic nu sînt cunos ute decît în Transilvania; este cazul cu *Sc aterea sau Învodul punctur lor din preveleghii*, 1751, *Capete de poruncă*, 1743 și *Întrebări și răspunsuri*, 1747. Vezi I an Beju, *Tipărituri române,ti vechi necunoscute* (MA, 1964, nr. 1 3, p. 56—72).

www.dacoromanica.ro

Alte studii parțiale mai vechi s-au făcut pentru Țara Hațegului [93] și Țara Oltului [94]. În prima regiune s-au găsit 128 de cărți tipărite la București și Rîmnic (din care 5 din sec. XVII) față de numai 6 provenite de la Iași (din care 4 din sec. XVII). În cele peste 30 de biserici cercetate din Țara Oltului, s-au aflat aproape 150 de exemplare de cărți provenite de peste munți, din care 130 din Țara Românească și doar 8 de la Iași, din care 6 exemplare din *Cazania* tipărită de Varlaam.

Este interesant de reținut faptul că în Țara Oltului majoritatea bisericilor utilizau cele mai multe cărți tipărite la Rîmnic și București. Iată cîteva exemple: biserica din Cîrța avea 4 cărți din sec. XVIII; biserica din Grid, 6; biserica din Iași, 8; biserica din Netotu, 7; biserica din Părău, 7; biserica din Rîușor, 6 etc. [95]. O situație asemănătoare prezintă și alte biserici din aceeași regiune: biserica din Arpașul de Sus avea, la 1935, 5 cărți din sec. XVIII tipărite la Rîmnic și București, cea din Colun tot 5 etc. [96].

Foarte sugestiv este și cazul bisericii din Comăna-Făgăraș care dispune de 17 cărți religioase din perioada 1643—1787, toate provenind din Țara Românească și Moldova: 9 de la Rîmnic, 6 de la București, una de la Tîrgoviște și alta de la Iași [97].

Cît privește biserica din Șcheii Brașovului, citățm opinia lui Oct. Șchiau, care afirmă: „în actuala bibliotecă a bisericii sf. Nicolae din Șchei se păstrează peste 50 de cărți, tipărite mai ales la București, Rîmnic și Buzău, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea" [98].

O situație asemănătoare prezintă Maramureșul, unde mai mult de jumătate din cărțile bisericilor proveneau din provinciile române extracarpatice, majoritatea fiind din sec. XVIII: Băcicoel 7, Berbești 6, Bîrsana 6, Borșa 8, Dragomirești 7, Giulești 5, Ieud 6, Năneștî 6 etc. Și aici cele mai multe veneau de la București (74), Rîmnic (60), Iași (57), etc., total 219, față de 217 de la Blaj [99].

În numeroase biserici din județul Mureș se slujea, de asemenea, după cărți religioase venite din Țara Românească și Moldova; astfel, biserica din

---

[93] Liviu Patachi, *Carți vechi religi ase din Țara Hațegului pe o listă din 1857* MA, IV. 1959, nr. 7 8, p. 522—539); și în SCB, III, 1960, p. 282—287. Vezi și Fl. Dudaș, *Carți v chi i mânești din Țara Hategului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan (1857) (Pr c ntare biblio,rafică)* („Banatica", V, 1979, p. 485—510.

[94] V. Literat, *Din țara Oltului. Însen.nări vechi din biserici noi*, Brașov, 1938; vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 100.

[95] V. Literat, *op. cit.*

În schimb, la unele din bisericile care erau subordonate episcopiei unite a Blajului, procesul este invers: aici predomină cărțile tipărite la Blaj, fără să lipsească însă cele venite de peste munți. De pildă, la biserica Maieri din Alba Iulia, din cele 36 de carți vechi religioase (1743—1825, 25 au fost tipărite la Blaj și Buda, și restul de 11 la București, Rîmnic și Iași (E. Mîrza, *Colecția de carte veche de la biserica rtod xă română Maieri II, Alba Iulia*, în „Apulum" XV, 1977, p. 355 369).

[96] V. Literat, *Biserici din țara Oltului și „de pe Ardeal" zugrăvite de o familie de pict ri*, Cluj, 1935 extras din „Anuarul Comisiunii Monumentel r istorice", Transil ania, vol. IV).

[97] MO, 19 0, nr. 5—6, p. 533.

[98] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 42.

După cum s-a arătat de curînd, biserica din Șcheii Brașovului a primit: 4 cărți religioase de la Șerban Cantacuzino, 17 de la C. Brîncoveanu, una de la Matei Basarab, doua de la mitropolitul Varlaam al Moldovei și numeroase altele de la diverși boieri (Vasile Oltean, *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, Buc., 1980, p. 4 5. Pentru numeroas le cărți tipărite în sec. XVIII la Rîmnic și aflate la biserica din Șcheii Brașovului vezi idem, *Cartea bisericească din Oltenia pe meleaguri braș vene. C ntribuții* MO, 19 9, nr. 10 12, p. 694—699). Vezi și Oct. Șchiau, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, vechi lacaș de cultură român ască* („Tribuna", 1968, nr. 23, p. 6.

[99] N. Iorga, *Studii și doc.*, XVII, p. 9—14, 14—21, 22 26, 28 29, 91 100, 105 107, 120—123 passim.

www.dacoromanica.ro

Sîmpetru de Cîmpie păstrează 11 asemenea cărți. cele din Nădașa și Deai cîte 8. biserica din Morăreni 6 etc. [100].

Numeroase descoperiri de cărți au fost făcute de Ioana Cristache-Panait în alte biserici vechi din centrul și sudul Transilvaniei: Poplaca — 7 tipărituri de Rîmnic și București. plus alte 4 ajunse în biblioteca Institutului. teologic din Sibiu: Sadu — 9. Cojocna — Cluj — 10 etc. [101]. Autoarea amintită citează însemnări și inventare vechi din care rezultă că multe din aceste cărți au dispărut.

Cît privește Banatul. așa cum s-a arătat. în numeroase localități (Comloșul Mare. Nirău. Pesac. Sînnicolau Mare) „toate cărțile provin de peste munți. respectiv de la Rîmnic și București" [102].

Prezentînd rezultatele cercetărilor făcute de predecesorii săi. Octavian Șchiau arată că toți aceștia au constatat că *în Transilvania predomină cărțile venite în secolul al XVIII-lea de peste munți. îndeosebi de la Rîmnic și București* [103].

Dintre cărțile tipărite la Rîmnic. cea mai largă răspîndire a avut-o *Penticostarul*. 1743. păstrat în peste 100 de localități (față de 69 exemplare din *Penticostarul* de la București. tipărit în același an). O largă răspîndire a avut și *Antologhionul* tipărit la Rîmnic în 1737. din care s-au descoperit peste 60 de exemplare în localitățile transilvănene. număr apropiat de acela al *Mineielor* de Rîmnic. și ele foarte apreciate [104].

Așa cum s-a văzut și din paginile precedente. nu numai Rîmnicul pulsa carte românească în Transilvania. ci și celelalte centre tipografice din Țara Românească. Este deosebit de grăitor faptul că din produsele tipografiei tîrgoviștene. care a funcționat numai între anii 1712—1715. perioadă în care a editat 5 cărți *(Catavasier. Ceaslov. Liturghier. Molitfelnic. Octoih)*. s-au găsit în Transilvania nu mai puțin de 80 exemplare. iar trei din aceste cărți „ocupă primul loc. prin numărul de exemplare păstrate. în cadrul tuturor edițiilor cunoscute ale cărții respective" [105].

---

[100] „Vatra". 1978. nr. 11. p. 4—5.

[101] I. Cristache-Panait. *Circulația cărților bisericești tipărite la Ilica și în alte tipografii din părțile noastre în Transilvania sec lului al XVIII-l a* (MO. 197". nr. 10—12. p. 147). Aceeași harnică cercetătoare a descoperit numeroase alte asemenea cărți în diverse biserici: Poieni—Alba — 6. Someșul Rece Cluj — 6. Trestia—Hunedoara — 8 etc. *(Tipărituri bucureștene din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene.* în GB. 1972, nr. 11—12. p. 1233*)*. Vezi și idem. *Același neam. aceeași lege* (BOR. 1980. nr. 3—4. p. 473 480).

Despre cele 5 cărți religioase ale bisericii din Cojocna. provenit din Țara Românească (1652—1747). vezi N. Sabău. *Informații privind construirea bisericii de lemn din Cojocna. jud. Cluj (1794 1796)* (AIIC. 1979. p. 381—383).

[102] Oct. Șchiau. *op. cit.*. p. 65.

[103] *Ibidem*. p. 66.

[104] *Ibidem*. p. 100 103. Numai în județul Sibiu s-au păstrat 21 exemplare din *Penticostarul* din 1743 și 13 exemplare din *Antologhion*, 1737 (MA. 1977. nr. 7—9. p. 669—670).

După opinia Ioanei Cristache-Panait. *Circulația cărților bisericești*. p. 736. se cunoșteau 61 de exemplare din *Antologhionul* de la 1737. la care cercetările sale au adăugat încă 28. deci un total de 89. Vezi și harta de la finele lucrării lui Oct. Șchiau (răspîndirea *Penticostarelor* de la Rîmnic și București). precum și Teodor Tanco — Teofil Moldovan. *Antologhionul de la Rîmnic în Muzeul Monoriului* (MA. 1970. nr. 4—6. p. 341—347).

Pentru alte exemple de cărți tipărite la Rîmnic vezi I. Cristache-Panait. *Circulația cărților r.* p. 736 738. care citează *Octoihul*. din 1750—57 exemplare. sau *Triodul* din 1731—59 exemplare. De subliniat că multe din aceste cărți au fost descoperite de această harnică cercetătoare.

La toate acestea trebuie să adăugăm și copiile facute de pe unele din ele. De pildă. *Penticostarul* din 1743 a fost copiat la 1760. Vezi Maria Mălinaș. *Penticostarul copiat în 1760 de popa Gavrilă din Hidișelul de Jos Bihor* (MA. 1978. nr. 4 6. p. 286—289).

[105] Ioana Cristache-Panait. *Tipărituri tîrgoviștene. din al XVIII-lea veac, în satele transilvănene.* în *Tîrgoviște. cetate a culturii românești*. p. 205—211. Este vorba de *Liturghier*. 25 de exemplare. *Molitfelnic*. 8 si *Ceaslov* 14: cît privește *Oct ihul*. 25 de exemplare. acesta nu va fi de-

www.dacoromanica.ro

Tot astfel. *Evanghelia învățătoare*. tipărită la București în 1732. ocupă, prin cele 51 de exemplare ce se cunosc. un loc de frunte între tipăriturile din sec. XVIII păstrate în bisericile din Transilvania [106]. O răspîndire deosebită a cunoscut și *Cazania*. tipărită la București în 1768. din care se cunosc 37 de exemplare [107].

*

Căile obișnuite pe care cărțile religioase ajungeau în Transilvania și Banat au fost cumpărările și daniile. fără să se poată face o proporție între aceste două căi [108].

Numeroase cărți au fost achiziționate de locuitorii din Transilvania cînd treceau munții în țările române extracarpatice. Iată cîteva exemple: la 1684. Toma Făgărășanul cumpără un *Molitfelnic* de la București [109]: Simion din Banabic—Cluj achiziționează tot de la București o *Evanghelie* din 1697. aflată la biserica din Geoagiul de Sus [110]: Dumitru din Sibiel cumpără din capitala Țării Românești un *Octoih* din 1720. vîndut apoi la Văleni — Maramureș [111]: Gheorghe din Jebel-Timiș cumpără un *Liturghier* din 1729 de la Rîmnicul Vîlcea [112]: Ioan Chira din Transilvania. aflat la București în 1785. își procură o *Evanghelie* din 1775. pe care o dăruiește bisericii din Berivoiul Mic — Făgăraș [113]: Ioan Zamfir din Recea — Făgăraș cumpără tot de la București un *Antologhion* din 1786 pe care-l dă bisericii din satul său la 1792 [114]: popa Daniil de la Clopodia — Banat achiziționează o *Cazanie* a lui Varlaam. 1643. de la Radu logofăt din Rîmnic [115] etc.

Sînt și cazuri în care cărțile tipărite în Transilvania sînt cumpărate din Țara Românească. cum se întîmplă cu un *Noul Testament* de la Alba Iulia. 1648. achiziționat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de la București [116].

---

păsit de it de ediția Rmnic. 1750. Vezi și Elena Rodi a C lta. *Circulația ărțil r v ch r n ănești de la Govora și Tîrg viște în part a de vest a țări* („Valachi a". 10 11. 1978 1979. p. 29 36.

[109] I. Cristache-Panait. *Circulația cărților bisericești*. p. 737.

[107] *Ibidem*. unde se dau și alte exemple de cărți din sec. XVIII. unele desc perite de autoare. Vezi și idem. *Cartea bucur șteana din al XVIII-lea veac in satele transil anene* „Bu urești". 9. 1972. p. 157 162): Dimitrie Coravu. *Aspecte ale activitații de tipărire și răspîndire a cărților român ți in Transilvania. Muntenia și Moldova în s c lul al XVIII lea* BOR. 1967. 11 12. p. 1225 1228).

Despre activitatea tiparniței de la Buzău. vezi Gabriel Cocora. *Tipografia și tipăriturile de la episcopia Buzăului* (BOR. 1960. nr. 3 4. p. 301—331).

[108] Vezi Sebastian Stanca. *C lportajul vechilor cărți bisericești*. „Rev. teologică". 194_. nr. 11 12. p. 491 495).

[109] N. Iorga. *Stu lii și doc.*. XIII. p. 55.

[110] *Ibidem*. p. 105.

[111] I. Bîrlea. *Însemnări din bisericile Maramureșului*. p. 203 (vol. XVII din *Studii ți d c.*. a lui N. Iorga).

[112] N. Iorga. *Studii și doc.*. XIII. p. 174.

[113] *Ibidem*. p. 52.

[114] *Ibidem*. p. 157. Pentru alte cazuri vezi *ibidem*. p. 52. 70. 108. 163. 202 etc.: *Cartea veche românească în colecțiile Bibli tecii Centrale Universitare București*. p. 22. 69. 112. passim: MO. 1978. nr. 1 3. p. 56 60 și M. Păcurariu. *op. cit.*. p. 90 91.

Vezi și N. Iorga. *Ist ria bisericii român ști*. ed. a II-a. vol. II. p. 138. care citează cazul lui Ion dascălul din Alba Iulia și al preotului Isaia din Apoldul Mic. veniți in Țara Românească după cărți. și al tipografului Dimitrie Lăcătuș. care aducea spre vînzare cărți religioase din același loc.

[115] C. Feneșan. *op. cit.*. p. 19. Vezi și MO. 1978. nr. 7 9. p. 564.

[116] Florian Dudaș. *Carte vech românească*. p. 66.

Uneori nu se precizează dacă achiziția cărții s-a făcut la București sau de la un muntean ajuns in Transilvania: de pildă. pe un *Octoih* din 1750. aflat la Veștem. scrie: „acest Octoih s-a

www.dacoromanica.ro

Interesată în desfacerea cărţilor sale în Transilvania. tiparniţa de la Rîmnic îşi organiza ea însăşi. în anumite epoci. puncte de desfacere. De pildă. pe timpul ocupaţiei austriece a Olteniei (1718—1739). episcopul Inochentie avea un depozit mare de cărţi la negustorul Dimitrie Moldovan din Sibiu: numărul cărţilor trebuie să fi fost destul de mare de îndată ce Camera ardeleană. confiscîndu-le după moartea lui Inochentie. la 1 februarie 1735. le putea vinde cu suma de 6 000 de florini [117].

Mai tîrziu. la 1778. episcopul Chesarie scria lui Constantin Hagi Pop. marele negustor român din Sibiu. că a trimis cărţi prin „popa Constantin tipograful (de la Rîmnic) de a le trece înlăuntru (— în Transilvania). ci după cum va fi porunca să le dea" [118].

Din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. cărţile puteau fi cumpărate de la diverşi colportori care circulau prin Transilvania. De pildă. pe un *Penticostar* de Rîmnic. 1785. se află însemnarea că a fost cumpărat de la Ion Ungureanul „ce purta cărţi de vînzare. 1794" [119]. În această vreme cartea (laică sau bisericească) devenise un obiect obişnuit de comerţ [120].

Numeroase cărţi tipărite au fost dăruite bisericilor din Transilvania de domnii ţărilor româneexcetracarpatice. începînd îndeosebi din secolul al XVII-lea. Iată cîteva exemple: fostul domn al Moldovei Gheorghe Ştefan dă o *Cazanie* din 1643 bisericii din Măccu—Haţeg [121]; Şerban Cantacuzino dăruieşte o *Evanghelie* din 1682 bisericii din Comăna de Jos — Făgăraş [122]. o *Evanghelic* şi un *Apostol* bisericii din Alba Iulia [123]. o altă *Evanghelie* şi un *Apostol* bisericii din Daia Sibiu [124]. o *Evanghelie* bisericii din Tilişca — Sibiu [125] şi o alta bisericii din Veştem Sibiu. iar bisericii din Şcheii Braşovului un *Praxiu* românesc. un *Liturghier*. un *Molitfelnic* şi *Evanghelie* [126]. Constantin Brîncoveanu a dăruit o *Evanghelie* din 1697 bisericii de lemn de la Sîmbăta

---

vîndut de Gheorghe Grămăticul din Ţara Muntenească" (N. Iorga. *Studii şi documente*. XII' p. 201 202).

[117] N. Dobrescu. *Istoria bisericii din Oltenia*. p. 360—363: Oct. Şchiau. *op. cit.*. p. 83.

[118] Ştefan Meteş. *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*. Sighişoara. 1921. p. 42. 58. Un Alexandru Rimniceanu. „vînzătoriu de cărţi". este amintit la 1769 în Bihor (*Trepte vechi şi noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii. evocări*. Oradea. 1980. p. 203). Vezi şi Florian Dudaş. *Un preot-librar de cărţi din Rîmnic în vestul Transilvaniei* MA. 1979. nr. 4—6. p. 547—548).

Un centru important pentru difuzarea cărţii se afla la Braşov. Pe un exemplar din *Îndreptarea legii*. popa Toma din Sadu însemna la 1687: „m-am dus la Braşov şi am cumpărat de acolo una tiparnica din Moldova şi alta scrisă cu mîna" (Ştefan Metes. *Istoria bisericii româneşti*. p. 480 481).

[119] N. Iorga. *Studii şi doc.*. XVII. p. 115.

[120] Vezi M. Fănescu. *Din istoria comerţului de carte în Moldova şi Ţara Românească între anii 1775—1821* („Studia bibliologica". III. 1969. p. 161 175. care arată că majoritatea negustorilor erau aromîni aşezaţi în Transilvania de unde aduceau sau trimiteau peste munţi „cantităţi mari de cărţi de o varietate impresionantă". contribuind astfel la întărirea relaţiilor culturale dintre ţările noastre.

Dar nu numai negustorii ci şi alte categorii se ocupau cu vînzarea cărţilor. De pildă. sub 1752. cronicarul Nicolae Stoica din Haţeg însemnă că învăţătorul Antonie din Mehadia „cărţi româneşti de vinzare din ţară (Ţara Românească aduse" (*Cronica Banatului*. ed. D. Mioc. p. 67).

[121] MO. 1970. nr. 5 6. p. 525.

[122] *Ibidem*. p. 538: Oct. Şchiau. *op. cit.*. p. 87.

[123] T. Cipariu. *Acte şi fragmente*. p. 261.

[124] „Răvaşul". 1907. p. 793 794: Şt. Meteş. *Istoria bisericii*. p. 315.

[125] N. Iorga. *Studii şi doc.*. XIII. p. 193: MO. 1979. nr. 7—9. p. 540: Doina Brai u. *Un exemplar valoros al „Evangheliei" de la Bucureşti. 1682. dăruit de Şerban Cantacuzin bisericii ortodoxe din Tilişca* (MA. 1980. nr. 7—9. p. 752 759.

[126] N. Iorga. *op. cit.*. p. 201 202: V. Oltean. *Acte. documente*. p. 4 5.

www.dacoromanica.ro

de Sus și un *Triod* din 1700 mănăstirii de acolo [127], iar bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului i-a dat *Penticostarul* din 1701, 12 *Mineie* din 1698, un *Triod*, o *Biblie* românească și două *Mărgăritare* [128]; Constantin Mavrocordat dă la 1742 un *Octoih* mănăstirii din Sîmbăta—Făgăraș [129] etc.

La acestea trebuie să adăugăm, neapărat, numeroasele cărți de cult cu care domnii țărilor române și-au înzestrat ctitoriile din Transilvania și care au dispărut în decursul timpului [130].

Dar nu numai domnii, ci și boierii dăruiau cărți bisericilor din Transilvania. Iată cîteva exemple: Boul vistierul din Moldova dă un *Tipic* bisericii din Șcheii Brașovului [131]; aceleiași biserici Hristea banul îi dă un *Penticostar* [132]; Constantin Cantacuzino stolnicul dăruiește un *Triod* (1697) bisericii din Berivoiul Mic — Făgăraș [133] și celei din Recea un *Penticostar* (1701) [134]; Mihai Cantacuzino spătarul donează o *Evanghelie* bisericii din Ghiriș [135]; căpitanul Neagu din Țara Românească dă un *Minei* din Buzău 1698) mănăstirii Toplița — Mureș (1711) [136] etc.

Mai tîrziu, la 1772, se afirma că un membru al familiei Brîncoveanu trimitea la Sîmbăta, prin intermediul unor călugări, numeroase cărți bisericești pentru a fi răspîndite la bisericile din Transilvania [137].

Nu numai bisericilor din Transilvania, ci și celor din Moldova li se dăruiau cărți din Țara Românească; astfel, la 1699, stolnicul C. Cantacuzino a dăruit mănăstirii Bisericani *Mineiele* tipărite de episcopul Mitrofan al Buzăului [138].

Numeroase cărți au fost dăruite apoi de ierarhii țărilor române; astfel mitropolitul Varlaam al Moldovei dă bisericii din Șcheii Brașovului cartea *Șapte taine*, Iași, 1644, și o *Păucenie* [139]; episcopul Inochentie de Rîmnic dăruiește un *Triod*, tipărit de el la 1731, schitului Dajani—Făgăraș [140]; episcopul Chesarie dă un *Minei* bisericii din Sîcele [141]; episcopul Veniamin Costachi

---

[127] N. Iorga, *op. cit.*, p. 184; „Cultura creștină", 1919, p. 164.

[128] C. Mușlea, *Istoria bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, I, Brașov, 1943, p. 272—274; V. Oltean, *op. cit.*

[129] N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 186.

[130] Se pot aduce numeroase dovezi că ctitorii înzestrau bisericile lor cu cărți de cult: spătarul Mihai Cantacuzino dă mănăstirii Sinaia, ctitoria sa, o *Pravo lavnică mărturisire*, 1691 *(Cartea veche românească în Colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare*, p. 41); pe un *Penticostar* din Rîmnic, 1767, se află însemnarea că boierul Scarlat Drugănescu a reparat biserica din Retevoești și a împodobit-o „cu toate cărțile" (*ibidem*, p. 7

[131] V. Olteanu, *op. cit.*, p. 4.

[132] *Ibidem.*

[133] N. Iorga, *op. cit.*, p. 54.

[134] *Ibidem*, p. 157.

[135] St. Meteș, *Istoria bisericii din Ardeal*, p. 298.

[136] RI, VIII, 1921, p. 201. Vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 88—89 și I. Cristache-Panait, în MO, 1978, nr. 1—3, p. 67, care citează *Molitfelnicul* de Buzău (1699), dăruit de Radu Izvoranu vel stolnic bisericii din Drăguș.

[137] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 89. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 87, unde se amintește un *Apostol* din 1683 cumpărat cu banii lui Ghe rghe Cantacuzino, al cărui neam era ctitor la biserica din Deva.

[138] C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, Buc., 1967, p. 274.

[139] V. Olteau, *op. cit.*, p. 4—5.

[140] V. Literat, *Din țara Oltului*, p. 10.

[141] *Ibidem*, p. 21.

Menționăm că unele cărți bisericești erau vîndute de mitropolit bisericilor din subordinea sa. De pildă, pe un exemplar din *Cazaniile* lui Ilie Miniat, București, 1742, se află însemnarea că „din porunca sfinției sale (mitropolitul Neofit — N.S.) s-au dat pi la toate bisericile mari și mici drept bani gata taleri ..." *(Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, p. 59*)*.

www.dacoromanica.ro

al Romanului donează un exemplar din *Învățătura creștinească*, Iași, 1790 lui Ion dascălul din Pădureni [142] etc.

Se poate spune deci că *a existat o politică culturală foarte clară a domnilor, boierilor și ierarhilor din țările de peste munți față de Transilvania, ajutîndu-i pe românii ortodocși de aici, prin donații de cărți, uneori foarte consistente iar granițele dintre cele trei țări românești nu au constituit niciodată piedici în răspîndirea cărților.*

Dar nu sînt dăruite numai cărțile bisericești, ci și altele, de pildă pravile. Pe un exemplar din *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, se află următoarea însemnare deosebit de interesantă: „scriu eu, Udriște diac, (din Țara Românească — N.S.), la tine, frate popa Teodor, cum aceasta să știi și să nu să uite cum că această carte o dau ție *să o duci la frați(i) den Ardial, această carte pre limba românească*". Udriște atrăgea atenția asupra faptului că *Pravila* cuprindea *„luminata știință . . . de dereptate de la moși și strămoși"* [143] (subl. ns. — N.S.). Este vorba aici în chip evident de un *mesaj cultural cu o semnificație clară: un dar „pre limba rumâncască", făcut „fraților" din Transilvania.*

Numeroase cărți au fost duse de proprietarii lor în Transilvania sau Banat odată cu mutarea lor în această provincie. De pildă, pe o *Cazanie* a lui Varlaam din 1643 o însemnare din 1661 arată că a fost adusă în satul Ferice—Bihor de Mitru vistierul din satul Ialovăț din regiunea Dornei [144]; un exemplar din *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, a fost dus de proprietarul ei, diaconul Stănilă, din regiunea Buzău în Bihor pe la anul 1700 [145]; un alt exemplar din aceeași carte a fost dus de preotul Ioan Popescu din Oltenia la Cornereva în Banat pe la 1771 [146] etc.

Un număr de alte cărți au fost aduse apoi de românii din Transilvania pribegi în țările române extracarpatice, îndeosebi în Moldova [147].

La numeroase cărți nu se cunosc împrejurările în care au ajuns în Transilvania; multe din acestea păstrează însemnări de la foștii lor proprietari din Țara Românească sau Moldova, dar nici un indiciu asupra căilor pe care au trecut în Transilvania. Iată cîteva exemple: pe un exemplar din *Cazania* lui Varlaam, păstrat acum la Oradea, se află însemnarea că a fost cumpărată de la mitropolitul Varlaam de Mihalcea Durac logofăt din Moldova cu 4 galbeni de aur și dusă la Orhei [148]; o *Evanghelie învățătoare*, M-rea Dealu, 1644, aflată la Ucuriș-Bihor, a aparținut la 1683 lui Tănase logofătul din Stănceşti—Argeș [149]; o *Evanghelie*, tipărită la București, 1682, aflată acum la Copăceni-Bihor, a aparținut la sfîrșitul sec. XVII fraților Lazăr și Tudor

[142] *Ibidem*, p. 99. Vezi și MO, 1978, nr. 1—3, p. 60—61.

Chelarul episcopiei de Rîmnic din timpul episcopului Clement a dat un *Penticostar* bisericii din Arpașul de Sus (N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 44), iar ieromonahul Axentie de la mănăstirea Cozia a dăruit bisericii din Istrău — Satu Mare un *Liturghier* apărut la București în 1713 (*Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea. Mărturii, evocări*, Oradea, 1980, p. 203).

[143] Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 88.

[144] Idem, *Cartea veche românească în Bihor*, p. 52—53.

[145] *Ibidem*, p. 90—92.

[146] N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 81.

[147] Ioana Cristache-Panait, *Circulația în Moldova a cărții tipărite în secolul XVIII* (MM, 1972, nr. 5—6, p. 419).

[148] Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 37.

O altă *Cazanie* a lui Varlaam, care se afla la 1660 în stăpînirea lui Ștefan din Onicicani, a ajuns la 1691 în satul Ocolișul Mare (*Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, Buc., 1972, p. 17—19).

[149] Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 60—61.

www.dacoromanica.ro

cizmar din Bucureşti [150], un *Apostol*, Bucureşti, 1683, aflat la Petrani Bihor, a fost înaintaş al lui popa Nistor din Căzăneşti—Olt [151]; un *Octoih*, Tîrgovişte, 1712, fost la 1720 al mănăstirii Mărgineni din Ţara Românească, a ajuns la Berivoii Mici [152] etc.

În secolul al XVIII-lea circulaţia cărţilor se făcea de obicei din ţările extracarpatice spre Transilvania, pentru credincioşii ortodocşi de acolo, nu şi invers, întrucît biserica ortodoxă din Moldova şi Ţara Românească refuza să primească cărţi de cult tipărite de uniţi [153].

Uneori pentru a putea pătrunde, totuşi, cărţile de la Blaj erau falsificate ca să dea impresia că sînt tipărite la Rîmnic; după cum arăta mitropolitul Dositei la 1796 într-o scrisoare adresată lui Alexandru Moruzi: „înştiinţăm mariei tale că, încă din trecutul noiembrie, aflînd de vînzarea unor cărţi ce au venit dinlăuntru de la Blaj tipărite, adecă patru tomuri cuprinzătoare de cele şapte taine bisericeşti şi nişte *Trioade* şi *Apostole*, am intrat în cercetare şi, văzîndu-le pline de veninul apusenilor (= catolicilor) cum şi porţile (= foile de titlu) de *Trioade* şi *Apostole* spre amăgirea celor proşti puse ca şi cînd s-ar fi tipărit în Rîmnic, însă cu mare neghiobie, ca să se facă singuri de ruşine, că scrie că s-au tipărit în scaunul Rîmnicului în zilele lui Nicolae vodă Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti şi al Moldovei, fiind mitropolit Filaret". Ca urmare, s-au dat porunci ispravnicilor să nu mai permită negustorilor să aducă asemenea cărţi, iar cei care le-au cumpărat „să le dea înapoi şi să-şi ia banii" [154].

Sînt şi cazuri în care diverşi locuitori din Transilvania dăruiau cărţi unor aşezăminte religioase din ţările române extracarpatice: popa Stoian Popovici din Bod dă cartea *Cheia înţelesului* (1678) schitului Cheia—Prahova [155];

[150] *Ibidem*, p. 109.

[151] *Ibidem*, p. 115.

[152] Valer Literat, *Din ţara Oltului*, p. 4.

[153] La 26 martie 1793 mitropolitul Filaret cere domnului să oprească „aducerea şi vînzarea cărţilor din pămînturi străine, şi mai vîrtos cele din ţara Transilvaniei, care se tipăresc atît la episcopia uniţilor, cît şi la Sibiu, cu nume de ortodoxie"; multe din aceste cărţi purtau pe prima filă „şi numele episcopiei Rîmnicului, ca să se înşele oamenii şi să le cumpere". Domnul a interzis cumpărarea unor asemenea cărţi, îngăduind să se achiziţioneze numai cele care aveau pecetea mitropoliei (V. Molin, în MO, 1960, nr. 7—8, p. 469—471). Se vede că măsura nu a avut urmări; la 23 sept. 1804, mitropolitul Dosoftei cere din nou domnului să se interzică vînzarea în ţară a cărţilor bisericeşti venite de la Blaj, considerate necorespunzătoare şi pline de neadevăruri (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., DXXXII 1. Vezi şi V.A. Urechia, *Istoria românilor*, V, p. 16.

[154] D. Furnică, *Indu tria şi dezvoltarea ei în ţările româneşti*, Bucureşti, 1926, p. 88—91. O situaţie asemănătoare există şi în Moldova, unde, la 1805, se constată că „cei ce aduc cărţi de acolo (— Transilvania) şi le vînd prin ţară, ca să amăgească norodul, rump foaia cea de la începutul cărţii, ca să nu se cunoască că sunt tipărite acolo" (RI, IV, 1918, p. 147—149).

Cazurile de cărţi aduse în această epocă din Transilvania sînt destul de puţine: o *Biblie* de la Blaj, 1795, a ajuns la Piteşti şi Craiova (*Cartea veche românească în Colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare*, p. 106—109). Pentru Moldova vezi Ioana Cristache-Panait, *Circulaţia în Moldova a cărţii* ..., p. 423.

Referindu-se la secolele XVII—XVIII, Oct. Şchiau, *op. cit.*, p. 131, îşi exprimă „convingerea că se poate vorbi de o largă circulaţie a tipăriturilor din Transilvania în Moldova şi Ţara Românească", dar nu se pronunţa asupra numărului acestora întrucît problema nu e încă cercetată. Acelaşi autor a studiat răspîndirea cărţii tipărite în Transilvania în bisericile din această provincie, problemă care ne interesează mai puţin în lucrarea noastră.

Nu putem să nu amintim aici şi faptul că, după înfiinţarea tiparniţei de la Buda, aceasta a furnizat numeroase cărţi principatelor române, îndeosebi prin Zaharia Carcalechi, „perlegătorul" tipografiei; de pildă, în 1817, acesta vroia să introducă în Moldova un număr de 1 550 cărţi religioase (*Psaltiri, Catavasiere, Mineie* etc.), dar intrarea acestor cărţi a fost oprită de mitropolitul Veniamin Costache (C.A. Stoide, *Din legăturile lui Zaharia Carcalechi cu Iaşii (1817—1834)*, în „Studia bibliologica", III, 1969, p. 311—329).

[155] MO, XVI, 1964, nr. 5—6, p. 451.

www.dacoromanica.ro

negustorul Gheorghe Nica din Braşov dăruieşte un *Penticostar* din 1785 schitului Pietrari-Vîlcea [156]; Ioan Sadu Cătană din Braşov donează un *Minei* mănăstirii Cernica la 1800 [157] etc.

Mai puţin cercetată este *problema circulaţiei în Moldova a cărţilor româneşti tipărite în Ţara Românească* care au pătruns în număr mare în provincia de la nord de Milcov. Este revelator în acest sens faptul că numai în 60 de biserici vechi din judeţele Suceava, Iaşi, Botoşani şi Vrancea cercetătoarea Ioana Cristache-Panait a găsit 104 cărţi tipărite în Ţara Românească în sec. XVIII [158]. În unele biserici s-au descoperit cîte 5—6 cărţi venite din Ţara Românească (Colacu şi Humoreni-Suceava, Năneşti-Vrancea etc.) [159].

Semnificativă pentru intensitatea circulaţiei cărţilor muntene în Moldova este o evidenţă alcătuită la Tecuci în 1898, cînd se aflau în oraş şi în satele din jur: 121 tipărituri de Bucureşti, 90 de Rîmnic, 9 de la Buzău, 5 de la Blaj şi numai 45 de la Iaşi (deci doar 20% faţă de numărul cărţilor din Ţara Românească) [160].

Cît priveşte vechea capitală a Moldovei, oraşul Iaşi, aici situaţia este deosebit de grăitoare pentru intensitatea cu care erau utilizate cărţile de cult venite din Ţara Românească. Deşi în primele decenii ale secolului trecut bisericile din Iaşi au fost intens aprovizionate cu cărţi de la tiparniţele din Buda şi mănăstirea Neamţ, cercetările întreprinse cu şase decenii în urmă de C. Bobulescu au dus la descoperirea a cel puţin 150 de cărţi vechi provenite de la Bucureşti, Rîmnic şi Buzău; între acestea se găsesc la numeroase biserici: *Penticostarul* de la Bucureşti, 1743 (Sf. Nicolae Domnesc, Sf. Ioan

---

[156] „Arhivele Olteniei", VI, 1927, p. 67—68.

[157] D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica şi Căldăruşani*, Buc., 1928, p. 109.

Uneori se dăruiau şi manuscrise; de pildă, la 1814, Gheorghe Arsu din Braşov dăruieşte mănăstirii Sinaia manuscrisul Sf. Teodor Studitul *(Cat. ms. rom.*, III, p. 55 şi G. Ştrempel, *Cat. ms. rom.*, p. 177*)*.

[158] Ioana Cristache-Panait, *Circulaţia în Moldova a cărţii în limba română tipărită în sec. XVIII* (MM, 1972, nr. 5—6, p. 417).

[159] *Ibidem*, p. 418. Vezi şi lista de localităţi de la p. 419—421.

Despre circulaţia vechilor cărţi muntene în Moldova (începînd cu *Îndreptarea legii* din 1652) vezi şi N. Iorga, *Alte note despre cultura şi viaţa socială românească sub vechiul regim*, Buc., 1922, p. 2—4 (extras din AARMSI, s. II, t. XXXIX, 1916—1919) şi G. Hîncu, *Cartea românească veche în Biblioteca V.A. Urechia—Galaţi*, 1965, p. 39).

Despre cărţile tipărite în Ţara Românească în sec. XVII—XVIII, aflate în biblioteca Episcopiei Romanului şi Huşilor, vezi Doru-Eugen Mihăescu, *Vechi tipărituri şi manuscrise din biblioteca Episcopiei Romanului şi Huşilor* (MM, 1973, nr. 1—2, p. 129—132).

[160] Augustin Z.N. Pop, *Bibliografia românească veche, operă de colab rare naţională* (SCB, III, 1960, p. 232—236). Pentru alte cărţi aflate în numeroase sate vezi *ibidem*, p. 240—242, 247. Mai adăugăm şi faptul că, la 1834, majoritatea cărţilor aflate la schitul Sihastru-Tecuci erau tipărite în Ţara Românească (Glicherie Lovin, *Schitul Sihastru din jud. Tecuci*, Bîrlad, 1923, p. 43—45).

Pentru judeţul Bacău (unde se cercetaseră pînă în 1974 doar 20% din totalul cărţilor vechi), proporţia este asemănătoare: *din cele 104 cărţi cunoscute, 72 sînt tipărituri muntene*, 26 din Moldova şi 6 din Transilvania. Vezi Varvara Donici, *Vechi tipărituri tîrgoviştene pe teritoriul judeţului Bacău* („Valachica", 10—11, 1978—1979, p. 37—40).

Despre cărţile vechi muntene aflate în biblioteca episcopiei Huşi vezi N. Iorga, *Alte note despre cultura şi viaţa societăţii româneşti sub vechiul regim*, Buc., 1916, p. 2—3 (extras din AARMSI).

Menţionăm, în sfîrşit, că la 1934 se găseau numai în judeţul Lăpuşna un număr de 388 de cărţi vechi provenite din Ţara Românească (235 de la Bucureşti, 145 de la Rîmnicu Vîlcea, 6 de la Buzău, şi două de la Căldăruşani), faţă de numai 221 tipărite la Iaşi (D.I. Balaur, *Bisericile din Moldova de răsărit. Cărţi româneşti de slujbă bisericească care au trecut Prutul (sec. XVIII — XIX)*, *Judeţul Lăpuşna*, Buc., 1934).

www.dacoromanica.ro

Botezătorul, Sf. Dumitru-Balş, Sf. Atanasie, Dancu etc.), *Mineele* de la Rîmnic din 1776—1780 (bisericile: Tălpălari, Curelari, Sf. Teodor, Sf. Spiridon, Sf. Lazăr, Sf. Atanasie etc.), *Evangheliarele* de la Bucureşti din 1693, 1723 şi 1750 (bisericile: Albă, Banu, Bună Vestire, Frumoasă, Tălpălari, Sf. Teodor, Sf. Nicolae cel Sărac, Sf. Ioan Zlataust, Sf. Lazăr etc.). Sînt unele biserici — ca Tălpălari, fostă a breslei cu acelaşi nume — care au foarte multe cărţi tipărite la Rîmnic, Buzău şi Bucureşti în sec. al XVIII-lea. Dintre cărţile din sec. XVII se păstrează *Biblia* de la 1688 la biserica Frumoasă.

Menţionăm că unele din aceste cărţi (de pildă, *Evangheliarul* greco-român din 1693) au fost trimise în dar de Constantin Brîncoveanu ginerelui său, Constantin Duca, domnul Moldovei, care le-a împărţit bisericilor din Iaşi [160 bis].

În unele împrejurări, aprovizionarea bisericilor din Moldova cu cărţi religioase din Ţara Românească constituia o preocupare a domniei. De pildă, se spune că în a doua domnie în Moldova a lui Constantin Mavrocordat (1741—1743), acesta „poruncit-au de au adus şi cărţi pe-nţeles din Ţara Românească, căci în Moldova nu se află Evanghelii, Apostoli şi Leturghii, dînd poruncă mitropolitului acele cărţi să le citească pe-nţeles pe la biserici" [161]. (În Ţara Românească — îndeosebi la Bucureşti şi Rm. Vîlcea — activitatea tipografică era mult mai intensă în această vreme).

O largă circulaţie au avut şi în Moldova cărţile tipărite la Rîmnic. Într-o scrisoare din 25 septembrie 1777, episcopul Leon Gheuca de Roman arăta că încă din primăvară venise la el Ioan legătorul de cărţi, trimis de episcopul Chesarie al Rîmnicului, „să le vînză cui ar trebui"; după ce-şi termina misiunea în această regiune, urma să plece în eparhia Huşilor pentru a vinde şi acolo cărţi tipărite la Rîmnic [162]. Pe o *Psaltire* tipărită la Rîmnic în 1764 se află următoarea însemnare: „Această Psaltire iaste al lui Dimitrie, feciorul lui popa Rusan din Bălgrad (=Alba Iulia), cumpărată cu bani turceşti din ţara Moldovei, agonisiţi cu muncă dreaptă, de la un boier anume Păun din

[160 bis] Acad. R.S. România, ms. 1 580. Vezi şi N. Iorga, *Inscripţii şi însemnări din bisericile Iaşului*, Buc., 1907.

[161] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 203.

Numeroase cărţi din Ţara Românească au ajuns în Moldova prin danii făcute de oameni ai bisericii. Astfel, la mănăstirea Neamţ se află *Slujba sf. Dimitrie Basarabov*, Bucureşti, 1801, dăruită de dascălii Grigore şi Gherontie, veniţi din capitala Ţării Româneşti (C. Tomescu, *Mitropolitul Grigore IV al Ungrovlahiei*, Chişinău, 1927, p. 6); o altă carte tipărită la Buzău, 1834, a fost dăruită de mitropolitul Grigore al IV-lea al Ungrovlahiei noului schit Balş din ţinutul Hîrlău („Rev. Moldovei", 1926, nr. 5—6, p. 30). Menţionăm că numeroase cărţi (440), *„tălmăcite pe limba românească"*, au fost dăruite de acelaşi mitropolit bisericilor din Moldova de răsărit (C. Tomescu, *op. cit.*, p. 240—244).

Mai amintim că şi legiuirile tipărite în sec. XVII circulau dintr-o ţară în alta; de pildă, un exemplar din *Îndreptarea legii*, Tîrgovişte, 1652, se afla la 1755 în Moldova, iar un altul se găsea la 1676 la Băltăţeşti-Neamţ. Ultimul exemplar — „robit de tătari" la 1711 şi răscumpărat apoi — a ajuns la 1807 în proprietatea lui Gheorghe vătaful de la mănăstirea Sf. Sava din Bucureşti. („Valachica", 10—11, 1978—1979, p. 38 şi 43).

Vezi şi Valentin Georgescu, *Un al treilea manuscris ieşean al Manualului de lege — Nomihon Proheiron — din 1766 al lui Mihail Fotino (Fotinopulos) Bibl. C.L. Iaşi, ms. grec, V, 42* („Studii", XIV, 1961, nr. 6, p. 1 507—1 517).

[162] Virgil Molin, *O legătorie de cărţi ambulantă activînd prin eparhiile din Moldova (1777)* (MO, 1965, nr. 5—6, p. 421).

După cum rezultă dintr-o însemnare din 1779, la moartea sa, episcopul Chesarie lăsase o seamă de cărţi să se împartă la biserici „pentru sufletul sfinţiei sale şi a neamului sfinţiei sale, fără plată"; potrivit dorinţei sale, 12 *Mineie* tipărite la Rîmnic în 1779 fuseseră date de episcopul Filaret schitului Vrancea din Moldova „ca să fie pe toate lunile" („Milcovia", III, 1931, vol. I, p. 28).

www.dacoromanica.ro

țara Moldovei, din Iași" [163]. Psaltirea a străbătut deci toate cele trei țări românești; plecînd de la Rîmnic la Iași, a ajuns la Alba Iulia. Putem spune deci că *tipografia de la Rîmnic răspîndea cărți religioase în toate ținuturile locuite de români.*

De aceea ni se pare perfect întemeiată concluzia lui Oct. Șchiau: *„cartea muntеană a avut un rol de seamă, de sudură, în viața spirituală a poporului nostru, ea fiind de cele mai multe ori adresată nu numai românilor din Țara Românească, ci și celor din Moldova și Transilvania"* [164]. (În studiul nostru — din motive lesne de înțeles — ne-a interesat îndeosebi circulația cărții dinspre Țara Românească și Moldova spre Transilvania).

Cît privește *circulația cărților din Moldova în Țara Românească*, problemă nestudiată încă în ansamblul său, ni se par ilustrative rezultatele anchetei întreprinse recent în depozitele cultelor (îndeosebi biserici) din București, unde s-au găsit nu mai puțin de 81 cărți vechi tipărite în Moldova, dintre care 45 la Iași și 34 la Neamț [165].

Vom aminti apoi că *numeroase cărți vechi au cunoscut o circulație foarte interesantă, străbătînd în drumul lor toate cele trei țări românești.*

Un caz interesant despre modul cum circulau cărțile este acela al unui *Antologhion* tipărit la Rîmnic în 1705: la 1711 proprietarul său, ieromonahul Ioasaf de la mănăstirea Daia din Transilvania, însemnă pe carte că o lasă fiului său, Apostol, „iar, nefiind el, să rămîie fraților mei care se află în țara Moldovei, popa Petre, la tîrgu Bacău, alt frate mai mic în Țara Muntenească, lîngă București, popa Ursache" [166]. Cartea putea ajunge deci din Transilvania fie în Moldova, fie în Țara Românească, unde locuiau frații proprietarului ei de la 1705.

Un alt caz la fel de interesant ni-l oferă un exemplar din *Îndreptarea legii*, Tîrgoviște, 1652, care a străbătut toate cele trei țări române: la 1687 se află la Neamț, în Moldova, de unde a revenit în Țara Românească la Potlogi pentru ca la 1718 să ajungă în regiunea Zarandului, iar apoi la biserica din Deaj, pe Tîrnave [167].

Același drum lung l-a străbătut și un exemplar din *Cazania* lui Varlaam, apărută la Iași în 1643; în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului următor ea se afla la Tîrgoviște și la Doicești — Dîmbovița, de unde a ajuns apoi în Transilvania, la Cib—Alba [168].

---

[163] D. Lupan, L. Hațegan, *Cartea veche românească în Muzeul Unirii din Alba Iulia* („Apulum", 1975, p. 368).

[164] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 80.

[165] Gh. Cronț, *Cărțile vechi, manuscrisele și arhivele aflate în păstrarea cultelor din municipiul București*, în *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, Buc., 1974, p. 106.

Pentru alte cazuri *(Divanul* lui D. Cantemir, *Psaltire*, Iași, 1743, etc.) vezi *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, p. 42—43, 64—66, 73—76, 141.

[166] N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 168—169.

[167] Sebastian Stanca, *Cărți călătoare* („Rev. teologică", 1935, nr. 1—2, p. 22—23). Pentru alte cazuri de circulație a aceleiași lucrări pe întinsul patriei vezi harta anexată la studiul lui Nedelcu Oprea, *Propuneri pentru editarea unui „Atlas al cărții românești vechi"*, în *Tîrgoviște, cetate a culturii românești*, p. 56—57.

[168] „Apulum", XIII, 1975, p. 354—356. O altă *Cazanie* a lui Varlaam a ajuns în Țara Românească la Rîmnicu Vîlcea, la Radu logofătul, de unde a cumpărat-o popa Daniil de la Clopodia-Banat (C. Feneșan, *op. cit.*, p. 19). Același autor semnalează cazul unei *Psaltiri* în versuri a lui Dosoftei, 1673, care, la 1681—1682, se afla la Iași, de unde a ajuns apoi la mănăstirea Cimpulung-Muscel și de aici în Banat *(ibidem*, p. 24).

www.dacoromanica.ro

O altă *Cazanie* din 1643 a ajuns la mănăstirea Govora, de unde — nu se știe în ce împrejurări — a trecut în regiunea Zarandului, la Agrișul Mare, după cum rezultă dintr-o însemnare din 1701 în care un locuitor vorbește de „dulceața" limbii românești [169].

Pentru ilustrarea relațiilor culturale dintre locuitorii celor trei țări române deosebit de grăitor este exemplul unui *Liturghier*, tipărit la Rm. Vîlcea în 1750, cumpărat de Ion Scutariu brașoveanul de la mănăstirea Neamț și dăruit de acesta bisericii din Pipirig—Neamț [170].

Un caz asemănător este acela al unei *Evanghelii* tipărită la București în 1682: dăruită de Șerban vodă Cantacuzino bisericii din Belciu—gata-Rm. Sărat, a ajuns apoi la mitropolia din Tîrgoviște și după aceea în Transilvania [171]. Mai amintim cazul unei *Psaltiri*, Iași, 1743, ajunsă mai întîi în Țara Românească și apoi la biserica ortodoxă din Sebeș [172].

Drumul invers l-a străbătut o *Psaltire* de la Rîmnic, 1764, ajunsă în Moldova la un boier, Păun, de la care a cumpărat-o Dimitrie, fiul popii Rusan din Alba Iulia [173].

Și alte cărți tipărite în Țara Românească au ajuns în Transilvania după ce au trecut prin Moldova, străbătînd astfel toate cele trei țări românești. De pildă, un *Liturghier*, apărut la Buzău în 1702, fost al schitului Brazi—Putna, a ajuns la biserica din Ribița—Hunedoara, iar un *Apostol*, tipărit la București în 1743 și dăruit bisericii Sf. Ioan din Botoșani la 1774, a ajuns apoi la mănăstirea Rîmeț—Alba [174]. Mai amintim, în sfîrșit, cazul unui *Triod* editat la Rîmnic în 1731, cumpărat de popa Mihai din Lăpușul Românesc — Maramureș de la popa Cozma din Iași la 1773 [175].

Prin lungile lor călătorii aceste vechi cărți au devenit un simbol de seamă al unității spirituale românești.

Mai puțin cunoscute sînt datele privind *circulația cărții românești în Dobrogea*, care — aflată sub stăpînire străină — a primit numeroase cărți de cult din țările surori [176]. Asemenea cărți — venite îndeosebi din Țara Românească — s-au păstrat la numeroase biserici „de pe tot cuprinsul Dobrogei", din care sînt cunoscute cele de la bisericile din Jijila, Nalbant, mănăstirea

---

[169] *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare Bucureș.ti*, p. 24—27.

[170] *Ibidem*, p. 64—66. Același drum Moldova — Țara Românească — Transilvania l-au străbătut cărțile *Viețile sfinților* pe lunile ianuarie și iulie, tipărite la Neamț în 1812—1814, foste ale lui Dorotei arhimandritul de la mănăstirea Curtea de Argeș și ajunse apoi la Alba Iulia („Apulum" XV, 1977, p. 375).

Un alt caz este acela al unui *Sbornic* de la Sebeș, 1580, ajuns la Neamț, în Moldova, în vara anului 1600 — de cînd datează o însemnare despre intrarea lui Mihai Viteazul în a eastă țară — și apoi în Banat (S. Anuichi, în MI, 1979, nr. 11, p. 58).

[171] Fl. Dudaș, *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam identificate în părțile Zarandului* (MA, 1979, nr. 7—9, p. 713 și urm.).

[172] Ioana Cristache-Panait, *Circulația în Moldova a cărții în limba română tipărita în sec. XVIII* (MM, 1972, nr. 5—6, p. 430).

[173] Doina Lupan, în „Apulum", XV, 1977, p. 732.

[174] Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 421.

[175] „Marmatia", 1971, p. 150.

[176] Vezi Constantin Cioroiu și Aurel Mocanu, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877*, Biblioteca județeană Constanța, 1978; Tudor Mateescu, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în sec. XVIII* (BOR, 1975, nr. 9—10, p. 1124—1128); I. Sanda, *Drumeția unor cărți în slujba unității naționale* (GB, 1974, nr. 3—4, p. 341—344).

www.dacoromanica.ro

Cilic-Dere etc. [177]. Multe cărți religioase au fost aduse apoi de păstorii din Transilvania, care făceau un soi de negoț cu cărțile bisericești [178].

Pe lîngă circulația cărților, un rol însemnat în strîngerea relațiilor culturale între țările române l-a avut *schimbul de tipografi* care treceau din r-o țară în alta, tipărind cărți în aceeași limbă românească [179]. În secolul al XVI-lea este cunoscută astfel activitatea diaconului muntean Coresi și a tipografului Filip Moldoveanu în Transilvania [180].

În secolul al XVII-lea numărul tipografilor din țările extracarpatice care activează în Transilvania crește. Iată cîteva exemple: retipărirea *Evangheliei* cu învățătură a lui Coresi, în 1641, s-a făcut de „dascălu popa Deb[illegible], ce au venit din Țara Rumânească de au făcut tipare aici în Ardeal" [181]; la *Noul Testament*, tipărit la Bălgrad (Alba Iulia) în 1648, a lucrat și ieromonahul Silvestru tipograful din Țara Românească, care a tradus cartea, opera sa fiind continuată de Simion Ștefan [182]; popa Chiriac tipograful, venit din Moldova, după ce activase la București la editarea *Evangheliei* din 1682, tipărește trei cărți în Transilvania între 1687—1696 [183]; Mihail Istvanovici (după nume originar probabil din Transilvania) a fost trimis de C. Brîncoveanu la Alba Iulia, unde a tipărit în 1699, o *Bucoavnă* și *Chiriacodromionul* (reeditarea *Cazaniei* lui Varlaam) [184].

În secolul al XVIII-lea numeroși tipografi din Țara Românească și Moldova lucrează în tipografiile din Transilvania: printre ei se găsesc: Dimitrie Pandovici, venit de la Rîmnic la Blaj, unde a reorganizat tipografia adusă

---

[177] Tudor Mateescu. *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*. Buc., 1979, p. 90—91.

Biserica din Bugeac păstrează 5 cărți tipărite la București, Rîmnic și Iași între 1697 și 1816: biserica din Ostrov are 15 cărți tipărite la Rîmnic, cele mai multe fiind *Mineie*: la biserica din Cilic-Dere se găseau 24 cărți tipărite la București, Iași și Neamț între 1643—1828 plus altele din Transilvania etc. (C. Cioroiu—A. Mocanu. *op. cit.*, p. 31—33, 53—57, 69—76).

Pentru unele cărți este greu de precizat cum au ajuns în Dobrogea: de pildă, la Biblioteca județeană Constanța se află un exemplar din *Îndreptarea legii*, 1652, fost al lui popa Stoca din Rucăr *(ibidem*, p. 37—38).

[178] Apostol D. Culea, *Cît trebuie să știe oricine despre Dobrogea*. Buc., 1928, p. 91—92.

Să nu uităm că multe cărți religioase au dispărut cu prilejul celor șase războaie ruso-turce desfășurate pe teritoriul Dobrogei (T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene în actele „Comisiunii de parcelare a Dobrogei"*, în RA, 1967, nr. 2, p. 241).

[179] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 102—113 (par. *Schimburi de tipografi*).

Vezi și Mircea Păcurariu, *Unitate și continuitate în istoria poporului român* (GB, 1979, nr. 11—12, p. 1179), care amintește cîteva cazuri de colaborare interromânească în domeniul tiparului: munteanul Coresi la Brașov, Filip Moldoveanul la Sibiu, Meletie Macedoneanul la Govora, Chiriac Moldoveanul la Alba Iulia, Petru Popovici Rîmniceanu, Ioan Rîmniceanu și Sandu din Iași la Blaj etc.

Despre puternicele influențe moldovene și muntene în tipăriturile transilvănene, unde au dus la înlocuirea unora dintre cele mai de seamă norme ale variantei literare locale, vezi Ion Gheție, *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenești de la sfîrșitul secolului al XVII-lea* (LR, 22, 1973, nr. 5, p. 443—452).

[180] Vezi mai sus la p. 75—77. Despre episcopul Mitrofan, vezi cap. VIII, nota 65.

[181] BRV, I, p. 116—118.

[182] *Ibidem*, p. 169.

Despre un alt tipograf Ștefan, venit din Țara Românească, vezi Pavel Binder, *Din istoria legăturilor tipografice dintre Țara Românească și Transilvania. Ștefan, tipograful Noului Testament din Alba Iulia (1644—1648)* (LR, 1974, nr. 3, p. 245—248), care consideră că Ștefan este tatăl vestitului tipograf Mihail Istvanovici „tu ex Ungrovlachia".

[183] BRV, I, p. 296, 339—340. Vezi și Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 126.

[184] BRV, I, p. 369—370, 373—377; I. Lupaș, *„Cartea românească de învățătură" de la 1643 retipărită într-o ediție transilvană la Alba Iulia în 1699* (MM, 1957, nr. 10—11, p. 791—806).

Despre activitatea tipografică a episcopului Mitrofan vezi cap. următor, la p. 128.

www.dacoromanica.ro

de la Alba Iulia în 1747 [185]; Petre Papavici Rîmniceanul, tipograf și gravor care activează la Blaj între 1764 și 1780 [186]; Ioan Rîmniceanul, care apare împreună cu Sandu tipograful de la Iași pe *Evanghelia* de la Blaj din 1765 [187]; după ce activase ca tipograf la Iași și Rădăuți, ultimul a lucrat și singur la Blaj cîteva cărți între 1765 și 1802 [188].

Unii episcopi ortodocși de origine sîrbă refuzau însă sprijinul tipografilor din țările române; de pildă, la 1767, preotul Constantin, tipograf din Rîmnic, a propus episcopului Vichentie Ioanovici Vidac înființarea unei tipografii românești la Timișoara dar oferta i-a fost refuzată [189].

În secolul al XVIII-lea numeroși tipografi originari din Transilvania au activat în țările române extracarpatice. Dintre ei amintim pe: popa Ivan Făgărășanul, prin „osteneala" căruia s-a tipărit *Liturghierul* de la Rîmnic din 1733 [190]; Grigore Stan Brașoveanul — care a lucrat și la tiparnița din București — a fost „meșter mare și făcătoriu a tot lucrul tipografiei" la *Ceaslovul* apărut la Rădăuți în 1745 [191]; alți doi tipografi din Transilvania au lucrat la Iași: este vorba de diaconul Ioan Simeonovici, „tipograf ardelean" care a tipărit *Penticostarul* din 1753 și *Molitfelnicul* din 1754 [192] și de Mihai Brașoveanul tipograful, care a editat *Ceaslovul* din 1777 [193].

Pentru colaborarea în domeniul tiparului este interesantă de reținut și oferta făcută de episcopul Iosif al Argeșului, la 1796, cunoscutului negustor sibian Hagi Constantin Pop, căruia îi propunea să tipărească *Tîlcul Evangheliei* „care pînă acum n-au mai ieșit la lumină în limba noastră rumânească cu tiparul"; pentru realizarea acestui gînd, Iosif găsise doi călugări moldoveni care făcuseră traducerea [194]. Era vorba deci de un proiect de colaborare între reprezentanți ai celor trei țări românești care vorbeau aceeași limbă.

O circulație mai puțin intensă au avut manuscrisele, și nu numai cele religioase, ci și cele conținînd cronici sau diverse povestiri. Se știe, de pildă, că stolnicul C. Cantacuzino a cunoscut un manuscris al cronicii lui Grigore Ureche, pe care — spune el — „am pus de l-au și prescris de l-au adus aici, ca să se afle și în țară" [195]. Un alt manuscris, ajuns în Transilvania, a fost

---

[185] BRV, IV, p. 68. Vezi și I. Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj* („Ecate de grîu", 1934, p. 2) și Zsigmond Jako, *Începuturile tipografiei de la Blaj* („Biblioteca și învățămîntul", II, 1976, p. 829—840).

[186] BRV, II, p. 164, 170, 172, 203, 212 passim; IV, p. 251, 262, 265. Despre activitatea acestuia vezi și C. Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750—1830). III/a Gravorul Petru Papavici gravor rîmnicean* („Apulum", XV, 1977, p. 705 și urm.). Virgil Molin, *Xilogravorul Petru Papavici Rîmniceanu inovatorul artei de a ilustra cărți bisericești* (MO, 1968, nr. 3—4, p. 209 și urm.).

[187] BRV, IV, p. 249; II, p. 164.

[188] *Ibidem*, p. 172, 203, 214, 356, 433.

[189] Virgil Molin, *Legături cultural-religioase între Banatul timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea* (MB, 1963, nr. 1—3, p. 61).

[190] BRV, II, p. 48.

[191] *Ibidem*, p. 85.

[192] *Ibidem*, p. 123—126.

[193] *Ibidem*, p. 221—222.

[194] N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea* (AARMSL, s. II, t. XXVIII, 1905—1906, p. 210—211, 215—216).

[195] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Buc., 1901, p. 130.

Interesul pentru istoria Țării Românești se manifestă și în Transilvania, unde s-a găsit un manuscris din sec. XVIII cuprinzînd *Istoriile Țării Românești* de la 1333 la 1671 (Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă. Biblioteca „Astra"*, Sibiu, 1970, p. 32).

www.dacoromanica.ro

acela al *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab, care a fost copiat de Sava Popovici din Rășinari [196].

Lucrarea lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor* — importantă pentru modul cum susținea originea latină și unitatea poporului român — a fost copiată la 1781 în Transilvania, la Brașov, de Gheorghe logofețel, ajungînd apoi în posesia lui Matei Crețulescu din București; o altă copie a fost realizată la 1791 de Dumitru cîntărețul din București [197]. Ideile lui Miron Costin despre latinitatea și unitatea poporului român erau cunoscute deci, în sec. al XVIII-lea, atît în Transilvania, cît și în Țara Românească.

Unele cronici erau dăruite de boierii dintr-o țară românească altora din provincia soră; de pildă, la 1732, Constantin Brîncoveanu vel comis din Țara Românească dăruiește un letopiseț al „Țării Muntenești" lui Iordache Balș vel ban din Moldova [198].

Numărul letopiseților și cronicilor moldovenești care circulau în Țara Românească trebuie să fie fost destul de mare; numai Radu Lupescu logofețel de divan a copiat în sec. al XVIII-lea cinci manuscrise de asemenea opere [199].

O largă răspîndire au avut și cronografele, în care se povestea istoria lumii de la „facerea" acesteia. Astfel, un exemplar din cronografele lui Mihail Moxa, oltean de origine, a ajuns la Iași [200] iar un altul, alcătuit de un dascăl din Mogoșoaia la 1753, a fost cumpărat de Constantin Cehan din Moldova [201].

Cit privește manuscrisele conținînd povestiri sau avînd cuprins moralizator, deși evidența lor nu este completă, se poate spune că și acestea au circulat destul de intens. De pildă, s-au aflat 19 manuscrise ale *Alexandriei* (Viața lui Alexandru cel Mare), 15 exemplare din opera *Archirie și Anadan*

[196] *Ibidem*, p. 39. Tot din vremea domniei lui Neagoe Basarab datează un *Minei*, manuscris din 1517, scris la Tirgoviște din porunca domnului și dăruit mitropoliei din acest oraș, manuscris ajuns apoi la biserica din Șcheii Brașovului. Vezi Emil Micu — Petru Istrate, *Semnificații ale unui Minei slavon, scris din porunca lui Neagoe Basarab la Tirgoviște*, in *Tirgoviște, cetate a culturii românești*, p. 151—156.

Despre manuscrisele bisericii din Șcheii Brașovului printre care unul donat de Toader Boul al doilea vistier din Moldova la 1610, un altul fost al mănăstirii Putna și al treilea dăruit de vistierul moldovean Mateiaș mănăstirii Malul (?), vezi Ion Radu Mircea, *Contribuții la istoria culturii Șcheilor din Brașov* („Cumidava", V, 1971, p. 696).

[197] C. Șerban, *Unitatea culturală a românilor in secolul al XVIII-lea oglindită in scrierile istorice* („Danubius", VIII—IX, 1979, p. 173—176), care citează și alte exemple de cronici copiate și aflate in circulație in țările române.

[198] *Cat. ms. rom.*, I, p. 158. Despre un alt letopiseț al Țării Românești, copiat in Moldova la 1777, vezi *ibidem*, p. 642.

[199] G. Ștrempel, *Copiștii de manuscrise*, p. XXVII. Despre alte exemplare din operele lui Gr. Ureche, Miron și Nicolae Costin vezi *ibidem*, p. 32, 36, 225, 231, și I. Crăciun — A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici muntene, sec. XV XVIII, privind istoria României*, Buc., 1963, p. 54 (Ureche, nr. XIV), 75 (compilație de cronici moldovene alcătuită de Dumitru Bucureșteanu cîntărețul, 1797), 77, 96—97 (compilație de cronici scrisă de Stanciu preotul de la biserica Toți Sfinții din București, 1722 1723), 89 (compilație de cronici, printre care N. Costin și Axinte Uricarul, fostă a lui Grigore, mitropolitul Țării Românești, 1785) etc.

Pentru circulația manuscriselor de cronici, amintim cazul unei cronici a lui N. Costin, copiată la 1765 de Stoian Bucureșteanu de la Biserica Antim din București, ajunsă la 1815 in posesia protopopului Antonie de la biserica Lozonschi din Iași *(ibidem*, p. 83*)*, al unei compilații de cronici, scrisă de Radu Lupescu, 1720 1730, ajunsă in proprietatea lui N. Istrati din Rotompănești (1842) *(ibidem*, p. 85*)* etc.

Cit privește interesul pentru istoria ambelor țari, amintim cronica paralelă a Țarii Românești și Moldovei de la „descălecat" pină la 1733, alcătuită de Vasile Buhăescu *(ibidem*, p. 119 120*)*. Vezi și cap. X.

[200] Klaus-Henning Schroeder, *Un manuscris necunoscut al cronografului lui Mihail Moxa* (LR, 1971, nr. 5, p. 527 529).

[201] Gh. Lungu, *Un hronograf din Botoșani. Manuscris din 1753* (MM, 1971, nr. 5 6, p. 394 399). Pentru problema cronografelor vezi Paul Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei* („Studia Bibliologica", III, 1969, p. 133 147).

www.dacoromanica.ro

şi 13 din *Varlaam* şi *Ioasaf* [202]. Cei care realizau asemenea manuscrise erau conştienţi de faptul că opera lor slujeşte şi altora: de pildă. un diac care a copiat *Cheia înţelesului* la 1792 afirma că face această operaţie: ..pentru ca să se adape cei însătoşaţi" [203].

Dar nu numai manuscrisele erau copiate. ci şi cărţile tipărite, îndeosebi cele religioase. dar şi altele. De pildă. la 1703. popa Ioan din Ocna Sibiului a copiat *Divanul* lui D. Cantemir. apărut la 1698. copia sa ajungînd apoi la Raşinari. Alte patru copii s-au făcut tot în Transilvania între 1795 şi 1835, iar alte trei copii în Ţara Românească între 1753 şi începutul sec. XIX [204].

Unele manuscrise parcurgeau drumuri foarte lungi. fiind citite de numeroşi locuitori. De pildă. un manuscris al romanului *Varlaam şi Ioasaf* se găsea în vremea domniilor lui Şerban Cantacuzino şi C. Brîncoveanu în Ţara Românească. de unde. la 1702. a trecut la Braşov, parcurgînd apoi mai multe localităţi din judeţul Hunedoara [205].

În general manuscrisele religioase circulau mai greu deoarece erau date unui anume aşezămînt religios. înstrăinarea lor fiind interzisă sub ameninţarea cu cele mai îngrozitoare blesteme: de aceea cazurile de deplasare a acestor manuscrise sînt rare [205 bis]. De pildă, un *Evangheliar* slavon aflat la Suceava în 1673 poartă pe el însemnarea că a fost cumpărat din Moldova de pr otul din Hălmezău (Huzmezău) [206].

Foarte intense au fost relaţiile din domeniul învăţămîntului care au contribuit la realizarea unităţii culturale româneşti îndeosebi în epoca redeşteptării naţionale: numeroşi profesori şi învăţători au trecut îndeosebi din Transilvania în ţările române extracarpatice unde au întreţinut o atmosferă românească. aşa cum numeroşi elevi au plecat pentru studii dintr-o ţară românească în alta.

Astfel. numeroşi dascăli şi oameni cu carte au trecut din ţările române extracarpatice în Transilvania şi Banat unde învăţau pe copiii de aici: în

[202] G. Ştrempel. *op. cit.*. p. XIX. 9. 25. 31. 63. 78. 86. 130. 131. 133. 136. 144 153, 159. 176. 189. 190. 222. 243. 277. 310.

[203] *Ibidem.* p. 4. Vezi şi Al. Duţu. *Coordonate ale culturii româneşti în sec. XVIII.* p. 23—64 (cap. *Peregrinarea cărţilor de ..desfătare" brîncoveneşti* .

Pentru modul cum a fost adaptată *Alexandria* la realităţile româneşti în general, om reproduce citeva pasaje relative la organizarea oastei. care este o oaste românească: ..se trimet cărţi pre la boieri să se gătească de oaste". se ..pune tabără". se aşază ..străjile" iar. voinicii" oştenii) spun: ..să facem căutare şi să scriem oştile şi să punem voievozi. căpitani sutaşi şi vătaşi şi să facem steaguri şi să punem pre steaguri paveze. să se ştie la cine slujim". Vezi N. Iorga. *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români. Cu specială privire la legăturile ..Alexandriei" cu Mihai Viteazul.* Buc.. 1915. p. 22 (extras din AARMSI. 1915). Vezi şi Dan Simonescu. *Romanul popular în literatura română medievala.* Buc.. 1965.

[204] D. Cantemir. *Divanul.* ed. V. Cândea. Buc.. 1974. p. 78 80. care aminteşte i alte 6 copii făcute in Moldova. unde s-a tiparit lucrarea.

Nu numai *Divanul* lui Cantemir ci şi alte cărţi au fost copiate: de pildă. pravila lui Va ile Lupu a fost copiată în Ţara Românească. Vezi I. Rizescu. *O copie muntenească din se lul al XVIII lea a pravilei lui Vasile Lupu* (LR. 1976. nr. 2. p. 191—195).

[205] Emil Turdeanu. *Varlaam şi Ioasaf. I ersiunile traducerii lui Udriste Năsturel* BOR, 52. 1934. p. 478 479).

[205 bis] Despre diverse manuscrise religioase alcătuite in Moldova şi aflate in Transilvania (un *Triod* slavon ajuns la Hunedoara. un *Tetraevangheliar* aflat la Rusu Birgăului — Bistriţa-Năsăud. un *Liturghier* fost al mitropolitului Teofil al Bălgradului şi un *Tetraevangheliar* fost al mănăstirii Lupşa) vezi N. Iorga. *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene.* II. Buc.. 1906, p. 121; M. Dan. O. Filipoiu. *Contribuţii la istoria legăturilor culturale dintre Moldova şi Transilvania în orînduirea feudală. Un manuscris slav transilvănean din 1511* (MM. 1963. nr. 1 2, p. 55 şi urm.): Marius Porumb. *Arta românca că din Transilvania şi legăturile sale cu Moldova din timpul lui Ştefan cel Mare* (AIIC. 1981. p. 182—183).

[206] P.P. Panaitescu. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academici R.P.R.*. Buc.. 1959 p. 7.

www.dacoromanica.ro

sec. XVII episcopia ortodoxă din Oradea cere dascăli din Moldova să-i învețe pe elevi carte românească [207]; la ⟨c. 1685⟩, popa Lupu și fratele său, protopopul din Moisei—Maramureș, scriau bistrițenilor despre un călugăr de la Humor care „ne este dascăl și șade în casa noastră de ne învață un fecior al nostru" [208]; pe o carte religioasă din sec. XVII se află însemnarea: „aceast stîlp l-am învățat de la Cozma în Năsăud, diac din țara Moldovei" [209]; la 1735, Necula din Cîmpulung—Muscel era dascăl (învățător) la Brașov [210], așa cum un alt dascăl din Mehedinți își desfășoară activitatea la Brașov [211]; un alt dascăl din Aricești-Romanați, Constantin Dimitrievici, ajunge învățător la Blaj, unde copiază *Hronicul* lui D. Cantemir la 1757 [212]; un alt dascăl, Marcu Romanescu, fiul preotului Alexie din Gorj (probabil din Romanești), era pe la 1773 „dascălu sau învățător de copii în sat⟨ul⟩ Brebului", lîngă Caransebeș, unde copiază un miscelaneu [213].

Procesul este și invers: numeroși dieci și dascăli veniți din Transilvania învață carte pe copiii din Țara Românească și Moldova: la 1631, Pătrașco Ciogolea mare logofăt al Moldovei cere la Bistrița să i se trimită Teodor diac din Feldru să i învețe carte pe „coconii" săi [214]. Aproximativ în aceeași epocă, Simion

---

Vezi și E. Mîrza, *Patru manuscrise românești vechi din secolul al XVIII-lea* („Apulum", XVI 1978, p. 302—304), care descrie o copie de pe *Mineiul* lui ianuarie, Rîmnic, 1779, copie făcută de Teodorache sin Gheorghie Luca logofătul din București și ajunsă apoi la Zlatna în Munții Apuseni. Paul Mihail, *Circulația Cazaniei lui Varlaam*, p. 825, citează cazul unei copii de pe o *Cazanie* din 1643, copie făcută la 1713 în Transilvania, dăruită apoi lui popa Cozma, fiul preotului Chiriță din Șesuri Bacau, și ajunsă la biserica din Bucșet Bacău.

Despre un *Pateric* scris la mănăstirea Slatina din Moldova la 1809 și ajuns înainte de 1818 la mănăstirea Cernica, vezi Ioanichie Bălan, *Un manuscris necunoscut — Patericul sfîntului ierarh Calinic de la Cernica* (BOR, 1977, nr. 5 6, p. 531—534).

Mai amintim că unele lucrări în manuscris, alcătuite în Moldova, au fost aduse de călugării paisieni veniți în Țara Românească. Astfel, pe o carte a lui Eustratie Arghentie Hiotul se spune: „s-au tălmăcit la anul 1791 în sfînta mănăstire Neamțul și o am prescris eu mult păcătо ul Sava ieroshimonahul în sfînta sihăstrie Pocrovul, întru acestaș an, 1791 august 26 ... Și după acea prescriere am scris și noi pre aceasta aici în schitul Cernica la leat 1792 fevr. 1" D. Furtună, *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, Buc., 1928, p. 101). O altă carte a lui Simion, tradusă la mănăstirea Neamț în 1802 1803, e transcrisă la mănăstirea Căldărușani în 1804 „de pe însuș izvodul" adus de la Neamț *(ibidem*, p. 103*)*. Vezi și N. Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*, Buc., 1902.

Unele manuscrise religioase circulau în toate cele trei țări. De pildă, din *Întrebări și ra pu uri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit unia în Țara Ardealului*, carte scrisa de popa Vasile din Țara Făgărașului la 1746, s-a găsit un manuscris la mănăstirea Căldar sani și altul la mănăstirea Neamț (St. Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal u P i icipatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 55 .

[207] Șt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 36.

Vezi mai nou în această problemă Mugur Andronic, *Învățămîntul medieval factor de unitate a pop rului român* (Rev. de ist., 1980, nr. 2, p. 2 303 2 314), unde se string numeroase date despre elevii și dascălii trecuți dintr-o parte în alta a Carpaților pînă în prima jumătate a sec. XIX md însă învățămîntul nu mai este „medieval"!).

[208] Hurmuzaki, XV 2, p. 1398.

[209] „Steaua", 1980, nr. 3, p. 52.

[210] V. Oltean, *op. cit.*, p. 9.

[211] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 37; G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 3.

[212] N. Albu, *Istoria învațamîntului*, p. 180.

[213] G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 203 204. Vezi și N. Iorga, *Istoria literaturii romane în sec. XVIII*, I, Buc., 1901, p. 518, care amintește cazul diaconului Loga de la mănăstirea Ismana, care a întemeiat, după 1736, la Sredișie Banat, cea dintîi „școală comună romanească".

[214] Hurmuzaki, XV 2, p. 1009; N. Iorga, *Scrisori de b ieri, scrisori de domni*, ed. a III a, p. 58; idem, *Doc. din arhivele Bistritei*, I, p. 54; „Convorbiri literare", 1902, p. 925—26. La 1639, murind Sofronie, soția logofătului Pătrașco Ciogolea, dascălul Teodor a rostit

www.dacoromanica.ro

dascălul, interpolatorul de tristă faimă al cronicii lui Grigore Ureche, vine la școala din Iași sau la școala familiei Costache din Roșieci [215].

În sec. XVIII dascălul Eustatie Popovici vine în Moldova și se așază la schitul Brătești [216]; un oarecare Alexe din Marcoș—Brașov s-a așezat la Ghergani Dîmbovița, unde s-a tocmit dascăl la biserică „învățînd și copiii" [217]. Un alt dascăl din Rucăr — Făgăraș. Teofil, a venit în Rucăr — Argeș, unde a copiat două manuscrise și a fost și dascăl al școlii care funcționa pe lîngă vama din sat [128]; în vremea domniei lui C. Brîncoveanu, un alt locuitor din Făgăraș, Ioan Făgărășanu, a fost dascăl la școlile din Cîmpulung și Rm. Vîlcea [219] etc.

Se înțelege că toți acești dascăli nu ar fi putut preda limba română copiilor dacă această limbă nu ar fi fost vorbită de ei în mod curent; în același timp, ei au contribuit la unificarea limbii din țările române și la îmbogățirea ei cu expresii aduse din regiunea de origine.

Iată cîteva cazuri de tineri români transilvăneni care au învățat carte în Moldova: viitorul mitropolit Iorest, originar din Transilvania, a fost dat din copilărie „pentru învățătură de carte în țara noastră a Moldovei în mănăstirea Putnei", după cum va spune mitropolitul Varlaam la 2 iunie 1645 [220]; într-o scrisoare către bistrițeni din (1635—1645) a egumentului Partenie al mănăstirii Voroneț — originar din Năsăud — se arată că un fiu al popii Toma din Năsăud se afla „învățîndu carte în țară la noi", la una din mănăstirile moldovene [221]. La 1651 un alt tînăr transilvănean, Oprea Alămăhuț din Sălișteа, era „plecat în Moldova să învețe carte", după cum se spune în testamentul mamei sale [222]; cam în aceeași epocă, Ioan diacul din Cerchid învăța carte la mănăstirea Bistrița, unde copiază un *Liturghier* [223]; către 1700, Moise, „fecioraș" din Borșa—Maramureș, învăța carte la mănăstirea

---

in românește o frumoasă cuvîntare la înmormîntarea ei, cuvîntare ce s-a răspîndit apoi în copii în Moldova și în Transilvania (V. Pârvan, *Un vechi monument de limbă românească. 1639 1668*, Buc., 1904). Vezi și Onisim Filipoiu, *Dascălul Toader și mesajul său*, în vol. *Ștefan Mete, la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 403—406; Atanasie Popa, *Precizări privind Panegiricul din 1639 al dascălului Toader din Feldru (ibidem*, p. 407—411).

[215] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase pînă la 1688*, p. 165; G. Cardaș, în MO, 1970, p. 576.

Despre Ion, „dascăl ot Ardeal", care copiază în sec. XVIII un *Octoih* „în școala gospod ot Eși", este greu de spus daca era profesor la această școală sau învățase carte aici (G. Strempel, *Copiști de manuscrise*, p. 128).

Pentru activitatea unor dascăli transilvăneni la Iași în primele decenii ale sec. XIX vezi C.A. Stoide, *Legăturile culturale dintre Moldova și Transilvania — Date noi* („Apulum", VIII, 1971, p. 283 295), de unde rezultă că Radu Tempea a înnoit modul de predare a gramaticii la Iași.

[216] C. Turcu, *Despre schitul Brătești, însemnat centru cultural școlar în sec. XVIII* (MM 1969, nr. 10 12, p. 628 634).

[217] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 72.

[218] Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românca că. sec. XVII XIX*, Buc., 1971, p. 68.

[219] V. Oltean, *Cartea brașoveană și ideea unității de neam a românilor*, comunicare ținută la Rm. Vîlcea, la 2 august 1980.

Vezi și Ștefan Meteș, *Emigrări românești*, p. 254—255, care amintește pe dascălul Gheorghe Ardeleanul din Săsciori, ajuns „prea învățatul domn profesor al școalelcr naționale din Slatina".

[220] I. Lupaș, *Documente istorice*, I, p. 229.

[221] Hurmuzaki, XV 2, p. 1015—1016.

[222] I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale cu Moldova în sec. XVII* AIINC, III, 1924 1925, p. 563); I. Lupaș, *Documente istorice*, I, p. 251.

[223] SCB, 12, 1972, p. 23.

www.dacoromanica.ro

Dragomirna [224]; dintr-un protocol din 1724 rezultă că popa Herța din Mocod a trimis doi copii la învățătură la popa Tofan din Baia [225]; la 1726 Toader diacul din Maramureș și-a însemnat numele la mănăstirea Humor [226]; pe la 1750, Atanasie din Sîngeorz, întors din Moldova unde învățase carte, învăța la rîndu-i pe copiii din districtul Rodnei [227] etc.

La fel de numeroși au fost tinerii din Transilvania care au învățat carte în Țara Românească. Astfel, Bucur grămăticul din Sîmbăta de Sus a învățat cîntări la dascălul Coman de la școala domnească din București la 1704, după cum rezultă dintr-o însemnare a sa pe o *Alexandrie* [228]; la 1708 Teodor Baran din Brașov învăța carte la școala din Rm. Vîlcea [229]; la 1722 Dumitru din Sibiel era elevul lui Staicu dascălul la școala de la Colțea [230], școală unde au mai învățat în secolul al XVIII-lea un tînăr din Săsciori ce va deveni mai tîrziu arhiereul Ioanichie Stratonichias [231] sau Gheorghe „ungureanul" care primea certificat de la dascălul Ioan că „au învățat carte la mănăstirea Colții" [232]; tînărul Iacov din Rășinari a învățat la episcopia Rîmnic înainte de 1761, cînd a fost hirotonisit [233]; Bucur, tatăl lui Naum Rîmniceanu, a învățat carte la București, la vestitul Lup dascăl de la biserica Sf. Gheorghe Vechi și apoi la episcopia Rîmnic [234]; pe la 1766, preotul unit Ioan Ciorogar din Sibiel avea un fiu, Gheorghe, care învăța în Țara Românească [235]; cunoscutul negustor sibian Constantin Hagi Pop a trimis pe la 1795 un copil din Transilvania, Gheorghe, la mănăstirea Curtea de Argeș, unde învățau și alți copii veniți de peste munți [236]; chiar fiul lui Hagi Pop, Zenovie — viitor om de afaceri la Viena — și-a început educația la București, la școala de la Domnița Bălașa, unde a studiat trei ani, 1799—1802 [237] etc.

---

[224] N. Iorga, *Documente din arhivele Bistriței*, II, p. 98; Hurmuzaki, XV 2, p. 1474—1475.

[225] V. Șotropa, *Contribuțiuni la istoria școalelor năsăudene* („Arhiva Someșană", 1929, nr. 11, p. 1—2).

[226] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 13.

[227] V. Șotropa, *op. cit.*, Vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 123—124 și Oct. Șchiau, *Cărturari*, p. 37—38, care remarcă faptul că „majoritatea celor interesați să învețe își îndreptau atenția în primul rînd spre Moldova". La această afirmație am aduce un amendament: ținînd seama de numărul mare de elevi din Transilvania trecuți în Țara Românească ni se pare ca spre Moldova se îndreptau cei din nordul și estul Transilvaniei, aflați mai aproape de Moldova, iar cei din sudul provinciei de peste munți spre Țara Românească. Cazurile citate aici ni se par revelatoare în acest sens.

[228] Șt. Meteș, *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania* (MA, 1965, nr. 7—8, p. 515).

[229] V. Oltean, *op. cit.*. Vezi și A. Mureșianu, *Un împiedicător al avîntului național al românilor brașoveni de acum 200 de ani: popa Teodor Baran* („Țara Bîrsei", 1930, p. 204—217).

[230] N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 203.

[231] N. Păcurariu, *op. cit.*, p. 125; G. Bogdan-Duică, *Ardeleanul preot și episcop Ioanichie Stratonichia* („Telegraful român", 1933, nr. 36—27, p. 1—2).

[232] I. Ionașcu, *Școala de la Colțea* (BOR, 1938, nr. 11—12, p. 819).

[233] N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 89.

[234] Șt. Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 45—46; C. Erbiceanu, *Viața și activitatea lui Naum Rîmniceanu*, p. 8.

[235] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 125 (citează o lucrare în ms. a lui Șt. Meteș).

[236] N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*, p. 211—214. Vezi și Gh. Părnuță, *op. cit.*, p. 123, care afirmă că școala de la Curtea de Argeș era frecventată pe la 1784 de un mare număr de tineri transilvăneni.

[237] G. Potra, *Din corespondența inedită a unor fețe bisericești din Țara Românea ca cu Transilvania în veacurile XVIII—XIX* (BOR, 1965, nr. 1—2, p. 143, 159).

www.dacoromanica.ro

Pentru a ne da seama de intensitatea legăturilor în domeniul învăță-mîntului între Transilvania și Principatele Române, vom aminti că la 1784 se aflau dincoace de munți 292 tineri transilvăneni veniți la studii [238].

Cît privește elevii din Transilvania trimiși la școlile superioare (Academiile domnești) din Țara Românească și Moldova, aceștia sînt puțini deoarece existau asemenea școli și în Transilvania, iar tinerii de aici puteau merge la studii și în străinătate (la colegiul De Propaganda Fide, de pildă). Între elevii Academiei domnești din București — printre numeroșii tineri din Țara Românească sau veniți de la sudul Dunării — se numără, pe la 1807, și Dimitrie, fiul lui Radu din Brașov [239].

Un caz interesant de colaborare în domeniul învățămîntului ne este relevat de un document din 12 octombrie 1776, din care aflăm că Statie biv vel cămăraș de ocne din Țara Românească trimisese un copil de 10 ani la Ioan dascălul din Cernavodă „să-l învețe carte, să-l ție cu cheltuiala mîncării", contra sumei de 50 de taleri anual, după care, la 1772, l-a trimis la Brașov; în cursul procesului ivit pentru plata banilor la 1776, Statie susține că „acel copil fiindu streinu (adică de la Brașov), pentru o facere de bine . . . l-am dat la învățătură" [240].

Numărul tinerilor trecuți pentru învățătură din țările române extracarpatice în Transilvania și Banat este mai mic. De pildă, pe o *Evanghelie* aflată la mănăstirea Neamț, după un capitol scris la 1777, se spune: „am scris cu multă trudă, cînd am fost în Țara Oltului de am învățat gramatică" [241].

Toate aceste intense relații din domeniul învățămîntului au contribuit la strîngerea legăturilor culturale dintre cele trei țări, ca și la unificarea limbii române pe care o vorbeau atît dascălii, cît și elevii lor.

Nu putem omite din acest paragraf privind legăturile dintre țările române în domeniul învățămîntului nici *trecerea unor dascăli și învățați din Moldova în Țara Românească și invers*, fenomen care a contribuit la strîngerea relațiilor culturale dintre aceste țări și la organizarea asemănătoare a învățămîntului, îndeosebi în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Vom cita aici exemplul lui Iosif Mesiodax (= diacul din Moesia), originar din Dobrogea, de la Cernavodă, care a fost director la Academia domnească din Iași și profesor la cea din București; elevii săi, Manase Eliade, în Țara Românească, și Procopie din Peloponez, în Moldova, care l-a înlocuit după retragerea sa pe Mesiodax ca profesor și director la Academia din Iași, au aplicat recomandările dascălului lor la predarea științelor exacte și a autorilor clasici, contribuind astfel la uniformizarea predării învățămîntului în Academiile domnești din cele două țări extracarpatice [242].

De aceea pe bună dreptate putea să spună N. Iorga: „cultura aceasta nu era deosebită de la o școală la alta; trăiam în același mediu cultural . . .,

---

[238] Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania, 1774—1805*, Buc., 1966, p. 333—341.

[239] Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, Buc., 1971, p. 217.

[240] *Acte judiciare din Țara Românească, 1775 1781*, Buc., 1973, p. 217. Vezi și Tudor Mateescu, *Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în sec. XVIII* (BOR, 1975, nr. 9 10, p. 1227—1228).

Dealtfel, în Dobrogea au activat încă din sec. XVIII dascăli din celalalte țări române; astfel, la școala română din Turtucaia sînt amintiți în această vreme dascălii Mihai și Gheorghe din Oltenia (idem, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Buc., 1979, p. 95).

[241] *Cat. ms. rom.*, II, p. 241—242.

[242] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 102.

www.dacoromanica.ro

dascălii treceau dintr-o școală într-alta. precum domnii treceau de la un tron la altul. iar ceata boierească ce întovărășea pe domn se muta din capitala Moldovei în capitala Muntenei. *Era o singură viață superioară intelectuală*" [243].

Nu trebuie să uităm apoi rolul îndeplinit de dascălii transilvăneni în modernizarea învățămîntului din Țara Românească. După cum declara Iordache Golescu în *Cuvîntare asupra limbii românești* (1822). „școala cea românească" din București. „neaflînd la românii noștri cărțile cele trebuincioase spre învățătura fiilor lor. silită au fost să tragă către sineși cărțile cele tălmăcite de către frații români din vecinătate". Datorită „înțelepciunii dascălilor români din Ardeal ce s-au așăzat la această școală" (la 1818). Golescu își exprima speranța că școala de la Sfîntul Sava va juca cum a și jucat. de altfel — un rol de seamă în formarea unor cărturari de valoare [244].

Mai puțin cunoscute sînt *relațiile din domeniul literaturii și artei populare* [245]. După cum s-a arătat. creația literară orală a poporului nostru are origini străvechi: basmele. care constituie principala producție în proză. cuprind elemente ce merg uneori adînc în istorie. Ele aparțin unui fond comun. datorită largei circulații folclorice. dar prezintă și importante particularități locale. produse ale capacității de prelucrare originală a temei inițiale. Creația populară este ncîntrerupță și ea este tot atît de veche ca și poporul însuși [246].

Unitatea creației populare. evidentă în fondul ei ideologic comun. în recunoașterea aceluiași sens al vieții. se vădește în cultivarea unor specii folclorice general conoscute de tipul *Mioriția*. întîlnită în peste 900 de variante pe întregul teritoriu românesc. Unele din aceste specii sînt legate de anumite practici și obieceiuri străvechi. preluate fie de la geto-daci. fie de la romani. Ciclul muncilor de primăvară. vară și toamnă. al sărbătorilor de iarnă cu caracter creștin. precum și obiceiurile legate de momentelc importante din viața omului au prilejuit numeroase manifestări folclorice identice la poporul român [247].

Un puternic fond păgîn. atestînd marea lor vechime. a supraviețuit și în descîntece. vrăji și blestcme. foarte la modă în timpul evului mediu în toate cele trei țări locuite de români.

---

[243] N. Iorga. *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX lea* „Cuget românesc". 1922. nr. 8—9. p. 103).

[244] Elena Grigoriu. *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava*. Buc.. 1968. p. 175—176.

[245] Despre unitatea artei populare românești vezi și considerațiile generale ale lui Cornel Irimie. *Unitate. continuitate și specificitate în civilizația. cultura și arta populară românească* („Cibinium". 1974—1978. p. 9—24).

Despre continuitatea și unitatea arhitecturii populare vezi Dinu Antonescu. *Casa dacică și influența ei* „Arhitectura". 1976. nr. 4. p. 49—54); Nicolae Lupu. *Contribuții la cunoașterea arhitecturii locuinței dacice reprezentată în reliefurile Coloanei lui Traian și forme arhitecturale ale locuințelor țărănești de la începutul sec. XX de pe teritoriul Daciei (ibidem*. 1978. nr. 5 6. p. 53—60*)*; Dinu Antonescu. *Locuința din Muntenia. Folclor și continuitate (ibidem*. 1979. nr. 1. p. 61 66).

Despre un alt aspect important al artei populare. bisericile de lemn. vezi Paul Petrescu. *Unitatea de concepție constructivă și decorativă a bisericilor de lemn românești* (SCIA. 1967. nr. 1. p. 23—40) care arată că „pe teritoriul românesc biserica urmează. în linii mari. tipul de locuință al regiunii respective". dar că „unitatea bisericilor de lemn românești nu trebuie înțeleasă ca o uniformitate". întrucit se disting mai multe grupe constructive care respectă în linii mari „unitatea foarte puternică în elemente fundamentale".

Despre influențele puternic exercitate de arhitectura de lemn din Moldova în stilul unor biserici de lemn din Transilvania. vezi At. Popa. *Influențe moldovenești în stilul unor biserici de lemn din Transilvania* (MM. 1973. nr. 9—10. p. 672—680) care arată: „casele românilor din Maramureș. Lăpuș. Năsăud sînt aproape în același stil vechi moldovenesc".

[246] N. Iorga. *Există o tradiție literară românească?*. Buc.. 1937 (din AARMSI. s. III. t. XIX. 1937. mem. 7).

[247] I.C. Chițimia. *Străvechi substrat popular-oral și continuitate în literatură scrisă* („Rev. de istorie și teorie literară". 22. 1973. nr. 4. p. 557—564); idem. *Problema raporturilor dintre cărțile populare și folclor* (AUB. X. 1961. nr. 23. p. 57—70).

www.dacoromanica.ro

Păstrarea tuturor acestor datini și obiceiuri vechi a fost unul din factorii de rezistență a poporului român în fața încercărilor de asimilare făcute de alte popoare. După cum remarca istoricul transilvănean Iosif Benkö, este mai ușor să smulgi ghioaga din mîna lui Hercule decît să abați iute și degrabă pe români de la datinele lor *(facilius foret clavam Herculi extorquere quam Valachos cito unoque momento ab inveteratis abstrahere consuetutidinibus)* [248].

Cît privește *portul popular*, în acesta se resimt puternice amintiri dacice, vizibile oricărui privitor al metopelor monumentelor ce reprezintă pe strămoșii noștri. După cum a arătat N. Dunăre, interferențele în acest domeniu sînt mai evidente în zonele carpatice limitrofe, de pildă în Țara Hațegului și Valea Jiului [249].

În pătrunderea elementelor de cultură populară în ținuturile situate de o parte și de alta a lanțului carpatic, precum și caracterul adeseori comun al fenomenelor de cultură și artă populară din cele trei mari ținuturi, confirmă cercetările fundamentale privitoare la unitatea istorică a poporului român [250].

Foarte semnificative în această privință ni se par aprecierile făcute în 1926, de un geograf german, H. Wachner, care constata că, *în ciuda vieții sale istorice vitrege, poporul român prezintă mai puțină diversitate decît oricare alt popor al Europei în ceea ce privește „costumul, felul de a gîndi și modul de viață"* [251].

Aceeași constatare o făcea pe la mijlocul sec. XVII poetul Martin Opitz, profesor la Alba Iulia:

„În fie ce colibă cu paie acoperită,
Un sînge nobil spune că limba moștenită
Și azi e tot aceeași și datinele sînt
Păstrate cu credință, c-al vostru îmbrăcămînt
Și jocul chiar e martor c-aveți tulpina veche.
Un joc ce-a frumuseț- abia-și are pereche" [252].

---

[248] Ios. Benko. *Transilvania sive Magnus Transilvanus Pricipatus olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum cognitus.* II. Claudiopuli. 1833. p. 238: citat de I. Lupaș. *Studii, conferințe și comunicări istorice.* I. p. 27. și Șt. Pascu. *Adunarea de la Alba Iulia.* p. 18.

[249] SCIA. 1964. nr. 1, p. 22.

[250] N. Dunăre. *Relații etnografice între ținuturile de pe ambele versante ale Carpaților* (SCIA, 1963. nr. 1. p. 192—203): idem. *Influențe reciproce în portul și textilele populare de pe ambele versante ale Carpaților meridionali* (AMET. 1959—1961. p. 177—196): idem. *Relații etnografice între ambele versante ale Carpaților R.P. Române* („Steaua", 15. 1964. nr. 7): idem. *Ethnographische Beziehungen zwischen den Gebieten diessets und jenseits der Karpaten* (FVL. VIII. 1965. nr. 2. p. 5—20).

[251] S. Mehedinți, *Le pays et le peuple roumain.* Buc., 1937. p. 22.

Asemanarea portului românilor cu acela al dacilor și romanilor a fost remarcată de numeroși învățați din trecut care au cunoscut poporul nostru: Johannes Tröster, Valentin Frank von Frankenstein, Laurentius Toppeltin etc. Vezi A. Armbruster. *Romanitatea românilor.* p. 178—180. 216 217. passim: G. Togan. *Zur Frage der Herkunft und Sprache der Rumänen bei Laurentius Toppeltinus* (FVL. XI. 1968. nr. 2. p. 55—58).

Alți călători străini au remarcat asemănarea dintre portul popular al românilor din Transilvania și Țara Românească. Vezi G.F. Cushing. *Dr. Dallcway's Itinerars* (RESEE. 1970. nr. 3. p. 470).

Despre unitatea portului popular reflectată în terminologie vezi Zamfira Mihail. *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană.* Buc., 1978. care subliniază faptul că nu există nici un termen ce denumește piesele vechi principale numai într-o singură provincie românească, ceea ce demonstrează vechimea, continuitatea și unitatea portului popular.

[252] „Apulum". VII. 1969. p. 78.

www.dacoromanica.ro

Peste două secole, Jules Michelet afirma: „*les Roumains gardent intact tout ce qui leur est resté de leurs ancêtres : l'habillement, les coutumes, la langue et surtout leur grand nom : Romain*“ [253].

Legăturile artistice sînt vizibile atît prin influența exercitată de arta uneia din provinciile românești asupra artei din celelalte, cît și prin prezența unor meșteri dintr-o țară în alta. Așa cum s-a remarcat, Transilvania a influențat în parte arhitectura moldoveană, dupa cum arhitectura Țării Românești a avut o puternică influență în sudul Transilvaniei [254], unde unele biserici ortodoxe au adoptat planul Vodița II; mai tîrziu, în vremea domniilor lui Petru Șchiopul, arhitectura munteană va influența și pe cea moldoveana [255], așa cum unele forme ale goticului și Renașterii vor trece din Transilvania în Moldova, iar bisericile de lemn din Moldova vor influența construirea celor din Transilvania [256]. O deosebită înrîurire asupra arhitecturii muntene va avea apoi biserica Stelea din Tîrgoviște, ctitoria lui Vasile Lupu.

Pictura bisericilor ortodoxe din Transilvania a fost, la rîndu-i, influențată de aceea a bisericilor din Țara Românească, vizibilă, de pildă, la biserica din Densuș (1443), al cărui meșter zugrav, Ștefan, pare a fi venit din Țara Românească, [257], așa cum mai tîrziu vor ajunge în Transilvania și Banat numeroși zugravi din Țara Românească [258]. Astfel, zugravul Grigore Ranite din Craiova a zugrăvit la 1737 paraclisul de la Șchei — Brașov [259]; în același an, Ștefan zugravul din Ocnele Mari a fost angajat de episcopul Inochentie Micu să-i picteze tîmpla bisericii din Blaj împreună cu două sfeșnice „cu

---

[253] *Gîndirea social-politică a revoluționarilor pașoptiști*, Buc., 1967, p. 208.

[254] Ioana Cristache-Panait, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească* (BMI, 1970, nr. 2, p. 30 32); E. Greceanu, *Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați (ibidem*, p. 35—50*)*.

Vezi și Ioana Cristache-Panait, *Contribuții la cunoașterea relațiilor culturale ale populației românești din Transilvania cu Țara Românească în sec. al XVIII-lea*, rezumatul tezei de doctorat, Buc., 1973, p. 27, unde se evocă influența arhitecturii muntene în Țara Bîrsei și în Mărginimea Sibiului, regiuni unde s-a răspîndit planul triconc, precum și alte elemente constructive și decorative ca: sistemul de boltire cu calote pe pandantivi, pridvorul deschis cu arcade, peretele despărțitor dintre naos și pronaos, decorarea fațadelor cu toruri, brie de cărămidă în zimți, acolade etc.

[255] N. Ghika-Budești, *Înrîuirile reciproce între arhitectura din Muntenia și cea din Moldova*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 175—188; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 181—182 (care vorbește — exagerînd evident — de o „unire și în privința arhitecturii din Țara Românească și Moldova).

[256] At. Popa, *Influențe moldovenești în stilul unor biserici de lemn din Transilvania* (MM, 1973, nr. 9—10, p. 672 680).

[257] Concluzie bazată pe asemănarea stilistică a picturii bisericii din Densuș cu pictura bisericii domnești din Curtea de Argeș (V. Drăguț, *Un zugrav din Transilvania secolului al XV-lea : Ștefan de la Densuș*, în SCIA, AP, 1966, nr. 2, p. 233—245).

[258] Despre „uimitoarea înflorire“ a picturii românești din Transilvania datorită influenței exercitate de zugravii epocii lui Constantin Brîncoveanu vezi V. Drăguț, *Picturile bisericii din Gurasada* (BMI, 1972, nr. 2, p. 63—66) și Ioana Cristache-Panait, *Biserica de lemn din Vechea (județul Cluj-Napoca). Autentic document de istorie românească* (BOR, 1977, nr. 9—10, p. 979—980).

[259] N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 115.

Vezi și Marius Porumb, *Zugravi de școală brîncovenească din Transilvania primei jumătăți a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 413 416.

Despre un alt aspect al unității artistice în pictura românească din sec. XVII, și anume „stilul inciziei de motive ornamentale în stratul de grund al icoanelor“, vezi Florin Șerbănescu, *Ornamentica picturii pe lemn — element de unitate în arta Țărilor Române din sec. al XVII-lea* („Muzeul Național“, VI, 1982, p. 175—188).

www.dacoromanica.ro

mare cuviință și frumoase precum în Țara Românească la Cozia și la Hurezi se află" [260]; alt zugrav din Țara Românească, David, stabilit la Sititelec—Bihor, a zugrăvit la 1758 biserica din Sebiș—Bihor [261]; împreună cu ierodiaconul zugrav Ioan din Deva, un alt zugrav, Nicolae din Pitești, realizează la 1765 pictura bisericii din Gurasada—Hunedoara [262]; Simion zugrav din Craiova a realizat pictura bisericii din Apoldul de Jos, 1772, precum și pe aceea a bisericii de lemn din Poiana Sibiului [263]; un alt zugrav cu ac lași nume, popa Simion din Pitești, a realizat numeroase opere în Țara Hațegului: ușile împărătești de la biserica din Hațeg (1777), iconostasul bisericii mănastirii Prislop (1782), pictura bisericilor din Subcetate (1783) și Barul Mic (1785), iconostasele bisericilor din Densuș și Parosșeni [264].

Au fost și unii meșteri zugravi veniți din țările române extracarpatice care au făcut școală, cum a fost cazul lui Vasile Alexi vici Loga, venit pe la 1736 din Gorj la Sredișteîn Banat, unde a deschis o școală în care preda și meșteșugul zugrăviei [265]. În 1762, împreună cu fiul său, Gheorghe Diaconovici Loga — devenit apoi cel mai cunoscut pictor din Banat — a zugrăvit biserica din Clopodia [266]. Fiul său, amintit mai sus, a zugrăvit numeroase biserici (Bujor, Căvăran, Povîrgina, Rîtișor, Șemlacul Mare) [267].

În afară de Banat, o altă zonă aflată sub influența extracarpatică a fost Maramureșul, unde se resimte în evul mediu influența iconografiei din Moldova [268], provincie cu care Maramureșul a întreținut strînse relații politice și culturale.

Numărul zugravilor trecuți din Transilvania în țările române de la sudul și estul Carpaților a fost mai mic. Se știe, de pildă, că Stan și Iacob, fiii preotului Radu din Rășinari, lucrau în 1761 la reînnoirea zugrăvelii bisericii mănăstirii din Curtea de Argeș [269].

În schimb, în Moldova și în Țara Românească au venit din Transilvania mai mulți meșteri constructori de biserici și cetăți, îndeosebi în vremea domniilor lui Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Vasile Lupu [270].

---

[260] Ioana Cristache-Panait, *Un zugrav din Țara Românească în Transilvania în prima jumătate a sec. XVIII* (SCIA, 1971, p. 325—327); Marius Porumb, *Ștefan zugravul, autorul tîmplei comandate de Inochentie Micu Clain*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 486—491; idem, *Ștefan zugravul de la Ocna le Mari* AMN, 1977 p. 401—403 + planșe).

[261] Șt. Meteș, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor românești*, Cluj, 1929, p. 117.

[262] N. Iorga, *op. cit.*, p. 109.

[263] N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 38, 147; tot el este probabil și zugravul bisericii din Orlat, 1800 (Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 120).

[264] *Ibidem*, p. 117; Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 170, 194, 228, 280, 326, 329, 404; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 122.

[265] N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, p. 51—52; N. Albu, *Istoria învățămîntului*, p. 149; Caius Pascu, *Din începuturile picturii bănățene* (MB, 1965, nr. 4—6, p. 350—353).

[266] I. Miloia, *Din activitatea artistică a ierodiaconului Vasile* („Analele Banatului", 1930, nr. 3, p. 89—93); V. Brătulescu, *Izvoarele picturii în Banat. Pictura m-rii Tismana* (MB, 1961, nr. 5—6, p. 33), unde se arată că „arta picturii murale și a icoanelor portative din Banat în secolul XVIII (prima jumătate) își trage izvoarele în primul rînd din părțile oltene".

[267] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 354—361.

[268] Despre puternica influență exercitată de Moldova asupra iconografiei din Maramureș — devenit, sub influența Moldovei, „leagănul păstrător al tradițiilor iconografice, a căutării formelor de expresie ale picturii ortodoxe" — vezi Marius Porumb, *Icoane din Maramureș*, Buc., 1976.

[269] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 69.

[270] Vezi Al. Lapedatu, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor din Țara Românească* (BCMI, V, 1912, p. 177—183).

www.dacoromanica.ro

În *domeniul artelor minore*, remarcăm faptul că numeroși meșteri argintari din Transilvania au lucrat diverse obiecte pentru domnii și boierii din Țara Românească și Moldova [271]. Uneori acești meșteri erau aduși în țările extracarpatice — ca meșterii Ioan și Celestin argintari din Sibiu, chemați de Neagoe Basarab [272]; de cele mai multe ori, însă, comenzile li se transmiteau prin scrisori sau emisari speciali la Sibiu sau Brașov [273]. Ni s-au păstrat asemenea scrisori de la domnii Țării Românești, îndeosebi de la C. Brîncoveanu; astfel, la 25 iunie 1708, domnul Țării Românești scria „bunului nostru prieten și vecin de aproape" județul Brașovului despre „argînturile" sale lucrate prost de un meșter și încredințate apoi „jupînului Gheorghe Mai" (Georg May) „să le lucreze de iznoavă" [274]. Uneori acest vestit meșter argintar venea el însuși în Țara Românească, cum se întîmplă în 1707, cînd domnul îl cheamă „să ne tocmim și să-i dăm argintul", arătînd „că tot dumnealui ne-au lucrat și mai-nainte". Brîncoveanu era foarte mulțumit de opera lui May pe care-l lăuda în scrisorile sale [275]. Cum domnul Țării Românești era de obicei grăbit la realizarea comenzilor sale, meșterul argintar îl liniștea spunînd: „lucrul bun tot cu zăbavă să face".

Dar nu numai G. May a lucrat pentru Brîncoveanu; la 26 ian. 1708, domnul Țării Românești trimite la Brașov 135 de grivne de argint din care meșterii argintari trebuiau să-i facă „niște vase de argint" după „izvoadele" (modelele) trimisie [276].

Am insistat asupra legăturilor culturale deoarece ele au fost foarte intense în evul mediu și au avut un rol de seamă în asigurarea unității românești; în plus, așa cum a rezultat din expunerea noastră, despre aceste legături există o literatură extrem de bogată. Fără să avem pretenția de a fi realizat o sinteză completă asupra acestor relații, sperăm că tabloul intenselor schimburi culturale dintre țările române schițat în paginile precedente este suficient de convingător pentru a dovedi că *unitatea culturală românească în evul mediu a fost deosebit de puternică și că ea a avut un rol important în dezvoltarea și întărirea unității neamului nostru.*

Un meșter, Toma zidarul de la Hurez, a clădit în sec. XVIII biserica din Ampoița, cu vădite elemente de arhitectură muntenească (Ioana Cristache-Panait, în MO, 1979, nr. 7—9, p. 547).

[271] Vezi îndeosebi: Teodora Voinescu, *Din legăturile artistice ale Țării Românești cu Transilvania. Meșterii argintari* (SCIA, III, 1956, nr. 1—2, p. 75 97); idem, *Noi identificări de meșteri argintari din Transilvania* („Studii muzeale", I, 1957, p. 29—42).

[272] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 178 180.

[273] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 35. Vezi și p. 104, passim.

[274] *Ibidem*, p. 69, 98, 99.

[275] *Ibidem*, p. 101, 103. După cum spunea N. Iorga: „cînd găsim în mănăstirile noastre... lucruri de la Brîncoveanu, cînd admirăm îngrijirea cu care sînt făcute figurile, cu care sînt croite literele într-un stil liber, european, nu trebuie să uităm datoria de recunoștință pe care o avem față de meșterii harnici și mulțumiți cu puțin, care, locuind la hotarul țării noastre (— Țara Românească), au contribuit așa de mult la înfrumusețarea ei" *(Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 54—55*)*.

[276] N. Iorga, *Studii și doc.*, X, p. 75.

www.dacoromanica.ro

Capitolul VIII

UNITATEA DE CREDINȚĂ. RELAȚIILE ECLEZIASTICE DINTRE ȚĂRILE ROMÂNE

Un factor puternic de unitate a fost credința, religia ortodoxă a strămoșilor noștri [1]. Spre deosebire de popoarele din jur creștinate cu forța de conducătorii lor în secolele IX—X — *poporul român s-a născut creștin, iar credința sa — cu puternice influențe romane — a constituit în tot cursul evului mediu un puternic factor de unitate, de coeziune și de rezistență împotriva încercărilor de cotropire făcute de state ce propovăduiau altă religie, fie catolică (regatele Ungariei, Poloniei, Imperiul habsburgic), fie mahomedană (în cazul Imperiului otoman)* [2]. Acest adevăr de necontestat a fost recunoscut de Mihai Eminescu, care susținea că ortodoxia a apărat unitatea noastră de neam, ca și de N. Iorga care afirma: „românii au trăit într-o comunitate religioasă, care a avut drept consecință o comunitate culturală de cel puțin 300 de ani, și aceasta a produs în ceea ce privește sentimentul general de unitate românească cel mai mare efect" [3].

[1] Șt. Pașca, *Unitatea românească prin religie*, Sibiu, 1944 (extras din „Rev. teologică", 1944). Vezi și considerațiile lui Nicolae Fer, *Contribuția bisericii ortodoxe române la păstrarea limbii și unității etnice a românilor din Transilvania* (BOR, 1977, nr. 5—6 p. 551—560), precum și Ioana Cristache-Panait, *Contribuții privitoare la rolul bisericii în relațiile dintre Țara Românească și Transilvania* (BOR, 1968, nr. 7—8, p. 950—958), care discută diverse probleme privind: circulația cărții religioase, sprijinul dat de domnii români bisericii din Transilvania, ctitoriile acestora în provincia de peste munți, influențele în arhitectura și pictura bisericilor din Transilvania, probleme ce privesc și capitolul precedent.

Religiozitatea omului medieval a fost analizată recent din punct de vedere al concepției materialist-istorice de A. Gurevici, *Das Weltbild des mittelaterlichen Menschen*, Dresda, 1978, p. 352 și urm. Întrucît clasicii marxismului (îndeosebi Fr. Engels) au accentuat importanța bisericii și a credinței în evul mediu, istoricii marxiști au datoria să cerceteze această problemă.

[2] Deosebit de revelator în acest sens este textul inscripției pusă de Matei Basarab pe piatra de mormînt a lui Radu Șerban, fostul domn al Țării Românești, și a lui Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, unde se spune că cei doi principi „tare și vărtos pentru leage și pentru moșie cu păgînii turci, tătari și cu eretici unguri s-au bătut" (BCMI, 1908, p. 42). „Legea" și „moșia" (= țara) constituiau deci patrimoniul ce trebuia apărat atît de „păgîni", cît și de „eretici".

Mai amintim că una din condițiile puse de Mihai Viteazul împăratului de la Viena era aceea de a respecta „leagea" și „obiceaiul" românilor (Hurmuzaki, IV/1, p. 216—217).

[3] N. Iorga. *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 26.

Nu credem că marele istoric are dreptate cînd afirmă: „conștiința creștină ortodoxă a împiedicat producerea unei conștiințe naționale osebite, pronunțate", aceasta deoarece *conștiința unității de credință nu contrazice ci suplinește și întărește conștiința unității de neam*; să ne gîndim doar la afirmația boierilor munteni că sînt *„de o limbă și de o lege"* cu moldovenii sau la cuvintele lui Varlaam din anul 1645, cînd se adresează *„către creștinii din Ardeal ..., cu noi de un neam români ... ce sînteți cu noi într-o credință"* (BRV, I, p. 150—151). Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Buc., 1914, prefață.

Este adevărat că uneori, în relațiile locuitorilor Țării Românești cu cei din Transilvania, se face apel numai la unitatea de credință, dar aceasta nu a împiedecat cu nimic existența paralelă a conștiinței unității de neam. De pildă, la <c. 1534> Mogoș spătarul din Țara Românească, trimis împreună cu turcii să prade și să robească în sudul Transilvaniei, la rugămintea unor locuitori, cruță regiunea Sadului, explicînd locuitorilor respectivi: „am socotit că *sînteți și voi creștini cum și noi sîntem* și m-am învîrtejit fără să vă fac nici un rău" (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, p. 23). Evenimentul se produce exact în epoca în care începea să se afirme puternic conștiința unității de neam (vezi mai jos cap. X).

www.dacoromanica.ro

Nu trebuie să uităm faptul că în evul mediu biserica deținea controlul asupra pregătirii intelectuale. „determinînd caracterul esențialmente teologic" al culturii ca o „consecință necesară a poziției adoptate de biserică în calitatea ei de supremă chintesență și consfințire a dominației feudale existente" [4]. În plus, biserica ortodoxă fiind o biserică subordonată în fapt statului (în Țara Românească și Moldova), a avut un rol deosebit de important în păstrarea unei culturi unitare a poporului român (problemă tratată în capitolul precedent).

Se știe că biserica catolică a încredințat regatului apostolic maghiar și apoi Imperiului habsburgic funcția de propovăduitori ai catolicismului, în dauna bisericii ortodoxe. Regii Ungariei au primit din partea papei de la Roma numeroase îndemnuri de a aduce la ascultare față de scaunul papal pe așa-numiții „schismatici", între care se numărau și românii [4 bis]. Aceștia s-au împotrivit însă cu înverșunare amenințărilor și ispitelor ce le veneau din partea regatului maghiar și a bisericii catolice. Nobilii români din Transilvania care au trecut la catolicism au fost destul de repede maghiarizați, ceea ce arată rolul important al credinței în acea vreme [5]. Cei mai mulți români și-au păstrat însă credința. Mai mult încă — după cum rezultă dintr-o scrisoare a papei Grigore al IX-lea din anul 1234 — schismaticii din episcopia cumanilor „care se numesc valahi", nu numai că refuzau să asculte de episcopul catolic și că primeau tainele bisericești de la „pseudoepiscopii care țin ritul grecilor", dar au reușit să atragă de partea lor și pe ungurii și teutonii din regiune, care au alcătuit „un singur popor cu pomeniții valahi" [6].

Rezistența românilor din Transilvania a fost remarcată de unii străini care au ajuns prin aceste părți. Astfel, iezuitul italian Antonio Possevino recunoștea: „este uimitor cît au fost de îndărătnici pînă acum (românii din Transilvania), împreună cu cei din Țara Românească și din Moldova, în schisma lor și în ritul grecesc" (adică ortodox) [7].

Conștiința unității de credință se poate manifesta și în afara conștiinței unității de neam și independent de aceasta. De pildă, la 2 februarie 1733, domnul Țării Românești, Constantin Mavrocordat, grec de origine, cere românilor din Șcheii Brașovului să rămînă „statători întru pravoslavnica credință" și să lupte pentru „dogmele pravoslaviei" (Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, I, Brașov, 1901, p. 157). La Constantin Mavrocordat, ortodox și el, acționa numai conștiința unității de credință, independent de conștiința unității de neam.

[4] K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, VII, Buc., 1960, p. 370—371.

[4 bis] Vezi pe larg Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, unde se expun persecuțiile la care erau supuși așa-numiții „schismatici" cărora li se interzicea „a ține cult dumnezeesc, a zidi capele sau alte case sfinte".

[5] Se știe că, la 1366 — după consolidarea celor două state românești extracarpatice — Ludovic cel Mare a hotărît să excludă din categoria nobililor pe cei care nu erau catolici, adică pe români. Vezi *Documenta historiam Valachorum*, Budapesta, 1941, p. 207—208 și Șerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie : une nouvelle source* (RRH, 1978, nr. 3, p. 389—407).

[6] DRH, D, vol. I, p. 21.

[7] A. Veress, *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, III, p. 64; *Călători străini*, II, p. 364; I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, p. 25.

O constatare asemănătoare făcea, pe la 1744, baronul Ștefan Daniil Vargyasi, după opinia căruia românii din Transilvania aveau „acea perseverență așezată de natură în sufletul lor, încît pentru temeiul lor de credință, la care țin ca la unicul și principalul scop al mîntuirii veșnice, căruia toți trebuie să se supună — acea superstiție oarbă și total barbară în limba lor sună: *așa am pomenit, adică ei trebuie să persiste pînă la sfîrșit în religia moștenită de la strămoși* ... Poporul nici nu vrea să-și imagineze pretinsa uniune, ba chiar superstiția mai sus amintită a înfipt rădăcini așa de adînci în sufletul lui încît nici prin vreun sfat omenesc, nici prin vreo silință... nu s-ar putea dezrădăcina" (Al. Boboși, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un ungur la 1744*, în AIINC, VII, 1929, p. 679—681).

www.dacoromanica.ro

Ca oameni ai vremii lor, domnii Țării Românești și ai Moldovei au înțeles puterea credinței, ca și datoria lor de a ajuta pe românii din Transilvania să și-o păstreze, împotriva încercărilor repetate de prozelitism catolic, calvin sau protestant. Așa se explică faptul că Neagoe Basarab, Petru Cercel, Aron Tiranul și alți domni au ajutat la zidirea și întreținerea bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului care a jucat un important rol cultural și despre care C. Brîncoveanu va spune mai tîrziu că „iaste făcută de răposații domni ai acestei țări" [8]. Dealtfel, în Transilvania au fost ctitorite de domnii și boierii din țările extracarpatice peste 20 de biserici și mănăstiri [9].

Tot astfel ne explicăm interesul pe care-l manifestau Ștefan cel Mare sau Petru Rareș pentru episcopia de Vad [10], ca și pe acela al lui Mihai Viteazul — ctitor al mai multor lăcașuri în Transilvania [11] — de a asigura

[8] S. Dragomir, *Istoria descoperirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, Sibiu, 1920, p. 64.

Legăturile cu preoții din Șcheii Brașovului sînt foarte vechi. De pildă, Laiotă Basarab — care trăise ca pribeag la Brașov — după ce ajunge domn (1473—14), scrie brașovenilor să-i trimită cu toată cinstea pe popa Costea din Schei pe care voia să-l așeze „la o biserică lîngă domnia mea, ca să-l hrănesc și să-l miluesc, fiindca este omul nostru și mi-a slujit domniei mele de multă vreme" (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 123, 344—345). Urmașul lui Laiotă, Vlad Călugărul (1482—1496) — care trăise și el la Brașov ca pribeag — a adus în țară pe popa Coman din Șchei de la care avusese „mult bine" pe cînd era „la nevoie" *(ibidem*, p. 207—208*)*. Despre legăturile lui Coresi cu preoții din Șchei, vezi cap. VII, la p. 75.

După cum s-a spus pe bună dreptate „biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului cuprinde în zidurile sale idealul de unitate națională. Domni din Țara Românească și Moldova, preoți și negustori din Șchei au contribuit la înălțarea ei" (Ioana Cristache-Panait, în BOR, 1968, nr. 7 8, p. 956).

[9] Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 42; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 138 149 (cu bibliografia mai veche).

Este vorba în principal de biserica Sf. Nicolae din Șchei, ctitoria lui Neagoe Basarab Petru Cercel și Aron Tiranul; mitropolia din Alba Iulia, bisericile din Ocna Sibiului, Tg. Mureș și Lujerdea, ctitoriile lui Mihai Viteazul; biserica din Porcești, ridicată de Matei Basarab, biserica din Tinaud, zidită de Constantin Șerban; mănăstirea din Simbăta de Sus și biserica din Făgăraș, ctitoriile lui C. Brîncoveanu, care a refăcut și biserica din Ocna Sibiului; episcopia din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare; biserica din cetatea de Baltă, ridicată de Ștefăniță, domnul Moldovei; biserica din Topliță, construită de Safta, soția lui Gheorghe vodă Ștefan; fosta mănăstire de la Lancrăm, zidită de boieri munteni pribegi în sec. XVI; mănăstirea Prislop, ctitorie a lui Nicodim cu ajutorul (probabil) al lui Mircea cel Bătrîn, reclădită de domnița Zamfira, fiica lui Moise vodă. Mai sînt considerate ctitorii ale domnilor romani (fără dovezi suficiente) bisericile din Rășinari, Scorei, Rîșnov, Zărnești, Cut (lîngă Sebeș), Mihăești (lîngă Ciceu)) Lisa — Făgăraș etc. La toate acestea, după cum s-a arătat nu de mult, mai trebuie adăugata biserica fostei mănăstiri din Geoagiu de Sus, ridicată probabil de Radu de la Afumați în anii săi de pribegie (Ioana Cristache-Panait, in BOR, 1968, nr. 7—8, p. 956).

[10] N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului*, Buc., 1904 și Alexandru Găină, *Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare (1457—1504)* (MA, 1975, nr. 11—12, p. 865—874). Vezi și Mircea Păcurariu *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 26—35 (cap. *Legăturile episcopilor de Vad și Maramureș cu vlădicii și domnii din Moldova*). Din această lucrare rezulta că partea de sud a Transilvaniei, cu mitropolia de la Alba Iulia, depindea de Țara Românească, iar partea de nord, cu episcopia de Vad, de Moldova.

[11] Vezi Vasile Drăguț, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, in *Trepte vechi și noi în istoria eparhiei Oradea. Martorii, evocări*, Oradea, 1980 p. 242 — 243, unde se spune: „faptul că Mihai Viteazul venea în Transilvania cu conștiința clară a unirii Țărilor Române rezultă și din împrejurarea, prea puțin valorificată de istorici, a numărului mare de ctitorii pe care el le-a ridicat la nord de Carpați într-un răstimp deosebit de scurt. Ctitor la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, pe care a împodobit-o cu picturi murale, inclusiv cu un tablou votiv care se mai păstra la începutul veacului al XVIII-lea, ctitor la Făgăraș, unde a ridicat biserica Sf. Nicolae, ctitor la Ocna Sibiului, Mihai Viteazul a găsit răgazul necesar pentru a se ingriji de repararea bisericii mănăstirii Rimeț, de innoirea bisericii din Lujerdiu, in nordul Transilvaniei, pe Someș, sau de amenajarea unei biserici ortodoxe în incinta cetății de la Tirgu Mureș". Vezi și idem, *Mihai Viteazul protector al artelor* („Se-

www.dacoromanica.ro

libertatea bisericii ortodoxe din această provincie, pusă sub oblăduirea mitropoliei din Tîrgoviște, ca semn al unității ce exista între ele [12].

Puterea credinței era apreciată și de boieri, care — la 1599 — puneau credința sau legea alături de limbă ca factor de unitate a muntenilor și moldovenilor, cînd afirmau că aceștia *„sînt de o limbă și de o lege"* [13].

După regii catolici ai Ungariei, principii calvini sau protestanți ai Transilvaniei au încercat și ei — tot fără succes — să atragă pe români la religia lor.

O astfel de încercare a făcut principele Ioan Sigismund, care, în 1569, a numit ca episcop pe Pavel din Turdaș, adept al calvinismului, cu scopul de a propaga cuvîntul lui Dumnezeu în bisericile românești în limba română *(ut verbum Dei in ecclesiis wallachicis lingua walachica pure et sincere propagare possit)* și de a reforma tainele și ceremoniile după învățătura lui Hristos *(ad reformanda sacramenta atque ceremonias iuxta institucionem Christi)* [14].

Peste doi ani, în 1571, după moartea lui Ioan Sigismund, noul principe, Ștefan Báthory — care era catolic — a dat voie episcopului Eftimie să predice în toate bisericile românești care țin de religia lui și să îndeplinească tainele și ceremoniile după ritul lor *(sacramenta et ceremonias iuxta ritum suum administrare)* [15]. Aceasta dovedește că încercarea de calvinizare a lui Ioan Sigismund a fost abandonată la scurtă vreme. În anul 1572 Eftimie avea dreptul să predice în toată Transilvania și în părțile Ungariei *(ubique in regno Transylvaniae ac partibus regnum Hungariae verbum Dei libere annunciare)* [16].

Desele porunci de a i se da ascultare lui Eftimie au fost cauzate foarte probabil de faptul că el fusese hirotonisit la Ipec, nu în Țara Românească sau Moldova — după obicei —, ceea ce a stîrnit nemulțumirea românilor; la intervenția mitropolitului din Țara Românească, Eftimie și-a părăsit scaunul [17].

---

colul 20", 1975, nr. 9); idem, *Un portret necunoscut al lui Mihai Viteazul. Însemnări privind biserica din Ocna Sibiului* (BMI, 19 2, nr. 4).

[12] S-a discutat destul de mult în istoriografia românească despre semnificația termenului de „exarh al Plaiurilor" din titulatura mitropolitului Țării Românești; cei mai mulți istorici sînt de părere că prin acest termen se înțeleg „părțile de peste munți", adică din sudul Transilvaniei, aflate în grija mitropolitului Ungrovlahiei (N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților, juri dicția, hotarele și reședința Mitropoliei Ungrovlahiei*, în BOR, 1959, nr. 7—10, p. 698—721); M. Păcurariu, *op. cit.* p. 6—8, care aduce dovezi despre dependența bisericii ortodoxe din Transilvania de mitropolitul Țării Românești.

Uneori alegerea mitropolitului se făcea dintre doi candidați propuși de domnii Moldovei și Țării Românești. De pildă, după moartea lui Ghenadie (3 sept. 1640), au candidat Meletie Macedoneanul tipograful, susținut de Matei Basarab, și Ilie Iorest, sprijinit de Vasile Lupu; fiind ales Iorest, acesta a mers tot la mitropolia din Tîrgoviște pentru sfințire. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu Transilvania și Moldova* (BOR, 1959, nr. 7—12, p. 899).

[13] Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul* (SMIM, V, 1962, p. 175—194)

[14] Hurmuzaki, XV/1, p. 635.

După opinia acad. Ștefan Pascu, *Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557)* („Studii teologice", VIII, 1956, nr. 3—4, p. 252), sub influența lui Alexandru Lăpușneanu și Mircea Ciobanul — domnii țărilor române care au readus pe tron în 1556 pe Ioan Sigismund dieta întrunită la Turda în 1557 a hotărît ca „fiecare să-și urmeze credința ce-i place, cu ritul nou sau vechi", asigurînd astfel libertatea bisericii ortodoxe.

[15] Hurmuzaki, XV/1, p. 647—648.

[16] *Ibidem*, p. 653 654.

[17] I. Lupaș, *Destituirea unui episcop român din Ardeal la anul 1547*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 113.

www.dacoromanica.ro

O deosebită grijă pentru biserica ortodoxă din Transilvania a dovedit Mihai Viteazul despre care N. Iorga va spune că avea gînduri de organizare și de politică religioasă, „care poate fi privită și ca națională" [18]. Mai întîi, încă din 1595, în tratatul încheiat cu Sigismund Báthory, s-a prevăzut ca „toate bisericile românești care sînt în ținutul craiului vor fi sub jurisdicția și dispoziția arhiepiscopului de Tîrgoviște, potrivit cu dreptul bisericesc și orînduiala acelei țări" *(omnes etiam ecclesiae valachicales in ditionibus Suae Serenitatis existentes erunt sub jurisdictione et dispositione archiepiscopi tergovistiensis, juxta ecclesiastia juris et ordinis illius regni dispositionem)* [19].

Biserica ortodoxă transilvăneană se găsea în acea vreme sub oblăduirea lui Ioan de Prislop, căruia Mihai Viteazul i-a construit o biserică mitropolitană la Alba Iulia, biserică dărîmată în sec. XVIII, cînd s-a reclădit cetatea [20].

Foarte probabil din vremea stăpînirii lui Mihai Viteazul, mitropoliții de la Alba Iulia vor purta titlul de „arhiepiscop și mitropolit sfintei mitropolii a Bălgradului, al Vadului, al Silvașului, al Făgărașului, al Maramorășului și al episcopilor din Țara Ungurească, iproci".

Pentru a întări organizarea bisericii ortodoxe, Mihai Viteazul a susținut candidatura lui Serghie, arhimandritul de la mănăstirea Tismana [21], care a fost făcut episcop de Muncaci, cu sediul la mănăstirea Peri din Maramureș.

Grija Viteazului față de biserica ortodoxă din Transilvania nu s-a oprit aici; la cererea lui, dieta Transilvaniei a scutit pe preoții români de robotă [22], iar împăratul Rudolf al II-lea a hotărît trecerea religiei ortodoxe între confesiunile „recepte" din Transilvania [23], hotărîre anulată după moartea lui Mihai Viteazul.

Preoții și călugării ortodocși trimiși din Țara Românească au fost utilizați de Mihai Viteazul pentru pregătirea primirii sale în Transilvania, iar mai tîrziu ca agenți secreți, după cum spunea G. Basta în ianuarie 1600: „aflu că valahul trimite oamenii lui în toate satele, la marginile țării, locuite de neamul său, ceea ce îmi dă de bănuit" [24]. Rolul important îndeplinit de preoții români în timpul stăpînirii lui Mihai în Transilvania a fost recunoscut și de dieta țării; printre primele măsuri luate de aceasta, după uciderea mișelească a viteazului domn, a fost și interzicerea venirii în Transilvania

[18] N. Iorga. *Sate și preoți din Ardeal*, Buc., 1902, p. 37.

[19] *Ibidem*, p. 38 39; Hurmuzaki, III/1, p. 212. După opinia lui I. Lupaș, *op. cit.*, p. 114—115, această dispoziție urmărea să nu mai îngăduie altor episcopi de a fi sfințiți la Ipc .

Referindu-se la această clauză înscrisă în tratatul din 1595 în general nefavorabil lui Mihai Viteazul — P.P. Panaitescu remarca: „politica ortodoxă a domnului cîștiga măcar in acest punct o izbindă și întreaga viață sufletească a românilor de peste Carpați era pusa sub controlul bisericii din Țara Românească, recunoscindu-se comunitatea de credință și de limbă" *(Mihai Viteazul*, Buc., 1936, p. 115*)*. Este vorba deci de o „unire spirituală" a românilor din Țara Românească și Moldova, după cum arăta Manole Neagoe, *Problema unității Țărilor române în secolul al XVI-lea* (RA, 1975, nr. 4, p. 436).

[20] M. Păcurariu, *Mihai Viteazul și biserica românească din Transilvania* (MO, 1975, nr. 5—6, p. 350—352). Clădirea mitropoliei din Alba Iulia de către Mihai Viteazul este evocată într-un document al lui Constantin Brîncoveanu, eliberat acestui lăcaș în 1698, unde citim: „care scaun a acestei mitropolii... dentru a sa temelie iaste făcută și înălțată de răposatul Mihai voievod pă vremea cînd a fost craiu în acea parte de loc" (I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, I, Cluj, 1940, p. 461—462).

[21] M. Păcurariu, *Legăturile* p. 31 32.

[22] I. Lupaș, *op. cit.*, p. 59 60; *Monumenta Comitialia Transilvaniae*, IV, p. 529.

[23] N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Schiopul și Mihai Viteazul*, p 24. Vezi și I.I. Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, Buc , 1946, p 43—47.

[24] Hurmuzaki, XII, p. 626.

www.dacoromanica.ro

a preoților de peste munți: „fiindcă stricăciunea și pericolul nostru de acum — declară dieta — au venit din cele două țări române. . . , nici un popă românesc să nu poată intra niciodată din cele două țări române. Iar călugării să fie proscriși de tot din toată țara; de se va afla vreunul că a intrat sau va intra în contra hotărîrii țării, pe acela să-l prindă și să-l despoaie ori și unde" [25].

După cum spunea N. Iorga, „din unitatea religioasă (stabilită de Mihai Viteazul — N.S.) rezultă de atunci unitatea de cultură" [26], unitate reflectată în întărirea relațiilor cu biserica din Țara Românească, în intensificarea circulației cărților religioase etc.

După moartea tragică a lui Mihai Viteazul, principele protestant Gabriel Bethlen—care urmărea să ajungă „rege al Daciei" — a încercat și el, ca și Ioan Sigismund, să atragă pe români la protestantism și să-i separe astfel de organizația bisericească a fraților lor de peste munți. La 1629, patriarhul Constantinopolului din acea vreme, Chiril Lucaris, a arătat limpede că asemenea încercări sînt zădărnicite de *„legătura de sînge și de simțiri care trăiește, deși în mod tainic, dar cu atît mai puternic, între românii din țara Transilvaniei și între locuitorii Țării Românești și Moldovei"*. Patriarhul arăta mai departe că „principii acestor țări vecine nu se vor învoi în nici un caz (la trecerea românilor din Transilvania la protestantism) ci mai mult ca sigur se vor opune, dacă nu cu armele, cel puțin prin îndemnuri tainice" [27]. Așa cum sublinia N. Iorga, patriarhul era un bun cunoscător al realităților românești, astfel încît spusele sale reflectă o stare de spirit existentă în vremea sa.

Dintre urmașii lui Mihai Viteazul, Matei Basarab a acordat o grijă deosebită bisericii ortodoxe din Transilvania, unde a ctitorit o biserică la Porcești; tot el a pus să se tipărească din *Pravila* de la Govora (1640) o ediție pentru Transilvania [28].

În această vreme, în timpul domniei lui G. Rákoczi I, se făceau noi încercări de a atrage pe români la calvinism [29]. Încercările acestea nu au avut rezultat [30]; după cum comunica superintendentul calvin Geleji Katona István principelui Transilvaniei, la 24 septembrie 1640, nu se găsea nimeni dintre preoții români sau candidații la scaunul de episcop care să poată fi înduplecat să-și schimbe credința strămoșească; „pe un astfel de preot sau

---

[25] I. Matei, *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea*, Sibiu, 1911, p. 46 47.

[26] N. Iorga, *I storia românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 42.

[27] I. Lupaș, *Documente istorice*, I, p. 178; Vezi și N.M. Popescu, *Chiril Lucaris și ortoloxia ardeleană* (BOR, LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 445).

Nu trebuie să uităm nici faptul — pus în lumină de P.P. Panaitescu, *Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, p. 77 — că introducerea limbii române în biserică a format „o concepție după care ar ființa o biserică românească, unită prin limba liturgică, formînd o unitate spirituală distinctă în sînul bisericii ortodoxe, trecînd peste granițele monarhiilor feudale".

[28] BRV, I, p. 108—114; vezi și I.N. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova* (MA, VII, 1962, nr. 9—12, p. 686—710).

[29] O foarte bună analiză a acestor împrejurări la N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, Buc., 1915, p. 237—256 (cap. *Românii din Ardeal în epoca Rakocziștilor : lupta pentru naționalitate în forma „legii românești"*). Vezi și Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 36—40.

[30] După cum spunea cronicarul sas Gheorghe Hanner, „românii, măcar de se făgăduiau ascultători superintendentului calvinesc, *credința și legea cea părintească n-o părăseau*, nici cuprindeau înnoirile calvinești, ci pururea se scîrbeau de acelea" (apud Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, I, p. 203—204).

www.dacoromanica.ro

episcop poporul un l-ar primi și cine știe ce i s-ar întîmpla dacă ar cu eza să meargă între români" [31].

În această epocă în care românii din Transilvania erau în primejdie de a-și pierde credința, ei au primit un puternic ajutor din partea statului și a bisericii din Moldova și Țara Românească.

Astfel, după tipărirea *Catehismului calvin*, la 1640, mitropolitul Varlaam al Moldovei a convocat la Iași un sobor al reprezentanților bisericii din ambele țari și a elaborat un răspuns la acest catehism.

Predoslovia acestei lucrări are o deosebită importanță întrucît în ea apare *ideea unității de neam bazată pe unitatea de credință*. Varlaam se adresează „către creștinii din Ardeal și către alți creștini toți carii sîntu pravoslavnici. Credincioși, pravoslavnici și adevărați fii (ai) sfintei a noastre biserici apostolești, iubiți *creștini și cu noi de un neam români*, pretutindenea tuturor ce să află în părțile Ardealului și într-alte țări pretutindenea ce sînteți cu noi într-o credință". Considerînd că datoria sa de păstor sufl tesc este aceea de a veghea la păstrarea dreptei credințe, mitropolitul arăta că a convocat un sinod cu reprezentanți din Țara Românească și din Moldova în care a condamnat „strîmbătura și tîlcul cel rău" ce-l cauza Scripturii calvinismul. El îi îndemna pe ortodocșii din Transilvania să-și păs reze credința străveche și să nu se lase induși „întru erezia lor (a calvi ilor) cea rătăcită"; el le cerea să stea împotrivă „cînd va fi vreme de nevoie" și să rămînă tari „ca niște stîlpi neplecați și neclătinați întru învățăturile pravoslaviei" [32].

Răspunsul lui Varlaam are o mare însemnătate atît pentru ideea n cesității menținerii unității credinței, cît și pentru faptul că el constituie o dovadă certă că reprezentanții bisericii ortodoxe din Țara Românească și Moldova luptau împreună pentru menținerea unității poporului român din cele rei țări [33].

Domnul și ierarhii Moldovei au sprijinit lupta bisericii ortodoxe din Transilvania și prin ajutorul dat lui Ilie Iorest, fostul mitropolit ortodox, care s-a retras la mănăstirea Putna (1643), după care a plecat în Rusia (1645) cu scrisori de recomandare de la Vasile Lupu și ierarhii moldoveni.

Un alt moment de solidarizare cu cauza românilor din Transilvania este anul 1681, cînd Șerban Cantacuzino intervine pentru restabilirea libertății de cult după datinile din vechime, pentru *„legea ortodoxă ce se zice românească" (Religionem orthodoxam, vulgo valachicam)* [34], întrunind as fel conștiința originei comune a românilor cu conștiința unității de credință.

---

[31] I. Lupaș, *Studii, conferințe si comunicări istorice*, I, p. 22. La 3 iulie 1653 autoritățile dispuneau interzicerea intrării în Transilvania a diecilor și popilor valahi din M ld va Hurmuzaki, XV 2, p. 1226.

[32] I. Lupaș, *D cumente i t rice, I*, p. 231 235; idem *Istoria Unirii românil r*, p. 169 BRV, IV, p. 191 193; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 37 38; N. Chițescu, *Trei sute d ani la „Răspunsul la Catehismul calvinesc" al lui Varlaam al Mold vei (1645 1945* (BOR 1945, nr. 11 12, p. 618 628.

[33] O dovadă elocventă a colaborării moldo-muntene in această problemă o constituie faptul că raspunsul lui Varlaam a fost tipărit în Țara Românească, unde textul a fost puțin modificat. Vezi Mihaela Teodorescu, *Unde a f t tipărită lucrarea lui Varlaam „Răspun ul împ triva Catehismului calvinesc"?* LR, 1978, nr. 2, p. 163 171 cu bibliografia mai veche.

[34] N. Iorga, *op. cit.*, p. 271.

Aceasta nu este singura dovadă că religiei ortodoxe i se mai spunea și românească, indiferent de provincia istorică la care se referea. De pildă, la 11 aprilie 1552, se susține că domnul Moldovei urmărea să boteze pe toți maghiarii din țara sa în *„credința românească" (omnes Hungaros in regno suo existentes in Valachicam fidem)* (A. Veress, *Documente*, I, p. 78—80). Indiferent deci de faptul că erau moldoveni, transilvăneni sau munteni, *locuitorii țărilor r mâne erau de lege sau de religie „românească"*.

www.dacoromanica.ro

Domnul Țării Românești a intervenit cu toată energia pentru eliberarea mitropolitului Sava Brancovici, fratele cronicarului Gheorghe Brancovici, refugiat la București. Domnul a trimis în misiune specială la Poartă pe nepotul său, spătarul Constantin Brîncoveanu, care a obținut de la ambasadorul Imperiului habsburgic, contele Caprara, aprobarea curții imperiale din Viena ca românii din Transilvania să-și păstreze credința ortodoxă, iar mitropolitul Sava Brancovici să fie eliberat [35].

Noul mitropolit, Iosif, sfințit la București în 1681, a făgăduit să păzească „dreapta credință" și să respecte „cîte tocmeale are scaunul Ungrovlahiei" [36], recunoscînd din nou dependența bisericii ortodoxe din Transilvania de mitropolia Țării Românești. În scrisoarea de recomandare a noului erarh, Șerban Cantacuzino scria lui Mihai Apaffy, principele Transilvaniei, la 14 aprilie 1682: „ne rugăm de măria ta să-i dai libertate și putere acestui vlădică, ca *să aibă putere asupra creștinilor de religia noastră* și să fie învățătorul și dregătorul tuturor lucrurilor și regulelor și toate să depindă de el" [37]. Era și aceasta o formă de solidarizare cu cauza românilor ortodocși din Transilvania, de aceeași religie cu cei din Țara Românească.

Se cunoaște, de asemenea, *sprijinul dat de Constantin Brîncoveanu* — considerat la 1699 „patronașu adevărat a sfintei mitropolii din Ardeal" [38] *și de mitropolitul Teodosie al Țării Românești luptei românilor din Transilvania împotriva unirii cu Roma, prin care Imperiul austriac încerca să-i dezbine pentru a-i stăpîni.* Intenția aceasta este mărturisită de cancelaria transilvăneană care arăta că unirea urmărea un dublu scop: unul teologic, de a aduce pe români la biserica catolică, și altul politic, de a-i separa de ceilalți români care aveau aceiași credință ortodoxă [39].

Intenția a fost înțeleasă clar și de români. În „plîngerea" mănăstirii Silvașului (Prislop) din Transilvania, Unirea cu Roma este condamnată deoarece urmărea:

„Să se răsnească (românii din Transilvania)
De frații din Țara Românească
Și din Țara Moldovenească",

---

[35] A. Veress, *Documente*, XI, p. 188. Vezi și Hurmuzaki, XV 2, p. 1376; Ștefan Meteș, *Șerb n Cantacuzin și biserica r mânească din Ardeal*, Valenii de Munte, 1915.

[36] I. Ciparin, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 234 236.

[37] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 41, care citează *Török Magyar Allam-Okmánytár*, 1872, p. 229 230. Vezi și Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 42 43, care amintește cazurile a doi preoți de la Alba Iulia, unul venit din Moldova și altul din Țara Românească. Vezi, de asemenea, M. Păcurariu, *Legăturile*, p. 19 22, care subliniază grija purtată de Șerban Cantacuzino pentru biserica ortodoxă din Transilvania unde el era pomenit ca protector.

[38] BRV, I, p. 375.

[39] S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, I, p. 71. Vezi și D. Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania opera unei întreite silnicii*, Buc., 1968 și idem, *Unitismul din Transilvania — încercare de dezmembrare a poporului român*, Buc., 1973 care arată că unirea este rezultatul unei întreite silnicii: silnicia asupririi sociale și economice, silnicia administrativ-militară, exercitată de stat, și silnicia unei confesiuni creștine (catoli ismul) care stimula silnicia statului și se sprijinea pe ea. Tot aici se prezintă pe larg lupta împotriva Unirii și suferințele îndurate de cei care refuzau să accepte Unirea cu Roma.

Toate măsurile luate de administrația austriacă urmăreau izolarea bisericii românilor din Transilvania de frații lor de dincolo de munți. De pildă, la 1767, consilierul aulic Cserey propunea să se dea românilor „pe cineva cu titlul de vicar, dar care să nu atirne nici de mitropolitul moldovean nici de cel muntean": la 1781 episcopul catolic Batyan cerea Curții din Viena să oprească toate legaturile clerului ortodox din Transilvania cu Țara Românească și Moldova etc. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Legăturile mitropoliei Ungr vlahiei cu Transilvania și Moldova* (BOR, 1959, nr. 7 10, p. 900 901).

www.dacoromanica.ro

care însă nu erau prea puternici să-i ajute:

..Am aşteptat să vie de peste munte
Fiii miei, români, să ne ajute
Dar ţara lor era cotropită.
De turci şi de greci jefuită" [40].

În faţa primejdiei, românii din Ţara Bîrsei şi cei din Făgăraş au cerut sfatul domnului Ţării Româneşti, care — mai întîi prin David Corbea şi apoi personal i-a îndemnat să nu accepte unirea ci ..să păzească şi să urmeze legea care au ţinut pînă acum". În scrisoarea sa din 5 iulie 1701 domnul îi asigura pe braşoveni că, în urma demersurilor făcute pe lîngă curtea din Viena, a fost anunţat că episcopul Atanasie ..nu are voie împărătească să facă silă oamenilor" [41]. Ca urmare a intervenţiilor domnului Ţării Româneşti la Viena, s-au emis două diplome imperiale prin care se interzicea forţarea românilor de a trece la biserica unită.

Domnul intervenea în favoarea românilor din Transilvania într-o dublă ipostază: din solidaritate românească şi ortodoxă şi în virtutea faptului că biserica ortodoxă din Transilvania se afla sub oblăduirea mitropolitului Ţării Româneşti [42].

Domnul Ţării Româneşti avea un reprezentant personal în Transilvania, trimis să sprijine pe români să-şi păstreze credinţa [43].

După instalarea lui Atanasie ca episcop unit la Alba Iulia, românii din ţinutul Braşovului şi Făgăraşului încurajaţi de C. Brîncoveanu şi de mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti — au refuzat să-l recunoască pe Atanasie de vlădică, arătînd că ..toate ale legii (credinţei) noastre le vom

[40] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, II, ed. a II a, p. 134; idem, *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea* II, p. 158—161. Vezi şi observaţiile lui Liviu Burlac, *Contribuţii la studiul cronicii „Plîngerea mănăstirii Sihla.ului"* (AIIAI, 15, 1978, p. 326—327), care citează şi versurile despre unitatea credinţei, „era o praveslavie adevărată intru aceste trii ţări şi o credinţă dreaptă intru sfinta Troiţă".

[41] S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei*, I, Braşov, 1901, p. 15—16. Vezi şi Ştefan Meteş, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 1—19; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 183—184; N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 314—276; I. Rămureanu, *Constantin Brîncoveanu ocrotitorul şi sprijinitor al ortodoxiei* (BOR, 1964, nr. 9—10, p. 916—930) etc.

Volumul de documente publicat de S. Stinghe cuprinde numeroase materiale despre rezistenţa românilor din Ţara Bîrsei la unirea cu Roma şi sprijinul primit de ei din Ţara Românească (vezi p. 5, 8—9, 12, 17—21 passim). Nu este desigur întîmplător ca în această regiune s-a opus cea mai vie rezistenţă unirii cu Roma.

[42] În jurămîntul depus la 22 ianuarie 1698, în mitropolia din Bucureşti, mitropolitul Atanasie se obligase: ..cu totul să urmeze şi să se plece învăţăturilor celor bune ale prea sfinţitului său stăpîn şi biruitor a toată ţara Ungrovlahiei, Kir Teodosie ...; şi cîte to mele are scaunul Ungrovlahiei să le păzească neschimbate în toată eparhia sa" (I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, p. 238). De aceea, la 1701, Pater Ianoş reproşa lui Atanasie: ..adu-ţi aminte ce ai făgăduit în mijlocul mitropoliei Bucureştilor" (Al. Lapedatu, *Pater Ianoş*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 302, şi urm.).

După ce a trecut la Unire, în 1701, Atanasie a promis că nu mai recunoaşte jurisdicţia mitropolitului de la Bucureşti ci pe a celui de la Strigoniu, săvîrşind — după expresia lui N. Iorga ..cel mai înjositor act public săvîrşit pînă atunci de vreun vlădică româ-esc" (*Istoria bisericii*, II, p. 29).

După unirea cu Roma, Atanasie a fost afurisit de patriarhul Dosithei şi de mitropolitul Teodosie (S. Stinghe *op. cit.*, p. 34—37).

[43] Al. Lapedatu, *Pater Ianoş*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, p. 301—310. Despre cărţile tipărite împotriva unirii şi răspîndite în Transilvania vezi I. Cristache-Panait, *Circulaţia cărţilor bisericeşti*, p. 738—739.

www.dacoromanica.ro

avea de la mitropolitul Țării Românești", cu care Atanasie întrerupsese legăturile [44].

Autoritățile de la Viena erau conștiente de eficiența sprijinului pe care domnul și biserica din Țara Românească îl acordau românilor din Transilvania. De pildă, la 1770, cînd a fost vorba ca sediul episcopului ortodox să fie stabilit la Brașov, Pater Delfini a arătat factorilor politici de la Viena că Brașovul ar fi locul cel mai primejdios, deoarece se afla în cea mai mare comunicație cu Țara Românească *(weil von dorten die grosste Communication ist mit der Walachey)*. Din acest motiv s-a hotărît ca reședința episcopiei ortodoxe reînființate să fie stabilită la Sibiu, sub supravegherea guvernului transilvănean [45]. Din aceleași motive, la 1744, într-un raport al unui prelat unit se cerea „să nu se permită intrarea nici unui preot (se înțelege ortodox) din afară în Transilvania, iar aceia dintre românii ardeleni care ar vrea să

---

[44] I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, p. 184. Ni s-au păstrat numeroase îndemnuri adresate de domnii și mitropoliții Țării Românești românilor din Țara Bîrsei pentru ca aceștia să rămână în legea pravoslavnică pe care o moșteniseră de la părinții și moșii lor — după cum spunea C. Brîncoveanu la 1701. Vezi Sterie Stinghe, *op. cit.*, p. 15—16, 57—60, 141, 157. Tot acolo, la p. 83—88, legămîntul preoților și locuitorilor din Țara Bîrsei că vor păstra credința veche, de care nu-i putea despărți „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici foamea, nici goana, nici moartea". Vezi și V. Oltean, Remus Faust, *Preoți ai bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului și legăturile lor cu Muntenia și Moldova* (MM, 1978, nr. 9—12, p. 741—748).

După cum spunea cronicarul Mihai Cserei, „popii valahi din Schei nici de cum n-au voit să fie sub cîrma vlădicii valah și să se unească cu religia papistașă, avînd un patron foarte mare în vodă (Brîncoveanu) din Muntenia, pe care nici împăratul n-a intenționat să-l supere. De aceea, trimițînd din mijlocul lor deputați la Bălgrad, (= Alba Iulia), acolo aceștia au declarat deschis că, precum pînă azi, așa și de aci înainte, ei rămîn cu religia grecească (= ortodoxă) și nu vor să atîrne de vlădica care s-a făcut papistaș; despre ceea ce au și înaintat protest la judecătorul Sárosi Iános, conform legilor țării, iar de acolo au și reprimit protestul cu pecete împărătească" (Virgil Șotropa, *Spicuiri din cronica lui Cserei*, în „Arhiva Someșană", april.-sept. 1938, p. 226—227).

Pentru amănunte privind lupta împotriva unirii în Țara Bîrsei vezi Lucian Florea, *Ortodocșii din Brașov în luptă cu uniația în prima jumătate a secolului al XVIII-lea* (GB, 1968, nr. 9—10, p. 991—1 003).

Despre legăturile cu Banatul — unde episcopul Gherasie, cu știrea lui Teodosie, promitea în 1704 să rămînă la biserica „lăsată din strămoși" — vezi G. Cotoșman, *Soboarele bisericii Banatului împotriva Unirii sub episcopul Gherasie al Caransebeșului. Legăturile cu mitropolia Ungrovlahiei* (GB, 1968, nr. 9—10, p. 976—990).

[45] I. Lupaș, *Importanța Sibiului în istoria românilor*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, p. 312.

Pentru intensitatea legăturilor păstrate cu biserica ortodoxă din țările române extracarpatice după Unirea cu Roma este revelator faptul că la 1754—1755 au fost constrînși să treacă la Unire un număr de 345 preoți ortodocși hirotonisiți în Țara Românească și Moldova. Vezi Z. Pîclișanu, *Preoți români hirotonisiți în Principatele române trecuți la Unire în anii 1754—1755* („Cultura creștină", 1936, p. 403); AMN, 1968, p. 572.

Sprijinul dat luptei împotriva Unirii cu Roma este ilustrat pe plan ideologic de o lucrare în manuscris alcătuită în Muntenia sau Oltenia pe la 1750—1755, în care autorul — bun teolog — combate părerile teologiei unite exprimate în cartea *Floarea darurilor*, tipărită la Blaj în 1750, și afirmă unitatea spirituală a românilor. Este semnificativ faptul că o copie a lucrării a fost găsită în Transilvania, la Rășinari, important centru ortodox. Vezi Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu, 1944.

O altă dovadă a legăturilor strînse dintre Țara Românească și Transilvania în acest domeniu, o constituie lucrarea *Întrebări și răspunsuri pentru legea a treia ce s-au izvodit și s-au numit, adecă unuia (unirea) în țara Ardealului*, scrisă de popa Vasile din țara Făgărașului la 1746 pentru a apăra ortodoxia împotriva uniților; după cum declară autorul, cartea sa a fost trimisă „din poncturi în poncturi" în Țara Românească pentru a fi cunoscută, iar cópii ale lucrării s-au găsit la mănăstirile Căldărușani, în Țara Românească, și Neamț, în Moldova (BOR, VII, 1883, p. 497—515 și Ștefan Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, p. 55—56).

www.dacoromanica.ro

treacă prin vreun pas în Moldova ori în Ţara Românească să se examineze strict că nu pentru hirotonie fac drumul" [46].

Este demn de reţinut şi faptul că noii episcopi ortodocşi ai Transilvaniei nu au mai fost aleşi dintre români — care puteau restabili legături strînse cu Ţara Românească—ci dintre călugării sîrbi (Gherasim Adamovici. Sofronie Chirilovici etc.).

Citînd versuri din vremea luptei împotriva Unirii cu Roma. în care se spunea că aceasta nu va sluji la nimic deoarece separa pe românii din Transilvania de fraţii lor din Ţara Românească şi Moldova. G. Brătianu afirma: „la réaction orthodoxe avait donc pour premier effet de fortifier le sentiment de l'unité roumaine" [47].

În perioada luptei împotriva Unirii cu Roma. numeroşi români din Transilvania şi-au găsit refugiu şi adăpost la fraţii lor de peste munţi [48].

Pe lîngă ajutorul moral dat românilor ortodocşi din Transilvania şi bisericii lor. se cuvine să mai amintim şi de sprijinul material acordat de domnii şi boierii din ţările române extracarpatice, sprijin ce a constat în numeroase cărţi de cult [49], ca şi în diverse alte bunuri (moşii, bani etc.) [50].

---

[46] Silviu Dragomir. *Istoria dezrobirii religioase.* I. p. 147—149.

[47] G. Brătianu. *Les origines et la formation de l'unité roumaine.* p. 195.

Despre legătura dintre lupta împotriva unirii cu Roma şi dezvoltarea conştiinţei naţionale vezi Keith Hitchins. *Religion and Romanian National Consciosness in Eighteenth-Century Transylvania* („The Slavonic and East European Review". 1979. nr. 2. p. 214 239).

[48] I. Ionaşcu. *Ieromonahul transilvan Nicodim în Ţara Românească.* Buc.. 1941 (extras din vol. *Omagiu prof. I. Lupaş*): Ioan Badiu. *Un luptător pentru ortodoxie: prot popul Nic lae din Balomir* („Solia dreptăţii". 1943. nr. 13—14): M. Păcurariu. *op. cit.*. p. 68 5 etc.

Locuitorii din Ţara Bîrsei spuneau că. decît să se facă papistaşi. mai bine vor trece cu toţii în Ţara Românească *(Valachos omnes in Transalpinam potius secessuros. quam cath licos futuros)* (Sterie Stinghe. *Documente.* p. 42).

Un gînd asemănător a exprimat Gavriil Nagyszegi care susţinea că unirea va face să se pustiască Transilvania: „oamenii vor căuta să scape cu fuga căci nu este închisă ţara cu zid de piatră *(regio vastaretur. homines fuga sibi consulerent quia provincia lapideo muro septa non est)* (I. Lupaş. *Studii. conferinţe şi comunicări istorice.* I. p. 245). Vezi şi mai sus cap. V.

În cererea pentru episcop ortodox din 1758. românii ameninţau că vor părăsi ţara: „să ne sloboadă vămile. să ne ducem unde ne vom putea ţine legea" (I. Lupaş. *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane.* Sibiu. 1944. p. 85).

Pentru alt aspect al luptei împotriva unirii. şi anume refuzul preoţilor de a fi hirotoniţi de episcopii sîrbi sau uniţi. amintim faptul că dintr-o statistică a eparhiei Aradului din 1755 şi o alta. din 1759. a regiunii Bihor (275 de localităţi). făcută de episcopul Sinesie Jivanović. rezultă că cei mai mulţi preoţi din aceste părţi fuseseră hirotonişiti de mitropoliţii Ţării Româneşti şi Moldovei. ca şi de episcopii de Rîmnic. dovadă a strînselor relaţii bisericeşti existente între Transilvania şi celelalte provincii extracarpatice. Vezi D. Ruvarac. *Statistički pregled Velıko-Varadske Eparhije 1759 godine* [Statistica eparhiei de Oradea Mare în 1759] („Archiv za istorii Srpske Pravoslavne Karlovačke Mitropolije". I. 1911. nr. 1. p. 3—16): *Srpska Mitropolija Karlovacika.* partea a II-a. 1902. p. 72—94.

Numeroase cazuri de preoţi care au refuzat să rămînă „la uniaţia papistaşilor" şi au trecut în Ţara Românească unde s-au „lepădat" de „ponturile uniaţiei" şi au jurat credinţă „bisericii Răsăritului" sînt relatate de documentele publicate de Al. Lepedatu. *Doi cărturari braşoveni din sec. XVIII şi cîteva documente împotriva Unirii.* Buc.. 1915. p. 21—29 (extras din BOR. 1915) şi D. Furtună. *Preoţimea românească în sec. XVIII.* Buc.. 1915. p. 116—118. 235—242.

[49] Vezi şi mai sus cap. VII.

[50] Vezi îndeosebi: M. Popescu. *Sprijinul dat bisericii ortodoxe din Ardeal de fraţii din Principate.* Braşov. 1936: M. Păcurariu. *Ajutoarele acordate de Ţara Românească bisericii ortodoxe din Transilvania* (MO. 1960. nr. 9—10. p. 601—626).

După cum spunea N. Iorga, „cu neapăratele sale urmări culturale. el singur — acest sprijin bisericesc — era în stare să creeze o conştiinţă de unitate românească în aceste părţi.

www.dacoromanica.ro

Astfel, mitropolia Transilvaniei — care depindea de cea a Țării Românești — a primit, începînd din timpul domniei lui Matei Basarab, suma de 6 000 de bani anual; cînd i-a întărit această danie, la 1670, Antonie vodă din Popești afirma că mitropolia era ca „o corabie ce se leagănă în mijlocul valurilor mării" [51]. Dania a fost reînnoită de Constantin vodă Brîncoveanu la 1698, cînd amintea că mitropolia „iaste făcută și înălțată de răposatul Mihai voievod pă vremea cînd a fost craiu într-acea parte de loc" [52]. Același domn a dăruit mitropoliei moșia Merișani—Argeș [53].

Nu numai mitropolia de la Alba Iulia a primit ajutoare din Țara Românească, ci și unele biserici și mănăstiri au beneficiat de diverse danii; de pildă, biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului a primit de la familia lui Mihai Viteazul satul Micșenești—Ilfov în anul 1602 [54]; biserica din Făgăraș, construită de C. Brîncoveanu, încasa 50 de taleri anual din veniturile vămii de la Rucăr, începînd de la 1699 [55]; biserica Sf. Nicolae din Șchei a primit de la Aron vodă, domnul Moldovei, o danie anuală de 12 000 de aspri [56], danie reînnoită de Gheorghe Ștefan, la 1656, pentru suma de 8 000 de aspri [57] etc.

Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, schitul Peștera „din ținutul Ardealului" încasa de la domnii Țării Românești cîte 100 de taleri anual, începînd din 1780 [58] etc.

Am insistat asupra legăturilor bisericești cu Transilvania pentru a pune în lumină sprijinul acordat de țările române extracarpatice bisericii ortodoxe a românilor de dincolo de munți, aflați adeseori în primejdie de a-și pierde credința și de a fi, astfel, mai ușor deznaționalizați.

Cît privește *relațiile bisericești dintre Țara Românească și Moldova*, acestea au fost deosebit de intense. Nu vom insista asupra acestor relații, pe care le vom ilustra doar prin cîteva exemple [59]. Cele două organizații bisericești colaborau, de pildă, în probleme de interes comun, cum s-a întîm-

---

o conștiință de legături firești între românii de acolo — Transilvania) și cei de dincoace *(I toria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 127 .

[51] Silviu Dragomir, *La donati n du prince de Valachie Antoine à l'église mètrop litaine de Transylvanie* (RHSEE, 1927, p. 30—37 · I. Lupaș, *Documente istorice*, I, p. 326.

[52] N. Densușianu, *Donațiunea principelui C nstantin Basarab pentru mitropolia din Alba Iulia, 1698* („Arhivu pentru filologie și istorie", 1867, p. 453 454 : I. Lupaș, *op. cit.*, p. 461—464.

[53] T.G. Bulat, *Daniile lui C nstantin V dă Brîncoveanu, pentru răsăritul ortodox* (EOR, 1964, nr. 9 10, p. 937 938).

[54] I. Lupaș, *Documente istorice*, I, p. 73—76.

[55] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 145. Ca și actul eliberat de C. Brîncoveanu, confirmarea dată de Ștefan Cantacuzino la 1715 pentru această danie cuprinde clauza *„pînă cînd ei vor ține legea pravoslavnică"*, prin care se încerca să se împiedece trecerea la Unire („Arhivu pentru filologie și istorie", p. 513).

[56] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 153.

[57] *Ibidem*, p. 153—154, care arată că preoții din Șchei beneficiau de scutiri de oierit pentru oile ținute în Moldova.

Semnificativ pentru legăturile și sprijinul primit de biserica din Șcheii Brașovului este pomelnicul acesteia, în care figurează domni ai țării Românești (Neagoe Basarab, Radu de la Afumați, Pătrașcu cel Bun, Petru cel Tînăr, Alexandru Mircea, Petru Cercel etc.) alături de domni ai Moldovei (Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Aron Tiranul etc.). Vezi N. Iorga, *O descoperire privitoare la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului* (AARMSI, s. III, t. XXII, 1939, p. 1—5).

[58] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, p. 323. Despre diverse alte danii vezi M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 155—157.

[59] Vezi Aurelian Sacerdoțeanu, *Legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu Ardealul și Moldova* (BOR, 1959, nr. 7—10, p. 889—903).

www.dacoromanica.ro

plat la sinodul din Iași, ținut din inițiativa mitropolitului Varlaam al Moldovei la 1642 [60].

În secolul al XVIII-lea organizarea celor două mitropolii și a clerului din țările române extracarpatice a devenit și mai asemănătoare datorită măsurilor comune luate de Constantin Mavrocordat, domn în ambele țări [61].

În sfîrșit, așa cum s-a arătat, opera renovatoare a lui Paisie Velicikovski a avut influențe și în Țara Românească, prin ucenicii acestuia [62]. Tot un aspect al relațiilor bisericești dintre cele două țări este și dependența episcopiei Hotinului de mitropolia Proilaviei, cu sediul la Brăila [63].

Va trebui să amintim apoi că domnii Țării Românești au susținut și biserica ortodoxă din Dobrogea, provincie aflată sub stăpînirea otomană. Astfel, Grigore I Ghica a construit biserica mitropoliei din Dîrstor (Silistra), refăcută de Grigore al II-lea Ghica între 1748—1752: biserica s-a bucurat de numeroase danii și mile din partea domnilor Țării Românești, ca și bisericile ortodoxe din Babadag și Cernavodă [64].

Nu putem omite din prezentarea noastră nici *trecerea unor prelați cărturari dintr-o țară în alta*, proces care a contribuit și el la strîngerea relațiilor dintre țările române. Iată cîteva exemple: episcopul Mitrofan al Buzăului, originar din Bonțești—Buzău, devenit egumen al mănăstirii Bisericani din Moldova, își începe activitatea tipografică ca ieromonah și episcop la Huși și o continuă ca episcop de Buzău (1688—1702) [65], Daniil Panoneanul din Transilvania a devenit episcop de Strehaia, scaun creat pentru el de Grigore vodă Ghica la 1672 [66]; alți ierarhi originari din Transilvania au fost: Paho-

---

[60] Milan Șesan. *Teologia ortodoxă în sec. XVIII* (MA. 1967. p. 816—836).

[61] D. Furtună. *Preoțimea română în secolul al XVIII-lea.* Vălenii de Munte. 1915.

[62] Idem. *Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Caldărușani.* Buc., 1928.

[63] I. Frățiman. *Studiu contributiv la istoria mitropoliei Proilavia (Brăila).* Chișinău, 1923; St. Berechet. *Documente noi privit are la mitr polia Proilaviei* („Spicuitor în ogor vecin". 1920. p. 71 99) etc.

Pentru legăturile bisericii din raiaua Brăilei cu episcopia Buzăului vezi T. G. Bulat. *Biserica din raiaua Brăilei trecută sub conducerea episcopului de Buzău la 1809* („Rev. Societății istorico-bisericești". 1930. p. 179—184).

[64] Tudor Mateescu. *Permanența și continuitatea r mânilor în Dobrogea.* Buc., 1979, p. 82 84.

La Cernavodă exista o biserică ortodoxă, Sf. Ilie, construită în sec. XVII de Jipa logofătul din Țara Românească (Acad. R.S. România. CMLXXX/31). Tot în Dobrogea se mai aflau și alte ctitorii ale românilor din Moldova (mănăstirea Taița) sau Transilvania (mănăstirea Cocoșu). Vezi T. Mateescu. *Un așezămînt monahal moldovenesc în Dobrogea. Mănăstirea Taița* (MM. 1973. nr. 1—3. p. 121—125) și idem. *Un așezămînt monahal transilvănean în Dobrogea. Contribuții la istoria mănăstirii Cocoșu pînă la 1877* (MA. 1976. nr. 1—3. p. 114 și urm.).

Despre legăturile domnilor Țării Românești cu episcopia de Silistra — prin intermediul căreia sprijineau biserica ortodoxă română din Dobrogea — vezi considerațiile făcute de Lia și Adrian Bătrîna, în BOR. 1978. nr. 3—4. p. 284—286.

Amintim și faptul că unele mănăstiri din Țara Românească aveau proprietăți în Dobrogea: de pildă, mănăstirea Sf. Ioan cel Mare (Grecesc) din București stăpînea în sec. XVIII satul Scrofeni. Vezi Tudor Mateescu. *Un sat dobrogean în stăpînirea mănăstirii Sf. Ioan din București* (BOR. 1975. nr. 3—4. p. 371—376).

[65] I. Bianu. *Mitrofan episcopul Hușilor și al Buzăului mare tipograf (1681—1703)* („Almanahul graficei române". 1927. p. 44—49); N. Turcu. *Viața și activitatea cultural-tipografică a epi copului Mitrofan al Buzăului* (BOR. 1965. nr. 3—4. p. 280—296); Gabriel Cocora. *Un mare tipograf român din sec. XVII. Episcopul Mitrofan al Buzăului* (BOR. 1977. nr. 9—12. p. 981 997); Doru Mihăescu. *Considerații asupra vieții și activității tipăritorului primei Biblii românești. Mitrofan, episcopul de Huși* (MM. 1979. nr. 3—6. p. 314—335) etc.

[66] N. Șerbănescu. *Despre episcopia Strehaii* (MO. VI. 1954. nr. 9—10. p. 488—510); idem. *Noi mărturii despre episcopia Strehaei și episcopul ei Daniil (ibidem.* XIII. 1961. nr. 1—4. p. 71—79). După opinia autorului, Daniil ar fi fost mitropolit al Transilvaniei, apoi egumen la

www.dacoromanica.ro

mie. episcopul Romanului (1707—1714)[67]: Iacob Stamate. episcop de Huși (1782—1792) și mitropolit al Moldovei (1792—1803)[68]: Cosma Popescu. episcop de Buzău (1763—1787) și mitropolit al Țării Românești (1787—1792)[69] etc.

În același timp. numeroși călugări veniți din țările române extracarpatice ajung la conducerea bisericii ortodoxe din Transilvania: egumenul Serghie de la Tismana este pus de Mihai Viteazul episcop de Muncaci: Dosoftei. fost egumen la Bisericani și apropiat al lui Ștefan vodă Tomșa. ajunge mitropolit al Transilvaniei la începutul sec. XVII[70]; Ilie Iorest. transilvănean de origine. călugărit la Putna. unde a trăit din copilărie și a învățat carte. a ajuns și el mitropolit al Transilvaniei[71] etc.

---

schitul Babele de pe apa Putna. de unde a fost adus de Grigore vodă Ghica ca episcop la Strehaia.

[67] Irineu Crăciunaș. *Episcopul Pahomie al Romanului* (MM. 1959. nr. 9—12. p. 627 635).

[68] M. Păcurariu. *Legăturile*. p. 81. Cît privește pe Ierotei. episcopul Hușilor. pe care Artur Gorovei il credea de origine transilvăneană. împărtășim opinia lui M. Păcurariu. *op. cit.*. p. 80. care a dovedit că Ierotei nu a fost transilvănean.

[69] C.N. Mateescu. *Însemnări despre originea ardeleană a mitropolitului Cosma* (BOR. 1932. p. 589 și urm.).

Mai amintim și cazul lui Filaret Apamias. moldovean de origine. ajuns egumen al mănăstirii din Cîmpulung-Muscel. unde venise deoarece i-au plăcut *„locul și patria. cum și patrioții"* frați cu el și de aceiași origine (I. Răuțescu. *Un egumen moldovean la mănăstirea Cîmpulung.* în „Raze de lumină. 1930. nr. 5. p. 349).

[70] „Arhiva istorică". I 1. p. 92—93. Vezi și M. Păcurariu. *Legăturile*. p. 14.

[71] *Ibidem*. p. 16—17: I. Lupaș. *Documente istorice*. I. p. 229—230: M. Păcurariu. *Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei* (BOR. 1978. nr. 9—10. p. 1 149—1 163).

Despre relațiile din domeniul monahal vezi I. Ivan. *Monahi transilvăneni viețuitori în mănăstirile din Moldova* (MM. 1978. nr. 9—12. p. 726 740): Alexandru Moisiu. *Rolul m nahismului ortodox transilvănean în păstrarea conștiinței de unitate națională și bisericească* (MA. 1978. nr. 10 12. p. 746 753).

La 1819 locuiau la mănăstirea Căldărușani 83 de călugări originari din Țara Românească. 82 veniți din Transilvania și 14 din Moldova (Veniamin Nicolae. *Mănăstirea Căldărușani. Monografie*. Buc.. 1973. p. 81). Vezi și Ștefan Meteș. *Emigrări românești*. p. 249 și urm.

www.dacoromanica.ro

Capitolul IX

UNITATEA POPORULUI ROMÂN EXPRIMATĂ ÎN TERMINOLOGIE (VALAHIA, DACIA, ROMÂNIA)

Una din dovezile cele mai de seamă ale unității poporului român este modul cum s-a numit pe sine sau cum a fost cunoscut de străini în evul mediu; *terminologia utilizată — aceeași pentru întreg teritoriul locuit de români, ca și pentru întregul popor român — exprimă cum nu se poate mai convingător unitatea acestuia.* Să analizăm pe scurt acești termeni, care au format obiectul a numeroase studii ale unor reputați istorici.

1. Valahia și sensurile ei [1]

Străinii au recunoscut unitatea poporului român pe care l-au numit valah, adică român [2]. La 1345 papa Clement al VI-lea îi numea pe români *„Olachi Romani"* [3], punînd astfel semnul echivalenței între cei doi termeni [4].

După cum a arătat Eugen Stănescu în studiile sale, Valahia a avut mai multe sensuri: ea desemna fie tot teritoriul locuit de români, fie provinciile istorice apărute pe acest teritoriu (îndeosebi Țara Românească și Moldova), care erau părți ale Valahiei în sensul general.

a) *Valahia cu sensul de teritoriul locuit de români.* Fiind locuite de aceeași populație denumită valahi, era firesc ca țările române să fie cunoscute împreună sub numele de Valahia, începînd încă din sec. XV, cînd termenul general de Valahia apare pe unele hărți ale epocii [5]. Astfel, într-o hartă italiană din 1453, întreg teritoriul locuit de români este indicat prin trei

---

[1] Vezi îndeosebi Eugen Stănescu, *Unitat a teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe: „Valahia" și sensurile ei* („Studii", 1968, nr. 6, p. 1 105 1 123); și în limba franceză în RRH, 1968, nr. 6, p. 877—898; V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române* („Rev. de istorie", 1975, nr. 9, p. 1 301—1 321); Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 100—102 etc.

[2] A. Armbruster, *Romanitatea r mânilor*, p. 12 17.

[3] Hurmuzaki, I, p. 697—698. Citat de numeroși autori: Șt. Ștefănescu, *Țara R măneasc de la Basarab „Întemeietorul" la Mihai Viteazul*, p. 14; Ștefan Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, p. 14—15 etc.

[4] După unele opinii, în legenda eroilor eponimi Roman și Vlahata din *Letopisețul moldorus* trebuie să vedem doi frați, Roman și Vlah, care corespund celor două nume, cel intern, român, și cel dat de străini, vlah. Aceasta ar fi, după unii autori, „prima afirmare românească internă a unității" românilor (P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 105—106). Vezi și A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 67—71.

[5] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 114.

www.dacoromanica.ro

„Valahii", denumite Valahia, Vlahia, Volahia [6]. De multe ori termenul general de Valahia are același sens cu cel de Dacia [7].

De obicei însă străinii cuprindeau sub numele Valahia cele două țări românești extracarpatice libere (ținînd seama desigur și de faptul că Transilvania fusese cucerită de regatul feudal maghiar) [7bis].

Astfel, în *Cosmografia* lui Aeneas Silvio Piccolomini se spune că Valahia se întinde din Transilvania pînă la Nistru, Dunăre și Marea Neagră [8]; în vremea domniei lui Petru Rareș, istoricul Paolo Giovio susținea: "toată Valahia (Valacchia) se divide în două părți, formînd două state" [9]. Aproximativ în aceeași vreme, Fabio Mignanelli, nunțiu apostolic în Germania, arăta, la 22 noiembrie 1538: „toată Valahia, și cea Mare și cea Mică, are pe întinsul său locuri nespus de mănoase" [10]. La 1558, misiunea iezuită în Moldova spune acestei provincii: *„pars Valachiae Transiluaniae contermina"* [11]; ceva mai tîrziu, Giovanni Lorenzo d'Anania arăta că Valahia se împărțea în două: „Valahia Superiore" sau Transalpina și „Valahia Inferiore" sau Moldova [12]. Aceeași afirmație o găsim și la Antonio Maria Graziani, după care Valahia se divide în Transalpina și Moldova [13] etc.

Pentru a justifica folosirea termenului de Valahia pentru ambele state românești, unii străini susțineau că ele au alcătuit în trecut un singur stat. Iată ce spunea, de pildă, francezul Delacroix la 1676: „țările numite acum Moldova și Valahia nu formau în vechime decît o singură provincie a dacilor,

[6] M. Popescu-Spineni, *R mânia în izvoare geografice și cartografice*, Buc., 1978, pl. de la p. 112 113.

O situație asemănătoare relevă o hartă de la sfîrșitul sec. XIV, în care apar denumirile de „Vlachia transilvana" în sudul Transilvaniei și de trei ori „Vlachia": în dreptul Făgărașului, în sudul Moldovei și în regiunea Curtea de Argeș; *tot teritoriul locuit de români poartă deci numele de Vlahia*, iar la vest de Severin este scris „Prinzipio della Vlachia", adică „începutul Vlahiei" (Octavian Iliescu, *Cu privire la o hartă parțială a sud-estului Europei datînd din preajma bătăliei de la Nicop le*, în SMIM, IX, 1978, p. 197).

Va trebui să arătăm aici că nu toate hărțile medievale dau relații prea exacte despre numele țărilor române. De pildă, într-o hartă germană din 1595, numele „Muldavia" este plasat în nordul Moldovei, „Valachia Magna" în centrul aceleiași provincii, iar „Transalpina" figurează pe locul Țării Românești; sînt deci trei provincii în loc de două (I. Ciortan, *Știri despre Mihai Viteazul în hărțile epocii*, în RA, 1975, nr. 2, p. 184).

Tot „Magna Valachia" se află scris pe locul Moldovei și într-un mapamond italian din sec. XV, în timp ce, în mapamondul lui Fra Mauro din 1459, deasupra Dunării, care are cinci guri, e scris lîngă mare „Vlachia Pizola", iar mai spre interior „Vlachia Granda". În schimb, în harta lui Andrea Benincasa din 1490, deasupra gurilor Dunării e însemnată „Valachia Magna" iar în stînga ei, în dreptul Bărăganului, „Magna Valachia" deci două Valahii Mari! Vezi G. Călinescu, *Valachia și M ldavia în vechile periple italiene*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, Buc., 1929, p. 54 55.

[7] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 118 1 119.

[7bis] După ocuparea Transilvaniei de austrieci, unii străini o numeau „Austrian Wallachia", aceasta spre a o deosebi de Țara Românească, numită „Wallachia of Turkey", întrucît se afla sub dominație otomană. Vezi G. Waddington, *The present condition and prospects of the Greek or Oriental Church*, Londra, 1829, p. 14; E. D. Tappe, *Some new english travellers in the Rumanian Principalities* („Revue des etudes roumains", V VI, 1960, p. 254).

[8] *Călători străini*, I, p. 472.

[9] „Arhiva istorică", II, p. 30.

[10] *Călători străini*, I, p. 465. Vezi și Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 100.

[11] A. Veress, *Documente*, III, p. 155.

[12] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 115. La răspîndirea noțiunii de Valahia în Europa o contribuție de seamă a avut *Cosmografia* lui Sebastian Münster, apărută în numeroase ediții, unde se spune că Valahia era regiunea ce se întindea din Transilvania pînă la Marea Neagră și că „partea Valahiei din spre nord se numește Moldova" *(Călători străini*, I, p. 503).

[13] E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 169.

www.dacoromanica.ro

numită Valahia, care era împărțită în cea de sus și cea de jos, datorită unui rîu care le despărțea. Dar, cu trecerea timpului, cea de sus s-a numit Moldova, iar cea de jos a păstrat vechiul său nume de Valahia" [14].

În anul următor, misionarul Urbano Cerri—citînd pe Sambucus, Martin Cromer și A. Ortelius—arăta: „credo. . . dal nome commune di Valachia, che anticamente havea la Moldavia, essendo state due le Valachie che obedivano ad un Principe solo e con la Transilvania constituivano l'antica Dacia, che doppo divise queste tre provincie in diversi Regoli chiamati in loro lingua Vaivodi presero nome differente, onde la Valachia Transalpina overo Montana verso il Danubio ritiene il nome di Valachia e l'altra verso il Ponte Euxino vien chiamata Moldavia da un fiume che la bagna" [14 bis]. În relația denumită *Descriere curioasă a Moldovei și Țării Românești* din 1699, se spune, de asemenea, că cele două țări erau „o parte din vechea Dacie" (care cuprindea și Transilvania) și „se numeau împreună Valahia", după care s-au împărțit în două părți [15].

La 1807, evocînd unele geografii străine, boierii moldoveni scriau lui Napoleon că, la început, cele două țări surori, Moldova și Țara Românească, alcătuiau o singură țară, Blachia, Vlachia, Valahia sau Valaquie, după care s-a despărțit în două principate: „Celle du Midi continua toujours à conserver sa première dénomination de Valaquie, mais celle du Nord a voulu absolument se faire distinguerr sous le nom de Moldovlaquie, c'est-à-dire la Valaquie en deça de Moldova, ou plus simplement Moldovie ou Moldavie" [16]. *Locuitorii Moldovei știau deci că, deși țara lor avea aceeași populație ca și Țara Românească, trebuise să ia acest nume pentru a se diferenția de țara de la sud.*

b) *Cele două Valahii.* După cum am arătat, Valahia, în sensul de teritoriul românesc extracarpatic, se împărțea în două provincii istorice care

---

[14] *Călători străini*, VII, p. 255.

[14 bis] „Diplomatarium Italicum", I, 1925, p. 127.

[15] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 115. Din același secol XVII datează și alte mărturii despre unitatea celor două țări române extracarpatice, care alcătuiau o singură Valahie. De pildă, în *Geografia* lui Giambattista Nicolosi, Roma, 1660, se spune: *„La Valacchia (sotto nome di Valacchia Magna). . . si riparte in Valacchia o Transalpina, et propria, et Moldavia"* (M. și D. Găzdaru, *Călători și geografi italieni în sec. XVII. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva", 1940, nr. 1—2, p. 80).

La 13 februarie 1684, marchizul de Sebeville informa pe regele Franței: „la *Valachie est distinguée par la Transalpine et la Cisalpine, . . . qu'on appelle proprement la Moldavie"* (Hurmuzaki, XVI, p. 54).

Un cronicar sas de la începutul sec. XVIII, Georg Soterius — care susținea unitatea poporului român — afirma și el, pe baza bogatei sale informații, că Valahia a fost mai intii o singură țară care s-a despărțit apoi în Valahia Mare (Moldova), cea Mică păstrîndu-și numele (A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 129).

La rîndul său, învățatul Johann Filstich afirmă: „cu vremea, din pricina înmulțirii locuitorilor, Dacia Munteană (Dacia Montana) s-a împărțit în două principate distincte, adică Valahia anume zisă astfel, și Moldova" *(Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachice*, Buc., 1979, p. 39). După opinia sa, Țara Românească se numea Valahia de Jos (Inferior), Transalpina sau Muntenia, pentru a se deosebi de Moldova, care se mai numea și Valahia Neagră *(ibidem*, p. 37).

Pentru legătura firească ce se făcea între Dacia și Valahia citățm spusele unui preot catolic din 1821: „tutto quel tratto di paese, che al giorno d oggi si chiama Valachia, e una parte dell' antica Dacia, la quale presentamente da geografi vien compresa sotto i nomi di Transilvania, Valachia e Moldavia" („Diplomatarium Italicum", III, 1934, p. 245).

Citînd *Geografia veche și nouă* a lui Meletios, mitropolitul Atenei, Naum Rîmniceanu scria: „mai-nainte Țara Rumânească și țara Moldovii dimpreună cu un nume de obște amîndoauă să zic Vlahiie și Karavlahiie" *(Cronica inedită de la Blaj*, ed. Șt. Bezdechi, Cluj—Sibiu, 1944, p. 101 102).

[16] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807* („Studii", 1965, nr. 2, p. 412—413).

www.dacoromanica.ro

constituiau cele două Valahii, provincii locuite de același popor [17]. „Transilvania este încinsă de cele două Valahii: Țara Românească și Moldova... și amîndouă împreună cu Transilvania ocupă acea parte a Europei care odinioară a fost Dacia", spunea Antonio Bonfini, bine informatul cronicar al lui Matei Corvin [18].

Ștefan cel Mare — știind că și țara sa este o țară românească — numește Țara Românească *„l'altra Valachia"*, adică „cealaltă Țara Românească" [19] iar uneori *„Magna Walahya"*, Valahia Mare [20]. El însuși s-a numit în unele documente „domn al țării Moldovlahiei" [21], titlu care a devenit, în transpunerea latinească din *Cronica moldo-germană*, „voievod al țărilor Moldovei și Valahiei" *(Vayvodae Terrarum Moldannensium necnon Valachynensium)* [22].

În secolul al XVI-lea mențiunile despre cele două Valahii se înmulțesc. Nu le vom putea aminti aci pe toate, mulțumindu-ne doar cu cîteva mai semnificative și subliniind faptul că *termenul de Valahia se utilizează în același timp și cu același sens cu acela de Dacia* la care ne vom referi mai jos.

La 1526 nunțiul Burgio afirma că „aceste două provincii Moldova și Muntenia (Transalpina) sînt Valahia, colonie de romani" [23]; în același an, Stefan Brodarics susținea că „Transilvania este cuprinsă între cele două Valahii: Țara Românească și Moldova; acestea două, împreună cu Transilvania, ocupă astăzi acea parte a Europei care fusese pe vremuri Dacia" [24]. Remarcăm aici utilizarea paralelă a termenilor Valahia și Dacia, ultimul mai cuprinzător decît primul în concepția lui Brodarics, care nu face decît să reia ideea exprimată la sfîrșitul secolului al XV-lea de Antonio Bonfini.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ne-au rămas dovezi deosebit de elocvente că Valahia îngloba Moldova și Țara Românească. Astfel, cărturarul maghiar Ioan Czimor Decsi de Baranya, după ce a vizitat Moldova în 1587, scria: „Valahia este mărginită la răsărit de Marea Neagră, la sud de Dunăre, la apus de Transilvania, la nord de Rusia și se împarte în Țara Românească și Moldova" [25].

---

[17] Vezi și exemplele citate de E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 115—1 116: *„tutte due le Valacchie"*, *„utriusque Valachiae"*, *„una et l'altra Valachia"* etc.

[18] Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades XIV*, Viena, 1744, p. 21; Bonfini distinge: *„montana Valachia"* (= Țara Românească) de *„altera vero Valachia, cui Moldavia nomen est"*; Moldova era la 1467 „acea parte a Valahiei... care acum e numită Moldova" *(eam Valachiae partem... quam Moldaviam nunc discunt*. Vezi și *Călători străini*, I, p. 483.

[19] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 341—344.

[20] *Ibidem*, p. 332, 341, 346. În aceeași vreme, la 16 septembrie 1476, Balthazar de Piscia — cunoscător al realităților din Moldova — numește Moldova Valahia Mică și Țara Românească Valahia Mare („Columna lui Traian, 1876, p. 376).

[21] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 356, 361, 362—363, 467.

Interesant de subliniat că în același document în care Ștefan cel Mare se intitulează domn al Moldovlahiei, el numește țara soră a Moldovei Țara Românească (Vlașkoiu Zemliu) (*ibidem*, p. 361), *exprimînd și în acest mod originea comună a celor două țări.*

Termenul de Moldovlahia a fost utilizat prima oară de Alexandru cel Bun, cînd se știa deci în mod sigur că Moldova este o țară românească (N. Iorga, *Patrafirul lui Alexandru cel Bun*, în AARMSI, s. II, t. 35, 1913, p. 344; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105). Vezi și mai jos nota 65 bis.

[22] I. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, Buc., 1942, p. 35. Vezi și Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 100.

[23] Hurmuzaki, II 3, p. 523.

[24] *Călători străini*, I, p. 448.

[25] V. Motogna, *Un călător în Moldova la 1587* (RI, XI, 1925, p. 16, 21). La 1578 Leonhard Gorecki afirma la rîndu-i că Valahia se împarte în Valahia Transalpină și Moldova *(Tota regio in partes duas dividur: in Valachiam Transalpinam, ac Moldaviam)* (*Tezaur de monumente istorice*, II, 1863, p. 209). La 1588 un iezuit italian arăta că Moldova este o parte a

www.dacoromanica.ro

În aceeași vreme, „unitatea românească se afirmă și prin asocierea terminologică germană între Dazien. Dacia și Walachei, dar, cu precădere la sași, prin cuprinderea Moldovei și a Țării Românești în expresia *beyde Wallacheyen* (ambele Valahii). *2 Wallachishen Länder* (două țări românești)", iar în textele latine „*Vaivodae utriusque Valachiae. Transalpinae scilicet et Moldaviae*" (voievozii ambelor Valahii, adică ai Țării Românești și Moldovei). „*duarum Wallachiarum principes*" sau „*in confinibus duarum Valachiarum. Transalpinae scilicet et Moldaviae*", expresii utilizate de Mathias Miles, Joseph Teutsch etc. [26].

Dar nu numai cronicarii sași din Transilvania, ci și *regii Ungariei sau principii Transilvaniei afirmau unitatea celor două țări românești extracarpatice prin terminologia utilizată.* Astfel, la 1524, Ludovic, regele Ungariei, arăta regelui Angliei că turcii au supus cele două țări românești *(Valachorum quoque provinciis duabus)*, care apărau Ungaria [27].

Cît privește pe principii Transilvaniei din secolele XVI—XVII, amintim că, la 11 iulie 1593, Sigismund Báthory vorbea de apărarea „acestor țări românești vecine" *(Olah orszagoknak)* [28]. La 1608 Gabriel Báthory anunța bistrițenilor că trimitea solii săi „în cele două țări românești" *(az keth Olah orszagra)* [29]. În 1613, Gabriel Bethlen — ca și Ștefan cel Mare — numește Țara Românească „cealaltă Țară Românească" *(szomszed Olah orszagba)*, vecină cu Moldova [30]. La 16 iulie 1633, un alt principe al Transilvaniei, Gheorghe Rákoczi I, anunța bistrițenilor vești de război „din cele două țări românești" *(az kett Olah orszagokban)* [31]. Mai tîrziu, la 1657, Acațiu Barcsai (care era român de origine!) scria acelorași bistrițeni despre datoria sa de a păzi „cele două țări romenești" *(ket Olah orszagra)* [32] etc. *Este vorba deci de conștiința clară că cele două țări extracarpatice erau două Valahii, fiind locuite de același popor, cel românesc* [33].

Valahiei *(Moldavia quae est pars Valachiae)* (A. Veress, *Documente*, III, p. 155). La 1670 Francesco Maria Spera vorbea despre situația celor „două Valahii" *(Călători străini*, VII, p. 206). Alte exemple: 23 mai 1670: „*stato delle provincie dell'una, e dell'altra Valachia*" („Diplomatarium Italicum", I, 1925, p. 103); 25 aprilie 1676: episcopul catolic de Bacău „s'intitola di Moldavia, e Vallachia, ò sia *dell'una e l'altra Vallachia*" *(ibidem*, p. 121*)*. Vezi și *ibidem*, II, p. 427, 437, 445; III, p. 673; V, p. 317, 423 etc.

[26] A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 100. Același nume de valahi români) se dă oștenilor din cele două țări extracarpatice veniți în Transilvania la 1556 (Hurmuzaki, II 5, p. 382—383).

[27] *Ibidem*, II 3, p. 485.

[28] A. Veress, *Documente*, IV, p. 15.

[29] Hurmuzaki, XV 2, p. 832.

[30] *Ibidem*, p. 859. Vezi și A. Veress, *Documente*, IX, p. 42 documente din 3 februarie 1615, în care se spune că G. Bethlen ceruse ajutor din cele două țări române) și *ibidem*, p. 91, unde se reproduce afirmația căpitanului de Sătmar, A. Doczi, că polonii au bătut „pe amîndoi voievozii români" *(ket olah vajdat)*.

[31] Hurmuzaki, XV 2, p. 991. Vezi și *ibidem*, p. 993, scrisoarea aceluiași din 1 august 1633, în care se spune că nu are teamă „de țările românești vecine", sau A. Veress, *Documente*, X, p. 89, scrisoarea lui Sava, logofătul de limbă maghiară al lui Matei Basarab, care arată lui G. Rákoczi, la 20 martie 1641, că turcii vor să pună mîna pe cele două țări românești. Pentru alte numeroase exemple vezi Hurmuzaki, XV 2, p. 1027, 1036, 1039, 1151, 1627, passim, de unde rezultă că cele două țări române erau numite astfel în mod curent.

[32] *Ibidem*, p. 1275. In același an, 1657, I. Kemeny — aflat în Moldova — scria principelui Transilvaniei că „hanul a primit poruncă de la Poartă să schimbe voievozii din ambele țări românești" („Arhiva Someșeană", nr. 6, 1926, p. 72). Vezi și *Monumenta Hungariae Hist rica. Scriptores*, VIII, 1867, p. 261, unde se amintește de prezența unui sol maghiar la Roma vorbind și de țările române.

[33] Pentru alte exemple vezi *Călăt ri străini*, VII, p. 206, 254, etc.

www.dacoromanica.ro

Pentru a putea fi deosebite una de cealaltă, cele două Valahii erau numite fie Mare (de obicei Ţara Românească) şi Mică (de obicei Moldova), fie Superioare (Moldova) şi Inferioare (Ţara Românească), după poziţia lor geografică [34].

Primul exemplu cunoscut nouă cînd Moldovei i s-a spus „Valahia Mică" iar Ţării Româneşti „Valahia Mare" datează din 1 aprilie 1381, cînd curia papală — care numeşte de obicei Moldova Valahia iar pe locuitorii ei valahi (vezi nota 50) — instituie un închizitor *„în Ruscia et Valahia majori et minori"*, aceasta după ce, la 26 ianuarie 1378, papa Grigore al XI-lea acordase un privilegiu doamnei Margareta a Moldovei, numită *„dominae Valachiae Minoris"* [34 bis]. Într-un manuscris aflat la Muntele Athos, Manole, marele retor, îi spune lui Neagoe Basarab „domn al Marei Valahii" [35]; la 1560 se vorbeşte de *„Maiori Walachia scilicet Transalpina"* (— Ţara Românească) [36]; în scrisorile sale către ducele de Lorraine din 1578—1580, Petru Cercel se intitulează *„prince de la Grande Valachie"* [37] etc.

Amintirea Valahiei Mari s-a păstrat pînă în secolul al XIX-lea. La 1807, boierii moldoveni cereau lui Napoleon unirea ţării lor cu Ţara Românească „ou sous l'ancienne dénomination de Dacie, ou sous la plus moderne de *Grande Valaquie*, comme, c'étoit avant la séparation de deux etats" [38]. Aici Valahia Mare include şi teritoriul Moldovei, ca şi noţiunea de Dacia.

În acelaşi secol se utilizează încă termenul Valahia Mare şi cu înţelesul de Ţara Românească. La 1842, W. St. Adolph — autoul lucrării *Kurze statistische Uebersicht des Fürstenthums Wallachey* — spunea despre sine că a fost consul austriac la Brăila „in den grossen Wallachey".

Cît priveşte Moldova, aceasta era numită de obicei Valahia Mică: aşa îi spune regele Sigismund de Luxemburg la 1395, călătorii Johann Schiltberger în 1396, Guillebert de Lannoy în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, geograful italian Domenico Mario Negri în sec. al XVI-lea etc. [39].

Mai rar se spunea Moldovei Valahia Mare şi Ţării Româneşti, cea Mică. De pildă, Alberto Vimina, autorul lucrării *Historia delle guerre civili di Polonia*, apărută la Veneţia, 1671, arată: Valahia se împarte în „Maggiore et in Minore, restando à questa l'antico nome di Valachia e la Maggiore chiamandosi Moldovia" [40]. Folosind pe Clauverius, Dimitrie Cantemir afirmă: „în veacurile dinainte, atît Valahia cît şi Moldova purtau împreună numele

---

[34] E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe*, p. 1 109, 1 113.

[34 bis] *Bullarium Ordinis F. F. Praedicatorium*, II, p. 299; *Acta Gregorii Pp. XI. 1370 1378*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493 494, apud Şerban Papacostea, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Buc., 1980, p. 190. La 9 mai 1381 — din iniţiativa regelui Ludovic cel Mare curia papală înfiinţează episcopia de la Curtea de Argeş *„in Walachia maiori" (Der Liber Cancellariae Apost licae v m Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs v n Nieheim*, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25—26).

Aceste exemple dovedesc că *în sec. XIV se ştia la curtea papală despre existenţa celor două Valahii*. Vezi şi A. Armbruster, *Terminologia politic geografică şi etnică a ţărilor române în epoca constituirilor statale*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 255—256, care arată că inovaţia terminologică Valahia Mare şi Mică aparţine curiei papale.

[35] MI, 1972, nr. 2, p. 7.

[36] A. Veress, *Documente*, I, p. 191.

[37] RHSEE, 1936, p. 254 255. Pentru alte exemple vezi E. Stănescu *op. cit.*, p. 1 116—1 117; *Călători străini*, I, p. 444 (Felix Petancić), 486 (Nicolaus Olahus) etc.

[38] Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1817* („Studii", 1965, nr. 2, p. 415). Din cronica lui Naum Rîmniceanu mai aflăm ştirea că nemţii spuneau Transilvaniei „Clainvalahai, adecă Ţara Rumânească cea mică, pentru că Grosvalahia, adică Ţara Rumânească cea mai mare, se numea de dînşii Ţara Rumânească dimpreună cu Moldova" *(Cronica inedită de la Blaj*, ed. Şt. Berdechi, Cluj — Sibiu, 1944, p. 83).

[39] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 113.

www.dacoromanica.ro

de Valahia, doar cu deosebirea că Moldova era numită Valahia Mare, iar Valahia de astăzi Valahia Mică" [41]. O părere asemănătoare are și stolnicul Constantin Cantacuzino, care spune că istoricii și geografii numeau cele două țări Valahia Mare și Mică; „cea de sus, adecăte și mai mare, Moldova; cea de jos și mai mică, țara aciasta Muntenească numind, cum îi zic mai mulți așa; că Românească numai lăcuitorii ei o chiamă" [42].

Pentru Valahia Superiore (sau de Sus) și Inferiore (sau de Jos) iată cîteva exemple: la 1476, Giovanni Maria Angiolello, care l-a însoțit pe sultanul Mohamed al II-lea în campania din Moldova, spune Țării Românești „Vallachia Bassa" (adică de Jos) [43]; la 1532, italianul Francesco della Valle numea Moldova „Valachia Superiore" iar Țara Românească „Valachia Inferiore" [44]; un alt italian, Urbano Monte, scria „la chiamano Vallachia Superiore ouero Transalpina, e l'altra. . . la chiamano Vallachia Inferiore o Moldavia" [45]; la 1688 un olandez susținea că cele două Valahii se numeau „de Sus" și „de Jos" [46].

Trebuie să mai amintim, de asemenea, că în cancelaria regilor maghiari se folosea adeseori termenul de Valahia Transalpina (adică Valahia de dincolo de munții Carpați) sau Terra Transalpina pentru Țara Românească, aceasta pentru a o deosebi de celelalte Valahii [47]. În același scop se mai utilizează (îndeosebi în izvoarele grecești) termenul de Ungrovlahia, adică Valahia de lîngă Ungaria [48].

Să mai amintim, în sfîrșit, că la începutul secolului al XVII-lea cele două țări surori erau diferențiate după numele domnilor lor; Moldova este „Valacchia di Geremia" (Movilă), iar Țara Românească „Valacchia di Michele" (= Mihai Viteazul [49 b s]). *Ce dovadă mai elocventă s-ar mai putea aduce că cele două țări erau două Valahii, locuite de același popor ?*

c) *Valahia = Moldova.* Întrucît Țara Românească a fost numită în mod obișnuit Valahia, nu vom insista asupra acestui termen [49]. În schimb,

---

[40] M. și D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 84. Cu același sens folosea noțiunile de Valahia Mare și Mică Fabio Mignanelli la 1538 *(Călători străini*, I, p. 465). Vezi și *ibidem*, IV, p. 569 și 586.

[41] D. Cantemir, *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, f. 145 (în curs de editare). Vezi și *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Buc., 1901, p. 304.

[42] C. Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, ed. N. Cartojan—Dan Simonescu, Craiova, ⟨f.a⟩, p. 30.

[43] *Călători străini*, I, p. 136.

[44] *Ibidem*, p. 323.

[45] Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, Buc., 1929, p. 67.

[46] „Spicuitor în ogor vecin", 1921, p. 131.

La începutul secolului trecut, Hugas Ingingian afirma că geografii numeau Țara Românească „Valahia din partea cealaltă a munților sau Valahia de Jos" și Moldova „Valahia de dincoace de munți sau Valahia de Sus" (H. Dj. Siruni, *Mărturii armenești despr r mâni. Valahia și Moldova ialetele guvernate de principi străini de păr. Hugas Ingingian*, Buc., 1929, p. 7—8; extras din AARMSI, 1929).

Vezi și A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 20, unde Moldovei i se spune la 1476 *„Valachia citeriore"*. Același nume de *Valachia citerior* dă Moldovei cronicarul polon Reinhold Heidenstein, care numește Țara Românească *Valachia ulterior (Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti XII*, Frankfurt, 1672, p. 313).

[47] E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc*, p. 1 107—1 108; V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 310—1 311.

[48] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 108—1 109 și N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, Buc., 1980, p. 99—100.

[48 bis] N. Buta, *I raguagli di Claudio Rangoni* („Diplomatarium italicum", I, 1925, p. 318, 321, 336—337).

[49] Vezi Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 1 105—1 110; V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 309.

www.dacoromanica.ro

vom aminti cîteva cazuri în care şi Moldovei i se spunea Valahia [50], iar uneori, Valahia Mică. De pildă, la 3 februarie 1395, Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, declara că pornise o campanie „împotriva lui Ştefan, voievodul Valahiei Mici sau al ţării noastre a Moldovei" *(Minoris Walachye seu terre nostre Molduane)* [51].

Izvoarele medievale polone numesc totdeauna Moldova cu termenul de Valahia. De pildă, la 29 august 1596, solii imperiali la Cracovia arătau că

---

[50] *Prima formaţiune social-politică de pe teritoriul Moldovei a fost numită Valahia;* la 1340 se vorbea astfel despre nişte franciscani ucişi în oraşul Siret din „Valahia", după ce la 1326 doi călugări din acelaşi ordin fuseseră îngropaţi în Siret printre *„Valachones schismatici"* (L. Wading, *Annales Minorum*, VIII, p. 242 şi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldoveneşti*, p. 270).

Dealtfel, curia papală—interesată în răspîndirea catolicismului în Moldova—numea în mod curent valahi pe locuitorii acesteia. La 1374, un minorit ducea la Roma ştirea că regele Ungariei ar fi convertit la catolicism „o parte din neamul cel mare al valahilor care locuiesc la hotarele din spre tătari ale Ungariei" *(certa pars multitudinis nationis Wlachorum, qui circa metas Regni Ungarie versus Tartaros commorantes)* (Hurmuzaki, I 2, p. 216—217; N. Iorga, *Studii şi doc.*, I—II, p. XXII). Vezi şi Hurmuzaki, I 2, p. 220, unde se vorbeşte din nou de *„multitudo quorundam populorum, qui Valachones vocantur"*. După cîte ştim, termenul de volohi = moldoveni a fost utilizat de cronicarul polon I. Długosz pentru evenimentele petrecute în 1069 1070, cînd craiul polon Boleslav ar fi cerut ajutor de la ruşi, pecenegi şi *„de la volohi, adică de la moldoveni"* (I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, Lipsca, 1713, col. 245; vezi şi D. Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Buc., 1901, p. 284—285).

Tot valahi, adică români, le spune locuitorilor Moldovei şi Ludovic cel Mare, regele Ungariei, în diploma din 20 martie 1360 în care se arată că Dragoş a readus pe calea credinţei faţă de rege „mulţi români răzvrătiţi" *(plures Olachos rebellantes)* (DRH, D, I, p. 76).

Întrucît regele numeşte „olachi" pe locuitorii Moldovei aşa cum le spunea şi celor din Ţara Românească şi Transilvania înseamnă că pentru el toţi locuitorii celor trei ţări erau români. Toate acestea arată că nu exista nici în sec. XIV, nici mai tîrziu, după constituirea statului feudal Moldova, un popor moldovenesc separat de cel român.

Vezi pe larg Victor Spinei, *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de-sine-stătător*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 66 79, care arată că este greu de precizat cînd apar primele menţiuni documentare despre ţara românilor de la est de Carpaţi. După părerea sa, prima menţiune ar data din vremea marii invazii tătăreşti din 1241—1242.

Termenul de Moldova este menţionat în 1360, cînd Ludovic cel Mare dă cunoscuta diplomă lui Dragoş din Giuleşti (R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, p. 120). La 1371, într-o scrisoare a papei, se preciza că Moldova este o parte a naţiunii române *(Dux Moldaviae, partium seu nationis Wlachie)* (Hurmuzaki, I 1, p. 160).

Cu vremea, noţiunea de Moldova a ajuns să se impună faţă de termenul mai vechi de Valahia, după ce un timp s-au utilizat ambele; de pildă, la 1393, Roman I se intitula „voievod al Moldovei şi moştenitor a toată ţara Valahiei din Plonini pînă la ţărmul mării" (M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 607). Vezi şi C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la formarea statului feudal Moldova* (AIIAI, 1980, p. 127—128).

În vremea lui Ştefan cel Mare se spune uneori domnului Moldovei *„gospodar zemli M ldovlahiiskoi"*, în vreme ce Ţara Românească era *„Vlaşkaia zemlia"* (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 356, 361, 467). Era vremea cînd începuseră a se folosi termenii de *„Magna Valachia"* şi *„l'altra Valachia"* pentru a desemna „cealaltă Ţară Românească" *(ibidem*, p. 341, 344), care este numită uneori şi „ţara Basarabilor" *(ibidem*, p. 423, 439).

Pentru situaţia din sec. al XVI-lea — cînd unii domni îşi spun *„princeps Moldaviae . . . et haeres terrarum Valachiae"*, cum face Despot Vodă (Hurmuzaki, II 1, p. 370—371, 378, 560) sau *„palatinus terrarum Moldaviae et Valachie"*, cum se intitulează Al. Lăpuşneanu (D. Ciurea, *Observaţii pe marginea documentelor latine*, Alba Iulia, 1945, p. 24) — vezi Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 141; Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 103.

[51] DRH, D, I, p. 131. Vezi şi V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 318 şi idem, *Acea parte a Ţării Româneşti numită Moldova* (MI, 1976, nr. 6, p. 5—8).

Corespondenţa dintre Valahia şi Moldova rezultă şi din tratatul moldo-polon din 1387, în care Petru Muşat este numit *„Voyvoda Muldaviensis"*, iar neamul şi ţara sa sînt denumite *„gentem ac terram suam Valache"* (M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 601 şi E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 110).

www.dacoromanica.ro

polonii doreau atît Moldova, numită de ei Valahia, cît şi Ţara Românească transalpină *(Valachiam quam nos Moldaviam apellamus, itemque Valachiam Transalpinam* [52]). Rezultă clar din acest izvor că Moldova era cunoscută de poloni sub numele de Valahia [53].

În toate tratatele încheiate cu regii Poloniei, voievozilor Moldovei li se spune domni ai Valahiei, fapt remarcat de D. Cantemir care afirmă că regii Poloniei dădeau domnilor Moldovei numele de *„gospodar ziemlich Voloskyh"* sau „Moldavskich", deci ai pămînturilor valahe sau moldovene [54]. De pildă, la 1499, în titlul soliei lui Ştefan cel Mare în Polonia, se spune domnului *„Waywoda Moldavie"* [55]; la 1490, în răspunsul la o solie a lui Ştefan cel Mare, regele Cazimir al Poloniei se adresează domnului *„palatinus Walachie"* [56].

Din secolul al XVI-lea ne-au rămas numeroase documente în care domnii Moldovei sînt numiţi *„palatinus Valachiae", „voyevoda Valachiae"* (sau *Walachorum),* în textele redactate în limba latină [57], sau *„Voievoda Valaski",* în textele redactate în limba polonă [58].

Pentru secolul al XVI-lea dispunem de numeroase alte dovezi că Moldova era cunoscută în Polonia sub numele de Valahia. La 1577 apărea la Frankfurt memoriul lui Ioan Lasicki, *Historia de ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (= Bogdan al III-lea, domnul Moldovei); în anul următor se publica lucrarea lui Leonhard Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae Voiwodae Valachiae* (= Ioan vodă Viteazul, domnul Moldovei)... *cum Selimo II Turcarum Imperator* [59].

---

[52] A. Veress, *Documente,* V, p. 42.

Nu putem să nu amintim faptul că in acelaşi timp unii poloni spuneau Valahia şi Ţării Românești. De pildă, la 1595 — aflat in Moldova—cancelarul I. Zamoisky cerea moldovenilor să nu aleagă domn dintre romani, adică dintre boierii Valahiei *(aliquem Roman um, sed gentis Valachiae nobilem)* (Hurmuzaki, XII, p. 99).

Pentru a nu se face confuzie intre Moldova şi Ţara Românească, aceasta din urmă era numită uneori Basarabia (după numele dinastiei) sau Transalpina (după cum i se spunea in cancelaria regelui maghiar). Vezi M. Costachescu, *Documente moldovenești de la Ştefăniță v iev d,* Iaşi, 1943, p. 505, 511 (tratatele moldo-polone din 1517 şi 1518).

[53] Subliniem faptul că nu numai cancelaria regilor poloni sau autorităţile regatului ştiau că Moldova este o Valahie (Ţară Românească ci şi locuitorii Poloniei. De pildă, la ⟨c. 1580⟩, cetăţenii din Kolomeea, adresindu-se regelui ţării, vorbesc de hotarele românilor *(Valachorum)* (RI, 1915, p. 87).

Vezi şi N. Iorga, *Studii şi doc.,* XXIII, p. 52, 53, 55, 57, 59, 63 *(palatinum Moldavie sive Valachie),* 64, 76 *(des wollachischen oder moldawischen Landes),* 93, 94, 95 (Tomşa, *„wallachsser Woywode"*), 97, 99, 100, 103 passim (zeci de cazuri!).

[54] D. Cantemir, *De antiquis,* f. 149. Aceeaşi constatare o face şi Alberto Vimina — autorul lucrării *Historia delle guerre civili di Polcnia,* Veneţia, 1671 — care afirmă că polonii spuneau Moldovei *„Woloska Zemia"* (M. şi D. Găzdaru, *op. cit.,* p. 85).

[55] I. Bogdan, *op. cit.,* p. 415; vezi şi p. 462, 472, 481.

[56] *Ibidem,* p. 382. Vezi şi p. 385, 400 etc.

În izvoarele in limba italiană, la 13 februarie 1475, i se spune *„Stefan signor de Walachia";* la 6 mai 1476, *„Stephani Vlacho vayvoda di Moldavia";* la 23 mai 1476, *„signore di Vlaxia, cioe Steffano"* etc. („Columna lui Traian", 1876, p. 424; Hurmuzaki, VIII, p. 9; N. Iorga, *Acte şi fragmente,* III, p. 56).

Dealtfel, incă de la inceputul sec. al XV-lea, drumul care venea de la Liov prin Moldova purta numele de *„via Walachiensis"* , adică „drumul românesc" (Al. Czolowski, *Ksiega przychodow i rochodow miasta 1404—1414,* Lwow, 1896, p. 68).

[57] I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polcne. Secolul al XVI-lea,* Buc., 1979, p. 5, 6, 8, 9, 10, 13, 20, 21, 23, 30, 34, 47, 56 passim.

[58] *Ibidem,* p. 24, 25, 30, 32, 43, 65, 78 passim.

[59] Publicată de A. Papiu-Ilarian in „Tesaur de monumente istorice", II, 1863. Pentru alte exemple vezi V. Maciu, *Semnificaţia,* p. 1320.

www.dacoromanica.ro

Situația nu s-a schimbat nici în secolul al XVII-lea. La 30 mai 1690, în privilegiul dat de Ioan Sobieski lui Ștefan Petriceicu, fostul domn al Moldovei, acestuia i se spune *„palatinus Valachiae"* [60].

Dar nu numai polonii, ci și alți străini numeau Moldova, Valahia. De pildă, la 1537—1538, Ivan Peresvetov spune Moldovei *Voloskie zemlie* (— Țara Românească) [61]; la 1645, misionarul Lainieri relata că a vizitat Iașii, capitala Valahiei (— Moldova), după care a trecut în Valahia Transalpină [62]; la 1665 un alt misionar afirma că *„în Moldavia sive Valachia"* locuiau români (valahi) [63].

În mintea străinilor Valahia și Moldova erau două noțiuni atît de apropiate încît ajungeau să se confunde [64]; uneori termenul de Moldova înlocuia el însuși pe cel de Valahia în sensul său general. De pildă, la 1622, în jurnalul soliei lui Cristofor de Zbaraz se spune: „granița între aceste două țări române o formează un pîrîu mic. . . Amîndouă aceste țări sînt cunoscute de scriitori sub numele de Moldavia: una Cisalpină, unde sînt muntenii, cealaltă Ulterior, unde sînt moldovenii" [65].

Mai amintim că la Muzeul Czartoryski din Cracovia se află o stampă reprezentînd primirea unei solii a lui Al. Lăpușneanu, domnul Moldovei, care poartă titlul: *„Polcni excipiunt Vualachos. Die Polen entpfangen die Valachiss Bottschafft"* (P. P. Panaitescu, *O stampă reprezentînd o solie a lui Alexandru Lăpușneanu*, în „Bul. Com. mon. ist.", 1924, p. 76).

Tot Valahia spuneau Moldovei și armenii, care aveau legături cu Polonia. Vezi Gr. M. Buiucliu, *Cînt de jelire asupra armenilor din țara valahilor de diaconul Minas Tokatți*, Buc., 1895 și H. Dj. Siruni, *Mărturii armenești despre români extrase din cronica armenilor din Camenița*, Buc., 1936 (extras din AARMSI, s. III, t. XVII, 1936, p. 267—286).

[60] P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, Buc., 1939, p. 55 (extras din AARMSI).

[61] *Călători străini*, I, p. 455. Numerești alți călători ruși care au trecut prin Moldova au numit această provincie „țara valahă", adică Țara Românească. De pildă, Ipolit Vișenski spunea la 1607 că „țara Voloscă" se mai numește și Moldovenească după rîul Moldova (G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 79); la 1722, ieromonahul Silvestru afirma la rîndu-i că „țara Volohă" se întindea de la Sorcova pînă la Galați (*ibidem*, p. 102). Într-o *Geografie* tipărită în Rusia la 1770 se spune că „rușii și leșii au numit această țară (— Moldova) țara Volohă, iar pe locuitori Volohi (*ibidem*, p. 110 etc.

Subliniem aici faptul că, în evul mediu, nu numai călătorii care au venit pe la noi dar și *locuitorii din Rusia și Ucraina numeau pe moldoveni valahi*. Numeroase exemple de acest fel se găsesc în folclorul ucrainean. Vezi Grigore Nandriș, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien*, Paris—Bucarest, 1924 (extras din „Mélanges de l'Ecole roumaine en France", 1924), unde se citează versuri despre luptele valahilor lui Ioan vodă cel Viteaz cu turcii, despre Vasile Lupu „moldoveanul, voevod valah" sau despre emigrările unor ucraineni în „frumoasa Valahie" (Moldova).

Să nu fi știut toți acești locuitori, care aveau relații cu moldovenii, că aceștia sînt alt popor decît valahii, așa cum afirmă unii din urmașii lor ?

[62] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 270—231. Vezi și *Călători străini*, VII, p. 206.

[63] R. Cândea, *Catolicismul în Moldova în secolul XVII*, Cluj, 1917, p. 66. Pentru alte numeroase exemple vezi E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 110—1 111; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Buc., 1940, p. 40 (*Valaquia o Moldavia* la 1563) și „Diplomatarium Italicum" I, 1925, p. 125 (*in Valachia osia in Moldavia*), 143, 225, 226, 245, 250, 256, 318, 362, 367, 372, 386; II, 1930, p. 22, 23, 25, 26, 27, 28, etc.; III, 1934, p. 213, 215, 224, 235. Dealtfel, misionarii catolici numeau în mod obișnuit pe moldoveni valahi (*ibidem*, II, p. 353).

[64] Pentru a evita o asemenea confuzie, în relația soliei lui Stanislaw Chemetowski, voievodul Mazoviei, din 1712—1714, se spunea: „trebuie să avertizez pe cititor ca să nu încurce aceste provincii . . . că numele ce le dăm noi nu se potrivesc cu ale geografilor: țara pe care o numim noi Wolochy este numită pe mape Moldavia și aceea pe care o numim Multany e numită Valahia. La noi, în Polonia, din vremuri vechi este obiceiul să numim țara mai apropiată Wolochy, iar pe cea mai depărtată Multany" (P. P. Panaitescu, *Călători polcni în țările române*, Buc., 1930, p. 143).

[65] Călători străini, IV, p. 502. Vezi și E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1117.

www.dacoromanica.ro

Pentru a o deosebi de cealaltă Valahie (= Țara Românească), Moldova era numită uneori Moldovlahia [65 bis], Maurovlahia sau Rusolvlahia (Vlahia de lîngă Rusia) [66].

După cum arăta Eugen Stănescu, „nu poate să încapă îndoială că cei care au scris despre Moldova pe baza experienței proprii, ca și cei care au scris pe bază de lecturi savante, dată fiind evidența tradiției în această privință, au considerat cele două țări nu numai ca vecine și asemănătoare din punctul de vedere al structurilor social-politice și al situațiilor istorice, ci și *de același caracter etnic*. Este probabil că în această privință un rol important l-a jucat observarea că locuitorii celor două țări vorbeau aceeași limbă și se caracterizau prin același mod de viață, cu puternice elemente de conștiință de neam" [67].

2. Dacia

Ca urmași ai dacilor, românii au fost cunoscuți în evul mediu și sub acest nume, iar țara lor sub acela de Dacia [68]. „Pe lîngă noțiunea de Valahia, legată de existența poporului român pe propriul său teritoriu, deci de stricta contemporaneitate istorică, există și noțiunea fundamentală de Dacia, legată de reminiscențe istorice mai vechi, îndeobște de antichitate și de evul mediu timpuriu. Tendințele sînt însă aceleași: sublinierea unui teritoriu caracterizat ca întreg și părți componente, fapt considerat din acest punct de vedere ca o adevărată permanență istorică". Folosită paralel cu termenul de Valahia, noțiunea de Dacia a avut aceleași accepțiuni [69]: una generală, cuprinzînd tot teritoriul locuit de urmașii dacilor, și una particulară, relativă la părțile sau la „Daciile" acesteia [70].

După cum s-a arătat, termenul de Dacia (cu înțelesul de pămîntul locuit de români) a fost folosit la 1454 într-un *Türkenkalender*, în care se

---

[65 bis] Termenul de Moldovlahia (= Moldova românească) este utilizat adeseori începînd din 1407, dar mai ales în sec. XVIII, atît în textele românești, cît și în cele grecești (vezi mai sus, nota 21). De pildă, la 1766, într-o însemnare, Grigore Ghica își spune „voievod și domn a toată Moldovlahia" (N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața n astră culturală și literară în secolul al XVIII-lea*, în AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 802). Vezi și Hurmuzaki, I/2, p. 599; XIII, p. XXXIV, 67; XIV 2, p. 773, 1 062; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise*, p. 100, 159; *Cat. ms. r m.*, III, p. 178; I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, 87, 89 etc.

În același timp, locuitorii Moldovei se numeau sau erau numiți și moldovlahi; ni s-a păstrat astfel un manuscris alcătuit de „mult învățatul domn Nicolae (Milescu) spătarul moldovlahul" (N. Iorga, *Studii și doc.*, XV, p. 20—21). Vezi și Laetitia Turdeanu-Cartojan, *Une relation anglaise de Nicolas Milescu : Thomas Smith* („Revue des etudes roumaines", II, 1954, p. 146).

Mai amintim că în sec. al XIX-lea Moldovalahia avea și sensul de cele două țări române împreună. De pildă, pentru călătorul francez Raoul Perrin „la Moldovalachie" era un „petit royaume divisé en deux parties", fiind locuită de „Moldovalaques" *(Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839, p. 2—3).

[66] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 112.

[67] *Ibidem*, p. 1 113 1 114. Vezi și V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 320, care subliniază faptul că folosirea aceluiași termen pentru a numi cele două țări dovedește că „erau teritorii ale aceluiași popor român".

[68] A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză a raportului între terminol gia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică* („Studii", 22, 1969, nr. 3, p. 423 444).

[69] Amintim în acest sens afirmația lui Pomponius Leto din sec. al XV-lea, după care *„Dacia provincia est citra et ultra Histrum, nostro tempore dicitur Volochia"* (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 436).

[70] E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc*, p. 1 119—1 120.

www.dacoromanica.ro

făcea apel la ridicarea la luptă a „regilor creştini" ai Europei, printre care se număra şi acela al Daciei [71].

Cam în aceiaşi vreme (c. 1460—1464), cronicarul Laonic Chalcocondil utiliza şi el termenul de daci pentru români; el afirma caracterul unitar al poporului român, deşi acesta era împărţit în acea vreme în trei ţări, numite de el Ardealul sau Peonodacia, Bogdania (Moldova) şi Ţara de la Istru, numită şi Dacia [72].

În primele decenii ale veacului al XVI-lea exista conceptul anticei unităţi a spaţiului carpato-danubian, în limitele regatului Daciei, concept preluat probabil din cultura bizantină. Aşa, de pildă, în *Viaţa lui Maxim Brankovič*, în care este relatat episodul din 1507, domnii Moldovei şi Ţării Româneşti sînt numiţi „domnii ambelor Dacii" [73]. Un cărturar sud-slav, Macarie, care a condus activitatea primei tipografii a Ţării Româneşti între 1508—1512 şi care — după ce a plecat la Muntele Athos — a continuat să păstreze legături atît cu Ţara Românească, cît şi cu Moldova, a tălmăcit, adaptîndu-l realităţilor contemporane, un pasaj din celebra *Geografie* a lui Ptolomeu, şi anume cel „despre ţările dacice", în rîndul cărora a fost inclusă pe lîngă Moldova şi Ţara Românească luate împreună („Dacia prima") şi Transilvania sub numele „Dacia Mediteranea" [74].

Cam în aceeaşi epocă, raguzanul M. Bocignoli, care vizitase Ţara Românească în preajma anului 1512, afirma că cele două Valahii (Moldova şi Ţara Românească) se găseau pe teritoriul vechii Dacii, iar locuitorii lor se numeau daci [75]. Întrucît scrisoarea lui Bocignoli a cunoscut o largă difuzare ea a contribuit la popularizarea termenului de Dacia.

Către mijlocul aceluiaşi secol, în diploma de înnobilare acordată învăţatului umanist Nicolaus Olahus, semnată la 23 noiembrie 1548 de Ferdinand de Habsburg, se susţinea aceeaşi idee a unităţii teritoriului Daciei cînd se spunea: „aşa sînt începuturile tuturor neamurilor celor prea lăudate, între care românii, neamul tău, nu sînt cei mai de pe urmă, despre care se ştie că sînt prăsiţi din Roma, doamna şi stăpîna împărăţiilor, şi s-au aşezat într-o parte a Daciei celei prea bogate ce se zice Ţara Muntenească sau Valahia" [76]. Noţiunea de Valahia este subordonată aici aceleia de Dacia care cuprinde tot teritoriul locuit de români.

Ideea unităţii teritoriului vechii Dacii nu era cunoscută numai în mediul cult din afara hotarelor sale, ci şi de unii învăţaţi ce trăiau pe acest teritoriu. De pildă, umanistul sas Johannes Honterus, în harta întocmită de el pentru *Cosmographia* apărută în 1542, va scrie mare deasupra întregului teritoriu locuit de români DACIA şi cu litere mai mici numele celor trei provincii

[71] C. I. Karadja, *Cea mai veche menţiune a Daciei în tipar* (AARMSI, s. III, t. XXII, 1940, p. 602). Nu credem însă că prin folosirea acestui termen autorul calendarului dovedeşte că era conştient de unitatea poporului român (cum afirmă Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 28). El ştia doar de vechiul teritoriu al Daciei, locuit în vremea sa de români. Vezi şi Al. Bărcăcilă, *Dacia şi Dania în istoriografia şi cartografia medievală* (SMIM, III, 1959, p. 341 357).

După opinia lui V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 305, termenul Dacia a fost repus în circulaţie de umaniştii italieni din sec. al XV-lea, de la aceştia l-au preluat românii la care a avut un sens adinc, asemănător cu acela al Eladei antice.

[72] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 436—437. Vezi şi idem, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, p. 434, unde se arată că „epoca Renaşterii a adus o reînnoire şi în privinţa semnificaţiei termenului de Dacia, care capătă o accepţie nouă, complet diferită de cea medievală tradiţională. Pentru prima dată se stabileşte acum o legătură directă între realitatea etnică politică românească din spaţiul carpato-dunărean şi trecutul său antic".

[73] „Arhiva istorică", II, p. 67.

[74] „Studii", 1963, nr. 2, p. 453; Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 34 36.

[75] *Călători străini*, I, p. 179, 181.

[76] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 87 88; Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 118.

www.dacoromanica.ro

care făceau parte din teritoriul vechii Dacii: Transylvania, Valachia și Moldauia [77]. Nu este desigur o întîmplare că, în aceeași epocă, un alt umanist, Anton Verancsics, alcătuia o lucrare intitulată *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în care îngloba deci cele trei provincii românești.

Se mai pot aduce nenumărate alte dovezi despre utilizarea termenului de Dacia pentru teritoriul locuit de poporul român în secolul al XVI-lea[78], dar ne oprim aici, subliniind faptul că *problema unității spațiului carpato-dunărean a beneficiat în această epocă de un puternic suport ideologic, în speță recurgerea la ideea străvechii imagini a statului dac.*

În secolul al XVI-lea — paralel cu utilizarea tot mai intensă a termenului de Dacia pentru întreg teritoriul locuit de români — s-au formulat și diverse proiecte de refacere a vechii Dacii, prin unirea celor trei provincii românești. Unii dintre cei care urmăreau asemenea scopuri declarau — așa cum vom vedea — că vor să realizeze „restituirea" *(restitutio)* Daciei.

O primă încercare din acest fel poate fi considerată aceea a lui Aloisio Gritti despre care se spunea, în decembrie 1532, că sultanul i-a încredințat conducerea „Valahiei" *(le gouvernement de la Valachie)* deoarece locuitorii din această regiune sînt creștini [79]. Prin „Valahia" se înțelegea întreg teritoriul locuit de români, aceasta explicînd, de altfel, solidaritatea românească în anihilarea planurilor aventurierului fiu de doge [80]. După cum s-a arătat, faptul că cei doi fii ai lui Gritti au fost duși în Moldova, unde au fost uciși, dovedește că erau priviți ca potențiali candidați la tronul Moldovei [81]. De aceea nu putem să nu fim de acord cu opinia lui N. Iorga care a văzut în planul lui A. Gritti o încercare „de a întemeia o Dacie otomană, cu cei trei tributari, avînd în frunte un regal client al sultanului" [82].

Tot N. Iorga — referindu-se la momentul Castaldo — arăta: „aceeași nevoie instinctivă a unității după tradiții seculare, milenare, a adus o altă formă: cea habsburgică, ferdinandistă, tinzînd a realiza, prin Ardealul lui Martinuzzi, cu garnizoana spaniolă a lui Castaldo, altă Dacie, cu același centru în Ardeal, iar la aripi cu domni impuși de căpetenia soldaților trimiși de regele austriac al Ungariei".

---

[77] Gernot Nussbacher, *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk in Bild*, ed. II-a, Buc., 1974, p. 52—53; Paul Binder, *Johannes Honterus Karten und Beschreibungen der rumänischen Lander* (RRH, 1973, nr. 6, p. 1 049—1 050). Ținînd seama de faptul că această hartă a fost reprodusă pînă la 1628 in nu mai puțin de 58 de lucrări, aparute in Europa, ea a contribuit in mod deosebit la răspindirea noțiunii de Dacia, cu sensul de teritoriul locuit de români. Vezi Gerhard Engelmann, *Die Dacia-Karte in Johannes Honters Kosmographie* (FVL, 1977, nr. 1, p. 83).

[78] Despre G. Reicherstorffer, care a alcătuit o *Chorographie* a Moldovei *„quae olim Daciae pars"* și o alta a Transilvaniei *„quae Dacia olim appelata"*, vezi Maria Holban, *În jurul Chorographiilor lui Reicherstorffer* („Studii", 18, 1965, nr. 1, p. 147—174); A. Armbruster, *op. cit.* p. 88 89.

După cum arăta Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 120—121, cele două opere ale lui Reicherstorffer, apărute la Viena in 1550, au slujit cercurilor din jurul lui Ferdinand de Habsburg ca suport ideologic pentru „recuperarea" vechii Dacii, operație pe care o va intreprinde in numele său generalul G. Castaldo.

După cum sublinia A. Armbruster (Dacoromano-Saxonica, Buc., 1980, p. 99), Dacia a făcut in sec. al XVI-lea cea mai strălucită carieră ca expresie terminologică a unității românești cuprinse inlăuntrul celor trei țări medievale Transilvania, Țara Românească și Moldova". Vezi și E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc*, p. 1 120—1 121.

[79] Hurmuzaki, supl. I, vol. 1, p. 2. Încă din primăvara lui 1532, Ștefan Mailat își exprimase teama că A. Gritti urmărea subjugarea Moldovei și Țării Românești (I. Ursu, *Petru Rareș*, p. 94). Vezi și Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 92—93.

[80] *Petru Rareș*, p. 106.

[81] N. Iorga, *Istoria românilor* V, p. 20.

[82] Apud Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 93.

www.dacoromanica.ro

N. Iorga avea în vedere textul de pe medalia emisă de generalul Gianbattista Castaldo în 1552—1553, după cucerirea Transilvaniei, medalie pe care erau gravate cuvintele: *„Subactae Daciae restitutor optimus"* [83]. Marele istoric amintea apoi amestecul lui Castaldo în Moldova (unde a contribuit la uciderea lui Ştefan vodă Rareş [84]) şi în Ţara Românească (unde a susţinut pe pretendentul Radu Ilie, care a reuşit să ocupe tronul, izgonind pe Mircea Ciobanul). Nu trebuie să uităm, de asemenea, că ideea unităţii Daciei circula în această vreme în cercurile de la curtea habsburgică, unde Dacia avea sensul de întreg teritoriul locuit de români.

Dealtfel, Castaldo şi-a exprimat destul de limpede planurile, nu numai prin medalia amintită; la 7 iulie 1551 se ştia la Viena că generalul Castaldo vroia să treacă fie în Moldova, fie în Ţara Românească [85], despre ai căror locuitori ştia că sînt de origine romană, ca şi locuitorii Transilvaniei [86]. El nu a părăsit acest proiect nici în anul 1553, cînd prezenta lui Ferdinand de Habsburg ideea unirii Ţării Româneşti şi Moldovei cu Transilvania, idee pe care i-o sugerase Radu Ilie, domnul instalat cu ajutorul său în Ţara Românească; scopul acestui proiect era organizarea unei apărări comune împotriva turcilor *(ad communem contra Turcas defensionem)* [87].

După cum s-a observat, la mijlocul sec. al XVI-lea, „originea comună romană a românilor din cele trei state a fost recunoscută şi folosită ca argument pentru unitatea politică a spaţiului carpato-danubian, deopotrivă cu rememorarea imaginii statului antic al Daciei" [88].

Un moment de o deosebită semnificaţie pentru evoluţia termenului Dacia este domnia lui Despot Vodă în Moldova (1561—1563), care a încercat o restaurare a Daciei. După cum arată Sarnicki, Despot intenţiona să ocupe Transilvania şi Ţara Românească în calitate de urmaş al lui Diurpaneus, „întrucît aici îndeosebi au fost locurile de baştină ale dacilor şi diurpaneilor, unde este acum Transilvania" [89].

---

[83] A. Veress, *Izabella Kiralyne (1519 1559)* (Regina Isabella), Budapesta, 1901, p. 407.

[84] După opinia lui Al. Randa, *Pro Republica Christiana*, München, 1964, p. 35, Castaldo urmărea să refacă *„ein Grossdazien altromischer Ausmasse"*.

[85] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 122.

[86] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 92.

[87] Hurmuzaki, II 1, p. 316 317.

[88] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 122.

[89] A. Armbruster, *Iacobus Heraclides Despota und der Romanitats und Einheitsgedanke der Rumänen* (RRH, 1971, nr. 2, p. 257—265); Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 145—162 (par. *Momentul Despot*).

Cred că este totuşi puţin cam exagerat să-i atribuim lui Despot dorinţa de a uni cele trei ţări române. Vezi Adina Berciu, *O încercare de unificare a celor trei ţări române în timpul domniei lui Despot vodă (1561 1563)* („Buridava", II, 1976, p. 51—54). Să nu uităm că Despot vodă — care era omul Habsburgilor — ştia că Transilvania era „rezervată" acestora.

Merită să amintim că un cronicar din această epocă, Ioachim Bielski, susţinea şi el că Dacia cuprindea Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. Totdeodată, el arăta că românii *(Woloszy)* se împărţeau atunci în două, avînd doi voievozi, cel muntean şi cel moldovean, „dar înainte a fost unul singur, care se numea sau muntenesc sau moldovenesc, căci nu era încă nici o deosebire" (P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Buc., 1925, p. 134). Poate sub influenţa unor astfel de idei se va fi aflat Despot cînd a încercat să aducă sub puterea sa Ţara Românească.

Un plan al regatului Daciei făurise şi Ioan Sigismund, înfăţişat de Giovan Andrea Gromo ca un *„viitor rege al Daciei" (Călători străini*, II, p. XX). Gromo a transmis în Italia condiţiile împăcării principelui Transilvaniei cu împăratul de la Viena, care sunau astfel: „şi-ar ceda toate drepturile asupra regatului Ungariei, pentru ca împăratul să-l lase să se bucure în pace de Transilvania şi, în plus, ca, în momentul morţii sultanului, să-i dea ajutor să poată cuceri Dacia minoră, care-i aparţine lui, stăpînită parte de Alexandru Moldoveanul (= Lăpuşneanu), parte de Pătraşcu (cel Bun) Valahul" (AIINC, X, 1945, p. 340—341). Ioan Sigismund ar fi preferat deci un regat al Daciei, format prin unirea celor trei ţări române, regatul Ungariei, disputat cu imperialii.

www.dacoromanica.ro

Ţinînd seama de toate acestea, se explică de ce unirea lui Mihai Viteazul a putut fi definită de contemporani drept „o refacere a Daciei" [90] *(Postquam Michael Vaiyuoda Daciam recuperasset)*. Dealtfel, nu numai contemporanii, dar şi unii intelectuali din sec. al XVIII-lea au văzut în opera Viteazului refacerea vechii Dacii. De pildă, cronicarul sas Johann Filstich, rectorul gimnaziului din Braşov, afirma despre Mihai: „astfel, acest voievod, aşa cum nu-i fu dat cîndva vreunui înaintaş al său, fu cinstit ca singur domnitor al vechii Dacii şi al celor trei ţări" [91].

Caracterul românesc al statului creat de Mihai Viteazul a fost înţeles de cronicarii din sec. al XVII-lea. La 1686, Gheorghe Brancovici arăta că, stăpînind „cele trei ţări, adecă Ardealul, Moldova şi Ţara Muntenească", Mihai Viteazul *„au lăţit puterea neamului rumânesc"* [92]. *Dacia lui Mihai Viteazul reprezenta deci aria de locuire a „neamului românesc".*

În secolul al XVII-lea ideea Daciei a persistat; Gabriel Bethlen urmărea să fie rege al Daciei [93], iar lui Matei Basarab i se spunea la 1643 „voievodul ţărilor dacice" [94].

Termenul de Dacia a continuat să fie folosit şi în secolul al XVII-lea cu aceeaşi accepţiune. De pildă, francezul Pierre d'Avity afirma pe la 1643 „aujourd'hui ce pays de Dace comprend la Transylvanie, Valaquie et Moldavie" [95]. La mijlocul secolului, cronicarul sas David Herrmann scria: „sub denumirea de Dacia trebuie să se înţeleagă Ţara Românească, Moldova şi Transilvania" [96].

Uneori termenul Dacia era utilizat paralel cu cel de Valahia, cu aceeaşi accepţiune. De pildă, la 1687, un olandez arăta: „mai înainte, această ţară (= Ţara Românească) forma împreună cu Moldova o singură provincie, Dacia, cu numirile de Valahia de Sus şi de Jos. Apoi s-a împărţit în două: o parte a păstrat numele de Valahia şi cealaltă a luat numele de Moldova . . ., de la unul din rîurile sale" [97].

Cronicarii români din secolele XVII—XVIII au utilizat termenul de Dacia pentru întreg teritoriul românesc, acesta simbolizînd unitatea teritoriului locuit de poporul nostru; *literatura cronicărească din Moldova păstrează deci tradiţia străveche care nu a pierdut amintirea Daciei antice.*

---

[90] A. Veress, *Documente*, VII, p. 123; Ştefan Ştefănescu, *Michel la Brave, Restitutor Daciae* (RRH, 1968, nr. 6, p. 899—913); Maria Dogaru, *Simbolul Daciei şi sigiliile lui Mihai Viteazul* (RA, 1974, nr. 2, p. 169—171); A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, p. 440—441. Vezi şi mai jos cap. X.

[91] I. Filstich, *op. cit.*, p. 147.

[92] RI, 1917, p. 111.

[93] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CLVI. La 1616, episcopul V. Lubieniecki a propus şi el crearea unui regat al Daciei care să cuprindă Moldova, Ţara Românească şi Transilvania.

[94] BRV, I, p. 134.

[95] Pierre D'Avity, *Description generale de l'Europe*, Paris, 1643, p. 1034.

[96] A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 111. Amintim apoi lucrarea italianului E. Marsigli, *Descrittione naturale, civile e militare delle Dacie cive Ripense, Mediteranee e Transalpine* sau *Tratatto storico, naturale-geografico della Dacia*, în care cele trei Dacii sînt ţările române: Ripensis—Banatul şi Crişana, Mediteranea — Transilvania şi Transalpina — Ţara Românească şi Moldova. Vezi D. Zaharia, *Mărturii străine despre unitatea românilor. Fraţii din cele trei Dacii* (MI, 1980, nr. 6, p. 12—15) şi C. Şerban, *Ecouri româneşti în opera lui Luigi Ferdinando Marsigli — 250 de ani de la moarte* („Rev. de istorie", 1980, nr. 11, p. 2 179—2 180).

Termenul de Dacia s-a folosit cu aceeaşi accepţiune şi în sec. al XVIII-lea. Într-un memoriu despre *Le gouvernement des Turcs*, alcătuit în 1747, se spune că cele trei provincii româneşti *„qui s'appelait antrefois Dacie"* (A. Oţetea, *Contribution à la question d'Orient*, Buc., 1930, p. 338). La 1780, în lucrarea sa *Sur la Valachie*, Constantin Ludolf arăta: *„La Valachie est une portion de l'ancienne Dacie" (ibidem*, p. 347*)*.

[97] „Spicuitor în ogor vecin", 1921, p. 131 şi *Călători străini*, VII, p. 520—521.

www.dacoromanica.ro

Unii cronicari, ca Miron Costin, au preferat însă termenul roman; după cum arăta marele cronicar, deși străinii spuneau Dacia Moldovei și Țării Românești, locuitorii „nu și-au schimbat numele, ci tot romanus, apoi români pînă astăzi" [98].

Începînd din secolul al XVIII-lea, Dacia „a devenit simbol al luptei pentru unitatea și independența națională" [99]. În această vreme contemporanii atribuiau lui Horea gîndul de a se proclama *„Rex Daciae"* sau *„Rex antiquae Daciae"* [100].

Avînd un larg ecou în presa contemporană a epocii, răscoala lui Horea a atras atenția diplomației europene asupra problemei românești; ideea restaurării Daciei și-a deschis drum spre cabinetele din Viena și Petersburg [101]. Din rațiuni politice, Ecaterina a II-a va susține în mai multe rînduri, începînd

---

[98] M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 261. Vezi și *ibidem*, p. 243, unde se spune: „locul acesta unde este acum Moldova și Țara Muntenească este drept Dachia, cum și tot Ardealul și Maramorașul ori cu Țara Oltului", la care adaugă „și peste Dunăre Misiile amîndouă, cărora le zicem noi acum Dobrogea".

[99] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 444. La 1804 se afirma astfel unitatea neamului românesc: „acești romani cu descălecătoarea lor s-au așezat moșteni în Dacia care să cuprinde din Ardeal, Valahia, Moldovlahia și Bănatul" (D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970).

Mai tîrziu, Naum Rîmniceanu — originar din Transilvania — a lansat celebra sa chemare românească ce începe cu formula „veniți toți de la o margine la alta a Daciei" (*Despre originea românilor*, la C. Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre românii în epoca fanariotă*, Buc., 1890, p. 249). Același cronicar arăta că „patria noastră" Dachia, care se întindea de la Marea Neagră pînă la Tisa, „coprinde în mijlocul acestei părți Transilvania, Banatul, ținuturile Craiovei, Țara Românească și Moldova" *(Cronica inedită de la Blaj*, ed. Șt. Bezdechi, Cluj-Sibiu, 1944, p. 90).

La rîndul său, I. Budai-Deleanu vorbește despre o „singură domnie" (= țară), care să cuprindă toate teritoriile locuite de poporul român într-o „Dacie Mare" *(Din istoria Transilvaniei*, I, ed. III-a, Buc., 1963, p. 295).

[100] Al. Dobre, *Horea, rex Daciae* (MI, 1975, nr. 9, p. 40—41).

Înaintea lui Horea se spunea despre Francisc Rákoczi al II-lea că urmărea să unească Transilvania cu Țara Românească și Moldova ca fiind părți ale „regatului Daciei" (Arh. st. Buc., Microfilme Franța, rola 150).

Mai amintim aici și faptul că, la 6 mai 1616, vorbind despre victoria polonilor împotriva lui Ștefan vodă Tomșa, ajutat de turci și tătari, episcopul catolic de Bacău, Valerian Lubieniecki, scria la Liov: *„Transylvaniam, Moldaviam, Valachiam, et totum tractum Danubii usque ad Pontum Euxinum Serenissimo Principi Regis filio tradere. Regnum Daciae pauco exercitu superaddito, et subiugaremus et obineremus", Quis argueret nos de peccato?"* („Diplomatarium Italicum", II, 1930, p. 64).

[101] I.I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene* (AARMSI, s. III, t. XXI, 1938—1939, p. 335—355); G. Brătianu, *op. cit.*, p. 182—183; C.I. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II* („Melanges de l'Ecole Roumaine en France" IX, 1929, p. 163—169); vezi și Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 73; N. Iorga, *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor*, II, p. 292—293, 433, 436—438; idem, *Dezvoltarea ideii unității*, p. 33 și urm., unde se expun pe larg proiectele de alcătuire a unui regat al Daciei, care au preocupat curțile marilor puteri europene (îndeosebi a Rusiei) vreme de aproape 20 de ani (1789—1808); se subliniază faptul că în noiembrie 1807, „s-a rostit ideea că, din cauza existenței unui element românesc preponderent în Ardeal, se poate ca Transilvania să fie cedată de Casa de Austria și unită cu Moldova și Țara Românească sub numele de regat al dacilor". Vezi mai nou L. Boicu, *Considérations portant sur la reconstitution de la Dacie dans les projets européens du XVIII-e siècle* (RRH, 1981, nr. 4, p. 695—703).

Deși nu are legătură directă cu Dacia, va trebui să arătăm aici că *problema unirii celor două principate române s-a pus și înainte de 1782*. De pildă, Ludovic al XIV-lea intenționa să dea în căsătorie o prințesă franceză unui fiu al regelui I. Sobieski pe care „să-l facă suveranul principatelor Moldova și Valahia" (N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VI, p. 496), iar la pacea de la Niemirov (1739), s-a discutat pentru prima dată problema independenței celor două țări (I. Boicu, *Geneza „Chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 26—27).

www.dacoromanica.ro

din 1782, ideea creării unui regat dacic ce urma să cuprindă întreaga Moldovă şi Ţara Românească (Transilvania era ocupată de Imperiul austriac) [102].

Planul unui regat al Daciei va fi preluat apoi de Napoleon la 1807, cînd împăratul Franţei se gîndea să unească cele trei ţări române într-un regat purtînd acest nume, pe care să-l încredinţeze fratelui său Lucien. Un plan asemănător au făurit austriecii în acelaşi an 1807, dorind un stat tampon între Austria, Rusia şi Turcia [103].

Fără îndoială că planurile de făurire a regatului Daciei de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea constituie doar proiecte menite să slujească altè interese decît cele naţionale, pentru că *unirea nu se dăruieşte din afară. Aceste proiecte atestă însă în mod convingător existenţa în mediile conducătoare ale marilor puteri europene a ideii de unitate a românilor, ceea ce pentru noi este deosebit de important* [104].

Termenul de Dacia s-a utilizat şi pentru Moldova. Astfel, cronicarul polon Orichovius susţine că Moldova se mai numea şi *„Dacia Magna"* [105]; un alt cronicar polon, Strijkowski, defineşte Moldova ca fiind *„Dacia, terra Moldaviae"* [106], iar într-o lucrare relativă la Imperiul otoman, apărută la Florenţa în 1590, citim *„Dacia nune Moldavia"*, adică „Dacia, acum Moldova" [107]. Termenul Dacia s-a folosit cu această accepţiune şi mai tîrziu, în sec. XVIII: la 20 noiembrie 1709, Nicolae Mavrocordat afirma că a fost numit domn al Daciei celei mai mari, adică al Moldovlahiei [108]. Peste doi ani, la 3 septembrie 1711, scria din nou că era domn în Dacia, „adică în graiul de acolo Moldovlahia" [109].

---

[102] Încă din 1782, Ecaterina a II-a a cerut lui Iosif al II-lea crearea acestui stat; ea spunea: „acest stat, cunoscut odinioară sub numele de Dacia, ar putea fi alcătuit din provinciile Moldovei, Valahiei şi Basarabiei, sub un suveran de religie creştină" (D.A. Sturdza—C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterei României*, I, Buc., 1900, p. 388; vezi şi Hurmuzaki, N.S., I, p. 196—197).

[103] În noiembrie 1807, ambasadorul prusian la Constantinopol scria despre zvonul după care „la Transylvanie allait etre cedée par la maison d'Autriche et jointe à la Moldavie et à la Valachie, sous le nom de royaume des Daces, pour appartenir au Grand Duc Constantin de Russie" (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 433).

În 1808, von Schladen, ambasadorul prusian la Petersburg, anunţa planul unirii Moldovei cu Ţara Românească sub un arhiduce străin care urma să se căsătorească cu marea ducesă Ecaterina, sora ţarului Alexandru (D. Onciul, în RI, 1919, p. 153).

Se ştie, de asemenea, că, la 1812, ţarul Alexandru a cerut lui Napoleon anexarea întregului teritoriu de la Nistru pînă la Dunăre, recunoscînd astfel unitatea poporului ce-l locuia (N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea*, în „Cuget românesc", 1922, nr. 8—9, p. 102).

Despre tratativele dintre Napoleon şi ţarul Alexandru în problema ţărilor române vezi Sergiu Columbeanu, *Contribuţii privind situaţia internaţională a ţărilor române între anii 1806—1812* („Rev. de istorie", 1976, nr. 5, p. 657—676). Ţarul declara, la 1 mai 1808, ambasadorului francez Caulaincourt: *„mon ambition n'allait pas au-delà de la Valachie et de la Moldavie"*.

[104] Unitatea ţărilor române a fost recunoscută, dealtfel, la 1772, de autorităţile ţariste de ocupaţie a Moldovei şi Ţării Româneşti prin emiterea unei monede cu stema unită a celor două ţări (G. Brătianu, *op. cit.*, p. 181). Despre cererile de unire a celor două ţări făcute de români vezi cap. următor.

[105] A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 34.

[106] *Ibidem*, p. 46.

[107] A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 57. Pentru alte exemple vezi E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc*, p. 1 121. Este greu de acceptat opinia lui A. Armbruster, *op. cit.*, p. 439, după care „identificarea Daciei cu Moldova este specific poloneză".

[108] Hurmuzaki, XIV/1, p. 417.

[109] *Ibidem*, p. 446. La 22 august 1714 egumenii de la Ierusalim îi spun Vlaho-Bogdania *(ibidem*, p. 620*)*.

www.dacoromanica.ro

În același timp se spunea Dacia și Țării Românești; de pildă, însoțitorul lui A. Possevino o numește „Dacia Transalpina", așa cum pe harta lui Magini Porro din aceeași epocă i se spune: *„Transalpina Dacia Alpestris"* [110].

Dacia mai avea și accepțiunea de Moldova și Țara Românească împreună; de pildă, Johann Tröster spune: *„Dacia Alpestris heut zu Tag Wallachey und Moldau"* [111].

În sfîrșit, în sec. al XVI-lea îndeosebi, a existat tendința de a identifica Dacia numai cu Transilvania; această identificare o întîlnim la G. Reicherstorffer, G. Peucer, A. Centorio, Paolo Giovio [112] etc. În schimb, Antonio Possevino susține că Transilvania este doar „o parte destul de însemnată a Daciei" [113].

3. Român — România

După cum arăta Miron Costin, „numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumân sau romanus, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dînșii și îndată după descălecat și după pustiire... și după al doilea descălecat, pînă astăzi; același nume este dat îndeobște și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în Țara Transilvaniei. Rumân este un nume schimbat în curgerea anilor din roman; și astăzi cînd întrebi pe cineva dacă știe moldovenește, spun: știi rumânește, aproape ca: *scis romanice*. Un alt nume ei înșiși nu au primit între dînșii niciodată" [114]. Rezultă clar din acest text *că poporul nostru și-a spus de la începuturile sale român, după originea sa romană.*

Este semnificativ în acest sens faptul că primul stat feudal apărut pe teritoriul patriei noastre s-a numit Țara Românească [115]. După cum s-a observat, „forța tradiției era atît de puternică și conștiința originii etnice atît de vie, încît cel dintîi stat care a luat naștere pe teritoriul României nord-dunărene s-a numit Țara Românească (cu un termen slav Valahia). Aceasta avea să joace un mare rol pentru dezvoltarea poporului român, pentru menținerea și potențarea ideii de refacere a vechii unități politice nord-dunărene" [116].

---

[110] E. Stănescu, *op. cit.*, p. 1 121; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 439.

[111] A. Veress, *Documente*, I, p. 103. Deși folosește termenul de Dacia și in sensul său general, D. Fotino vorbește și de „Daciile, adică Țara Românească, Transilvania și Moldova" *(Istoria generală a Daciei*, passim*)*.

[112] A. Amrbruster, *op. cit.*, p. 438.

[113] *Ibidem*, p. 439.

[114] M. Costin, *Opere*, p. 207.

[115] Vezi I. Conea, *Interpretări geografice în istoria poporului român. În ce condiții a apărut și ce a însemnat la origine numele „Țara Românească"* („Probleme de geografie", 1963, p. 55 68).

[116] Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970, p. 30. Vezi și P.P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, in *Interpretări românești*, Buc., 1947, p. 93, care arată că „neamul este anterior statului, el a dat numele său statului (Țara Românească)".

Vezi, de asemenea, Ștefan Meteș, *Moșiile domnilor și boierilor din țările române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925, p. 5, unde se subliniază faptul că: „pînă in veacul al XII-lea, chiar și în al XIII-lea, ... noi, toți românii, de pe ambele laturi ale Carpaților, am trăit impreună, fără nici o graniță despărțitoare. Amintirea unei viețuiri impreună a tuturor românilor din stinga Dunării era atunci atit de vie și puternică, incit cel dintii voievod român cu adevărat independent și cu putere ca un rege, Basarab (c. 1310— 1358), se intitulează « domn a toată Țara Românească », care țară de la începutul ei a fost menită să cuprindă toți românii".

După opinia lui V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 307, primele formațiuni social-politice de pe teritoriul românesc nu s-au numit România (echivalentul lui Valahia) deoarece exista un alt

www.dacoromanica.ro

Încă din sec. XVI s-a folosit termenul de români pentru a desemna pe toți locuitorii de pe teritoriul patriei noastre [117]: în același timp — exprimînd conștiința originii latine a întregului popor — începînd din 1563. termenul de romanus a fost tradus cu acela de român [118].

În tot timpul evului mediu românii au avut conștiința originii lor romane [119] *și s-au mîndrit cu numele de roman. refuzînd să fie numiți altfel de cît români.* Iată doar cîteva dovezi: la începutul sec. al XIII-lea, locuitorii Vlahiilor din Balcani spune u cu mîndrie cruciaților ..su noi sentem Romeni" [120]. Peste un secol. la 1404. arhiepiscopul Ioan de Sultanieh înregistra în tratatul său de geografie *Libellus de Notitia Orbis* știrea că. după cum se spune. românii se trag din romani și ei înșiși afirmă cu mîndrie că sînt romani. deoarece vorbesc aproape ca romanii *(ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in lingua quia ipsi locuntur quasi Romani)* [121]. Într-o biografie a lui Despot vodă se arata: ..această națiune a vlahilor se numește romană" *(haec nacio Valacorum apellatur romana)* [122].

Desi aveau același înțeles. românii nu și-au zis valahi. ci au preferat numele de român care le mărturisea originea de care erau mîndri. După cum arăta Giorgio Tomasi. care a stat în Transilvania în anii 1596—1599. românii ..socotesc de ocară numele de valah. nedorind să fie numiți cu alt cuvînt de cît romani și mîndrindu-se că se trag din romani" [123].

---

stat. Imperiul bizantin. căruia i se spunea Romania. amintit în izvoarele din secolele XIII—XV. În afară de Romania orientală. mai existau alte Romanii și în Apus (în Sardinia. Elveția. în jurul Romei). fragmente de romanitate care nu au intrat în formele vieții de stat organizate de cuceritorii germani. Vezi N. Iorga. *La ..Romania" danubienne et les Barbares au VIe siècle* (..Revue belge de philologie et d'histoire". III. 1924. p. 35—50). Vezi și considerațiile lui E. Stănescu în vol. *Unitate și continuitate*. p. 253—254.

Pentru D. Cantemir termenul de România era echivalent cu Țara Românească atunci cînd spune în titlul *Hronicului* său că acesta este „a toată Țara Românească (care apoi s-au împărțit în Moldova. Muntenia și Ardealul)".

[117] După cum a arătat E. Stănescu. *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești* (..Studii". 1964. nr. 5. p. 977). termenul român—românesc cu sens etnic și lingvistic general se întîlnește de 17 ori în cele 11 tipărituri românești dintre 1559—1588. Din aceeași epocă (1593—1597) datează o scrisoare adresată bistrițenilor din birăul ..românesc" și de cel armenesc din Suceava (Șt. Pascu. *Adunarea de la Alba Iulia*. p. 15). iar în *Palia de la Orăștie*. se utilizează expresia ..frați români" (BRV. I. p. 95—97).

Străinii numeau de asemenea români sau valahi pe toți locuitorii țărilor române: de pildă. A. Verancsics afirmă că locuitorii Transilvaniei. Moldovei și Țării Românești ..se numesc români" iar mai departe ..poporul care locuește aceste pămînturi în vremea noastră este acel al valahilor care își trage originea de la români" *(Călători străini*. I. p. 400. 402). Vezi pe larg despre această problemă Eugen Stănescu. *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității* (..Studii". 1969. nr. 2. p. 189—206).

[118] G. Giuglea. *Coresi face cea dintîi apropiere între ..romani" și ..rumâni"* (BOR. 1935. nr. 5 6. p. 226—228) și E. Stănescu. *op. cit.*. p. 191—193.

[119] După cum a subliniat P. P. Panaitescu. *op. cit.*. p. 98. slavii au tradus numele de români. pe care și-l dădeau ei înșiși. cu vlahi. termenul de român. autohton. precedînd pe cel de valah.

[120] F. Hurten. *Geschichte Papst Innocenz des Dritten unde seiner Zeitgenossen*. Hamburg. 1841. p. 322. Vezi și I. Nistor. *Autohtonia daco-romanilor în spațiul carpato-dunărean*, p. 47 (extras din AARMSI. s. III. t. XXIV. 1942).

[121] Ș. Papacostea. *Les Roumains et la conscience de leur roumanité au moyen âge* (RRH. IV. 1965. nr. 1. p. 15—24).

[122] E. Legrand. *Deux vies de Jacques Basilicos*. p. 169—171.

[123] A. Armbruster. *Romanitatea românilor*. p. 136. O afirmație asemănătoare la A. Verancsics. care spunea: *..quibus nec ipsi Valacchi utuntur. qui se Romanos nominant"*. adică ei (românii) nu folosesc termenul de Valahi ci se numesc romani: și mai departe: *..interrogantes quempiam an sciret Valacchice: scisne, inquiunt Romane? et an Valacchus esset: nam Romanus sit quaerunt"* (..Tesaur de monumente istorice". III. p. 177—178: traducere românească în *Călători străini*. I. p. 403).

www.dacoromanica.ro

Cronicarul sas David Herrmann scria pe la mijlocul sec. XVII: „Traian a lăsat cîteva colonii romane în Dacia sub prefectul Flaccus, de la care românii de azi, atît cei de dincolo de Carpaţi, cît şi cei din Transilvania, zic că îşi trag originea şi numele, ba chiar şi limba romană" [124].

Johann Tröster, autorul lucrării *Das Alt-und Neu-Feutsche Dacia*, apărută în 1666, afirmă că românii din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească erau numiţi de străini Bloch, Walache, Valachus etc., dar ei nu se numesc nici valah, nici moldovean, ci Romuni sau Rumuni, ceea ce înseamnă romani [125].

Către sfîrşitul sec. XVII, contele de Marsigli vorbea astfel despre români: „cette Nation donne son langage pour langue *Romaine*, et les peuples se glorifient d'être appellés *Romen*, c'est-a dire *Romains*, nommant leur pays *Terre Romanesque*" [126].

De la sfîrşitul sec. al XVIII-lea — începutul sec. al XIX-lea începe să se folosească numele de România, prin extinderea noţiunii care desemna pe locuitorii ţării, români, asupra teritoriului lor. Această generalizare reflectă procesul dezvoltării conştiinţei de unitate teritorială la români. Paralel s-a folosit şi numele de Dacia [127] (Dionisie Fotino, *Istoria Daciei*; „Dacia literară"), dar pînă la urmă s-a adoptat acela de România.

Pînă nu de mult se ştia că primul care a utilizat numele de România a fost D. Philippide (1816). Studii recente au dovedit însă că primul care a folosit această noţiune (sub forma Romanien) a fost istoricul sas Martin Felmer (1720—1767), într-o lucrare rămasă în manuscris şi publicată la un secol după moartea autorului [128].

Fără să cunoască lucrarea lui Felmer, D. Philippide a folosit noţiunea România, motivînd: „am numit ţara aceasta România, denumind-o după numărul poporului românilor. . ., lepădînd orice altă numire ca fiind neasemenea şi nepotrivită şi ca producătoare de confuzie în istorie şi geografie" [129]. Putem spune că Philippide, „cunoscător al realităţii româneşti, prin folosirea termenului de «România», exprima într-un fel conştiinţa de neam a româ-

---

[124] A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonice*, p. 111.

[125] *Ibidem*, p. 112. Cam în aceeaşi vreme, Laurentius Topeltinus afirma: „cert este că urmaşii acestor romani sînt valahii (= muntenii) şi moldovenii ... Un singur lucru îl ştiu cu certitudine, anume că pînă în ziua dc azi românii (valahii) noştri îşi zic Rumuin, ceea ce înseamnă romani" *(ibidem*, p. 118).

[126] Contele de Marsigli, *Stato militare dell'Imperio ottomano*, Amsterdam, 1732, p. 22. La 1806 mitropolitul Ştefan Stratimirovici spunea la rîndu-i: *„cel mai ignorant valah, fiind întrebat de unde şi de ce popor aparţine, vă va răspunde: român"* (S. Anuichi, *Mitropolitul Ştefan Stratimirovici de Carlovi ţ (1790—1836) despre valahi*, în BOR, 1975, nr. 3—4, p. 420).

[127] Despre legătura dintre noţiunile de Dacia şi România vezi E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc*, p. 1 122 — 1 123.

[128] A. Armbruster, *La romanité des Roumains*, Buc., 1977, p. 247.

[129] D. Philippide, *Istoria României* (în l. greacă), Lipsca, 1816, p. 464; A. Răduţiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 74.

Despre o altă lucrare a lui D. Philippide, *Geografia României* (1816), care întregeşte înţelegerea *Istoriei*, vezi N. Bănescu, *Viaţa şi opera lui Daniel Dimitrie Philippide. Cartea sa despre pămîntul românesc...*, Buc., 1924 (extras din AIINC, 1923, p. 119—204).

Despre ideile lui Philippide cu privire la unitatea şi continuitatea românilor vezi Cl. Tsourkas, *Les historiographes grecs de l'époque phanariote et les problèmes fondamentaux de l'histoire roumaine*, în *Symposium. L'époque phanariote, 21—25 octobre 1970*, Thessaloniki, 1974, p. 451—457. Vezi şi Alexandre Ciorănescu, *Correspondance de Daniel Demetrius Philippides et de J.D. Barbié du Bocage (1794—1819)*, Salonic, 1965, în prefaţa căreia acelaşi Cl. Tsourkas scrie despre Philippide: „d'autant plus que c'est lui le parrain de la «Roumanie», terme heureux qui a consacré l'idée de l'unité nationale d'un peuple homogène, divisé pendant des siècles en deux Etats: a Valachie et la Moldavie".

www.dacoromanica.ro

nilor sub forma specifică a conştiinţei unităţii teritoriale (componentă fundamentală a conştiinţei de neam, alături de conştiinţa originii comune şi a unităţii de neam şi limbă)" [130].

Aşa cum au arătat numeroşi învăţaţi, un rol de seamă în însuşirea de către români a numelui de România pentru statul lor unitar l-a avut generaţia de la 1848 [131].

---

[130] E. Stănescu, *Geneza noţiunii de România. Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate şi continuitate*, p. 245.

[131] Vezi Victor Popa, *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de „România" (1838—1862)* (SUBB, Historia, IV, 1959, fasc. 1, p. 81—90); E. Stănescu, *Geneza noţiunii de România*, în vol. *Unitate şi continuitate*, p. 237—254.

Vezi şi studiile lui Vasile Arvinte, *Numele etnic român şi crearea denumirii statului naţional România* („Cronica", 1976, nr. 22, şi 27); *Român, românesc, România. Studiu filologic*, I—II, „Convorbiri literare", 1976, nr. 5 şi 6); *Termenul „România" şi paternitatea „Cîntării României"* LR, 1977, nr. 3, p. 297 302); *Le nom ethnique „român" et la création du nom de l'Etat national „România"* (RRH, 16, 1977, nr. 3 p. 439—454).

Vezi şi consideraţiile lui Vasile Maciu, *Semnificaţia denumirii statelor istorice române* („Rev. de istorie", 1975, nr. 9, p. 1325), care arată că, „deşi cultivat cu stăruinţă, numele Daciei n-a putut deveni şi numele statului unitar al poporului român; Dacia a rămas însă în mintea românilor o imagine a statului lor naţional".

www.dacoromanica.ro

Capitolul X

DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI UNITĂȚII DE NEAM ȘI TRANSFORMAREA EI ÎN CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ

După aceste numeroase dovezi despre existența unității poporului român, manifestată pe multiple planuri, *întrebarea dacă românii au avut conștiința unității de neam* nu poate primi decît un răspuns afirmativ.

Abordînd problema unității de neam a românilor în veacurile trecute, în cuvîntarea rostită la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, secretarul general al partidului sublinia faptul că, în tot cursul istoriei sale, poporul român a avut „conștiința originii comune, dorința de unire într-un singur stat" și că, încă din perioada medievală, „s-a format conștiința de sine a poporului nostru, conștiința continuității, a unității de origine și cultură a tuturor locuitorilor din cele trei principate" [1].

Pornind de la aceste prețioase constatări, vom prezenta modul cum a apărut, s-a dezvoltat și a evoluat conștiința unității de neam a românilor, precum și importanța ei pentru istoria poporului român, în cursul căreia a acționat ca un factor permanent în formarea și întărirea ideii de unitate politică [2].

Această conștiință s-a manifestat încă de la începuturile neamului nostru prin modul cum s-a numit pe sine: *român* de la *romanus*, fiind singurul popor de origine latină ce-și mărturisește originea prin numele său [3]. *Conștiința originii comune romane — origine cu care poporul nostru s-a mîndrit întotdeauna — a fost deci prima formă a conștiinței unității de neam.* Ea este înregistrată încă de pe la anul 1404, cînd Ioan, arhiepiscopul de Sultanyeh, nota în tratatul său de geografie: „românii se fălesc a fi romani și lucrul (acesta) se vădește în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii" *(Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in linguam quia ipsi locuntur quasi Romani)* [4].

---

[1] „Scînteia", din 2 iunie 1982, p. 2.

Despre această problemă vezi îndeosebi: Ștefan Pascu, A. Petric, *Ideea de unitate național-statală în conștiința poporului român* („Anale de istorie", 1973, nr. 6, p. 3—23); Cornelia Bodea, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain* (RRH, 1968, nr. 6, p. 853—876); I. D. Lăudat, *Conștiința de neam și limbă în spațiul românesc medieval*, în vol. *Etnogeneza poporului român în spațiul literaturii române medievale*, Iași, 1978, p. 6 31.

[2] A. Răduțiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 19.

[3] Vezi E. Stănescu, *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității* („Studii", 1969, nr. 2, p. 189—206); Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge* (RRH, 1965, nr. 1, p. 15—24). Străinii recunoșteau unitatea poporului român și prin terminologia folosită pentru a-l denumi. Vezi pe larg capitolul precedent. Vezi și Rudolf Windisch, *Die Frühesten erwähnungen der Rumänen und ihrer Vorfahren in den antiken, byzantischen, Mittelalterlichen und neuren Quellen* („Buletinul Bibliotecii române", Freiburg, 1980—1981, p. 153—189).

[4] Șerban Papacostea, *Un călător în țările române în secolul al.XV-lea* („Studii", 1965, nr. 1, p. 173).

Pentru a ne da seama de continuitatea sentimentului de mîndrie pe care-l inspira românilor originea latină, vom mai aminti și alte mărturii din sec. al XVII-lea. Giorgio Tomasi — fostul secretar al lui Sigismund Báthory — susținea că românii „tengono per ignominia il nome di Valacco, non volendo essere appellati con altro vocabolo che di Romanischi, gloriandosi d'hauere origine da Romani" *(Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transil-*

www.dacoromanica.ro

Din secolul al XV-lea ne-au rămas o serie de dovezi scrise de la unii cărturari străini, care, cunoscînd poporul nostru, au afirmat unitatea acestuia, chiar dacă știau că românii locuiau în mai multe formațiuni politice. De pildă, la 1437, un anonim — vorbind de dependența bisericii ortodoxe române de patriarhia de Constantinopol — afirma că locuitorii celor două Valahii au aceeași limbă *(duas Valachias, propriam linguam habentes)* [5].

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, cronicarul Laonic Chalcocondil — bun cunoscător al poporului nostru, despre care pomenește adesea în cronica sa — afirmă unitatea românilor pe baza unității lor de limbă: „Vlahii locuiesc în (munții Pindului), grăind aceeași limbă ca a dacilor și sînt asemenea cu dacii de la Istru" [6].

Unii învățați au pus la îndoială autohtonia acestei conștiințe, pe care o considerau o „descoperire" a umaniștilor străini, îndeosebi italieni și poloni care au susținut-o în scrierile lor în sec. XV—XVI [7]. În realitate, *cunoașterea originii comune romane și, legată de aceasta, a conștiinței unității de neam de către români înșiși stă la baza tradițiilor externe a romanității românilor* [8].

vania, Veneția, 1621, p. 74). Mai tirziu, la 1666, Ioan Lucius (Lucić) constata: „Valachi autem hodierni quicunque lingua Valacha loquuntur seipsos non dicunt Vlachos aut Valachos sed Rumenos et a Romanis ortos gloriantur" (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 163).

[5] *Ibidem*, p. 45—46. După cum arată autorul amintit, primul umanist italian care afirmă originea romană a poporului român este Poggio Bracciolini, intr-o lucrare alcătuită la 1451 *(ibidem*, p. 46 47). După unele opinii, primul italian care a afirmat „Valachi habent quasi lingua Romanam", Rinaldo degli Albizzi, ar fi aflat acest lucru de la florentinul Filippo Scolari, comite de Timiș, iar Poggio Bracciolini ar fi intreținut relații cu Iancu de Hunedoara, pe care l-ar fi auzit vorbind românește. Vezi Ioan Hațegan, *Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara, promotori ai latinității românilor in conștiința europeană a secolului al XV-lea* (AMN, XVIII, 1981, p. 163 169).

[6] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. de Vasile Grecu, Buc., 1958, p. 190. Vezi și *ibidem*, p. 63 și 93, unde se spune că dacii (românii) „sînt impărțiți in două domnii, in Bogdania (— Moldova) și țara aceasta de la Istru" (Țara Românească) sau că acest neam „ales și destoinic, deși vorbește aceeași limbă, fiind despărțit din vechime in două, neamul s-a statornicit in două stăpiniri și domnii". Faptul că românii aveau „din vechime" două state proprii Țara Românească și Moldova — nu-l împiedica deci pe Chalcocondil să recunoască unitatea poporului român, așa cum se intîmplă astăzi cu unii oameni de știință straini.

[7] Vezi indeosebi: C. Daicoviciu, *Tot despre conștiința originii noastre romane* („Tribuna", iulie-august, 1970), unde discută dovezile despre această conștiință aduse de Șerban Papacostea in articolul citat la n. 3; I. C. Chițimia, *Bazele istorice și izvoarele ideii originii latine a poporului și a limbii române la Gr. Ureche și M. Costin* („Analele Univ. București", Filologie, 1965, p. 23 59); reprodusă cu titlul *Ideea latinității poporului și a limbii române în ist riografia medievală și renascentistă*, in vol. *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Buc., 1972, p. 159 196; P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a țărilor române in epoca feudală*, in *Studii privind unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 57.

După cum arăta pe bună dreptate Șerban Papacostea, este greu de crezut că umaniștii și călătorii străini care afirmă originea romană a poporului nostru „să fi fost cu toții atît de generoși incit, aflind prin propriile lor osteneli științifice originea romană a românilor, să atribue in chip gratuit meritul acestei descoperiri ron.ânilor inșiși", constatare deosebit de convingătoare cu privire la sorgintea ideii aflate in discuție *(Conștiința originii romane : insemnări pentru o clarificare*, in „Tribuna", 29 octombrie 1970, articol in care răspunde lui C. Daicoviciu la articolul citat). Vezi și precizările aceluiași Șerban Papacostea, in „Tribuna", 30 iulie 1970, unde arată că „nimic" nu justifică ideea că „românii ar fi fost lipsiți in evul mediu de conștiința originii lor pină cind ar fi dobindit-o ca produs de import".

Dintre lucrările străine a se vedea: Werner Bahner, *Zur Romanität des Rumänischen in der Geschichte der romanischen Philologie vom 15. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts* („Romanistisches Jahrbuch", VIII. 1957. p. 75—94); Mariano Baffi. *La romanità della Romania e gli umanisti italiani* („Osservatore Romano", 3 noiembrie 1967, p. 6); idem, *La latinità dei romeni negli studi cinque-centeschi* (*ibidem*. 6 decembrie 1967, p. 6).

[8] G. Brătianu, *op. cit.*, p. 176: „Il est incontestable que les chroniquers se sont inspirés des oeuvres des humanistes étrangers, qui en savaient plus long qu'eux-mêmes sur ce point. Mais il faut remarquer que ces emprunts, faits à la littérature savante de leur temps, complètent dans leurs chroniques les traditions et les légendes locales qu'ils ont recuillies".

www.dacoromanica.ro

Deosebit de grăitoare este în acest sens mărturia italianului Francesco Della Valle care aflase pe la 1532 de la călugării vieţuitori în mănăstirea Dealu că românii „îşi zic în limba lor romani, spunînd că au venit în vremuri străvechi de la Roma pentru a se aşeza în această ţară" [9].

În istoria medievală — arată Eugen Stănescu — numele poporului român şi al ţării sale încorporează într-un singur simbol ceea ce a fost înaintea conştiinţei naţionale, anume *conştiinţa de neam, formă fundamentală a conştiinţei sociale în evul mediu românesc.* Unitară şi omogenă, conştiinţa de neam la români se prezintă sub trei forme caracteristice: *conştiinţa unităţii de neam şi limbă,* ilustrată prin însuşi numele poporului român, considerat în evoluţia sensurilor sale, *conştiinţa unităţii teritoriale,* ilustrată de numele ţării: *România,* şi *conştiinţa obîrşiei comune,* ilustrată de echivalenţa dintre *romanus* şi *român* [10].

Dovezile despre existenţa conştiinţei originii comune şi a unităţii de neam a românilor se înmulţesc în prima jumătate a sec. al XVI-lea; dacă umaniştii italieni relevau îndeosebi originea latină a limbii române şi originea romană a poporului nostru, lăsînd doar să se subînţeleagă unitatea de neam a românilor, pe care nu o afirmau explicit, ideea unităţii de neam începe să fie răspicat afirmată după 1540, fie împreună cu cea a originii, fie separat [11]. Astfel, la 1542, Petru Perembski, secretarul reginei Isabella, referindu-se la cetăţile transilvănene ocupate de trupele moldovene şi muntene, scria: „nişte valahi ocupă o bună parte din ţară. Aceste părţi au trecut uşor de partea lor din cauza comunităţii de limbă" [12]. Nu este o întîmplare, desigur, că în aceeaşi vreme, G. Martinuzzi relata că „încă din vechime intenţia transilvănenilor a fost să fie despărţiţi de acest regat al Ungariei".

Vezi şi Şerban Papacostea, *Les Roumains,* p. 16, 20, care arată: „affirmée par les Roumains eux-mêmes, connue des humanistes soit à travers les écrits des missionnaires catholiques en Orient du genre de celui de Jean de Soultanieh — soit, à une étape postérieure, par le contact direct avec la population roumaine, l'idée de l'origine latine des Roumains este entrée dans la circulation scientifique européenne grâce à la consécration que lui accordait l'autorité du grand humaniste qu'était Aeneas Sylvius Piccolomini".

Dupa opinia lui A. Armbruster, *op. cit.,* p. 67,: „proveniența autohtonă, românească, a principalelor mărturii asupra romanității românilor din veacul al XV-lea o aflăm confirmată într-unul din primele produse istoriografice naționale"; este vorba de *Roman și Vlahata,* o cronică anonimă care reproduce o tradiție internă, moldovenească, complexă, despre originea poporului român.

[9] *Călători străini,* I, p. 323. În aceeaşi vreme, Tranquillo Andronico remarca şi el că. românii înşişi îşi spun romani, spre deosebire de străini, care le spuneau vlahi (*ibidem,* p. 250). Şi alţi străini au subliniat faptul că românii înşişi mărturiseau că sînt urmaşii romanilor. De pildă, Giovanandrea Gromo arăta: (valahii) „fanno professione d'essere discessi da Colonia Romana" (A. Armbruster, *op. cit.,* p. 112).

[10] E. Stănescu, *Geneza noţiunii de „România". Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne,* în vol. *Unitate şi continuitate,* p. 237—254; idem, *Semnificaţii istorice ale numelui poporului şi ţării noastre* (MI, 1969, nr. 10, p. 37); idem, *Roumanie Histoire d'un mot chez les Roumains au XVII-e—XIX-e siècles* („Balkan Studies", 1969, p. 69—94). Despre utilizarea termenului de român de către Coresi şi discipolii săi vezi mai sus cap. VI, p. 75—76; despre noţiunea român-România, vezi cap. IX, p. 147—150.

[11] M. Dan, P. Teodor, A. Răduţiu, *Ideea de unitate,* p. 27. În această epocă, umanistul braşovean Johannes Honterus — care cunoştea bine pe români — afirma în mod poetic unitatea lor: „Oraşele şi sălaşurile dacilor aparţin moldovenilor, românilor de peste munţi şi transilvănenilor, cu cele şapte cetăţi înconjurate de munţii Carpaţi" (Pavel Binder, *Honterus despre unitatea ţărilor române,* în „Drum drept", 17 iulie 1965, p. 3). El a alcătuit şi o lucrare intitulată *Breve chronicon Daciae,* una din primele opere care cuprinde ştiri despre cele trei ţări române.

[12] Hurmuzaki, II 4, p. 306—307. Să nu uităm, de asemenea, că la 1507 călugărul sîrb Maxim Branković împăcase pe domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, spunîndu-le „sînteţi creştini de acelaşi neam" *(Cronicile slavo-române,* ed. P. P. Panaitescu, p. 13—14, 22—23).

www.dacoromanica.ro

Cam în aceeași vreme, Nicolaus Olahus remarca la rîndul său: „moldovenii au aceeași limbă, obiceiuri, religie ca și cei din Muntenia; se deosebesc întrucîtva doar prin îmbrăcăminte" *(lingua, ritu, religione eadem Moldavi utuntur, qua Transalpini; vestitu aliqua saltem ex parte differunt)* [13].

Pe la mijlocul sec. al XVI-lea, un alt umanist și istoric, polon de astă dată, Martin Kromer, afirma unitatea poporului român *(gens una)*, care trăia despărțit în două principate. După cum arată Kromer, românii sau valahii locuiau teritoriul Daciei *(ea gens totam Daciam tenet)* [14].

În aceeași vreme dalmatul Anton Verancsics, episcop de Alba Iulia, susținea comunitatea de neam a românilor care locuiau cele trei țări *(Valacchi, qui se Romanos nominant. . ., gens quae eas terras (sc. Transsylvaniam, Moldaviam et Transalpinam) nostra aetate incolint)* [15].

Pe la 1574, francezul Pierre Lescalopier susținea la rîndu-i unitatea dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, prin faptul că locuitorii lor erau urmașii coloniștilor romani „și-și numesc limba lor românească, adică romană" [16]. Peste 10 ani, Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru vodă Cercel, bun cunoscător al realităților locale, arăta și el că muntenii și moldovenii *„sînt de același neam"* [17].

O problemă nediscutată încă în istoriografia noastră este aceea dacă cronicarii moldoveni de limbă slavonă din sec. al XVI-lea (Macarie, Eftimie, Azarie) au avut conștiința unității de neam. Fără să o declare explicit — așa cum vor face mai tîrziu cronicarii din secolul următor — *ei recunoșteau unitatea de neam a muntenilor cu moldovenii prin terminologia utilizată pentru cele două țări, pe care le numeau Moldovlahia și Ungrovlahia, deci ambele Vlahii, adică Țări Românești* [18].

Un rol important în dezvoltarea ideii de unitate românească l-au avut cărțile religioase tipărite în limba română în a doua jumătate a sec. al XVI-lea de diaconul Coresi și discipolii săi, care nu se adresau muntenilor, moldovenilor și transilvănenilor ci românilor, neamului românesc în totalitatea lui [19]. Nu trebuie să neglijăm, se înțelege, nici faptul că din aceeași vreme limba română începe să înlocuiască limba slavonă în actele cancelariei domnești din Moldova și Țara Românească (îndeosebi în timpul lui Mihai Viteazul).

---

[13] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 82; *Călători străini*, I, p. 450.

[14] M. Cromer, *De origine rebus gestis Polonorum*, Basel, 1555, p. 313. Importanța textului lui Cromer a fost subliniată de I. C. Chițimia, care susține că el „a revelat argumentat lui Ureche originea latină a românilor și unitatea de neam a acestora" *(Opera umanistului polon Martin Kromer și importanța ei pentru istoria și cultura poporului român*, în „Romano-slavica", 1972, p. 187—196).

[15] *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, II, Pesta, 1857, p. 126, 130—131.

[16] *Călători străini*, II, p. 428. Vezi și C. Göllner, *Mărturii ale umaniștilor sași despre continuitatea și unitatea politică a poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 75—81; Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval* (cap. *Unitatea etnică și culturală a românilor. Mărturii apusene și autoht ne despre originea și unitatea poporului român).*

[17] *Călători străini*, III, p. 16. Unitatea românilor este susținută și de membrii consiliului țărilor superioare austriece cu prieljul discutării oportunității așezării lui Petru vodă Șchiopul, fostul domn al Moldovei, în părțile Tirolului la 1592: „Zu deme so ist dies Walachisch — Moldawisch ain grobs barbarisch Volckh, unnserm Thuen und Wessen gantz ungleich" (Hurmuzaki, XI, p. 274).

[18] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 86, 101, 109, 114, 115, 117, 123, 134, 137, 146, 150.

[19] De pildă, în prima tipăritură coresiană în limba română, *Întrebare creștinească*, 1559, se spune: „după aceaia nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea de în limba sîrbească pre limba rumânească . . ., să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini" (BRV, IV, p. 6). În prefața *Paliei de la Orăștie* se spune că textul a fost alcătuit pentru „frații români", o pronunțată accentuare a conștiinței unității de neam. Vezi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 101.

www.dacoromanica.ro

Un moment important în dezvoltarea ideii de unitate a românilor l-a constituit glorioasa domnie a lui Mihai Viteazul, cel care a realizat prima unire politică a celor trei țări române: Țara Românească, Transilvania și Moldova, „reconstituind cadrul politic unitar al poporului român, corespunzător unității sale reale", după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu.

„Restaurarea" sau „refacerea" Daciei, prin unirea celor trei provincii istorice locuite de români, a fost o idee pe care au nutrit-o și alți domnitori și principi din sec. al XVI-lea. De pildă, despre Despot Vodă, domnul Moldovei, se spunea că urmărea să unească Transilvania, Țara Românească și Moldova care „au fost locurile de baștină ale dacilor" [20].

Trebuie subliniat faptul că, după înfrîngerea otomanilor, în fața lui Mihai Viteazul se aflau două planuri de acțiune: *dacic* și *balcanic*, domnul fiind cerut cu insistență de locuitorii de la sudul Dunării (bulgari, greci etc.), care-i promiteau chiar tronul împăraților bizantini [21]. Marele domn a ales însă planul dacic, devenind *Restitutor Daciae*, prin unirea celor trei țări române de pe teritoriul fostei Dacii [22].

Cum se explică această alegere? În primul rînd, prin *conștiința unității de neam*, foarte puternică în această vreme. Izvoarele contemporane domniei lui Mihai relatează că, în împrejurări grele, domnul își îmbărbăta ostașii cerîndu-le „se se poarte vitejește, pentru slava nației lor și a aceleia a romanilor, din care mărturiseau că se trag" *(a portarsi valorosamente... per la gloria della loro Natione, et di que'Romani, da qui faceuano professione di discendere)* [23]. La rîndul lor, boierii munteni din acea vreme scriau boierilor moldoveni: *„sîntem toți de o lege și de o limbă"* [24], dovadă elocventă a existenței conștiinței unității de neam.

Dealtfel, nu numai românii, dar și străinii din această vreme — impresionați de faptele glorioase ale marelui domn — știau că românii alcătuiesc un singur popor. De pildă, italianul Lazaro Soranzo scria la 1598: „i Transiluani insieme con i Moldaui e con i Valacchi sono gli antichi Daci, tanto

---

[20] Idem, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia"*, p. 440. După cum arată N. Iorga, si Sig. Báthory „se considera ca rege al celor trei provincii reunite într-o Dacie care n-ar fi fost românească" *(Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, Buc., 1919, p. 10).

[21] În iunie 1600, Andrea Bobbi, afirma: „Mihai vodă va ajunge să se înstăpînească pe Constantinopol..., aclamat și urmat îndeosebi de greci, stăpînii de odinioară ai acestei împărății, făcîndu-se proclamat, el și nu altul, împărat al Constantinopolului" *(Călători străini*, IV, p. 188 și CI, 1928, p. 86); vezi și Andrei Pippidi, *La résurrection de Byzance ou l'unité politique roumaine: l'option de Michel le Brave* (RESEE, 1975, nr. 3, p. 367—378).

[22] Ștefan Ștefănescu, *Michel le Brave, „Restitutor Daciae"* (RRH, 1968, nr. 6, p. 899—913); Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și unitatea politică a țărilor române*, în vol. *Unitate și continuitate*, p. 153—185; Eugen Stănescu, *Țările române la sfîrșitul veacului al XVI-lea și prima lor unificare politică. Despre necesitate și posibilitate în istorie (File din istoria militară a poporului român*, III, 1975, p. 92—108); Ștefan Pascu, *Însemnătatea și semnificația unirii politice a țărilor române și a lui Mihai Viteazul* (AIIC, 1975, p. 15—26); Ștefan Ștefănescu, *Semnificația primei unirii a țărilor române* (ES, 1976, nr. 15, p. 44—48); Mihai Berza, *Mihai Viteazul și unirea țărilor române*, în vol. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 255—261; Ștefan Ștefănescu, *Mihai Viteazul — unificator de țară*, în *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, Buc., 1978, p. 27—33; idem, *Pe calea modernizării statului român: unificarea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul (File din istoria militară a poporului român*, X, 1982, p. 115—130) etc.

[23] Hurmuzaki, III 2, p. 530. Este interesant de relevat faptul că, în instrucțiunile date solului Komulović în 1594, papa Clement al VIII-lea cerea „să li se amintească (muntenilor și moldovenilor) de faptul că ei sînt o colonie de italieni" și că, deci, nu pot lupta alături de turci vărsînd astfel „sîngele propriilor lor rude" (*ibidem*, p. 38—39).

[24] Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul* (SMIM, V, p. 188). Vezi și P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, p. 72.

www.dacoromanica.ro

temuti da'Romani" [25], iar episcopul maghiar Nicolae Istvanffy, diplomat în slujba lui Rudolf al II-lea, afirma: „Duas Valachias que hoc tempore Moldauiae et Transalpine nomine censentur, simul cum Transiluania, veteres uno Daciae nomine appellabant" [26].

Alegerea planului dacic de către Mihai Viteazul este cea mai bună dovadă că marele domn urmărea unirea țărilor române și nu scopuri expansioniste, așa cum susțin unii istorici străini care nu ne cunosc istoria. Aceste gînduri le-a mărturisit domnul însuși cînd a scris: „Și hotaru Ardealului, pohta ce-am pohtit, Moldova, Țara Românească", adică unirea lor sub sceptrul său. În același timp, domnul era conștient de faptul că țările pe care le unește sînt locuite de același neam, adică de români. Deși nu și-a exprimat în mod expres conștiința unității de neam (așa cum au făcut-o boierii care-i erau adversari!), există indicii sigure că Mihai Viteazul știa că intrînd în Moldova venea într-o provincie românească. Astfel, înainte de a intra în această provincie, Mihai a scris pașei de Tighina că are de gînd să ocupe nu numai pămînt românesc („non solummnodo terran valachicam occupare") [27]. Este clar deci că *domnul știa că unește sub sceptrul său pămîntul românesc, pămîntul locuit de neamul său.* Era, dealtfel, conștiința oamenilor epocii sale, care știau că fac parte din același neam.

Datorită conștiinței unității de neam, victoria lui Mihai la Șelimbăr și intrarea triumfală în Alba Iulia au provocat puternice acțiuni de solidarizare a populației românești din Transilvania cu oastea Viteazului, ușurînd unirea provinciei intercarpatice cu Țara Românească în toamna anului 1599.

La vestea intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania au avut loc adevărate explozii ale sentimentelor populare de solidaritate românească, bazate pe conștiința unității de neam [28]. După cum spune cronicarul Szamosközy: „românii, care, așezați în sate, locuiesc în toată Transilvania. . ., s-au unit cu oamenii de aceeași origine veniți de peste Carpați și s-au răsculat pretutindeni, plini de încrederea pe care le-o inspira un domn din neamul lor". Același lucru îl mărturisește un alt cronicar al vremii, sas de această dată, G. Kraus: „românii s-au răsculat atunci deoarece tiranul Mihai era din poporul lor, adică român" [29].

---

[25] L. Soranzo, *L'Ottomanno*, Ferrara, 1599, p. 147.

[26] *Ibidem*, p. 141. În același timp se afirma unitatea tuturor românilor prin unitatea lor de limbă: „nota che nel monte Pindo sono Valacchi di lingua, come quei di Valachia et Moldavia" (Hurmuzaki, XII, p. 94 , nota 1). Caracterul unitar al poporului român din cele trei țări era cunoscut și lui Giorgio Tomasi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621, p. 74, ca și lui Biselius *(Tesaur de monumente istorice*, I, 1862, p. 152).

[27] Hurmuzaki, XII, p. 663.

Despre planul lui Mihai Viteazul de a uni la țările române și Dobrogea — vechi pămînt românesc, ocupat de otomani și rupt din trupul Țării Românești — vezi Tudor Mateescu, *Dobruja according to Michael the Brave's plan* (RESEE, 1977, nr. 2, p. 273—278).

[28] Șt. Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania* (SMIM, I, 1956, p. 123 154). După unele mărturii contemporane, „prin călugări de-ai săi, Mihai aținse în ascuns, înainte de intrarea în țară, pe toți țăranii români din Transilvania ca să-i ucidă pe nobili" (N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 194).

[29] Șt. Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, p. 23. Vezi și N. Edroiu, *Mihai Viteazul în lumina cronicilor din veacurile XVII—XVIII* („Rev. de istorie", 1977, nr. 7, p. 1 258— 1 262). Așa se explică faptul că, după înfrîngerea lui Mihai Viteazul la Mirăslău, prima măsură luată de dieta Transilvaniei a fost aceea de a tăia toate legăturile cu țările române extracarpatice, motivînd: „fiindcă stricăciunea și primejdia noastră de acum a venit din cele două țări românești, am hotărît ca de acum încolo fără știrea principelui țării nimeni să nu poată merge în cele două țări românești pentru a sluji; dacă ar merge cineva, să-și piardă capul și averile" (T. Cipariu, *Archivu pentru filologie și istorie*, I, 1867, p. 319).

www.dacoromanica.ro

O situație similară s-a petrecut și în Moldova, unde „moldovenii, răsculîndu-se, au întors armele în sprijinul lui Mihai, împotriva lui Ieremia Movilă" [30]. Trecerea țăranilor de partea lui Mihai atît în Transilvania, cît și în Moldova demonstrează că ne aflăm în fața unei *manifestări de solidaritate românească*, dovadă că exista o puternică conștiință a unității de neam [31].

Dealtfel, unitatea de neam a românilor din Transilvania cu cei din Țara Românească era cunoscută și generalului G. Basta, care scria, în ianuarie 1600, că Mihai Viteazul „trimite preoții săi în toate satele, la marginile țării (= Transilvania) locuite de neamul său *(habitati dalla sua natione)*, ceea ce îmi dă de gîndit" [32]. Iată, în sfîrșit, ce spunea despre aceeași unitate cronicarul Biselius, admirator al lui Mihai Viteazul: „căci ce este mai aproape pentru transilvănean de cît românul din vecinătate?...; care alt popor, afară de români, este mai asemenea întru toate și mai plăcut transilvăneanului? Căci sînt de același sînge, de aceeași origine, de același nume: daci sînt și unii și alți" [33].

Vorbind de conștiința unității de neam, existentă în mod indiscutabil în vremea domniei lui Mihai Viteazul, nu putem neglija nici alți factori, ca necesitatea organizării unei apărări mai eficiente împotriva otomanilor. Să ne gîndim doar la afirmația făcută de domnitor înainte de dobîndirea Moldovei: „cînd voi fi adus în puterea mea cele trei țări, atunci cu adevărat voi putea apuca pe turc de barbă și voi aduce cu atît mai multe servicii creștinătății" [34]. Domnul era conștient de faptul că — prin unirea celor trei țări române — va realiza o forță armată în stare să reziste turcilor [35].

Unirea realizată de Mihai Viteazul a avut deci la bază o solidaritate românească, izvorîtă din conștiința apartenenței românilor la același popor. În lumina acestui adevăr apar cu totul nefondate și de-a dreptul jignitoare pentru istoria poporului nostru afirmațiile unor istorici străini care susțin că Mihai Viteazul a fost un cuceritor care ar fi desfășurat războaie de cotropire.

Așa cum s-a arătat recent, „meritul lui Mihai constă în faptul că, feudal fiind, s-a ridicat în această problemă deasupra concepțiilor epocii sale, înfăp-

---

Caracterul predominant românes al domniei lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost recunoscut și de unii contemporani ai sai: de pildă, sașii din Sibiu declarau că domnul, „împuținînd națiа maghiară, secuimea și săsimea", urmărea „să umple cu valahi pămîntul acesta frumos, care ne-a crescut și îngrășat pe noi" *(Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, V, p. 584—586; citat de I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, p. 125). Vezi și Florian Dudaș, *Mihai Viteazul în conștiința românilor din Transilvania. Mărturii istorice* MB, 1975, nr. 4—6, p. 216—223).

După cum mărturisea Jakab Elek, istoric maghiar din secolul trecut, domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania a dat românilor de aici „titlul de drept și conștiința de sine ..., care au pricinuit de atunci unguri-lor mari pierderi de forțe și au fost o mare piedică în drumul de triumf al politicii naționale maghiare" (Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII—XIX*, ed. a II-a, Buc., 1977, p. 82—83).

Despre ctitoriile lui Mihai Viteazul în Transilvania vezi cap. VIII, nota 11.

[30] Hurmuzaki, IV/2, p. 24.

[31] Manole Neagoe, *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea* RA, 1975, nr. 4, p. 440—441).

[32] Hurmuzaki, XII, p. 626.

[33] *Te aur de m numente i torice*, I, p. 140.

[34] Hurmuzaki, XII, p. 610.

[35] O concluzie asemănătoare la V. Arimia și M. Mușat, prefață la *Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, Documente externe*, Buc., 1982, p. 15: „în perspectivă, (Mihai) urmărea realizarea unirii celor trei țări într-o singură domnie, pentru ca forța lor materială și militară să poată fi opusă tendințelor expansioniste ale vecinilor și să poată înlătura primejdiile ce-l amenințau". Mihai însuși arăta că trebuia să alunge pe Ieremia Movilă „ca dușman al turcilor ..., ca să nu poată aduce o piedică la planul expediției în Turcia" *(ibidem*, p. 19—20).

www.dacoromanica.ro

tuind unirea atunci cînd încă nu erau toate condițiile create, atunci cînd mulți din contemporanii lui nu puteau înțelege măreția actului realizat, importanța și semnificația lui istorică" [36].

După uciderea mișelească a lui Mihai Viteazul, *marele domn a devenit simbolul unității de neam a românilor pe care-i unise pentru prima dată sub sceptrul său.* După 1600 — spunea Nicolae Iorga — „nici un român n-a mai putut gîndi unirea fără uriașa lui personalitate, fără paloșul sau securea lui ridicată spre cerul dreptății, fără chipul lui de o curată și desăvîrșită poezie tragică" [37].

În secolul al XVII-lea, pilda lui Mihai Viteazul a inspirat și pe alți domnitori sau principi care au urmărit unirea țărilor române. Se cunosc astfel eforturile lui Gabriel Bethlen care dorea să ajungă „rege al Daciei" *(Bethlenium urgere in Porta, ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Daciae declaretur)* [38]. Principele Transilvaniei știa și el că Țara Românească și Moldova sînt locuite de același popor; adresîndu-se bistrițenilor la 11 noiembrie 1613, G. Bethlen afirma că oamenii din oastea moldoveană și munteană intrată în Transilvania duceau vite fie în Moldova fie „în cealaltă țară românească vecină" [39].

Unirea realizată de Mihai Viteazul a avut fără îndoială un rol de seamă în dezvoltarea conștiinței unității de neam. De aceea, pe bună dreptate s-a spus că în influența războiului de eliberare de sub dominația otomană de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, condus de marele domn, trebuie căutată obîrșia celui mai important fenomen de conștiință socială din veacul al XVII-lea, *transformarea conștiinței unității de neam și de limbă a poporului român într-o idee militantă și activă,* care va domina activitatea cronicarilor din veacul al XVII-lea și de la începutul veacului al XVIII-lea [40].

În această vreme — după cum au arătat numeroși cercetători — *conștiința unității de neam a făcut mari progrese :* dovezile existenței sale sînt foarte numeroase, ele atestînd *întărirea acestei conștiințe și generalizarea ei în toate cele trei țări locuite de români* [41].

Foarte grăitoare pentru a ilustra acest proces este declarația făcută de o parte a trupelor din Țara Românească la 1653 (înainte de lupta de la Finta)

---

[36] *Ibidem*, p. 21.

[37] N. Iorga, *Unirea românească*, p. 20. Despre modul cum a fost privită unirea realizată de Mihai Viteazul de urmașii săi, pentru care a devenit un ideal, vezi C. Căzănișteanu, *Mihai Viteazul și Unirea din anul 1600 în conștiința și tradiția poporului român* („Anale de istorie", 1975, nr. 2, p. 85—101).

[38] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLVI; vezi și Hurmuzaki, Supl. III 2, p. 64 și N. Iorga, *Ideea Daciei românești* („Neamul românesc", 1918, nr. 329).

[39] Hurmuzaki, XV/2, p. 859. Vezi și Matei Vlad, *Moștenirea lui Mihai Viteazul p ntru independență și unitate națională pînă la instaurarea regimului fanariot și habsburgic* (SAI, 25, 1974, p. 141—151); idem, *Succesori ai lui Mihai Viteazul în fruntea luptei poporului român pentru unitate politică*, în vol. *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, Buc., 1978, p. 35—51.

[40] E. Stănescu, *Țările române la sfîrșitul veacului al XVI-lea și prima lor unificare politică*, p. 107.

[41] În lucrarea sa deseori citată, în capitolul *Morcelement territorial et unité spirituelle* (p. 162 și urm.), G. Brătianu a remarcat ca o trăsătură a istoriei românilor faptul că conștiința unității de neam și limbă se dezvoltă cu putere tocmai în sec. al XVII-lea — începutul sec. al XIX-lea, cînd au loc dezmembrări succesive ale teritoriului românesc, „Il peut donc sembler paradoxal de vouloir retrouver, en pleine régression politique, à l'époque où les états roumains traversent une époque d'indiscutable décadence politique, les premiers indices d'une conscience plus claire de leur unité. Pourtant le fait est incontestable: c'est à l'epoque des annexions et des partages que le sentiment de l'unité roumaine s'est affirmé avec une force et une logique que rien m'a pu arrêter".

www.dacoromanica.ro

că nu vor să lovească „în fraţii lor românii moldoveni" *(in fratres Valachos Moldavicos saevire)* [42].

Iată doar cîteva din numeroasele exemple care dovedesc generalizarea conştiinţei unităţii de neam. În *Răspunsul la Catehismul calvinesc*, din 1643 mitropolitul Varlaam al Moldovei se adresează „către creştinii din Ardeal . . . şi cu noi de un neam români, pretutindenea ce se află în părţile Ardealului ce sînteţi cu noi într-o credinţă" [43]. *Cartea românească de învăţătură* a aceluiaşi învăţat ierarh se adresează „la toată semenţia românească, pretutindenea ce se află pravoslavnici într-această limbă"; ea este considerată un „dar al limbii româneşti, carte pre limba românească" [44] şi a cunoscut o largă circulaţie în ţările române.

Trecînd la Ţara Românească, vom aminti că *Evanghelia* lui Şerban Cantacuzino din 1682 — care s-a bucurat şi ea de o largă circulaţie — a fost tipărită „spre mai aleasă înţelegere a limbii româneşti", fiind dată „dar întru folosul creştinescului norod" [45].

După cum a observat Eugen Stănescu, noţiunea de neam românesc se întîlneşte în cele 18 tipărituri dintre 1639—1656 de 29 de ori, iar în 30 de tipărituri apărute între 1673—1699 de 74 de ori [46], ceea ce este revelator pentru frecvenţa cu care circula noţiunea în această vreme, ca şi pentru dezvoltarea conştiinţei unităţii de neam în toate cele trei ţări locuite de români.

Este interesant de reţinut faptul că, în această epocă, conceptul de *„neam românesc" este asociat cu noţiunea de „limbă românească", aceasta întrucît oamenii de cultură ai epocii ştiau că tot neamul vorbeşte aceeaşi limbă.* De pildă, în prefaţa la *Evanghelia învăţătoare*, din 1642, Udrişte Năsturel mărturisea că a făcut traducerea „pe limba rumânească" pentru a ajuta „neamul nostru" [47]. La 1685 popa Ioan din Vinţ traduce o carte „pre limba românească, spre folosul şi întremarea neamului nostru românesc" [48], iar despre *Biblia* lui Şerban Cantacuzino din 1688 — operă colectivă a unor învăţaţi din Ţara Românească şi Moldova, monument de seamă al limbii române — se spune în foaia de titlu că s-a tipărit „spre înţelegerea limbii româneşti" şi „pentru cea de obşte priinţă s-a dăruit neamului românesc".

După cum a observat N. Iorga, tipăriturile brîncoveneşti erau menite „rodului nostru românesc", „spre folosul de obşte al neamului românesc", „neamului nostru românesc" (adică din Ţara Românească — N.S.) şi moldovenesc sau „la un norod întreg: rumânilor, moldovenilor şi ungrovlahilor" (adică românilor din Transilvania). După cum a remarcat marele istoric, „toate trele aceste ramuri ale românimii" erau reprezentate în intensa muncă editorială din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu: Mitrofan, episcop

---

[42] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, Braşov, 1848, p. 51; citat de N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 917.

[43] BRV, I, p. 150—151. Vezi şi I. Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*, I, Cluj, 1940, p. 231.

[44] BRV, I, p. 139. Vezi şi Ştefan Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p 44—45; *Istoria României*, III, p. 272 (capitol scris de Mihai Berza). Importanţa operei lui Varlaam a fost relevată recent de Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocşi ctitori de limbă şi cultură românească*, Buc., 1977, p. 49, care arată că învăţatul mitropolit „nu gîndeşte nici o clipă că moldovenii ar fi alt neam de cît românii de pretutindeni. Acelaşi lucru fac în Transilvania toţi cei care îşi numesc preoţii «popi româneşti», neamul trecînd înainte şi ţinînd locul şi pentru confesiunea lor".

[45] BRV, I, p. 246—251.

[46] Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Mărturiile interne. Român—rmânesc în textele din veacurile XV—XVII* („Studii", 1964, nr. 5, p. 977).

[47] BRV, I, p. 120 124.

[48] *Ibidem*, p. 265.

www.dacoromanica.ro

de Buzău, originar din Bisericani — Moldova. Atanasie Moldoveanul. Mihai Istvanovici. originar din Transilvania [49] etc.

Foarte interesantă este prefaţa cărţii *Chiriacodromion*. tipărită la Alba Iulia la 1699. cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu după textul *Cazaniei* lui Varlaam din 1643. „pentru folosul şi luminarea neamului nostru românesc". aceasta deoarece domnul Ţării Româneşti nu a uitat „neamul românesc" din Transilvania. aflat atunci în primejdie de a-şi pierde credinţa [50].

În alte asemenea cărţi tipărite în sec. al XVII-lea se vorbeşte cu mîndrie de „rod românesc". „seminţie românească". „neamul românesc" sau „neamul nostru" [51].

Un mare merit în consolidarea şi fundamentarea conştiinţei unităţii de neam a românilor l-au avut cronicarii moldoveni şi munteni care au imprimat o intensitate deosebită dezvoltării acestei conştiinţe. utilizînd atît tradiţiile locale. cît şi scrierile umaniştilor străini care susţineau originea comună şi unitatea de neam a românilor. După cum s-a observat. „fundamentînd din punct de vedere istoric şi lingvistic conştiinţa de sine a poporului român de pe întregul cuprins al pămîntului strămoşesc. aceştia (= cronicarii) au declanşat un proces de clarificare ideologică şi politică. grăbind cristalizarea definitivă a conştiinţei naţionale" [52].

Primul dintre aceşti învăţaţi este Grigore Ureche. la care ideea unităţii de neam este strîns legată de aceea a originei comune. romane. După cum spunea Grigore Ureche. *„românii cîţi să află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramureş de la un loc cu moldovenii şi toţi de la Rîm se trag"*. Unitatea dintre moldoveni şi munteni este şi ea invocată: „Moldova s-au discălicat mai pe urmă. iar muntenii mai dintăi. *măcară că s-au tras de la un izvod"* [53]. După cum s-a observat. ideea de unitate românească se afirmă

---

[49] N. Iorga. *Activitatea culturala a lui Constantin vodă Brincoveanu şi scopurile Academiei Române*. Buc.. 1914. p. 8 extras din AARMSI. 1914). Se citează BRV. I. p. 318. 323. 326 şi prefaţa *Bibliei*.

[50] BRV. I. p. 372—377. Cartea a avut o larga răspîndire în Transilvania: numai în regiunea Bihor s-au găsit 60 de exemplare (Florian Dudaş. *op. cit.*. p. 135 182). Vezi şi L. Haţeganu. *Chiriac dromionul de la Bălgrad din 1699* („Îndrumător pastoral". Alba Iulia. I. 1977. p. 139 141).

[51] BRV. I. p. 45. 55. 109. 121. 139. 158. 204—206.

[52] E. Stănescu. *Consideraţii privind formarea conştiinţei naţionale la români* ES. 1976. nr. 1. p. 40).

Se poate spune deci: „cronicarii români au realizat la nivelul culturii naţionale din epoca de aur a spiritualităţii medievale româneşti sinteza dintre fondul conştiinţei autohtone a romanităţii şi cercetarea ştiinţifică umanistă străină asupra începuturilor românilor. Sinteza aceasta originală pregăteşte răspîndirea în mediul românesc a argumentării ştiinţifice a romanităţii neamului. sădită pe fondul general românesc al conştiinţei romanităţii. prezent prin amintirea Romei în însăşi denumirea naţională. Dar această sinteză mai îndeplineşte o funcţie activă. reacţie a mediului românesc împotriva unor teorii greşite despre originea neamului" (A. Armbruster. *op. cit.*. p. 213).

Nu putem împărtăşi opinia Nataliei Tampa. după care cronicarii din secolele XVII—XVIII au preluat ideile „progresiste" din introducerile cărţilor bisericeşti *(Unirea Transilvaniei cu România*. Buc.. 1978. p. 57*)*. În realitate. procesul este invers.

[53] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*. ed. P.P. Panaitescu. Buc.. 1958. p. 65 66. 133—134. După unele opinii. Gr. Ureche „redă ceea ce a citit în timpul studiilor sale din Polonia despre originile românilor" (A. Armbruster. *op. cit.*. p. 185).

Vezi şi I.C. Chiţimia. *Baz le istorice şi izvoarele ideii originii latine a poporului şi a limbii române la Gr. Ureche şi M. Costin* („Analele Univ. Bucureşti". Filologie. 1975. p. 23 59). care susţine că Gr. Ureche şi M. Costin. „făcînd studii în medii umaniste polone. au găsit. cel puţin în parte. izvoarele de care aveau nevoie".

Referindu-se la influenţa umaniştilor asupra lui Gr. Ureche. Şerban Papacostea arăta: „les Moldaves n'ont pas eu à attendre que Grégoire Ureche découvrit dans les écoles polonaises

www.dacoromanica.ro

la Ureche și atunci cînd cronicarul constată identitatea de interese ale țărilor române [54].

Și mai răspicat este formulată unitatea poporului român în opera lui Miron Costin care scrie: „Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedeare felul neamului, din ce izvor și seminție sîntu lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și românii din țările ungurești . . ., *că toți un neam și odată discălecați sînt*" [55]. Costin afirmă și unitatea teritorială a românilor, care locuiesc vechea Dacie: „locul dară acesta, unde iaste acum Moldova și Țara Muntenească, iaste dreptu Dachia, cum și tot Ardealul cu Maramureșul și cu țara Oltului" [56].

După cum au subliniat numeroși cercetători, pornind de la conștiința originii romane a poporului nostru, Miron Costin a ajuns la concluzia firească despre unitatea neamului său. Vorbind despre originea română, cronicarul arată că Traian „au discălicat neamul, semințiia care trăiește pînă acum în Moldova și în Țara Românească și cît norod ieste în Ardeal cu acestu nume: român" [57].

Pentru a dovedi originea română comună a neamului românesc și unitatea acestuia, Costin a recurs la argumente lingvistice, etnografice și folclorice (portul, încălțămintea, tunsoarea părului, obiceiurile la mese și ospețe, la înmormîntare), ceea ce mărește ponderea științifică a afirmațiilor sale [58].

Aceeași imagine a unității românești se degajă și din opera învățatului stolnic Constantin Cantacuzino, considerată de N. Iorga „un adevărat manual de unitate românească": „Însă rumânii înțeleg nu numai ceștia de aici (din Țara Românească), ce și din Ardeal, carii încă mai neaoși sînt, și moldoveanii, și toți cîți într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi . . ., tot romani îi ținem, *că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură*" [59].

que « c'est de Rome que nous descendons »; une tradition de plusieurs siècles avait précédé les chroniqueurs moldaves, qui allaient trouver dans les oeuvres des érudits européens contemporains de nouveaux arguments pour affirmer la romanité du peuple roumain" *(Les Roumains*, p. 23).

[54] Oct. Șchiau, *Cărturari*, p. 17. O foarte bună analiza a evoluției ideii de unitate a poporului român, reflectată în opera cronicarilor și a Școlii ardelene, în studiul lui M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie* (AIIC, 1968, p. 25—55). Vezi și N. Iorga, *Unitatea națională în literatura românească* („Ramuri", 1925, nr. 5 6, p. 188—192) și Vasile Netea, *op. cit.*, p. 38—113. Vezi și Aurel Dorcu, *Problema originii poporului român, a unității și a continuității sale în spațiul carpato-danubiano-pontic, în opera lui Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir* („Hierasus", 1978, p. 293 310).

[55] Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 241.

[56] *Ibidem*, p. 294. În *Poema polonă*, Miron Costin afirma că locuitorii Daciei s-au împărțit în trei: „cei dintîi au fost sub unguri în Țara celor șapte cetăți (Transilvania) ..., iar moltanii, care își trag numele de la Olt, numiți și munteni de la munți, au făcut și o a doua descălecare după cea dintîi a lui Traian. A treia ramură e cea din Moldova. *Atît aceștia cît și ceilalți poartă numele vestit de rumâni* (subl. ns. — N.S.). Deci nimeni să nu se îndoiască că se trag de la Roma".

[57] *Ibidem*, p. 265. Vezi și I. Trăistaru, *Preocupări pentru dovedirea originii latine a poporului român în operele lui Grigore Ureche și Miron Costin* (AUC, Filologie, III, 1975, p. 9—16).

[58] M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 31.

[59] *Cronicari munteni*, I, ed. M. Gregorian, Buc., 1961, p. 52. Vezi și Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 22 25.

Se știe că, la 1703, vizirul i-a oferit lui C. Brîncoveanu și tronul Moldovei, iar lui Brîncoveanu „foarte era cu voie să fie domn la 2 țări"; stolnicul C. Cantacuzino însă i-ar fi pus în vedere nepotului său „să-și păzească treaba și grija țării sale. Iară mai mult să nu-l știe că s-amestecă, ca apoi de nu-l va asculta ..., iar el va înhăma în căruță și va trece la Ardeal" (I. Neculce, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. I. Iordan, p. 227—228).

Comentînd pasajul, P.P. Panaitescu spune că stolnicul „care arătase originea comună a poporului român" — considera unificarea Țării Românești cu Moldova drept „o greșeală politică" *(Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, p. 83*)*.

www.dacoromanica.ro

Este interesant de reținut că ideea unității românilor apare formulată într-un mod asemănător și în prefața mitropolitului Theodosie la *Liturghierul* românesc, tipărit la București în 1680, unde — vorbind de „rodul nostru românesc" — se spune că *„între români ce zicem, cuprindem și pre moldoveni, că tot dintr-o fîntînă cură"* [60].

Dar nu numai cărturarii ci și domnii din această vreme aveau conștiința unității de neam. De pildă, la 1642, Vasile Lupu scria vizirului că poate dobîndi ușor Transilvania, ale cărei drumuri le cunoștea și adăuga „că în Transilvania mai mult de trei părți sînt români, cărora făgăduindu-le libertatea îi voi aținea fără zăbavă împotriva (magnaților) unguri" [61]. Mai tîrziu, în timpul expediției din 1717, întreprinsă alături de tătari, Mihai Racoviță, domnul Moldovei, dăduse poruncă oștenilor ca „pe nemți și pe cătane să-i ucidă și să-i ia robi, dar pe moldoveni să nu-i ia robi"; mai departe cronicarul lămurește: „moldovenii nu sînt moldoveni din Moldova, ci moldoveni creștini ortodocși, născuți și crescuți în Transilvania" [62].

În același secol al XVII-lea unitatea poporului român este afirmată și de străini. De pildă, după ce vorbește de românii din Transilvania, pe care a vizitat-o în 1656—1658, Conrad Iacob Hiltenbrandt afirmă: „ambele principate române (Țara Românească și Moldova) sînt locuite de români sau valahi, dar ele poartă numiri diferite", sau că „acești urmași ai romanilor locuiesc astăzi în Transilvania, Moldova și Țara Românească" [63].

Cît privește pe cronicarii sași, care cunoșteau bine pe români, ei afirmă unitatea acestora mai întîi prin terminologia utilizată: „termenii de ‹ *unsere Walachen* » — românii noștri, sau « *Moldauer Walachen* » — românii moldoveni, sînt folosiți foarte frecvent"; apoi prin faptul că susțin originea comună a întregului popor român. De pildă, David Herrmann afirmă că românii,

---

Credem că, vorbind astfel, stolnicul se gîndea în primul rînd la situația grea a Moldovei, la relațiile proaste dintre domnii acesteia și Brîncoveanu, care ar fi complicat și mai mult lucrurile dacă acesta primea tronul Moldovei.

Stolnicul a înțeles intenția turcilor de a-l sili pe bogatul domn al Țării Românești (care mărise haraciul țării sale cu 240 de pungi) să asigure și plata obligațiilor bănești ale Moldovei față de Poartă. Acest lucru rezultă în mod clar dintr-o scrisoare a stolnicului din 24 iunie 1703, în care motiva refuzul său afirmînd: „dă vor turcii să dea Moldova asupra lui Vcdă, să știi că nu pentru florile cucului sau pentru alte ghizdării (=plăceri) ale mării sale, făr de cît ... *ca să dea el banii ce ar cerca și ai Moldovei..., (căci), știindu-l bogat mare, să mîră cum îl vor mai mulge*". Stolnicul mai declara că domnul „nu dă doi bani (de la el), iar țara se prăpădește, de care, ce să zicem, de stă măria sa tot la acest năravi, numai să-și caute dobînda sa (a banilor plătiți), nu știm ce drum vom apuca" (Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu*, Buc., 1969, p. 218). De aceea, în *Istoria ieroglifică*, D. Cantemir îl pune pe stolnic să declare „mai de folos a fi cineva ale sale hotară cu dreptate a păzi decît toată lumea tirănește a agonisi" (ed. Stela Toma, N. Stoicescu, Buc., 1973, p. 325, 338).

Nu trebuie să pierdem din vedere, de asemenea, puterea tradiției dualismului politic, care constituia o piedică în calea unirii celor două țări. Vezi G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 134. În plus, una este unitatea poporului român și altceva unirea sa politică.

[60] BRV, I, p. 234.

[61] Hurmuzaki, XIV/1, p. 669.

[62] C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, Buc., 1888, p. 82. Este foarte probabil — așa cum credea P.P. Panaitescu — ca sentimentul acesta de „solidaritate populară între români" să fi pornit „din rîndurile oastei moldovenești spre domn, nu numai de la domn spre oaste, ca o poruncă a lui" *(Unificarea politică a țărilor române în epoca feudală*, p. 71).

[63] Fr. Babinger, *Conrad Iacob Hiltenbrandts dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, Leiden, 1937, p. 70 și urm. *Călători străini*, V, p. 585, 592. Înaintea lui Hiltenbrandt, și alți străini care au cunoscut poporul român și-au dat seama de unitatea acestuia. De pildă, Giovanni Battista Montalbani, care a fost în Moldova la 1619 — 1620, remarca: *„Valacchi Moldavique : Romanis ortus se praedicant"* (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 150).

www.dacoromanica.ro

„atît cei de dincolo de Carpaţi, cît şi cei din Transilvania, îşi trag originea şi numele, ba chiar si limba romană. din coloniştii aduşi de Traian" [64].

La rîndul său, Johann Tröster susţine că românii din Moldova, Valahia şi Transilvania sînt cu toţii urmaşii coloniştilor romani. El reproduce şi o poezie populară, auzită în Transilvania, unde se spune: „aşa grăesc românii în Ţara Ardelenească. . . şi în Ţara Românească şi la Maramureş" [65], poezie care dovedeşte existenţa unei puternice conştiinţe a unităţii de neam şi de limbă. Tot Tröster aminteşte şi de încercarea refacerii unităţii Daciei de către Gheorghe Rákoczi al II-lea, care invoca în sprijinul ideii sale factorul unificator care este poporul român [66].

O puternică dovadă a conştiinţei unităţii de neam la moldoveni este aceea că ei nu au numit Muntenia Ţara Românească ci Ţara Muntenească, aceasta deoarece ştiau desigur că şi ţara lor este tot o „ţară românească" [67]. De pildă, în opera sa, Miron Costin vorbeşte de multe ori de „Ţara Muntenească" cînd spune că Traian a aşezat colonii „unde este acum Ţara Muntenească", sau cînd afirmă că a văzut „în Ţara Muntenească" picioarele podului lui Traian, că Mihai Viteazul era domn „în Ţara Muntenească" [68] etc. Subliniem faptul că *niciodată Miron Costin nu spune ţării surori de la sudul Carpaţilor „Ţara Românească"*. Tot astfel, în 1654, Vasile Lupu, fostul domn al Moldovei, spunea despre Constantin Şerban că este domn în „Ţeara Muntenească" [69].

Nu numai domnitorii sau oamenii de cultură dar şi ceilalţi locuitori din Moldova numeau Ţara Românească Ţara Muntenească. De pildă, la 1673, popa Vasile din Suceava nota spre aducere aminte venirea leşilor cu Constantin vodă Şerban „să-l pună domn în Ţara Muntenească" [70]; peste 10 ani, cîmpulungenii anunţau pe bistriţeni că „oştile mărgu pă în Ţara Muntenească" [71].

De aceea, pe bună dreptate, N. Iorga spunea: „niciodată un moldovean n-a consimţit să întrebuinţeze numele oficial pentru celălalt pămînt al nea-

---

[64] *Ibidem*, p. 177, 178—179; idem, *Dacoromano-Saxonica*, p. 102, 111.

[65] *Ibidem*, p. 113, 116. Dintre cronicarii maghiari, amintim pe Lisznyai Kovács Pál, care afirmă că românii locuesc în Transilvania, Moldova şi Muntenia, sau pe Martin Szentiványi, care susţine că românii au trăit înainte într-o singură Valachie, împărţită mai tîrziu în două principate, Valahia şi Moldova (idem, *Romanitatea*, p. 172 174).

[66] Idei asemănătoare şi la Lorenz Töppelt (Laurentius Toppeltinus , care, în lucrarea sa *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667, discută pe larg originea şi unitatea românilor: *„atque istorum Romanorum reliquias esse Valach s et Moldauos certum est"*. Un puternic factor de unitate consideră Toppeltinus limba română, care este aceea a „vechilor romani" şi căreia îi consacră un capitol special (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 179 180).

[67] Discutînd problema nomenclaturii ţărilor române, stolnicul C. Cantacuzino remarca: „că Rumânească numai lăcuitorii ei (ai Munteniei) o chiamă şi doar unii din ardelenii rumâni, pentru că şi aceia şi ceştia numai cînd se întreabă ce iaste? Ei răspund: rumâni; iar moldovenii să osebesc de să răspund moldovani, săvai că şi ei sînt un neam şi de un rod cu ceştia" *(Cronicari munteni*, I, p. 24*)*.

[68] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 50, 203, 204 passim.

[69] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 31. Vezi şi idem, *O descripţie a Ţării Român ţi*, în *Studii si doc.*, III, p. 48, unde se spune: „iar vecinii lor moldoveni, cari săntu şi asemenea lor întru rit şi în limbă, le zice munteni".

[70] P.P. Panaitescu, *Pribegia lui C. Şerban şi Ştefan Petriceicu*, p. 9—10.

[71] Hurmuzaki, XV/2, p. 1 383 etc. Numeroase alte menţiuni despre „Ţara Muntenească" la Ştrempel, *Cat. ms. rom.*, p. 19, 117, 213; idem, *Copişti de manuscrise*, p. 12, 138, 166; *Cat. ms. rom.*, I, p. 647; III, p. 9 etc.

Nu numai moldovenii, dar şi transilvănenii spuneau Ţara Muntenească. De pildă, Sava Brancovici însemna la 1684 că a fost „în Ţara Muntenească" (MO, 1979, nr. 7—9, p. 540), iar într-un memoriu din sec. al XVIII-lea se arată că mulţi preoţi din Transilvania se duceau pentru hirotonisire la arhiereii din Ţara Moldovei şi Ţara Muntenească (N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, p. 25).

www.dacoromanica.ro

mului" [72]. La rîndul său, un alt mare istoric, P. P. Panaitescu, afirma: „e ușor de înțeles de ce moldovenii n-au numit principatul vecin Țara Românească și pe locuitorii lui români, căci români se simțeau și ei și țara lor era tot o țară românească, deci trebuia găsită o numire care s-o distingă" [73].

Faptul acesta este reliefat cu tărie de Ștefan cel Mare la 1478, cînd — referindu-se la Țara Românească — o numește simplu și edificator „l'altra Valachia", adică cealaltă Țară Românească, știind desigur că și Moldova era o „Valahie", adică o Țară Românească. După cum arată M. Costin, munteni înseamnă oameni de la munte, iar Moldova și-a luat numele de la apa Moldovei; se înțelege că, existînd deja o țară ce-și zicea românească, Moldova nu se mai putea numi tot „Țara Românească", deși era locuită de același popor.

Denumirile de munteni și moldoveni nu au putut ascunde lui Miron Costin existența unui singur popor: „Și supt acel nume (Dacia) scria cronicarul — au trăit aceste țări pînă la al doilea discălecat cu Dragoș vodă. Și acum mulți ne zic nouă, țării noastre și Țării Muntenești, streinii, Dația, însă noiedul, neamul locuitorilor, nu și-au schimbat numele său, că tot romanus, apoi cu vremea și îndelungate veacuri romani, apoi rumâni pînă astăzi" [74]. Și mai departe: „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat al lui Traian este rumân sau romanus, care nume acest popor l-au păstrat întotdeauna între dînșii pînă astăzi; același nume este dat îndeobște și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în țara Transilvaniei". *Numele întregului nostru popor este român*, indiferent de provincia în care locuiau românii: „acestor țări, și țării noastre Moldovei și Țării Muntenești, *numile cel drept de moșie ieste rumân*, cum să răspund (= numesc) și acum toți aceia din țările ungurești lăcuitori și muntenii țara lor și scriu și răspund cu graiul: Țara Românească" [75].

Dealtfel, trebuie să arătăm că *moldovenii nu se defineau ca popor sub acest nume ci își spuneau români.* Iată cîteva mărturii străine: într-un raport din 1587 citim: moldovenii „se numesc între ei cu numele de romani" *(con nome di Romani si chiamano fra loro)* [76]; italianul Niccolo Barsi, vizitînd Moldova la 1633—1639, remarca: „ei înșiși (= moldovenii) se bucură să fie numiți romani" *(loro istessi godono d'esser chiamati Romani)* [77]; într-un memoriu despre Moldova din circa ⟨1685⟩ se spune: „moldovenii sînt colonii romane trimise de împăratul Traian . . . Se numesc în limba lor rumuni, care înseamnă romani" *(si chiamano in loro lingua Rumuni, che vuol dire Romani)* [78]. Peste aproape un secol, francezul d'Hauterive, care a locuit un timp în Mol-

[72] Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 10.

[73] P.P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, în *Interpretări românești*, Buc., 1947, p. 100. Vezi și V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 313—1 314, care arată că polonii au preluat de la moldoveni termenul de „ziemi Multanskiey".

[74] M. Costin, *Opere*, p. 261. Vezi pe larg despre această problemă la Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești* („Studii", 1964, nr. 5, p. 967—1 000).

[75] M. Costin, *Opere*, p. 268—269.

[76] I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II. *Documente politice*, Buc., 1914, p. 45; *Călători străini*, III, p. 202.

[77] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 154; *Călători străini*, V, p. 72. Vezi și *ibidem*, II, p. 299-IV, p. 350 etc.

La 1552 se vorbea în Transilvania despre românii din Țara Românească și Moldova: *„Walachi, tam Transalpinensis quam Moldaviensis"* (A. Veress, *Documente*, I, p. 83).

[78] I.C. Filitti, *Un raport catolic despre Moldova la sfîrșitul sec. XVII* (RI, XII, 1926, p. 194). Vezi și *Călători străini*, V, p. 592.

www.dacoromanica.ro

dova, afirma: „există în Moldova bătrîni care își numesc țara Țara Românească, iar moldovenii sînt la fel de mîndri de originea lor ca și italienii" [79].

Mai tîrziu, la 1829, Gustav Adolf Ramsay, un ofițer finlandez ajuns în Moldova, arăta: „moldovenii sînt mîndri de originea lor romană. Limba lor se aseamănă mult cu latina... N-ai voie să-i zici moldoveanului că este moldovean, ci trebuie să-l chemi «frate român» (frater Rumân). Aceasta dovedește cît prețuiesc băștinașii nobila lor origine. Alt nume de cît cel de român îi jignește în mîndria lor națională" [80].

Informația ofițerului finlandez reflectă o stare de spirit existentă la începutul sec. al XIX-lea, despre care vorbesc și boierii moldoveni în memoriul adresat lui Napoleon la 1807, de unde aflăm că moldovenii „ne peuvent point souffrir le nom... de Vlachi ou Vlaques, qu'on leur donne, mais ils veulent être appelés absolument *Roumouni*, c'est-a dire *Roumains*, comme ils se disent entre eux" [81]. Rezultă clar din aceste mărturii că — aidoma lui Miron Costin — *moldovenii din secolele XVI—XIX aveau conștiința foarte clară că ei sînt români* [82].

Dealtfel, chiar atunci cînd vorbește *De neamul moldovenilor*, Miron Costin nu-i tratează ca pe un popor aparte, ci scrie despre „începutul țărilor acestora și neamului moldovenescu și muntenescu și cîți sîntu și în țările ungurești cu acest nume, români" [83]. *Este clar deci că moldovenii sînt o parte a neamului mare românesc, după cum o mărturisesc ei înșiși.*

Ultimul mare umanist român, Dimitrie Cantemir, a exprimat cu claritate ideea de unitate a poporului român chiar în titlul operei sale de bază *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în care arată că Țara Românească (în sensul de Dacia, România) „s-au împărțit în Moldova, (Țara) Munteniască și Ardealul", dovedind concepția sa despre o țară românească unitară, un teritoriu comun al neamului românesc, ce cuprinde toate țările române. „Aceștia dară mai sus pomeniți și în toată lumea cu nume nemuritor vestiți romani... sînt moșii, strămoșii noștri, a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, precum și numele cel de moșie ne arată (români chemîndu-ne) și limba cea părintească (care din românească sau latinească iaste) nebiruit martor ni iaste" [84].

---

[79] MI, 1976, nr. 11, p. 16.

[80] R.V. Bossy, *Mărturii finlandeze despre România*, Buc., 1937, p. 27. Mai amintim că, la 1790, francezul Langeron afirma că locuitorii Moldovei și Țării Românești erau mîndri că se trag din romani, al căror nume îl poartă *(les Valaques prét ndent descendre des Romains et qu'ils en prennent le nom avec complaisance)* (Hurmuzaki, I 3, p. 71, 79).

[81] „Studii", 1965, nr. 2, p. 412.

[82] Revelator în acest sens este un manuscris din 1796 al cărui alcătuitor își spune Vasile *„românul sau moldoveanul"*. Comentînd denumirea, N. Iorga arăta că ea constituie o „prețioasă dovadă că pe atunci era conștiința de *românitate primordială și capitală a moldovenilor*" (RI, 1915, p. 57—58).

[83] M. Costin, *Opere*, p. 241.

[84] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo vlahilor*, Buc., 1901, p. 25, 50—51, 86, 104, 109 passim. Vezi și *ibidem*, p. 153, unde se susține unitatea întregului neam al vlahilor, inclusiv a celor de la sud de Dunăre: „Dachiia au fost de la Traian împărat cu cetățeani și slujitori vechi romani descălecată și deciia precum aciiași romani să fie moșii, strămoșii românilor, carii și astăzi în părțile Dachii lăcuitori să află, adecă moldoveanii, munteanii, maramorășeanii, românii de peste Dunăre și cuțovlahii din țara grecească, căci *toate acestea năroade dintr-aceiași români ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ca și a tuturor vreamilor istorii mărturisesc*" (subl. ns. — N.S.).

Vezi și Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Buc., 1980, p. 38 și urm.; Oct. Șchiau, *op. cit.*, p. 25—27; M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 33—34; Ștefan Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir* („Studii, 26, 1973, nr. 5, p. 915—922); I. Mitrea,

www.dacoromanica.ro

Să nu uităm, de asemenea, că proclamația dată de Dimitrie Cantemir „*palatinus terrarum Moldaviae*", la 1711 este semnată „*Demetrius Dux Valahicus*" [85], ceea ce dovedește că marele învățat se considera el însuși domn român.

Ideile lui D. Cantemir au fost preluate apoi de Școala ardeleană, care le-a transformat într-o puternică armă de emancipare politică a românilor din Transilvania [86].

După cum s-a arătat, începînd cu Inochentie Micu, „ideea romanității românilor (care include și pe cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, mînuită și activizată de înșiși românii, după ce, cu veacuri înainte, străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică"[87].

Coriferii Școlii ardelene au susținut cu tărie unitatea poporului român, despărțit în mai multe formațiuni politice. De pildă, în *Povățuire către economia de cîmp* (1806), G. Șincai arată că „această carte se întoarce în limba românească pentru folosul tuturor românilor . . . . care sînt despărțiți și lățiți . . . cît nici o țară sau două, ci mai multe au, le oblăduesc (stăpînesc în toată maiestatea), precum este Moldova și Țara Românească, sau le locuesc de sine . . . sau împreună cu alte neamuri, precum sînt Ardealul, Banatul, Maramureșul". Șincai mărturisește, totodată, și comunitatea de origine a tuturor românilor: „oricum s-au numit sau se numesc și acum, (românii) tot de o viță și porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și virtutea îi mărturisește".

Cît privește pe Samuil Micu, acesta este primul istoric român care realizează o istorie a daco-romanilor din cele trei țări române în lucrarea sa *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appelant Valachorum, ab initio usque as seculum XVIII*. Celelalte opere ale lui Micu mărturisesc chiar prin titlul lor unitatea

---

Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea și unitatea poporului român „Studii și cercetări științifice". Bacău. 1974. p. 20 și urm.): Eugen Stănescu. *Dimitrie Cantemir și ideea de unitate în societatea românească a vremii* („Anale de istorie". 1973. nr. 3. p. 57—69) etc.

[85] Vezi Grigore Nandriș, *Rumanian exiles în 18th Century Russia* („Revue des études roumaines". I. 1953. p. 67—68).

Ținînd seama de aceste fapte, ni se pare greu de înțeles afirmația autorilor lucrării *Formarea națiunii burgheze moldovenești*. 1978. p. 166, care susțin că cronicarii moldoveni aveau conștiința unei comunități etnice deosebită de munteni.

Este adevărat că Ican Neculce — ultimul mare cronicar moldovean — nu afirmă ca predecesorii săi Grigore Ureche, Miron Costin și Dimitrie Cantemir unitatea românilor, deși el o înțelege ca un lucru firesc, așa cum o înțelegeau toți contemporanii săi. Ca și Miron Costin, el nu spune țării surori de la sud de Milcov Țara Românească, ci „Țara Muntenească", știind că și Moldova este tot o țară românească (vezi *Cronica*, indice Țara Muntenească); în plus, el vorbește adeseori de cele două țări ca de o singură entitate, deși nu precizează că sînt de aceeași origine. De pildă, la nunta lui Constantin Duca cu fiica lui C. Brîncoveanu, făcută la Iași, „boierimea a două țări nuntiră trii săptămini" (ed. cit., p. 58). Tot astfel, Neculce deplînge neînțelegerile dintre domnii și boierii celor două țări care făceau mult rău „săracilor țări", cronicarul fiind solidar cu amîndouă, în egală măsură.

[86] G. Pascu. *Cantemir și ardelenii* („Rev. critică". 1927. nr. 1. p. 21—26); V. Netea. *D. Cantemir precursor al Școlii Ardelene*, în vol. *Pe drumul unității naționale*. Cluj. 1975. p. 9—16; A. Răduțiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 63—76.

Despre ideile coriferilor Școlii ardelene cu privire la unitatea românilor vezi: M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 37—41; Pompiliu Teodor. *Despre „Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri" a lui Samuil Micu Clain* („Studii". 1960. nr. 2. p. 197—205); idem. *Ideologia revoluției din 1848 și opera istorică a lui Samuil Micu* (SUBB. Historica. 1965. fasc. 2. p. 56—62); Șt. Pascu. *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 59—61 etc.

[87] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 239.

www.dacoromanica.ro

poporului român: *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri. Scurtă cunoștință a istoriei românilor* sau *Istoria de lucrurile și întîmplările românilor.*

Petru Maior va vorbi la rîndu-i despre „nemărginita mulțime a românilor cîtă este . . . în Banat, în Maramureș, în Ardeal, în Țara Muntenească, în Moldova, în timp ce pentru Ioan Budai Deleanu „națiia românească" este unitară: ea „stăpînește în Țara Românească și în Moldova", iar în Transilvania, Banat și Maramureș „cea mai mare parte lăcuiaște". După opinia sa, „neamul românesc . . . face (formează) în Dacia o nație de frunte" [88].

Pentru a ne da seama de influența lucrării lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812, vom aminti cuvintele lui Mihail Kogălniceanu care spunea că „a deșteptat duhul național, mort de mai mult de un veac; și lui îi sîntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atuncea s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Dacii" [89].

După D. Cantemir și Școala ardeleană, *ideea unității de neam devine o idee generală.* „Cînd într-un popor, spunea N. Iorga, apare un singur om cu o idee este mare meritul omului aceluia, nepotrivit cu timpul său, dar cînd nu numai un singur om ci mai mulți răsar cu aceiași idee, această înseamnă că ideea este a poporului întreg și lucrul are o valoare și mai mare" [90].

Deosebit de revelatoare în acest sens ni se pare a fi proclamația adresată moldovenilor, la 13 aprilie 1788, de Nicolae vodă Mavrogheni, domnul fanariot al Țării Românești, care asigură pe locuitorii de peste Milcov, „cari

---

[88] Citate după A. Rădulțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 69 71. Vezi și „Tribuna", 27 august 1970, p. 5.

Idei asemănătoare găsim și în *Supplex*-ul din 1804, unde se spune: „acești români cu des ălecătoarea lor s-au așezat moșteni în Dacia (Dachia), care să cuprinde din Ardeal, Valachia, Moldovlahia și Bănatul. Neamul acesta s-au despărțit cu stăpînirea, fieștecare țară cu voievodul său, precum Țara Românească și Moldova astăzi să stăpînește" D. Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc, 1804*, Cluj, 1970, p. 41). După opinia editorului, *Supplex-ul* ar fi fost alcătuit de I. Budai-Deleanu care avea viziunea unității politice a poporului român.

[89] M. Kogălniceanu, *Cuvîntare la deschiderea cursului de istorie națională*, în *Opere complete*, ed. A. Oțetea, Buc., 1946, p. 646.

Recunoscînd, la rîndul său, meritele corifeilor Școlii ardelene, N. Bălcescu scria în *Mișcarea românilor din Ardeal:* „Știm toți cine fură cei dintîi apostoli ai românismului. Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Cichindeal, Klein, Lazăr, Petru Mador, care prin școli, prin cultivarea limbii și a istoriei, puseră stîlpii de temelie ai naționalității române și propagară ideea unității sale?" (A. Rădulțiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 73 74).

Despre răspîndirea *Istoriei* lui Petru Maior în Banat vezi P. Oalde, *Interesul bănățenil r pentru opera lui Petru Maior* (în *Studii de limbă, literatură și f lclor*, III, Reșița, 1976, p. 97—109).

[90] N. Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 103. Aceeași idee în studiul *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc", 1922, p. 100).

Vezi și M. Dan, P. Teodor, A. Rădulțiu, *op. cit.*, p. 40, unde se spune: „Cu Samuil Micu și Gheorghe Șincai noua ideologie națională, potențată de val rile iluministe, tinde să pătrundă tot mai adînc în masele largi ale poporului": operele lor „creează la începutul veacului un climat propice pentru dezvoltarea unei culturi românești unitare".

Trebuie să arătăm aici că, în această epocă, idei asemănătoare aflăm la alți învățați ca episcopul Chesarie al Rîmnicului, care „descoperă" în prefața la *Mineiul* de ianuarie (1779): „liniia neamului românescu dinu vechiu trăgîndu-să dinu slăvitu neamu al romaniloru" (BRV, II, p. 234).

Despre ideile lui Veniamin Costachi, care considera „limba românească" drept „limba nației noastre" și își mărturisea „iubirea și dragostea" pentru „neamul românesc" în întregimea sa, vezi Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși ctitori de limbă și cultură românească*, p. 31.

În aceeași epocă, în 1814, Dimitrie Țichindeal se adresa „măritei națiii daco-românească" din Banat, Țara Românească, Moldova, Ardeal și „Țara Ungurească" cu îndemnul de a se lumina cu învățătura și cu faptele bune pentru a se putea uni, după care „mai aleasă națiie nu va fi pre pămînt înaintea ta" (I.D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Buc., 1968, p. 35).

www.dacoromanica.ro

sînteţi de acelaşi neam cu noi", că-i va apăra de duşmani (— austrieci), în această calitate, asigurîndu-i: „fiţi fără de nici o grijă şi nu vă înfricoşaţi şi nici nu vă temeţi de nimic" [91]. Fără îndoială că Mavrogheni — grec de origine şi venit de curînd în Ţara Românească — aflase că muntenii sînt „fraţi" cu moldovenii de la cei care ştiau acest lucru, de la localnici.

În această vreme, nu numai cărturarii şi cronicarii erau conştienţi de ideea unităţii neamului românesc, dar şi oameni cu o cultură mai modestă ca preotul Sava Popovici din Răşinari care arată, la 1792, că „neamul nostru românesc" este „o rămăşiţă a romanilor în pămîntul acesta rămasă" [92], sau autorul „plîngerii mănăstirii Silvaşului", care ştia că „uniaţia" nu urmărea altceva decît să „răsnească" (= despartă) pe românii din Transilvania „de fraţii lor din Ţara Românească şi Ţara Moldovenească" [93].

Disputele confesionale dintre ortodocşi şi uniţi nu-i împiedicau pe românii de pe cele două versante ale Carpaţilor să ştie că fac parte din acelaşi neam. De pildă, în răspunsul tipărit în Ţara Românească la cartea lui Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, răspuns alcătuit în Ţara Românească şi păstrat într-o copie în Transilvania, se arată că ar fi fost admise bîrfelile dacă ar fi venit din partea altora „din neam străin ori vrăjmaş . . ., ci iată că ne ocărăsc pe noi românii noştri, cei dintr-o casă cu noi" [94]. Este vorba deci de *conştiinţa clară a unităţii româneşti în sec. al XVIII-lea.*

La sfîrşitul epocii feudale, ideea unităţii de neam a fost exprimată în mod clar de Tudor Vladimirescu care spunea: „ca unii ce sîntem de un neam şi de o lege . . ., fiind la un gînd şi într-un glas cu Moldova, să putem cîştiga deopotrivă drepturile acestor prinţipaturi" [95]. În aceeaşi vreme, Dănilă Almăşan din Zarand aştepta o adunare la Alba Iulia unde să se statornicească şi „legea naţiunii române" [96].

În secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului, următor nu numai românii, dar şi străinii care au venit în contact cu poporul nostru ştiau că românii alcătuiau o singură naţiune, şi aceasta o aflaseră desigur de la români. Dintre numeroasele mărturii de acest fel evocăm aici doar cîteva. Astfel, la 1714, într-un *Nomenclator* alcătuit de învăţatul sas Georg Soterius, se spune la rubrica *Wallachen:* „ei sînt acele populaţii europene care stăpînesc nu numai Ţara Românească şi Moldova, ci care se întîlnesc şi în mai aproape toate localităţile din Transilvania, unde alcătuiesc chiar şi comunităţile săteşti în întregime, ba se întind chiar şi dincolo de Dunăre pînă în Grecia şi Dalmaţia . . . Grecii îi numesc *Vlahis*, de unde a derivat latinescul *Blachi* sau *Valachi* şi săsescul *Bloch*. Ei înşişi se numesc *Rumuin* sau *Romani*, de unde opinia că s-ar trage din romani" [97].

Un alt sas, Martin Schmeizel, ajuns profesor la Universitatea din Halle, a contribuit în mod deosebit la răspîndirea teoriei originii romane a românilor şi a unităţii lor de neam. Una din lecţiile sale se intitulează *De Vala-*

---

[91] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, III, p. 168 169.

[92] I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, I, p. 84, 87.

[93] *Ibidem*, p. XVI.

[94] T. Bodogae, *Despre cunoştinţele teologice ale preoţilor de acum 200 de ani. Semnificaţia unui manuscris*, Sibiu, 1944, p. LXIX.

[95] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, Buc., 1959, p. 33. Nu este desigur o întîmplare că, în acelaşi an 1821, moldoveanul Leon Asachi se arăta doritor „de a înălţa Patria" şi de a ajuta şi el la „trezirea" românilor *„în toate cele trei ţări"*, în care scop a tradus *Bordeiul italienesc* (Al. Hanţă, *op. cit.*, p. 65).

[96] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 62.

[97] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 225.

www.dacoromanica.ro

chorum Natione. El susține și unitatea limbii române: „Die Wallachische und Moldauische (Sprache) ist corrupt Römisch" [98].

Amintim, în sfîrșit, opinia învățatului sas Johann Filstich, care spunea: „moldovenii nu se deosebesc de munteni decît prin nume, întrucît sînt de aceeași origine, avînd aceeași limbă, religie și port" [99].

Pentru mijlocul sec. al XVIII-lea, deosebit de semnificativ este memoriul alcătuit de baronul Stefan Daniel de Vargyas (1744) care își manifesta îngrijorarea față de comunitatea de neam și de religie a românilor din Transilvania cu cei din afara arcului carpatic; după opinia nobilului maghiar, dacă nu ar fi fost apărată de coroana Carpaților ca de o fortificație naturală, Transilvania ar fi fost înghițită de vecinii „frați de neam și de credință ai românilor". Principii români care au venit în Transilvania (Petru Rareș și Mihai Viteazul) au făcut-o „încrezători în mulțimea românilor transilvăneni" *(multitudini Valachorum Transylvanicorum confisi)* care erau de același neam cu ei [100].

Mai tîrziu, Lionardo Panzini, profesorul de limbă italiană al fiilor lui Alexandru voda Ipsilanti în anii 1776—1778, perioadă în care a cunoscut Țara Românească, susținea că, în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, numeroase familii au fost silite să părăsească această țară și să se stabilească în Transilvania și în Banat. „Întrucît vechii băștinași ai acestor ținuturi care sînt toți de origine românească, au aceeași limbă, aceleași obiceiuri și același port, numărul lor a fost sporit cu aceia care s-au refugiat acolo (venind) din Țara Românească și din Moldova, care cuprinde și ea descendenți din același neam" [101].

Mai tîrziu, la 28 martie 1810, Ledoulx, agentul Franței la București, arata că Moldova și Țara Românească alcătuiesc „une seule nation. Même dialecte, mêmes mœurs, même religion, mêmes ressources, tout este commun pour ceux deux provinces, elles ne diffèrent entr'elles que par la force de la population" [102]. Cam în aceeași vreme un alt francez, Reinhard, după ce vorbește de munteni și moldoveni, afirmă: „le nom generique de la nation est celui de Wallachiens" [103]. *La începutul secolului trecut deci, românii erau considerați de străini „o singură națiune"*.

Există și alte dovezi în acest sens. La 5 mai 1823, „Journal de Debats" a tipărit un studiu în care se evoca formarea poporului român, originea sa latină și luptele pentru apărarea independenței, înfățișînd pe munteni, mol-

---

[98] *Ibidem*, p. 228; idem, *Dacoromanc-Saxonica*, p. 131—133. Termenul de națiune (natio) a fost folosit la 1737 de Inochentie Micu cu referire la românii din Transilvania (D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Buc., 1967, p. 147). Era epoca în care românii de peste munți începuseră lupta pentru a fi recunoscuți ca a patra „naționalitate" din Transilvania.

Amintim aici și opiniile lui Andrei Huszti (mort în 1755), care susține unitatea românilor prin colonizarea romană a celor trei Dacii (Transilvania, Țara Românească și Moldova) și prin limba română, apropiată de cea latină. Numele întregului popor este „rumuny, adică din Roma sau romanus" (A. Armbruster, *Romanitatea* p. 232).

[99] *Încercare de istorie românească* ..., p. 41.

Un călător turc care a vizitat Țara Românească și Moldova pe la mijlocul sec. al XVIII-lea afirma că cele două țări formau la început „o singură țară" și că mai tîrziu s-au despărțit („Arhivele Olteniei", 1933, p. 263).

[100] D. Prodan, *op. cit.*, p. 194.

[101] Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ipsilanti (1774—1782)* („L'Europa Orientale", II, 1922, nr. 3, p. 167—168). Vezi și Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călătorii străini (secolele XV—XVIII)*, Buc., 1973, p. 122.

[102] T. Holban, *Documente române din arhivele franceze (1801—1812)*, 1939, p. 57.

[103] Maria Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie* (RHSEE, 1935, p. 25).

www.dacoromanica.ro

doveni și ardeleni ca alcătuind o singură națiune [104]. iar în lucrarea *Episode de la question d'Orient. Russie. Valachie. Moldavie.* Paris. 1842. se susține că Principatele române ..au o existență politică proprie. sînt suverane și se bucură de dreptul ginților : națiunea română. deși fărîmițată și împărțită între diversele împărății. formează o masă omogenă. într-un ținut omogen" [105].

În primele decenii ale sec. al XIX-lea ..neam românesc" devine o noțiune foarte răspîndită. incluzînd ambele principate : acest termen se utilizează paralel cu cel de ..național românesc". În această vreme se ajunge la transformarea termenilor de moldovean și muntean în român. a celui de neam în națiune. a celui de Moldova și Țara Românească în România [106].

Odată cu începutul epocii moderne. conștiința unității de neam devine treptat conștiință națională [107] și va acționa cu putere pentru realizarea unității naționale. Nu trebuie să uităm niciodată că națiunea română s-a constituit în mai multe provincii sau formațiuni statale (din care Transilvania, Dobrogea și Bucovina se aflau sub stăpînire străină. iar Țara Românească și Moldova sub dominație otomană) și că odată constituită. în prima jumătate a sec. al XIX-lea. ea și-a format treptat. ca o supremă necesitate. statul unitar. realizat într-o primă etapă la 1859 [108].

Marele istoric N. Iorga a subliniat cu multă înțelegere diferența dintre sec. al XVIII-lea și sec. al XIX-lea. secolul națiunilor. ..Înainte de acest secol, înainte de era națiunilor care trăiesc ca națiuni pe un teritoriu național și în toată întinderea acestui teritoriu național. nu-i venise în minte cuiva

---

[104] Vasile Haneș. *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea.* I. Buc.. p. 88.

[105] Gh. Platon. *Franța și Principatele dunărene în epoca de constituire a națiunii. de făurire a statului național român* (CI. 1978—1979. p. 405).

[106] Vezi îndeosebi N. Iorga. *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor.* p. 48. unde citează mărturia lui Bois le Comte că un boier moldovean declarase: ..învățăm din ce în ce mai mult poporul să se considere ca aparținînd aceleiași familii. desprinzîndu-l a substitui numelui de moldovean. pe care și-l dă. pe acela de român. care e numele generic al întregii rase dacoromanice".

[107] Despre această problemă vezi: Al. Duțu. *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains.* în vol. *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale.* Paris. 1969: V. Cândea. *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains.* în vol. *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-est européen.* Buc.. 1970: Ilie Grămadă. *De la conștiința de neam la conștiința națională — trăsătură distinctivă a istoriei românilor* (MM. 1978. nr. 5—8. p. 501—520): Eugen Stănescu. *Considerații privind formarea conștiinței naționale la români* (ES. 1976. nr. 1. p. 36—41).

Despre caracterul național al răscoalei conduse de Horea și contribuția ei la formarea conștiinței naționale a românilor din Transilvania vezi I. Ranca. *Contribuții la studierea formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania. Momentul răscoalei lui Horea* (..Apulum". XIV. 1976. p. 251. și urm.). care citează. printre altele. informația dată de cronicarul Benkö Karoly după care ..românii din Zarand au plănuit să stîrpească pe toți nobilii și să unească Transilvania cu Țara Românească".

Vezi și G. Brătianu. *op. cit.*. p. 179. care remarcă: ..A partir de ce moment (sec. XVII). l'unité spirituelle du peuple roumain est un fait indiscutable. mais il fallait poser la question sur le plan politique. Ce devait être l'oeuvre du XVIII-e siècle".

[108] Pentru modul cum a fost preluată și dezvoltată ideea de unitate națională în revoluția de la 1848 vezi C. Florea. *Ideea de unitate națională în revoluția de la 1848 în țările române* (CI. 1971, p. 161—171): N. Adăniloae. *Ideea unității naționale în revoluția română din 1848* (SAI. 22. 1973. p. 12—18). Vezi. de asemenea. G. Platon. *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe.* (..Nouvelles etudes d'histoire". VI/2. 1980. p. 15 și urm.).

www.dacoromanica.ro

să ceară cu toată hotărîrea ca dreptul unei naţiuni de a trăi în libertate totală, deplin unită, ca dreptul acesta să fie recunoscut. Dacă ar fi cerut cineva aceasta în sec. XVIII . . . n-ar fi fost înţeles" [109].

Unitatea teritorială dintre Transilvania şi Ţara Românească este reflectată şi de faptul că *românii din provincia intracarpatică ca şi cei din Banat spuneau acesteia simplu „ţară", ştiind că fac parte din aceeaşi unitate geografică.* De pildă, la 1821, Stan Popovici scria din Sibiu despre noutăţile ce avea „din ţară" (= Ţara Românească [110]), iar la 1835, Ion Codru-Drăguşanu arăta că mocanii transilvăneni numeau România (adică Ţara Românească) „ţara" [111].

Nu numai ciobanii, dar şi alţi locuitori numeau Ţara Românească simplu „ţară" ; de pildă, la 1771, Nicolae Stoica de Haţeg însemna pe un exemplar din *Îndreptarea legii* că popa Ioan Popescu din Cornereva a plecat „în ţară" (Ţara Românească), de unde era originar [112]. Tot astfel, într-un inventar din 1795 al bisericii din Strîmba Fizeşului — Păduriş, jud. Sălaj, se notează în dreptul mai multor cărţi tipărite în Ţara Românească că acestea erau „de ţară" [113].

După cum s-a arătat de curînd, şi cronicarii saşi din Transilvania identificau „ţara" *(das Land)* cu Ţara Românească. „Acest termen, cu o vitalitate impresionantă în mediul săsesc pînă în epoca contemporană, este o adaptare a unei denumiri date de românii transilvăneni Ţării Româneşti, pentru care aceasta nu era decît «ţara», termen cu profunde semnificaţii" [114].

Unitatea teritorială dintre Transilvania şi Ţara Românească era cunoscută şi lui Nicolae Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti; în proclamaţia sa din martie 1788, adresată braşovenilor, le cere acestora să se supună „şi să vă alcătuiţi iarăşi la acest principat de unde v-aţi dezghinat" [115].

În secolul al XVIII-lea se utilizează noţiunea de patrie pentru întreg teritoriul locuit de români, care vorbeau aceeaşi limbă: *unitatea de neam este asociată astfel cu unitatea teritorială şi de limbă.* De pildă, *Antologhionul* de Rîmnic, din 1737, este considerat „hrană sufletească . . . la toată patria şi la tot neamul ce vorbeşte limba noastră" [116].

---

[109] N. Iorga, *Unitatea românească*, Buc., 1934, p. 13. Tot Iorga a observat că acest proces nu este specific românesc; el se întîlneşte şi în istoria altor ţări, de pildă în Germania, unde existau numeroase state (Prusia, Bavaria, Saxonia, etc.), dar nu se întîlneşte pînă în sec. al XIX-lea „o tendinţă de a se uni" *(Dezvoltarea ideii unităţii p litice a r mânilor*, p. 21).

Trebuie să arătăm că formarea naţiunilor europene a fost un proces îndelungat şi inegal; în timp ce în apusul Europei, naţiunile s-au format pînă în sec. al XVII-lea, pe baza unităţii teritoriale, în partea centrală şi sud-estică a Europei, unde unele popoare erau divizate teritorial (italian, german etc.), naţiunile respective s-au format în sec. al XIX-lea, cînd şi-au alcătuit state naţionale proprii. Vezi Camil Mureşan, *Formarea naţiunilor europene* (SAI 22, 1973, p. 76—86). Un factor care a întîrziat mult formarea unor state naţionale a fo t stăpînirea străină. Vezi Mircea Muşat, *Consideraţii privind urmările dominaţiei şi ingerinţelor străine asupra evoluţiei istorice a poporului român* (, Anale de istorie", 1981, nr. 2, p. 75 99).

[110] L. Roman, *Aşezarea stat rnică* ..., p. 917—918.

[111] I. Codru-Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, ed. R. Munteanu, Buc., 1956], p. 45.

[112] N. Iorga, *Observaţii şi pr blcme bănăţene*, Buc., 1940, p. 81.

[113] Ioana Cristache-Panait, *Circulaţia cărţilor bisericeşti*, p. 43. Cronicarul bănăţean Nicolae Stoica din Haţeg utilizează în mod curent în cronica sa „ţară" cu sensul de Ţara Românească *(Cr nica Banatului*, ed. D. Mioc, p. 26, 31, 190, 211 etc. Vezi şi observaţiile lui I.D. Suciu, *Unitatea p porului român*, p. 62—63).

[114] A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 101. Vezi şi K. Marx, *Însemnări despre români*, Buc., 1964, p. 145 unde se spune: „românii din Transilvania, Banat şi Bucovina numesc Moldo-Valachia şi *ţară* (patria").

[115] V.A. Urechia, *Istoria r mânilor*, III, p. 201.

[116] *Antol ghionul* citat, f. 1.

www.dacoromanica.ro

Cu acelaşi sens este utilizat, la 1796, termenul de patrie şi de traducătorul *Gramaticei italiene*, care spune: „cel ce nu are iubire şi dragoste adîncă către patria sa, pentru ţara şi pămîntul şi limba în care s-a născut, păcatu este ca şi cel ce trece cinstea părinţilor săi" [117].

Nu putem să nu amintim aici de un important aspect al unităţii culturale româneşti din sec. al XVIII-lea, şi anume *alcătuirea cronicilor paralele ale Moldovei şi Ţării Româneşti*, unele dintre ele realizate din porunca domnilor care au ocupat tronurile celor două ţări române. Acest fenomen arată că „istoria şi cultura locuitorilor din cele două ţări aveau o singură dimensiune, teritoriul acestora fiind privit ca o singură ţară, aparţinînd aceluiaşi popor". Dintre aceste cronici cea mai semnificativă este aceea alcătuită de moldoveanul Vasile Buhăescu, scrisă pe două coloane paralele, pe una Moldova pe cealaltă Ţara Românească [118].

Ideea unităţii de neam a moldovenilor cu muntenii rezultă şi din compilaţia de cronici, alcătuită pe la 1740 pentru Constantin vodă Mavrocordat, în care o domnie din Ţara Românească alternează cu alta din Moldova. Compilaţia poartă titlul: *Letopiseţul Ţării Româneşti şi a Ţării Moldovei, de viaţa a prealuminaţilor domni ce-au stăpînit întru aceste doao ţări şi ce s-au lucrat în zilele lor şi a părţilor streine care se megieşesc cu aceste ţări* [119]. Deci, pe de o parte, cele două ţări române împreună, pe de alta, „părţile streine".

Nu putem încheia aceste rînduri fără a aminti de faptul că *existenţa conştiinţei unităţii de neam în sec. al XVIII-lea şi în primele decenii ale sec. al XIX-lea se manifestă cu claritate în numeroasele proiecte şi propuneri de unire a Ţării Româneşti şi Moldovei*, unire bazată pe originea, limba, credinţa, instituţiile etc. comune celor două ţări (Transilvania fiind în această vreme sub stăpînirea austriacă, unirea ei cu celelalte două ţări române nu ar fi fost posibilă).

Prima cerere de unire a celor două ţări a fost făcută la 1772 de un grup de boieri munteni. Au urmat apoi o alta formulată de Ioan Cantacuzino în 1790.

Nu trebuie să uităm că, în această vreme, existau şi unele proiecte străine privitoare la unirea ţărilor române, proiecte cunoscute cel puţin boierilor. Se ştie astfel că, la 13 decembrie 1788, principele Potemkin (candidatul împărătesei Ecaterina a II-a la tronul proiectatului regat al Daciei) a comunicat boierilor moldoveni că, la încheierea păcii, cele două ţări vor fi unite [120].

La 1807, în memoriul amintit, adresat lui Napoleon, boierii moldoveni sereau unirea Moldovei cu Ţara Românească, fie sub numele de Dacia, fie cub acela de Valahia Mare, aceasta ţinînd seama de faptul că populaţia lor

---

[117] Ştefan Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*, Buc., 1920, p. 5.

[118] C. Şerban, *Unitatea culturală a românilor în secolul al XVIII-lea oglindită în scrierile istorice* („Danubius", VIII—IX, 1979, p. 178—179).

[119] Acad. R.S. România, ms. rom. 2 591.

[120] Hurmuzaki, XIX/1, p. 570; I.I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene* (AARMSI, s. III, t. XXI, 1939, p. 350). Despre proiectele de alcătuire a unui regat al Daciei vezi cap. IX, p. 145—146.

Legătura dintre proiectele interne de unire şi cele externe a fost sesizată şi de A. Răduţiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 76: „deşi majoritatea proiectelor sînt de natură externă (fapt inexact — N.S.) şi trebuie toate să servească interese dinastice, nu e mai puţin adevărat că apariţia lor tocmai în epoca dominată de maturizarea ideologiei naţionale, întemeiată pe existenţa unui popor român, trebuie pusă în legătură cu afirmarea de unitate a românilor în spiritualitatea de la noi. Dovadă că alături de proiectele externe (şi înaintea acestora — N.S.) au apărut şi proiecte din iniţiativă românească".

www.dacoromanica.ro

alcătuia o singură naţiune, avînd aceeaşi origine, limbă, credinţă, aceleaşi instituţii şi acelaşi viitor [121].

În acelaşi an, Constantin vodă Ipsilanti, favoritul Rusiei, unde s-a şi retras, alcătuia planul unui regat al Daciei, condus de familia sa, considerînd că „sub o autoritate nobilă, echilibrată şi paternă, moldovenii şi valahii vor forma o naţiune foarte respectată" [122]. Dealtfel, în aceeaşi perioadă (dec. 1806— aug. 1807), C. Ipsilanti se intitula „domnul Moldovei şi Valahiei" sau „domn amîndoura ţărilor Moldovei şi Valahiei" [123].

Va trebui să mai amintim că, în aceeaşi vreme, căpitanul de grăniceri Jumanca din Caransebeş, ajuns prizonier la francezi, a alcătuit un plan de unire a Banatului şi Transilvaniei cu „România" (— Ţara Românească) şi Moldova. Deşi aprobat de Napoleon, planul lui Jumanca nu a avut urmări [124].

Cererile de unire a celor două ţări surori s-au repetat în 1829, una dintre ele aparţinînd unor locuitori din Moldova iar cealaltă unora din Muntenia [125], ceea ce arăta că *dorinţa era comună*. După cum spunea acelaşi N. Iorga, „cînd vorbeai de naţiune, de neam, imediat în mintea munteanului, moldoveanului, ardeleanului se ivea ce poate fi mai natural, adică dorinţa ca toate elementele de acelaşi sînge, vorbind aceeaşi limbă, să se găsească în aceeaşi ţară" [126].

Nu este deci o întîmplare că în această vreme se tipăreşte chiar un „manual de patriotism", în care „patrioţii" erau învăţaţi să-şi cinstească patria şi să lupte pentru slobozenia ei [127].

O ultimă propunere pe care o amintim aici datează din 1833 şi a fost adresată revoluţionarilor poloni de un român, Ghica. El propunea ca românii să-i sprijine pe poloni la recucerirea independenţei; pentru a-i putea ajuta într-un mod eficient, „il faut plus qu'une Valachie, il faut la Transilvanie, la Moldavie, la Bessarabie, la Boukovine; il faut en un mot ces cinq provin-

---

[121] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807* („Studii", 1965, nr. 2, p. 415—419).

[122] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, IX, p. 6—7; P.P. Panaitescu, *Corespondenţa lui C. Ipsilanti cu guvernul rusesc*, Buc., 1933, p. 72—86.

[123] V.A. Urechia, *op. cit.*, IX, p. 101, 131, 139.

[124] Şt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 60.

[125] Hurmuzaki, X, p. 647—649, XXI, p. 146.

[126] N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc," 1922, nr. 8—9, p. 99). Vezi şi Eftimie Murgu, *Scrieri*, Buc., 1969, p. 242.

Adresîndu-se lui Petru Maior, din Bucureşti, în decembrie 1810, Moise Nicoară spunea: „e scrisă într-o ţară la care, cu atita mai ales mi se cuvine a privi, cu cît de astă dată se ţine onoarea noastră, mai vîrtos fiindcă din toate părţile care le locuie naţia noastră, numai asta a ţinut numele acesta urechilor noastre aşa dulce, ochilor aşa înălţat, aşa strălucit, altor ginte vrednic invidie, adecă România, şi fiindcă aici se află mijlocirile mai puternice, carele întrebuinţîndu-le, astăzi, mîne, multe folositoare urmări cu laudă ar putea ferici romuleni surpaţi" (C. Bodea, *Moise Nicolară*, p. 145).

Pentru situaţia de după 1821, cînd opinia publică europeană se interesa de soarta ţărilor române ai căror locuitori erau înfăţişaţi ca fiind o singură naţiune, vezi L. Boiu, *Idei şi atitudini europene faţă de emanciparea naţională a românilor (1821—1830)*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 610 616. Vezi, de asemenea, idem, *Geneza „Chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975, cap. I—IV.

Despre rolul lui Carcalechi, editorul revistei „Biblioteca românească" (1821—1834), care afirma că în Ţara Românească şi Moldova „este puterea românilor", vezi I. Pervain, *Ideea de unitate naţională în periodicele transilvane (1795—1848)* („Tribuna", 1976, nr. 23, p. 7).

În această vreme, de altfel, se afirma că „ardelenii care vin aici ca profesori şi ca negustori sînt cei mai vajnici propagatori ai ideii unităţii naţionale. Ardealul, strîmtorat în dezvoltarea sa naţională, vine în întîmpinarea românilor care au o situaţie ceva mai bună. Ardelenii, persecutaţi de unguri şi austrieci, vin în Ţara Românească, unde înrîurirea lor e foarte mare, graţie culturii lor mai alese şi spiritului lor mai activ" (AIINC, 1924, p. 70).

[127] Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iaşi în 1829*, Buc., 1943 (extras din RIR, 1943, p. 117—126).

www.dacoromanica.ro

ces, a la fois, qui toutes ont même langue, même religion, mêmes mœurs, qui jadis ne faisaient qu'on et qu'on pourra electriser et conduire contre l'ennemi en leur rappelant leur commun passé et en leur faisant esperer un même avenir, une même grande patrie"; această „patrie mare" urma să reconstituie „l'ancienne et vieille Dacia" [128]. Este unul din cele mai frumoase proiecte de unire care precede pe cele ale revoluționarilor din 1848.

În sfîrșit, secția a V-a din *Regulamentul organic* al Țării Românești — intitulată foarte sugestiv *Începuturi de o unire mai de aproape între amîndouă prințipaturile* — prevedea: „începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitorilor într-aceste două Prințipaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt îndestule elementuri de o mai aproape a lor unire, care pînă acum s-au fost poprit și s-au zăbovit" [129]. Dacă ținem seama de faptul că *Regulamentul organic* a fost elaborat sub supravegherea reprezentanților Rusiei țariste, înțelegem că aceștia împărtășeau părerea românilor că ei alcătuiau o singură națiune [130], nu două popoare diferite cum afirmă unii istorici străini. De aceea, N. Iorga susține, pe bună dreptate, că *Regulamentul organic*, deși combătut de revoluționari la 1848, cuprinde în el însuși baza viitoarei uniri a românilor [131].

În concluzie putem spune că *românii au avut conștiința originii comune și a unității de neam în tot cursul secolelor trecute* [132]. Această conștiință s-a generalizat în sec. al XVII-lea, în sec. al XVIII-lea a devenit o armă politică (împreună cu conștiința vechimii, continuității și originii latine), iar în secolul următor se va transforma în conștiință națională și va duce în mod firesc la realizarea Unirii Principatelor în 1859, apoi la făurirea statului național unitar român în 1918.

---

[128] Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)* („Bul. Comisiei istorice", XIV, 1935, p. 40—41).

[129] *Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, Buc., 1944, p. 130—131. Un text asemănător și în *Regulamentul* pentru Moldova *(ibidem*, p. 341). Vezi și *Gîndirea social-politică despre unire*, Buc., 1966, p. 24 și I.D. Suciu, *O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor* („Studii", 22, 1969, nr. 5, p. 975—976).

[130] Pavel Kiselef, de pildă, s-a adresat la 16 februarie 1831 reprezentanților divanurilor Moldovei și Țării Românești, reuniți la București, cu cuvintele: „urmași ai unui popor viteaz", recunoscînd el însuși unitatea de neam a românilor (G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 295).

[131] N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul sec. XIX*, p. 110. Același istoric a subliniat faptul (consemnat de Bois le Comte) că, la 1832, au venit de la Petersburg instrucțiuni formale pentru a se introduce în *Regulamentul organic* ideea unirii. „Boierul moldovean Costin Catargiu fusese însărcinat să dea chiar formula unirii, pe care atît Kiselef, cît și comisarul special Minciaky, se grăbiră a o primi" *(Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, p. 43).

[132] Vezi și E. Stănescu, *Considerații privind formarea conștiinței naționale la români* (ES, 1976, nr. 1, p. 39), care distinge următoarele perioade: 1) pînă la 1400 prevalează tradiția populară și conștiința de neam; 2) între 1400—1600 predomină tradiția politică sub trei forme: conștiința unității de neam, a continuității teritoriale și a originii comune; 3) Între 1600—1750 forța motrice o constituie tradiția intelectuală „care imprimă dezvoltării conștiinței de neam o intensitate și calitate specifică"; 4) după 1750 se poate vorbi „de începuturile, necristalizate încă, ale viitoarei conștiințe naționale". Conștiința națională apare astfel ca „rezultatul organic și natural al unui proces istoric obiectiv".

După opinia lui Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* („Studii", 1966, nr. 5, p. 920), în această vreme are loc trecerea de la „conștiința ortodoxă" la conștiința națională.

Mai amintim, în sfîrșit, și opinia lui D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ed. a II-a, București, 1941, care distinge trei epoci: epoca unității de neam prin ortodoxie; epoca unității de neam prin limbă, și — epoca unității de neam prin conștiință (deși cele trei coordonate ale unității se dezvoltă paralel).

www.dacoromanica.ro

Nu putem încheia aceste rînduri fără să amintim din nou ce spunea Nicolae Iorga: „Pactul de unire a Principatelor dunărene în 1859, ca şi declaraţiile hotărîtoare din partea ţinuturilor româneşti care, în 1918, au adus alcătuirea României întregite, n-au însemnat, în marea lor importanţă, decît consacrarea în domeniul realităţii a unei stări de conştiinţă care a existat totdeauna, de la originea însăşi a neamului nostru" [133].

[133] N. Iorga, *Note despre unirea românească* (RI, 1920, p. 1).

www.dacoromanica.ro

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Lucrarea de față a avut drept scop să înfățișeze temeiurile unității poporului român, în vremea în care el a trăit împărțit în mai multe state sau provincii istorice, asemeni altor popoare europene — italienii, germanii, rușii etc. — a căror unitate nu a fost contestată niciodată.

Din analiza mărturiilor invocate, rezultă că la baza acestei unități a stat *unitatea geografică* a teritoriului vechii Dacii, unde au locuit, fără întrerupere, urmașii daco-romanilor. Unitar și armonios alcătuit de natură, acest teritoriu a favorizat atît practicarea unor ocupații unitare, sau complementare, cît și dezvoltarea unor instituții social-politice similare. Pentru istoria poporului român, pentru tendințele sale legitime de unitate, teritoriul pe care îl locuiește din vechime a constituit un factor de coeziune deosebit de puternic.

Legată de precedenta, *unitatea economică* a țărilor române s-a manifestat, în primul rînd, prin schimbul permanent și intens de mărfuri dintre ele, generat de caracterul complementar al economiei lor. Legăturile Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova — spre care s-a orientat tot timpul din punct de vedere economic și pentru care juca rolul unui adevărat atelier erau facilitate de existența a nu mai puțin de 16 drumuri care străbăteau trecătorile Carpaților Orientali și Meridionali; în schimb, spre vest, legăturile Transilvaniei cu Ungaria erau mult îngreuiate de zona joasă și mlăștinoasă a Tisei, care izola două regiuni economice distincte și cu orientări diferite.

Unitatea vieții social-politice este un alt aspect important al unității poporului român; avînd aceeași origine, poporul nostru a cunoscut în mod firesc o organizare social-politică asemănătoare. Între țările române au existat în tot cursul istoriei relații politice atît de strînse încît se ajunsese la o adevărată interdependență, de care domnii și principii erau conștienți. Numeroasele mărturii istorice, interne și externe, strînse în lucrare, demonstrează convingător că existența a două state independente românești nu poate îndreptăți opinia unor istorici străini, după care moldovenii ar constitui un alt popor decît românii sau valahii.

La întărirea unității noastre ca popor a contribuit incontestabil și *mișcarea demografică* între țările române, fie periodică, sub forma transhumanței păstorilor transilvăneni, fie prin stabilirea unor locuitori dintr-o țară românească în alta (în deosebi din Transilvania în țările extracarpatice), fenomen foarte puternic în secolele trecute.

Considerată de către specialiști drept cea mai unitară dintre limbile de origine latină, *limba română* a constituit la rîndu-i unul din factorii esențiali în asigurarea și consolidarea unității poporului român. Am invocat în lucrare numeroase mărturii despre unitatea limbii române în epoca studiată, mărturii care probează netemeinicia teoriilor despre existența unei așa-zise limbi moldovenești, separate de cea română.

www.dacoromanica.ro

Unitatea limbii a stat la baza *unității culturale* a poporului român. Filologul francez A. Meillet a formulat clar condiționarea reciprocă dintre acești doi factori, spunînd că: „unitatea limbii provine din unitatea de cultură, iar menținerea, păstrarea unei limbi unice se explică prin menținerea unității culturale". Constatarea ni se pare a fi valabilă și pentru cultura veche românească. Această unitate este concretizată în colaborarea oamenilor de cultură din țările române, în circulația intensă a cărților și manuscriselor, ca și în circulația ideilor.

Dincolo de aspectele locale ale culturii românești din Moldova, Țara Românească și Transilvania surprindem un proces evolutiv care face din cultura fiecăreia o parte dintr-un organism unitar. Asistăm necontenit la valorificarea rezultatelor obținute de cărturarii dintr-o țară de către ceilalți, fiecare din provinciile istorice deținînd în momente diferite inițiativa, pentru a deveni apoi beneficiara celorlalte.

Nu de neglijat în asigurarea unității spirituale a poporului român a fost *unitatea de credință*, exprimată sugestiv de boierii munteni la 1599, cînd scriau boierilor moldoveni: „sîntem de-o limbă și de-o lege". Oameni ai vremii lor, domnii Țării Românești și ai Moldovei înțelegeau puterea acesteia, simțindu-se datori să ajute pe românii din Transilvania în lupta împotriva încercărilor repetate de prozelitism catolic, calvin sau protestant, al căror scop era deznaționalizarea românilor.

Unitatea poporului român a fost recunoscută de toți străinii care au venit în contact cu el prin *terminologia* utilizată pentru a-l denumi; deși împărțit în mai multe provincii istorice, pentru acești străini poporul nostru avea un singur nume: *valah* sau *român*, locuind teritoriul fostei Dacii, denumită în evul mediu Valahia, iar din scolul al XVIII-lea și România.

Rezultantă a tuturor acestor aspecte care probează unitatea românilor este *conștiința unității de neam*; după cum reiese cu claritate din numeroasele mărturii din epocă, această conștiință a fost foarte puternică la poporul român de-a lungul secolelor trecute, constituind baza ideologică a luptei pentru alcătuirea statului unitar.

Statul național unitar român nu a fost deci o „creație artificială", cum susțin unii istorici străini *, ci apare ca un rezultat firesc al aspirațiilor seculare ale poporului român spre unitatea națională.

„Alcătuirea statului românesc național unitar — arăta secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la adunarea festivă de la Alba Iulia din 1975 — nu este un dar, rezultatul unor conferințe internaționale, ci rodul luptei neobosite duse de cele mai înaintate forțe ale societății, de masele largi populare pentru unire, produsul legic al dezvoltării istorice, sociale și naționale a poporului român".

* Vezi Viorica Moisuc, *Anul 1918 în istoria românilor. Puncte de vedere* („Rev. de istorie", 1981, nr. 5, p. 853—881).

www.dacoromanica.ro

LISTA ABREVIERILOR

A. PERIODICE

AARMSI	—	Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei istorice
AARMSL	—	Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei literare
AIIAI	=	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Iaşi
AIIC		Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca
AIINC		Anuarul Institutului de istorie naţională Cluj
AMET	=	Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei
AMN	=	Acta Musei Napocensis
AUB		Analele Universităţii Bucureşti
AUC		Analele Universităţii „Alex. I. Cuza" — Iaşi
BCMI	=	Buletinul Comisiei monumentelor istorice
BMI		Buletinul Monumentelor istorice
BOR		Biserica ortodoxă română
CI	=	Cercetări istorice
CL	=	Conv rbiri literare
ES		Era socialistă
FVL		Forschungen zur Volks-und Landeskunde
GB	—	Glasul bisericii
LR	—	Limba română
MA	=	Mitropolia Ardealului
MB		Mitropolia Banatului
MI		Magazin istoric
MM	—	Mitropolia Moldovei
MO	=	Mitropolia Olteniei
RA	=	Revista arhivelor
RESEE	—	Revue des etudes sud-est européennes
RHSEE	=	Revue historique du sud-est européen
RI	—	Revista istorică
RIR	=	Revista istorică română
RM	—	Revista muzeelor
RRH	=	Revue roumaine d'histoire
SAI	—	Studii şi articole de istorie
SCIA	—	Studii şi cercetări de istoria artei
SCB		Studii şi cercetări de bibliologie
SCIV (A)	=	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)
SCL	=	Studii şi cercetări lingvistice
SMIM	=	Studii şi materiale de istorie medie
SUBB	=	Studia Universitatis Babeş-Bolyai

www.dacoromanica.ro

B. LUCRĂRI DIVERSE

I. Bogdan, *Relațiile* I. Bogdan, *Documente privit are la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, Buc., 1905

BRV = *Bibliografia românească veche*, 4 vol., Buc., 1903—1944

Cat. ms. rom. *Catalogul manuscriptelor românești*, 4 vol., Buc., 1907—1967

Călători străini = *Călători străini despre țările române*, 7 vol. , Buc., 1968—1980

DRH = *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între țările române, Buc., 1977

G. Ştrempel, *Cat. ms. rom.* G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor românești, BAR., 1—1600*, Buc., 1978.

G. Ştrempel, *Copiști de manuscri e,* G. Ştrempel, *Copiști de manuscrise românești până la* 1800, I, Buc., 1959

Gr. Tocilescu, *534 d cumente* Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Buc., 1931

A. Veress, *Documente* A. Veress, *Documente privitoare la ist ria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, 11 vol., Buc., 1929—1939

www.dacoromanica.ro

NICOLAE STOICESCU, **Unitatea românilor în evul mediu** *(The unity of the Romanians in the Middle Ages)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1983, 186 p.

Abstract

The present work is meant to expound the grounds of the Romanian people's unity at a time in which it lived divided into several states or historical provinces, like other European peoples — Italians, Germans, Russians, etc. — whose unity, nevertheless, has not been contested.

The examination of the testimonies reveals that the basic element of this unity was the *geographic unity* of the territory formerly covered by Dacia and permanently inhabited by the descendants of the Daco-Romans. Harmonious by nature, this territory favoured the practice of various occupations, unitary or complementary, and the development of some similar social-political institutions. The territory long inhabited by the Romanian people has represented a particularly strong element of cohesion in its history, in the evolution of its legitimate tendencies for unity.

Intimately connected with the former, the *economic unity* of the Romanian countries was manifest mostly in the intense and continuous goods exchange generated by the complementary character of their respective economies. Transylvania, which was a real workshop for Moldavia and Walachia, oriented its foreign economic activity towards them, all the more so as it was facilitated by the existence of 16 roads crossing the Eastern and Southern Carpathians; yet to the west the relations between Transylvania and Hungary were much hindered by the low and swampy Tisa valley which isolated two distinct economic regions of different orientations.

The *unity of the social-political life* represents another important factor of the Romanian people's unity; the common origin of the Romanians in the three principalities accounts for their similar socio-political organization. The permanent close relations between the Romanian countries actually created an interdependence of which the rulers were well aware. We hope that the work convincingly demonstrates that the existence of two independent Romanian states cannot justify the opinion of some foreign historians that the Moldavians represent a people different from the Walachians.

The unity of the Romanians as a people was undeniably strengthened by the *demographic movement* between the Romanian principalities, manifested either periodically in the transhumance of the Transylvanian shepherds, or in the settling of the natives of one of the Romanian countries in another such country (mostly of Transylvanians in the extra-Carpathian countries), a phenomenon particularly intense in the last centuries.

Considered by specialists as the most unitary of all the Latin-derived languages, the *Romanian language* has been one of the elements essential in ensuring and consolidating the unity of the Romanian people. Numerous testimonies about the unity of the Romanian language in the period under study have been presented, they all demonstrating the groundlessness of

www.dacoromanica.ro

the theories about the existence of a so-called Moldavian language, different from the Romanian one.

The linguistic unity lies at the basis of the *cultural unity*. A. Meillet clearly expressed the inter-conditioning of these two factors, stating that "the linguistic unity derives from the cultural unity, and the maintenance of the cultural unity accounts for the maintenance of a unique language". This observation is in our opinion valid also for the old Romanian culture. This unity was apparent in the collaboration of the scholars in the Romanian principalities, in the wide circulation of ideas, books and manuscripts.

Beyond the local aspects of the Romanian culture in Moldavia, Walachia and Transylvania, we can notice an evolutive process which makes the culture of each of these countries a constitutive part of a unitary organism. The results obtained by the scholars in one country were permanently turned to account by the others, each of the historical provinces taking the lead by turns, only to become the beneficiary of the other two at other moments.

Not negligible in ensuring the spiritual unity of the Romanian people, the religious unity was suggestively designated by the Walachian boyards in 1599, in a letter to their Moldavian counterparts: "we are of the same religion and law". Men of their epoch, the rulers of Moldavia and Walachia were highly aware of its importance, considering it their duty to help the Romanians of Transylvania in their fight against the repeated attempts of Catholic, Protestant or Calvinistic proselytism, all aiming at their denationalization.

The unity of the people was acknowledged by all the foreigners who came into contact with the Romanians, as demonstrated by the terminology employed for identifying them; although living in several historical provinces, to these foreigners the Romanian people inhabiting the territory of old Dacia called Walachia in the Middle Ages and Romania from the 18th century on, was known by a single name: Walachian, that is Romanian.

The resultant of these elements attesting the unity of the Romanians is the awareness of their common origin; as clearly revealed by the numerous testimonies of the period, this awareness was extremely intense with the Romanians along the centuries, thus constituting the ideological basis of their fight for the accomplishment of the unitary state.

The Romanian national unitary state was not an "artificial creation" as maintained by some foreign historians [1], but the natural outcome of the Romanian people's century-long aspirations for national unity.

"The formation of the Romanian national unitary state — stated President Nicolae Ceauşescu at the festive assembly at Alba Iulia in 1975 — was not a gift, the result of some international conferences, but the fruit of the unflinching struggle of the most advanced forces of the society, of the large masses, for unity, was the natural outcome of the historical, social, and national development of the Romanian people".

[1] See Viorica Moisuc, *The year 1918 in th history of the Romanians — Viewp ints* "Rev. de istorie", 1981, no. 5, p. 853—881).

www.dacoromanica.ro

Redactor: MIRCEA SUCIU
Tehnoredactor: IONEL TUDOR
Coperta de: AUREL PETRESCU

Bun de tipar 22 X 1983 Format 16/70×100
Coli de tipar 11,75
C.Z. pentru biblioteci mari { 9(498) „...": 18"
{ 908. 5(498) „...": 18"
C.Z. pentru biblioteci mici 9(498) „...": 18"

Tiparul executat sub comanda
nr. 502 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu 89—97,
Bucureşti,
Republica Socialistă România

www.dacoromanica.ro

„Pactul de unire a principatelor dunărene în 1859, ca şi declaraţiile hotărîtoare din partea ţinuturilor româneşti care în 1918 au adus alcătuirea României întregite, n-au însemnat, în marea lor importanţă, decît consacrarea în domeniul realităţii a unei stări de conştiinţă care a existat totdeauna, de la originea însăşi a neamului nostru" (NICOLAE IORGA).

„Statul român... trebuie preţuit ca unul din cele mai statornice, avînd temeiuri adînci şi nezguduite în alcătuirea geografică a pămîntului strămoşesc, în firea poporului român şi în trăinicia lui nepilduită, în legăturile lui sufleteşti, întărite prin unitatea aceluiaşi grai, aceleiaşi credinţe, aceloraşi datini şi obiceiuri, în asemănarea nedezmînţită a întocmirilor şi aşezămintelor moştenite din bătrîni şi, mai presus de toate, în tăria conştiinţei naţionale, fără de care ar fi şubrede şi nesigure toate celelalte temeiuri" (IOAN LUPAŞ).

Lei 19

www.dacoromanica.ro